

ISSN 2710-4672

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

Силсила: илмҳои фалсафӣ

**Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ**

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Серия: Философские науки

**Издание Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айнӣ**

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Series: Philosophical Sciences
Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni

№ 2(6)

Душанбе – 2022

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022таҳти № 230/ЖР-97 ба қайд гирифта шудааст.

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
<http://filosofiya.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: Самиев Бобо Ҷӯраевич - академики Академияи илмҳои табиии Русия, доктори илмҳои фалсафа, профессор

Муовини сармуҳаррир: Назариев Рамазон Зибучинович - академики Академияи илмҳои табиии Русия, доктори илмҳои фалсафа, профессор

Котиби масъул: Давлатов Рамазонӣ Лақаевич - номзоди илмҳои фалсафа, иҷрокунандаи вазифаи дотсент

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибоси илмии Русия» (ШИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Усмонзода Хайриддин Усмон – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илми фалсафа, профессор

Шоисматуллоев Шохназар – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор

Каҳоров Ғаюр Ғафурович - доктори илмҳои фалсафа, профессор

Ҳайдаров Рустам Чурабоевич- доктори илмҳои фалсафа, профессор

Каримов Шамсиддин Турсунович- доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

Махмадҷонова Муҳиба Талатҷонова - доктори илмҳои фалсафа, дотсент

Акмалова Мунира Абдунабиевна- доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

Султонзода Соқӣ Аслон - доктори илмҳои фалсафа, дотсент

Бердиев Шохназар Пирназарович - номзоди илмҳои фалсафа, дотсент

Зикирзода Ҳобил – номзоди илмҳои фалсафа, дотсент

Давлатов Рамазонӣ Лақаевич - номзоди илмҳои фалсафа, иҷрокунандаи вазифаи дотсент

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

ISSN 2710-4672

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:
<http://filosofiya.tgpu.tj>

Главный редактор: *Самиев Бобо Джураевич – академик Российской академии естественных наук, доктор философских наук, профессор*

Зам. главного редактора: *Назариев Рамазон Зибуджинович – академик Российской академии естественных наук, доктор философских наук, профессор*

Ответственный редактор: *Давлатов Рамазони Лакаевич – кандидат философских наук, и.о. доцента*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Усмонзода Хайриддин Усмон – член-корр. Национальной академии наук Таджикистана, доктор философских наук, профессор

Шоисматуллоев Шохназар – член-корр. Национальной академии наук Таджикистана, доктор социологических наук, профессор

Кахоров Гаюр Гафурович - доктор философских наук, профессор

Хайдаров Рустам Джурабоевич - доктор философских наук, профессор

Каримов Шамсиддин Турсунович – доктор политических наук, профессор

Махмаджонова Мухиба Талатжоновна - доктор философских наук, доцент

Акмалова Мунира Абдунабиевна - доктор политических наук, профессор

Султонзода Соки Аслон - доктор философских наук, доцент

Бердиев Шахназар Пирназарович - кандидат философских наук, доцент

Зикирзода Хобил - кандидат философских наук, доцент

Давлатов Рамазони Лакаевич - кандидат философских наук, и.о. доцент

The Magazine was founded in 2020.

The Magazine was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on January 27, 2022 No. 230/ZHR-97
ISSN 2710-4672

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:
<http://filosofiya.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Samiev Bobo Dzhuraevich - Academician of the Russian Academy of Natural Sciences, Doctor of Philosophy, Professor

Deputy Editor-in-chief: Nazariy Ramazon Zibudzhinovich - Academician of the Russian Academy of Natural Sciences, Doctor of Philosophy, Professor

Executive Editor: Davlatov Ramazoni Lakaevich - Candidate of Philosophical Sciences, docent

The Magazine is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Usmonzoda Khairiddin Usmon - corresponding member. National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philosophy, Professor

Shoismatulloev Shokhnazar - corresponding member. National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Sociological Sciences, Professor

Kakhorov Gayur Gafurovich - Doctor of Philosophy, Professor

Khaydarov Rustam Dzhuraboevich - Doctor of Philosophy, Professor

Karimov Shamsiddin Tursunovich - Doctor of Political Sciences, Professor

Makhmadjonova Muhiba Talatjonovna - Doctor of Philosophy, docent

Akmalova Munira Abdunabievna - Doctor of Political Sciences, Professor

Sultonzoda Soki Aslon - Doctor of Philosophy, Associate Professor

Berdiev Shakhnazar Pirnazarovich - candidate of philosophical sciences, docent

Zikirzoda Khobil - Candidate of Philosophical Sciences, docent

Davlatov Ramazoni Lakaevich - candidate of philosophical sciences, docent

© TSPU named after S. Ayni, 2022

ТАЪРИХИ ФАЛСАФА/ ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

Самиев Б.Ч. <i>Саҳми таърихи Тоҷикон дар рушд ва тавсеаи фарҳанги исломӣ.....</i>	6
Шаҳовуддинов Н.С. <i>Метафизика ҳамчун фалсафаи асосии Ибни Сино: сарчашма, мавқеи он дар байни дигар илмҳо ва ғоидаи он.....</i>	14
Шаҳовуддинов Н.С. <i>Масъалаи сабаб ва натиҷа, бахусус сабаби ғоилӣ, дар метафизикаи Ибни Сино.....</i>	22

ФАЛСАФАИ ИЛМ/ ФИЛОСОФИЯ НАУКИ

Ҳайдаров Р.Дж., Нозимов Х.О. <i>Место Ахмада Дониша и джадидизма в синтезе руско европейской и таджикской философия образования.....</i>	31
Давлатов Р.Л. <i>Натурфилософские учения Ибн Рушда о двойном разделении души, ума и интеллекта.....</i>	40

ФАЛСАФАИ ИҚТИМОЙ / СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ

Абилзода Г.С. <i>Феноменные значение миграции в семейном образовании и воспитании.....</i>	46
Абилова Ф.С. <i>Рушди қобилияти зеҳнӣ ва нақши он дар ҷомеаи муосир.....</i>	50

ФАЛСАФАИ ИҚТИМОЙ СИЁСӢ / СОЦИАЛЬНАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ

Исроилов И.Н. <i>Сабаб ва омилҳои хиёнат ба мардуми Афғонистон ва гасби ҳокимият аз тарафи Толибон.....</i>	56
Ҳусейнзода А.Б. <i>Таъсири омилҳои динӣ ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....</i>	60
Ван Ю., Чжан Я., Су Х., Ван В. <i>Некоторые вопросы исследование о сознании и распространении китайской культуры в Таджикистане.....</i>	69
Кобиров М.З. <i>Народные ремесла как элементы культурного кода нации.....</i>	78
Давлатов У.Н. <i>Тағйиротҳои сифатӣ ва микдории элитаи дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ.....</i>	81
Саидова М.А. <i>Нақши низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ.....</i>	88
Ёкубова А. А. <i>Миграция как источник распространение экстремизма и терроризма.....</i>	94
Чоршанбезода М. <i>Многопартийность и её отражение на деятельность парламентских фракций в Республике Таджикистан.....</i>	98
Баракотов Б.С. <i>Асосҳои сохтори ҳукукии интихобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....</i>	101

СОТСИОЛОГИЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Ҳодибоев Ф.А. <i>Хавфи муҳоҷирати меҳнатӣ ба оилаҳои ҷавон.....</i>	109
Идизода З.Ф. <i>Причины и предпосылки повышения места и роли женщин в таджикском обществе (политический анализ).....</i>	116
Ҳодибоева А.А. <i>Социокультурные факторы в формировании религиозной идентичности мигрантов.....</i>	121

САҲМИ ТАЪРИХИИ ТОЧИКОН ДАР РУШД ВА
ТАВСЕАИ ФАРҲАНГИ ИСЛОМӢ

Самиев Б. Ч

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрӣддин Айни

Мафҳуми «фарҳанг» нахуст дар китоби «Авесто» мавриди истифода қарор дода шудааст. Ин мафҳум аз чузъҳои «фар» ва «ханг» («тҳанг») таркиб ёфта, маънои «фар» комёбиҳои давраи пеш ва «ханг» маънои кашидан, овардан, аз насл ба насл интиқол доданро ифода мекунад. Фарҳанг (ба забони арабӣ маданият)-ро вобаста ба маҳсули офаридашуда ва арзишҳои мавҷудбуда ба ду навъ: моддӣ ва маънавӣ чудо мекунад. Маданияти моддӣ - инъикоскунандаи арзишҳои мебошад, ки нишондиҳандаи ҳукмронии инсон аз болои табиатро доранд. Аз ҷумла, воситаҳои истеҳсолот, предмети меҳнат, арзишҳои, ки инсон ба хошти қонъ гардонидани талаботи моддӣ худ офаридааст. Маданияти маънавӣ бошад, маҷмуи комёбиҳои дастовардҳои инсонро дар соҳаи илм ва татбиқи он дар истеҳсолот, рӯзгору маишат, дараҷаи инкишофи маориф, хизматрасонии тиббӣ, инкишофи санъату меъёрҳои рафтори ахлоқӣ ва ғайраро таҷассум меорад.

Дастовардҳои моддӣ ва маънавии дар тӯли таърих ва дигаргуниҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба вуқӯбоянда тавассути фаъолияти созандаи инсон рушд ва тавсеа меёбанд, аз як марҳилаи таърихӣ ба марҳилаи дигар гузашта, вобаста ба тақозои замон талаботи инсонҳоро қонъ мегардонанд. Баръакси ин ҳол, руҳ додани ҳодисаҳои табиӣ ва амалҳои носозгори инсон, манфиатҷӯии сиёсии давлатҳои абарқудрат арзишҳои моддӣ маънавии офаридаи инсонро метавонанд ба ғӯшаи нобудӣ баранд.

Хусусан, саҳифаи таърихи ҷомеаи инсонӣ рӯшанӣ медиҳад, ки дар марҳилаҳои мухталиф, тавассути ҷангҳои пайиҳами давлатҳои муқтадир, ки амалҳои ҳақиқатӣ характери тасаруфномаиро доштанд, бисёр арзишҳои фарҳангии миллатҳо ва ҳатто худ кишварҳоро аз байн бурданд. Масалан, арабҳо тавассути ҷангҳои пайиҳам худ унсури муҳими фарҳанги ҳалқиятҳои гуногун - забони маҳаллии мардуми Испания, лаҳҷаҳои романи Ситилия, забонҳои барбарии соҳилҳои Африқои Шимолӣ, забони қибтии Миср ва ғӯйишҳои оромии кишварҳои Сурия, Фаластин ва Ироқро аз силсилаи забонҳои ҷаҳонӣ нобуд карда, забони арабиро ба сифати забони муошират ва давлатдорӣ қарор намоянд.

Дар баробари ин далели таърихӣ, тибқи маълумоти сарчашмаҳои муътамад арабҳо ҷиҳати татбиқ қардани сиёсати пешгирифтаи худ барои тасаруфи маҳалҳои бумӣ, марказҳои илмӣ, нобуд қардани арзишҳо ва унсури фарҳангии тоҷикон низ талошҳои зиёд қарданд, ки ин амали онҳо паёмдори зиёдеро ба бор овард. Аз ин рӯ, дар доираи ин мақола ва талаботи мавзӯи мазкур қӯшиш мекунем, ки бо далелҳои саҳеҳ якҷанд нуқтаҳои муҳимро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем.

1) арабҳо тавассути ҷангҳои беадолатонаи худ ба ҳастии моддиву маънавӣ, забон, фарҳанг, расму русум ва оину эътиқодоти аҷлодони гузаштаи мо зарбаҳои басо муҳим расониданд. Масалан, Қутайба ибни Муслим аз он сарлашқарони араб буд, ки ба мисли Амир ибни Омир, ки дар Истаҳр 40 ҳазор нафар аҳолии бегуноҳро қушта, бо рехтани хуни онҳо ва омехта қардани оби гарм ҷархи осебро қардон мекунад ва Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуф, ки дар Ироқ 120 ҳазор қасро қатл қард, дар қаламрави Мовароуннаҳр ҳазорҳо нафар мардони озодихоҳ ва ватандӯсти тоҷикро ба қатл расонид. Ин амали ваҳшиёна ва нагин ба инкишофи минбаъдаи фарҳанги миллии бетаъсир намонд.

Дар ин маврид ҷӣ тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зикр менамояд «...маҳви инсонӣ соҳибзабон ва соҳибфарҳанг дар айни замон маҳви забону фарҳанг маҳсуб меёфт. Аз ин рӯ, ҳазорон-ҳазор қурбонӣҳои ҷангҳои истилои араб на танҳо хатари муҳим ба ҳастии ҷисмонӣ ҳалқҳои ориёӣ буд, балки хатари забонқуш низ маҳсуб мешуд ва ба ҳастии маънавии онҳо зарбаҳои ҷоннок ворид мекард. Забони миллат дар ҳама давру замонҳо шаҳпори боэътимоди ҳастии маънавии миллат аст. Дар баробари ин, забонро метавон ба шамшерӣ тезу бурроӣ шабоҳат дод, ки соҳибзабон ба василаи он ҳастии маънавии ҳешро аз ҳуҷуму ҳамлаҳои миллиятзудо ва фарҳангсӯз муҳофизат мекунад. Арабҳо беш аз истилогарони дигар, ба дарки ин нуқта расида буданд, ки забон, маънавият ва фарҳанг оини ҳалқҳои мағлуб метавонанд на танҳо садде дар роҳи интиқори дини мубини ислом шаванд, балки мӯйи ваҳдат ва пояи наҳзати онҳоро фароҳам оваранд».[7, с.159-160]

2) арабҳо аз оғози кишварқушоӣҳои худ назди худ ҳадаф гузошта буданд, ки фазои маънавӣ ва муҳити динӣ минтақаҳои тасхирқардашударо тавассути барҳам додани забон ва

хат, сӯзонидани бозёфтҳои фарҳангӣ тағйир дода, дар ин замина барои қабули ислом аз ҷониби сокинони минтақаҳо забон ва хати арабиро ҷорӣ кунанд. Чӣ тавре қаблан низ таъкид намудем бар асари ҷунин сиёсати муғризона бисёр халқҳои ғайриараб, аз қабилҳои мисриён, бобулиён, ошуриён ва ғайра на танҳо рӯ ба ислом оварданд, балки забон ва арзишҳои фарҳангии хешро аз даст дода, араб шуданд.

Ба маълумоти муаррих Истаҳрӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон низ арабҳо ҷунин сиёсатро пайгирӣ карданд, ки он таъсири худро ба пайравони дини зардуштӣ, наҳзати Маздак, зуҳури Монӣ ва ривоч ёфтани оини будой дар шарқи ин сарзамин расонид. Бо вучуди ин, «...қисме аз аҳолии навоҳии дурдасту баландкӯҳи Табаристон, Кирмон, Шероз, Форс ва ғайра то ду се қарн пас аз истилои ислом низ ба дини зардуштӣ эътиқод доштанд». [3, с., 60]

3) дар баробари ҷанг ва роҳҳои маҷбуркунӣ, инҷунин арабҳо барои қабул ва паҳн кардани дини ислом ва арзишҳои фарҳангии исломӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон истифодаи омилҳои иқтисодиро ба кор мебарданд. Аз ҷумла, дар шаҳру минтақаҳои, ки сокинон бе ҷанг ба арабҳо таслим мешуданд мардум бар ивази пардохти ҷизя, яъне андози сарикасӣ ҳуқуқ доштанд аз пазируфтани ислом худдорӣ кунанд. Аён аст, ки пардохти ҷизя барои мардум, хоссатан нодорон душвориҳо пеш меовард, аз ин рӯ, он амал як василаи дингустирии иҷборӣ бо фишори иқтисодӣ буд. [7, с.161]

4) Қутайба дар марказҳои фарҳангии тоҷикон Самарқанду Бухоро ҷиҳати пазируфтани ислом усули навоҳӣ ҷорӣ карда буд, ки аҳоли дар хонаҳои худ низомии арабро ба хоҳири назорати иҷроӣ рӯи қисми ислом аз ҷониби аҳли хонаводаҳо ҷой диҳанд. Масалан, дар ин маврид Наршаҳӣ маълумот медиҳад, ки қисме аз мардуми Бухоро, ки исломро напазируфта буданд, аз баҳри хонаҳои худ барномада, дар беруни Бухоро барои худ 700 кӯшк сохтанд. Теъдод аз ин кӯшкҳо то замони Наршаҳӣ боқӣ мондаанд. Яъне, ба қавли ӯ «онҳо муғон бошидаанд ва оташхонаҳои эшон дар онҳо ҷой бисёр аст». [1, с., 86] Низомии араб баъди футуҳи Мовароуннаҳру Хуросон ба таври мусоддира хонаҳои мардуми маҳаллиро соҳиб шуда, баъдан маҳаллаҳои арабнишин таъсис доданд, ки то имрӯз боқимондаҳои авлодҳои онҳо муқими ин минтақаҳо мебошанд.

5) арабҳо баъди ба тасарруфи худ даровардани сарзамини ободу ҳосилхези Мовароуннаҳру Хуросон аз бодияҳои тафсон ва тепаҳои хушкӯб раванди муҳоҷиркуниро ривоч дода, дар минтақаҳои обод маҳалҳои худро ташкил дода, фарҳанги худро густариш доданд. Умуман, арабҳо бо рафтори душманона ва амалҳои ғаразнокӣ хусуматомези худ баъди истилои ҷиҳати аз байн бурдани арзишҳои фарҳангии ғании тоҷикон тамоми дастовардҳои нодири фарҳангиро ба ғӯшаи нобудӣ расониданд. Донандагони забонҳои кӯҳанро ҷиҳати рушд накардан қатл мекарданд. Ин амали арабҳо баъдан аз тарафи ғосибони дигар такрор ёфта, мардуми тоҷик тӯли 10 аср зери ин сиёсат қарор гирифт. Ё худ дар ин бора Наршаҳӣ дар китоби «Таърихи Бухоро» қайд мекунад, ки «Қутайба ибни Муслим дар даруни ҳисори Бухоро як масҷиди ҷомеъ сохт ва эълон кард, ки ҳар кас ба намози одина ояд, ду дирам маблағ мегирад, вале касе ҷуз дарвешону нодорон ба намоз нарафт». [1, с., 43]

Дар маҷмӯъ, далерии ҷасорат, огоҳию бедордилии мардуми тоҷик нагузошт, ки арабҳо иродаи матин, ҳисси ватанпарастии онҳоро раҳна кунанд.

6) тоҷикон ҳарчанд дини исломро пазируфтанд, вале забони тоҷикӣ новобаста аз газанди истилои араб раҳӣ ёфта, баъди гузашти ду аср ҷойи забони арабиро дар низомии давлатдорӣ, шеърӣ адабиёт ва фарҳанг ишғол намуд. Ин чанд далел дорад:

1) бештари мардуми тоҷик забони арабиро намендонистанд, аз ин рӯ арабҳо иҷозат доданд, ки аз ҷониби сокинон намоз бо забони тоҷикӣ-форсӣ хонда шавад;

2) дар муҳити хонаводагӣ тоҷикон пурра ба забони модарии худ ҳарф мезаданд ва ин омил низ барои зинда мондани забони тоҷикӣ-форсӣ мусоидат кард;

3) гуфтори шифоҳӣ ва баёни шеър бо забони тоҷикӣ-форсӣ сурат мегирифт. Инҷунин, шоирони тоҷиктаборе, ки дар дарбори Хилофати араб фаъолият мекарданд тоифаи дузабона буданд, ки бо ҳамҷаворони худ бо забони тоҷикӣ-форсӣ ҳарф мезаданд. Минбаъд онҳо дар рушду нумӯи адабиёт, фарҳанг саҳми назаррас гузоштанд;

4) сокинони Хилофати араб, ки аз мардуми тоҷикӣ дар вақти истилои кишварашон ба асорат гирифта, ба кишварҳои Хилофат оварда шуданд, кам набуданд. Бинобар ин, дар кишварҳои дохили Хилофат низ онҳо ба забони тоҷикӣ суҳан мегуфтанд ва ин омил низ барои доираи худро васеъ кардани забони тоҷикӣ мусоидат кард;

5) истилоҳоти зиёди тоҷикӣ ба таркиби луғавии забони арабӣ ворид шуд, ки ин омил ба ғайр гаштани таркиби луғавии забони онҳо мусоидат намуд.

Пирӯзиҳои араб дар кишварҳои аҷдодии тоҷикон - Мовароуннаҳру Хуросон ба онҳо имкон надод, ки забони тоҷикиро аз забони муоширати байни мардум бардошта, забони

арабиро ба сифати забони гуфтгӯиву давлатдорӣ чорӣ намоянд. Баръакс, таъсири забони арабӣ ва нуфузи он дар кишварҳои Шарқ ба тоҷикон имконият дод, ки шеваи гӯишҳо ва лаҳҷаҳои гуногуни минтақаҳои аҳолинишини худро аз байн бурда, забони фасеҳ ва шеваи тоҷикиро ба вучуд оваранд, эътибори онро дар байни дигар қавму миллатҳо боз ҳам баландтар кунанд. Чӣ тавре дар ин маврид Эмомалӣ Раҳмон барҳақ қайд мекунад нуфуз ва эътибори ин забон ба ҳақде буд, ки на танҳо дар ҳавзаи илму фарҳанг, балки дар сиёсат ва давлатдорӣ низ ҳеч забони дигар бо вай рақобат карда натавонист. Қавму миллатҳои мухталифе, ки асрҳо дар ин сарзамин ҳукмронӣ карданд, онҳо на танҳо забони тоҷикиро ҳамчун забони илму фарҳанг, балки ба ҳайси забони сиёсат ва давлату дарборҳои худ пазируфтанд. Баъдан нуфузи забони модарии мо аз ҳавзаҳои Хуросону Мовароуннаҳр ва Эрон берунтар рафта, ба минтақаҳои Қафқозу Осиёи Хурд, нимҷазираи Ҳиндустону Ироқ доман паҳн кард ва садҳо сол дар ин ҳавзаи бузурги ҷаҳонӣ нақши забони байналмилалиро ба уҳда дошт. [7, с., 18]

Ҳарчанд, Яъқуби Лайс низ дар давраи Саффорӣ дар баробари забони арабӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ, форсигӯию форсигарӣ роҳ боз намуд, вале авҷи забони тоҷикӣ ба сифати забони милли дар давраи Сомонӣ нуфузи бештар пайдо кард. Бинобар ин, хизмати арзишманд ва мондагори амирони сомонӣ дар таърихи эҳёи давлатдорӣ тоҷикон аз он иборат аст, ки онҳо барои аз як насл ба насли дигарӣ худ интиқол додани забону арзишҳои фарҳанги пешинӣ кӯшиши зиёд намуданд. Дар баробари эҳёи фарҳанги милли арзишҳои динию фарҳанги исломиро ба фарҳанги худ муҳолиф нагузоштанд, балки ҳангоми ба тобеияти худ даровардани сарзаминҳои зиёде давлати ягонаи мутамарказро таъсис дода, ба сокинони онҳо фарҳанги шаҳрдорӣ хоҷагидорӣ ва муносибати омӯзониданд, ки ин амал боиси вусъат бахшидани муқоламаи фарҳангҳо дар байни халқиятҳои гуногун ба ҳисоб рафт.

Яъне нақши забони тоҷикӣ дар ин давраи таърихӣ аз он лиҳоз бузург буд, ки намояндагони мардуми гуногунҷаҳоду гуногунзабони ин қаламрави ҷуғрофӣ осори адабӣ ва фарҳангии худро ба забони тоҷикӣ таълиф мекарданд. Дар давраи шукуҳи фарҳанги исломӣ нуфуз пайдо карда, ба сифати забони гуфтгӯӣ ва навишт қарор гирифтани забони тоҷикӣ дар баробари забони арабӣ низ аз эътироф ёфтани он аз ҷониби қишри зиёӣ ва амалдорони ҳилофати арабҳо далолат мекард.

Дар баробари ин, бо вучуди умумиятҳо байни ин ду забон ҷиҳати эътирофи байналмилалӣ касб кардан фарқиятҳо мавҷуд буданд.

Аввалан, забони арабӣ тавассути пирӯзиҳои лашкаркашонӣ араб мақоми худро дар байни кишварҳои мухталиф баланд бардошт, аммо забони тоҷикӣ ба омилҳои ҳарбӣ, лашкаркашиҳо ниёз надошт ва ба таври сулҳомез ворида фарҳанги кишварҳои мухталиф гашт.

Дуҷум, агар забони арабӣ боиси нобуд шудани забони модарии кишварҳои забткардаи арабҳо шуда бошад, пас забони тоҷикӣ ба он мусоидат кард, ки забонҳои кишварҳои ҳамсоя тараққиву такмил ёфта, истилоҳоти тоҷикӣ барои зиёд шудани фонди луғавии онҳо мусоидат намояд.

Дар баробари забони тоҷикӣ дар ин қаламрав «Забони бохтарӣ низ нақши бузург бозида, яқоя ба забони суғдӣ барои интишор ва паҳн кардани тамаддун ва фарҳанги исломӣ саҳми бузурге доштанд. Дар иртибот ба робитаҳои байналмилалӣ вобаста ба «Роҳи абрешим» мақоми миёнҷии забони суғдӣ ва дигар забонҳои шарқии эронии ин минтақа хеле назаррас аст». [7, с., 75] Ин далел низ аз он шаҳодат медиҳад, ки тоҷикон аз қадим асолати таърихӣ худро нигоҳ дошта, ба дигар халқиятҳо фарҳанги давлатдорӣ, муносибатҳои оилавӣ, муошират, рушди тичорат, коркарди замин, парвариши зироат ва ғайраро омӯзониданд. Ё худ дараҷаи рушд ва вусъати тоза касб кардани «Роҳи абрешим» ба давраи тақомули тамаддуни Суғд иртибот дошт. Ба он хотир, ки забон ва хатти суғдӣ на танҳо ба забони муоширати мардумони ин минтақа табдил гардид, балки баробари забонҳои хитой, тоҷикӣ-форсӣ ва арабӣ забони муоширати байни дигар халқиятҳо, ки онҳоро ин роҳ ба ҳамдилия ва ҳамкорӣ раҳнамун мекард, хизмат кард. Хусусан, қабул кардани хати суғдӣ аз ҷониби уйғурҳо, монголҳо, мачуриҳо ба он мусоидат кард, ки бо он адабиёти зиёди илмӣ, бадеӣ таълиф карда, ҳуҷҷатҳои конселярӣ муҳайё намоянд. [9] Ба ғайр аз ин аз тамаддуни суғдӣ назария ва амалияи коркарди замин, истифодабарии об, санъати парвариши зироату растанӣҳоро омӯзанд, ки аз саҳми тоҷикон дар тавсеа ёфтани муқоламаи фарҳангҳо тавассути ин роҳи муттаҳидкунанда далолат мекунад.

Дар давраи Салҷуқӣ, ки қаламрави он аз соҳилҳои баҳри Миёназамин то ҳудуди Чин доман паҳн карда буд забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) барои халқу қавмиатҳои мухталиф вазифаи забони байналмилалиро бар дӯш дошт ва ҳамон нақшро иҷро намуд, ки забони

арабӣ хангоми густариши ислом дар сарзаминҳои тобеи хилофат ва забони лотинӣ дар асрҳои миёна дар рушди фарҳангу тамаддуни Аврупо иҷро кард.

Умуман, забони ҷунонӣ дар масири таърихи инсоният бо тавоноии худ тавонист афкори ҳақимонаро корбаст намуда, ба вай рӯҳи фалсафӣ бахшад, забони арабӣ бошад, дар вақти ба сари қудрат омадани идеологияи ислом тавонист мероси фалсафии Ҷунонро дар худ ҳазм кунад ва вобаста ба фазои мусоиди таърихию фарҳангӣ ин меросро аз насл ба насл интиқол диҳад. Забони тоҷикиро бошад, «парваришгоҳи асосии он доманаи шеърӯ забони шоирона буда, имконоту тавонмандии дохилии ин забон ҳам аз ин сарчашмаи зоёву бой маншаъ мегирад». [7, с. 362] Баъдан дар давраи подшоҳони туркӣ-муғулӣ ва манғитӣ, ки забони тоҷикӣ забони расмӣ-давлатдорӣ боқӣ монд доираи корбарии худро дар шарқу ҷануб то сарзамини Ҳинду Чин ва дар Ғарб то Осиёи Сағирӯ Сурия густариш дод, ки то оғози асри XX барои густариши муқоламаи фарҳангӣ нақши калидӣ бозид.

7) арабҳо аз оғози пайдоиш, хусусан дар давраи чоҳилият (тоисломӣ) дорои осори хаттӣ набуданд. Дар миёни онҳо, асосан анъанаи шифоҳии суханварӣ, шеърӯӣ ва достонсароӣ роиҷ буд. Аввалин осори хаттӣ онҳо китоби муқаддаси Қуръон ба ҳисоб мерафт. Дар китоби мазкур ояҳои осмонӣ Худованд, ривоятҳои динӣ, ҳикмату суханҳои пандомез, аҳқому усулҳои идоракунии ҷомеа ва ғайра гирд омадааст. Баъдан бо ибтиқори Зайд ибни Собит ва Салмони Форс - яке аз тоҷиктаборони босаводу аҳли хатту ҳирфаи Хилофат онҳо китобат шуданд.

Ҳатто дар байни арабшиносон фарзияе мавҷуд аст, ки «хатти форсӣ, ки ҳоло бештар бо номи хатти арабӣ шуҳрат дорад, аз ҷониби эронӣён ихтироъ шудааст ва Салмони Порсӣ дар таҳияву тақмили сарфу наҳви забони арабӣ саҳми арзанда гузоштааст». [9, с., 133]

Бо маълумоти донишманди араб Ибни Халдун «Чумлаи улуми шаръия ва ақлия ва асҳоби фунун ва бадоеъ ҳамагӣ аз эронӣҳо буданд ва бо собиқаи қадимӣ, ки онҳо дар тадвину таълифи улум ва китобҳо доштаанд, ихтироӣ ин хат (хатти арабӣ) аз тарафи онҳо шудааст. Дар замонҳои аввали ислом муаллифон гарчи забонашон арабист, вале насабашон эронитабор ва тарбияташон низ эронист. Арабҳо ба иллати ин ки мардумоне сода ва бадавӣ буданд, бад-ин ҷиҳат аз фунун ва саноеъ бебаҳра будаанд». [2, с., 20-21]

Ислом дар раванди ташаккулу таҳаввулаш маҳз бо ҳидояти Муҳаммад с/с ва саъю талошҳои шахсони босаводу дурандешӣ аҳли касбу ҷавонмардӣ аз дини қабилаҳои саҳронишину кучманҷӣ ба дини ҷаҳонӣ ва тамаддуни арзишманди умумибашарӣ мубаддал гашт. Ё худ «Ду роҳи бузурги корвонгарде, ки аз қаламрави шарқию ғарбии Арабистон мегузашт, дертар ба зиндагии суннати бадавӣёни араб дигаргуниҳо ворид сохта, онҳоро нахуст ба роҳбаладию кашондани бори тоҷирону тавонгарони аҷнабӣ балад намуд. Қофилаи корвони савдогарон, ки баъзан шумораашон аз ҳазор ҳам зиёд буд, ин мардуми саҳрогарду биёбоннавардро тадриҷан ба хунари тичоратӣ, доду ситади бозор, русуми шаҳрҳои дуру наздик ошно месохт. Чорводорони бадавӣи дирӯза аз ду роҳи асосӣ тичоратӣ - яке аз канораҳои баҳри Сурх, ки метавон онро роҳи корвонгарди ғарбӣ номид ва дигаре аз наздикии халиҷи Форс, саҳрои Шому Фаластин, яъне роҳи корвонгарди шарқӣ бору колои савдогаронро бо қофилаи уштурони хеш кашонида, тадриҷан ба олами тамаддун роҳ меёфтанд. [8, с. 133-136]

8) тоҷикон, ки дар давраи тоисломӣ дорои фарҳанги ғанӣ ва тамаддуни бой буданд он дастовардҳоро барои тарбияи ахлоқию маънавий наслҳо истифода мебарданд. Бо баробари ташаккул ва рушд кардани фарҳанги исломӣ барои халқи тоҷик равзана ба ҷаҳони дигаре кушода шуд. Фарҳанги миллӣ бо фарҳанги исломӣ омезиш пайдо карда, арзишҳои таърихӣ халқи тоҷик фарҳанги исломиро боз ҳам ғанӣ гардониданд. Хусусан, барои ҳифзи арзишҳои пурғановати гузашта, ташаккул ва тақомули фарҳанги миллӣ дар давраи рушди тамаддуни исломӣ ва ба дини ҷаҳонӣ табдил додани ислом Салмони Форс, Имом Исмоили Бухорӣ, Яъқуб ва Амри Лайси Саффорӣ, Исмоили Сомонӣ ва Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит, ки аз табори тоҷикон буданд саҳми беандоза бузург бозиданд.

Дар ибтидо манбаҳои бунёдӣ ва асоситарини низомӣ фикҳи исломӣ аҳқоми Қуръон, суннат, иҷмоъ маҳсуб меёфтанд. Дар баробари ин се манбаъ барои рушди фарҳанги исломӣ аввалан, Абӯҳанифа қиёсро ба сифати сарчашмаи ҷаҳоруми низомӣ фикҳи исломӣ ҷорӣ мекунад. Мавриди ҳалли мушкилоти мардум қарор гирифтани қиёс дар фикҳи исломӣ ба он мусоидат кард, ки тамаддуни исломӣ рушд карда, арзишҳои бузурги башарино аз бар намояд.

Дуҷум, Абӯҳанифа мақоми забони модарии худ - тоҷикиро ҳамчун забони дуҷуми ибодати динӣ, фаъолияти фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар давраи рушди тамаддуни исломӣ ба хоҷири ҳифзу ниғадошт ва таъмини асосҳои шаръӣ, баланд бардошт. Барои Абӯҳанифа ислом ба забон ҳамчун зербинои аслии ҳувият ва ҳастии халқу миллатҳо муҳолифат надошт.

Мақоми баланд касб намудани забони тоҷикӣ боиси ташаккули худшиносӣ ва инкишофи фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик гардид.

Сеюмин хизмати бузурги Абӯҳанифа таъсиси мазҳаби ҳанафӣ аст. Қобили таъкид аст, ки пайравии халқи тоҷик аз мазҳаби ҳанафӣ боиси таҳкими ваҳдат ва муттаҳидии мардум гардида, ба густариши чараёнҳои тундрав ва ифротӣ монеъа шуд. Имоми Аъзам мефармояд, ки ягонагии пиндор, гуфтор ва кирдори аҳли ҷомеа шартӣ бақо ва ҳастии ҳар як миллат аст. Зиёда аз он, мазҳаби ҳанафӣ баъзе аркон ва унсурҳои хувияту сирати поки милли, қабл аз ҳама, ҳусни ҳамсоғӣ ва ҳамкорӣ, таҳаммулпазирӣ ва меҳмоннавозӣ, эътидол ва донишандӯзиро тақвият бахшид. Мазҳаби ҳанафӣ бо рӯҳ ва мазмуни ҳастии таърихии халқи мо созгор афтод. [8, с., 165]

Баъдан тавассути талошҳои фарзандони фарзонаи тоҷик дар қаламрави Осиёи Марказӣ, Осиёи Хурд, ғарби Чин ва Ҳинд, дар баъзе минтақаҳои Осиёи Қанубу Шарқӣ густариш ёфт. Имрӯз дар Мисру Сурия, Урдуну Ироқ ва дигар кишварҳо ҳангоми додани фатво аз аҳкоми мазҳаби ҳанафӣ истифода мебаранд. Мақоми арҷманди ҳанафия сабабгори он шуд, ки анъана, расму ойин, арзишҳои писандидаи милли, меъёрҳо ва аркони сохти иҷтимоии ҷомеаи суннатии тоҷикон (бахусус, таҳаммулпазирӣ, фарҳанги ҳамкорӣ, ҳусни муошират ва робитаи ҳасанаи иҷтимоӣ) ва анъанаҳои давлатдорӣ мо дар минтақаҳои мухталифи ҷаҳон тавсеа ёбанд. Забони тоҷикӣ - забони аслии идора, фарҳанг, шеър, адабиёт ва муоширати байни халқҳо ва қавмҳои шимолу маркази Ҳинд гардида, ин мартабаи волои худро муддати тақрибан 700 сол ҳифз намояд. Шукӯҳи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ дар ин қаламрави бостонӣ ба авҷи худ расид ва Ҳинд то оғози қарни XX маркази маъруфи адабу фарҳанги тоҷикӣ буд. Шоирони барҷастаи тоҷикзабони Ҳинд - Амир Хусрави Деҳлавӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Зебунисо, Мирзо Асадуллоҳи Ғолиб ва Муҳаммад Иқбол ифтихори адабиёти оламшумул гаштанд.

Умуман, улуми исломӣ, мактабҳои каломӣ, тариқатҳои тасаввуфӣ ва аркони дигари тамаддуни исломӣ аз Хуросон то Ҳинд паҳн гардиданд. Барои мисол, тарҷумаи тоҷикии Қуръон, ки аз ҷониби муфассир ва муҳаққиқи маъруфи Ҳинд шоҳ Валиуллоҳи Деҳлавӣ дар асри XVIII ҳусни анҷом ёфтааст, бинобар сабаби дуруст, сода, равон ва хушоҳанг будан на танҳо дар Ҳинд, балки дар қаламрави Осиёи Марказӣ, Эрон ва Осиёи Ғарбӣ низ эътирофи худро пайдо кард.

Дар баробари таълимоти арзишманди Абӯҳанифа осори ҳакимона, инсонпарварона ва оламгири дигар нобигаҳои тоҷик бахусус, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар шинохт ва муаррифии тоҷикон, ба ҳамдилия ва ҳамзистӣ даъват кардани ҷомеаи инсонӣ, ки далолат аз муқолаҳои фарҳангҳои меҳнаҷӯ, бузург аст.

Масъалаи меҳварии таълимоти Мавлоноро дар заминаи фалсафаи ахлоқии исломӣ шинохти инсон ё худ худшиносӣ ташкил медиҳад. Худшиносӣ, дарки моҳияти худ, хувияти инсон масъалаҳои мебошанд, ки то ҳол ҳам аҳамияти амалии худро аз даст надодаанд.

Ба маълумоти мавлавишиноси тоҷик Х.Зиёев «Инсон дар осори ӯ ба ҳайси маркази доираи фалак қарор дорад ва ҳалли ин ё он масъалаи фалсафӣ мутафаккирро ҳатман ба андеша дар бораи инсон меоварад». [4, с.,28-42] Баъдан дар таълимоти мутафаккирони Ғарб, аз ҷумла Иммануэл Кант (1724-1804) саволи «Рӯшанбинӣ чист?» ба масъалаи муҳимтарини илмҳои иҷтимоӣ мубаддал гашт.

Мавлоно бо намоёндогони қавмҳои гуногун, ки бо забонҳои мухталиф ҳарф мезаданд, дар муносибати ҳамарӯза будааст. Худи ӯ бо забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва юнонӣ сухан мегуфт. Вале мавзуи ҳамзабониро ӯ ҳеҷ гоҳ маҳдуд нафаҳмида, ба масъалаи марказии таълимоташ мубаддал накардааст. Барои ӯ масъалаи ҳамдилия аз ҳама болотар мебошад.

*Ҳамзабонӣ ҳешиву пайвандӣ аст,
Мард бо номаҳрамон чун бандӣ аст.
Ай басо ҳиндуву турки ҳамзабон,
Ай басо ду турк чун бегонагон.
Пас забони маҳрамӣ худ дигар аст,
Ҳамдилия аз ҳамзабонӣ беитар аст.*

Ҷомеаи муосир, ки дар он фарҳангу динҳои мухталиф амал мекунанд ва сарнавишти мардуми олам, ки бо зиёда аз шаш ҳазор забони гуногунреша иртибот дорад, онро талаб менамояд, ки барои пешрафти минбаъдаи башарият барқарор сохтани ҳамдилия байни фарҳангу динҳо ва мардуми гуногунзабон чун обу ҳаво зарур аст. Барои ин бошад, гуфтугӯи фарҳангҳои аз мақоми баробар бояд дар мадди аввали ҳар гуна сиёсате, ки кишварҳои муосир онро пеша кардаанд, қарор бигирад.

Дар баробари ҳамдилия Мавлонои Балхӣ дар таълимоти худ масъалаи баробарии дину мазҳабҳои гуногун ва дар ин ҷо мавзуи таҳаммулпазирӣ динӣ, мазҳабӣ ва қавмиро ба миён

гузоштаааст. Пушида нест, ки мутафаккир худ намояндаи дини ислом аст ва масъалаҳои зиёди фалсафию иҷтимоиро аз нигоҳи ҳамин дин ҳал мекунад. Бо вучуди ин, бузургии Мавлоно дар он буд, ки нисбати арзишҳои динҳои дигар эҳтиром дошт. Ҳақиқат барои ин мутафаккир «на ғарбию на шарқӣ» аст. Дар ин поя, агар ҳаёт ва фаъолияти Мавлоно Балхиرو як навъ оғози муколамаи Шарку Ғарб дар таърихи афкори иҷтимоию сиёсӣ қаламдод намоем ҳам, иштибоҳе нахоҳем кард.

Чалолуддини Балхӣ тарғибгари ахлоқи ҳамидае чун вафодорӣ, шафқат бар заифон, эҳтироми худ ва дигарон, ростӣ, эҳсон, хоксорӣ, саховату каромат ва ғайра буд. Ӯ ахлоқи бад - молу чоҳпарастӣ, ҳасад, ҳирсу тамаъ, ришвакорӣ ва амсоли онро мазаммат мекунад. Дар ҳалли тамоми масъалаҳо машваратро муҳим мешуморад. Маслан, масъалаҳои ахлоқие, ки Мавлоно дар «Маҷолиси сабъа» баррасӣ ва ҳаллу фасл намудааст, то кунун аҳамияти амалии хешро гум накардаанд. Аз ҷумла, ҳирсу молу пул дар ин асар мавриди танқиди шадиди мутафаккир қарор гирифтааст: «Зару мол ҷодуи ҷашмбанд аст ва гӯшбанд аст. Қозиву ҳоқиме, ки мӯй дар мӯй мебинад ба илму ҳунар, чун тамаи молу ришват кунад, ҷашми ӯ бибандад ва ба рӯзи равшан золиро аз мазлум нашиносад». [4., с. 28-42]

Масъалаи гуфтугӯи байни динҳо яъне гуфтугӯи байни намояндагони динҳои гуногуни кишварҳо мавзӯи тоза нест ва он дар давраи гузашта ҳам ҷиҳати ҳалли низоъ ва баррасии масъалаҳо нуфузи меҳварӣ дошт, ки он ҳам барои оғоҳ шудан аз таълимотҳои динҳои ҳамдигар ва бо мақсади дар як ҷомеаи орому босубот ҳамзистӣ кардан доир мешуд.

Оид ба масъалаи ҳамзистии осудаи намояндагони динҳои мухталиф мутафаккирони зиёде андешаҳои воло баён кардаанд. Зеро ҷанг, муқовимати тӯлонии байни динҳо омили қафомонӣ ва рушд накардани онҳо мегардид. Мавлоно Чалолуддини Балхӣ дар робита ба мавзӯи ҳамзистии осоиштаи байни инсонҳо хеле хуб ишора кардааст.

Мо барои васл кардан омадем,

На барои фасл кардан омадем.

Ҳамин тавр, Чалолуддини Балхӣ чеҳраи намуна ва олии гуфтугӯ ва таҳаммулпазирии байни тамаддунҳо ба ҳисоб мерафт. Андешаҳои ӯ беҳтарин дастур дар шиноخت ва эҳтирому ҳамдигарфаҳмии байни инсонҳо буд. Мутафаккир инсонро махлуқи олий ва арзишманд, дорандаи рисолати арзишманд мепиндорад. Аз нуктаи назари рӯҳонии аврупоӣ Эрве Легран, дар шароити пурпечуби замони муосир чеҳраҳои динӣ ва фарҳангӣ масъул ҳастанд, ки этикаи гуфтугӯро риоя кунанд. Ӯ зикр менамояд, ки муносибати эҳтиёткоронаи байни исломиву насронӣ на танҳо шарафи мо, инчунин эътиқодмандони дигар буда, дар оянда бародариро, ки ба он мо кӯшиш дорем, омода хоҳад намуд.

Умуман, ҳар яке аз паёмбарон дар муносибат бо динҳои дигар хеле ботаҳамул ва меҳрубонона муносибат мекарданд. Паёмбари ислом ҳамеша таҳаммул ва сабрро дар бисёр маврид пеша мекарданд. Ҳамаи инсонҳоро баробарҳуқуқ мешумориданд. Ба ҳамин маънӣ Муҳаммад дар охири хутбаи хеш чунин ишора карда буд, ки ҳамаи инсоният аз Одам ва Ҳаво ба вучуд омадааст аз ин рӯ, ҳеҷ араб бартирӣ аз ғайри араб, ҳеҷ сафедпӯст бартарӣ аз сиёҳпӯсте надорад. Бартариати шумоён танҳо дар некӣ кардан ва амалҳои некатон аст.

Дар давраи маорифпарварӣ низ мазҳаби ҳанафӣ бинобар равшанӣ кушодаю васеъ, таҳаммулпазирӣ, созгорӣ бо далелҳои зеҳнӣ мафкуравӣ, ақлонӣ ва мантиқӣ ба зиндагии ҳаррӯза ва ниёзҳои иҷтимоии инсон пайванди ногусастанӣ дошта, ба раванди тағйиру таҳаввули босуръати муосир ҷавобгӯ мебошад. Вале бо қамоли таассуф бояд зикр намуд, ки дар асри ХХ ин нерӯи азими маънавӣ дар сатҳи матлуб истифода нагардид.

9) имрӯз, андешаву назари олимони ва сиёсатмадорон дар масъалаи гуфтугӯи байни динҳои гуногун аст. Масалан, собиқ раиси Ҷумҳурии исломии Эрон Саид Муҳаммади Хотамӣ соли 1998 дар суханронии худ, дар 53-умин иҷлоси маҷмаи умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид чунин пешниҳод намуда буд, ки гуфтугӯи байни динҳои гуногун илмиву фарҳангӣ ва сиёсӣ гузаронида шавад. Зеро ҳар қадар муколама байни фарҳангҳо ва динҳо амалӣ гардад, ҳамон қадар шароити беҳтар барои ҳамзистии осоишта, арҷгузорӣ ба арзишҳо ва муқаддасоти динию дунявӣ вусъат пайдо мекунад.

Бояд зикр намуд, ки ин назария моҳият ва ҳадафи «гуфтугӯ»-ро дошта, аз назарияҳои дигар ба қулӣ тафовут дорад. Чуноне, ки худӣ Хотамӣ мегӯяд: «Дар арсаи фикрӣ ва фарҳангӣ мо пешниҳоди гуфтугӯи миёни фарҳангҳо, адён ва тамаддунҳо ба ҷойи бархӯрд миёни тамаддунҳоро мекунем; метавонем фарҳанги худамонро дошта бошем, хувияти худамонро дошта бошем, аммо дӯст бошем, бо ҳам сухан бигӯем, бо ҳам баҳс кунем ва дар ин баҳсу табодул аст, ки фарҳангҳои худамонро мутақомил бикунем, ислоҳ бикунем, бигирем, бидиҳем ва иқтибос кунем».[6] Бар асоси гуфтаҳои боло мулоҳиза мекунем, ки назарияи «гуфтугӯи тамаддунҳо» бо таваҷҷуҳ ба усули маънавӣ ва ахлоқӣ бо фикр ва назари хушбинона ба робитаи байналмилалӣ нигоҳ мекунад. Ва бар хилофи назарияи «бархӯрди

тамаддунҳо», ки бар асоси воқеъгароии фалсафӣ тадвин шуда ва дар доираи кудрат ва даргирӣ мебошад. Назарияи «Гуфтугӯи тамаддунҳо» дар ростои ҳамкорӣ ва тафоҳуми байналмилалӣ тарҳрезӣ шудааст. [5, с., 391]

Пас аз эълони ин назар воқуниши ҷаҳонӣ барои қабули ин тарҳи Хотамӣ барои як тараф, дигаргунсозии модели навини ҷаҳониро ба миён овард ва аз тарафи дигар, бархе хоҳони ин тарҳ шуданд ва бархе онро ҷиҳати иртиқои огоҳӣ нисбат ба дарки аҳдофи муштарақ лозим донишанд ва воқунишҷо аз он ҷумла дар бораи ин тарҳ шакл гирифт. Аммо аз муҳимтарин монеаҳои тарҳи гуфтугӯи тамаддунҳо метавон ба терроризми байналмилалӣ ва ё тарафдорони назарияи бархӯрди тамаддунҳо ишора кард, ки ба ҷойи гуфтугӯ аз тариқи зӯр ва бархӯрди низомӣ дар садаи таҳмили эътиқодоти тамаддунии худ бар дигарон ҳастанд. Ба таври кулӣ ҳадафи назарияи гуфтугӯи тамаддунҳо на танҳо фароҳам кардани шароит барои огоҳии донишмандон ва зимондорон аст, балки барои огоҳии тӯдаҳои мардум аз аъмоқи ҷомеаҳои худ ва дарки мушкилоти ҷаҳонӣ аст.

10) Дар охири асри XX ва оғози асри XXI мо шоҳиди селоби пурталотуми ҷаҳонишавӣ гардидем, ки дар баробари ҷиҳатҳои мусбати худ ба усулу арзишҳои асолатӣ ва ҳувиятии халқҳо, фарҳангҳо ва тамаддунҳои таърихӣ таъсири манфӣ мерасонад. Хусусан, шиддатёбии рақобату низоми фарҳангҳо ва ташвиқи андешаи «бархӯрди тамаддунҳо», ки аз ҷониби доираҳои ғаразнок барангехта мешавад, асари ин таҳаввулоти ҷомеаи муосир аст.

Имрӯз раванди босуръати ҷаҳонишавӣ сабаби дар минтақаҳои гуногун паҳн шудани таҳдиду хатарҳои нав, аз қабилӣ терроризму экстремизм, радикализму ҷудоандозӣ, низоми ҷинояткорӣ мутаҷаққили байналмилалӣ гардид. Дар баробари коста кардани арзишҳои фарҳангӣ ва таъсири манфӣ расонидан ба ҳаёти маънавии аҳолии кишварҳои мухталиф барои ба вучуд омадани бӯҳрони шадиди молиявӣ иқтисодӣ низ мусоидат кард. Ҳамзамон, арзишу асолатҳои миллии халқу миллатҳои гуногунро таҳти хатари нобудӣ қарор дода, зухуроти бархӯрди фарҳангу тамаддунҳоро ба миён овард. Ҳамаи ин мушкилоти ба вуқӯъомада боис мегардад, ки аҳолии сайёра аз оқибатҳои хатарноки бархӯрди тамаддунҳо огоҳ гашта, муколама ва гуфтугӯи тамаддунҳоро ҷиҳати бартараф кардани ин падидаи номатлуб оқилона ба роҳ монанд.

Ҳамин тавр, аз таҳлилу муқоисаи мавод метавон хулоса бардошт кард, ки тоҷикон на фақат дар тӯли таърихи мавҷудияти худ аз принципҳои таҳаммулгароӣ ва маслиҳату муколама истифода карда, низоми хушунатро бо ин васила ҳаллу фасл менамуданд. Дар даврони муосир низ дар асоси таҷа ба афкор ва таҷрибаи таърихӣ ниёгони худ раванди гуфтугӯи тамаддунҳоро ҳамеша ҷонибдорӣ менамоянд. Ҳамин аст, ки борҳо аз минбари баланди созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла, Созмони Милали Муттаҳид, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ доир ба оқибатҳои бетарафӣ беъятиной нисбат ба ҳувият, таъриху фарҳанг ва дигар муқаддасоти арзишҳои миллии хушдор додааст. Ба андешаи Эмомалӣ Раҳмон «Фалсафаи ҳеле қадимаи муросою мадурои халқи тоҷик, ки дар зоти худ асли андешаи таҳаммулгароӣ буда, дар мероси намояндагони маъруфи илму адаби миллати мо, аз ҷумла, дар осори шахсияти барҷастаи дини мубини ислом, бунёдгузори яке аз мазҳабҳои бузурги аҳли суннату ҷамоат Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит, яъне Имоми Аъзам васеъ инъикос ёфтааст, имрӯз низ метавонад ба ҳайси намунаи равшани муколамаи фарҳангу тамаддунҳои гуногун хизмат намояд. [8]

Аз ин рӯ, соли 2009 дар Тоҷикистон эълон гаштани Соли бузургдошти Имоми Аъзам ва дар сатҳи байналмилалӣ таҷлил кардани он аз ду ҷиҳат аҳамияти илмӣ-назариявӣ дошт. Аз як тараф, шинос намудани шаҳрвандони кишвар аз мероси арзишманд ва пурғановати Абӯҳанифа, мазмун ва моҳияти мазҳаби ҳанафӣ ва аз тарафи дигар, дар заминаи андешаҳои таҳаммулгароёнаи фақеҳ ба ҷаҳонӣ нишон додани роҳи ҳалли низоми ва муттаҳид кардани халқиятҳо тавассути гуфтугӯи тамаддунҳо мебошад. Аз ин рӯ, зарурат пеш омадааст, ки барои бақои ҷомеаи инсонӣ ташвиқи ҳамдигарӣ ва ҳамзистӣ, ба роҳ мондани ҳамкорӣҳои тарафайн ва мутақобилан судманд, одилона ва оқилона ба манфиати тарафайн ҳал кардани мушкилоту низомиҳои миллию мазҳабӣ, роҳҳои расидан ба зиндагии шоиста, таъмини сулҳу субот ва ғайра эҳтиром гузоштан ба арзишҳои фарҳангӣ ҳамдигар аз масъалаҳои калидӣ ба ҳисоб равад.

АДАБИЁТ

1. Абубақри Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. Тасҳеҳ ва таҳияи Мударрисӣ Равзавӣ. - Техрон, 1363/1985. - С.66.
2. Афсаҳов А., Қаҳоров Х. Хат ва пайдоиши он. - Душанбе, 1994. - С. 20-21.
3. Истаҳрӣ. Масолик ва мамолик. Бо кӯшиши Эраҷи Афшор. – Техрон 1373/1994. - С.60
4. Зиёев, Х. Мероси мансури Мавлоно ва аҳамияти он дар рушди илму фарҳанги тоҷик. Аз китоби «Вуруд ба шинохти Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ва Мавлоно Шамси Табрзӣ. - С.28-42.
5. Маҳмадов, А.Н.Сиёсатшиносӣ. - Душанбе. 2010.- С. 391.

6. Суханрони Саид Муҳаммади Хотамӣ дар иҷлоси маҷмаи умумии Созмони Миллали Муттаҳид. (53-умин / 1998)
7. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. [Матн]: /Э.Раҳмон. -Душанбе, «Эрграф», 2016.-516с.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. [Матн]: //Э.Раҳмон. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016.
9. https://ru.wikipedia.org/wiki/Великий_шёлковый_путь.

САҲМИ ТАЪРИХИИ ТОЧИКОН ДАР РУШД ВА ТАВСЕАИ ФАРҲАНГИ ИСЛОМӢ

Дар мақолаи мазкур, муаллиф ба таҳлил ва баррасии се ҷанбаи муҳим тавачҷуҳи хосса медиҳад. Аввалан, мақсади арабҳоро барои тасарруф қардани Осиёи Миёна ва дар байни қавмҳои ин минтақа, бахусус тоҷикон ҷорӣ қардани дини ислом ва густариши додани фарҳанги исломиро равшан менамояд. Дуюм, ҳадафи арабҳоро дар мавриди забони тоҷикиро аз забони муоширати байни мардум бардошта, забони арабиро ба сифати забони гуфтугӯву давлатдорӣ ҷорӣ намудан таҳқиқ қарда, нақши забони тоҷикиро дар рушд ва густариши фарҳанги исломӣ бо далелҳои воқеӣ нишон медиҳад. Сеюм, саҳми тоҷиконро, ки дар давраи тоисломӣ дорои фарҳанги гани ва тамаддуни бой буданд ва он дастовардҳоро барои тарбияи ахлоқию маънавии наслҳо истифода мебуданд нишон дода, қайд мекунад, ки бо баробари ташаккул ва рушд қардани фарҳанги исломӣ барои халқи тоҷик равшан ба ҷаҳони дигаре кушода шуд. Тоҷикон фарҳанги миллии худро бо арзишҳои фарҳанги исломӣ омезиши дода, барои ташаккули фарҳанги исломӣ ва ба дини ҷаҳонӣ табдил додани ислом саҳми беандоза бузург бозиданд.

Калимаҳои калидӣ: фарҳанг, арзиш, забон, дин, ислом, мазҳаб, маданияти моддӣ, маданияти маънавӣ, фарҳанги исломӣ, муколамаи фарҳангҳо, бархӯрди тамаддунҳо, таҳаммулпазирӣ, ҳамзистӣ, марказҳои илмӣ-фарҳангӣ, фазои маънавӣ, муҳити динӣ ва ғайра.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ВКЛАД ТАДЖИКОВ В РАЗВИТИЕ И РАСПРОСТРАНЕНИЕ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В данной статье автор уделяет особое внимание анализу и рассмотрению трех важных аспектов. Прежде всего, показывает намерение арабов завоевать Среднюю Азию и внедрить ислам и распространить исламскую культуру среди народов этого региона, особенно таджиков. Во-вторых, цель арабов убрать таджикский язык из языка общения людей, ввести арабский язык как язык речи и управления, реальными фактами показать роль таджикского языка в развитии и распространении исламской культуры. В-третьих, показан вклад таджиков, имевших богатую культуру и цивилизацию в доисламский период и использовавших эти достижения для нравственно-духовного воспитания поколений, отмечая, что наряду со становлением и развитием исламской культуры для таджикского народа открывается окно в другой мир. Таджики соединили свою национальную культуру с ценностями исламской культуры и сыграли огромный вклад в формирование исламской культуры и превращение ислама в мировую религию.

Ключевые слова: культура, ценность, язык, религия, вероисповедание, материальная культура, духовная культура, исламская культура, диалог культур, столкновение цивилизаций, толерантность, сосуществование, научно-культурные центры, духовная атмосфера, религиозная среда и т.д.

THE HISTORICAL CONTRIBUTION OF THE TAJIKS TO THE DEVELOPMENT AND DISTRIBUTION OF ISLAMIC CULTURE

In this article, the author pays special attention to the analysis and consideration of three important aspects. First of all, it shows the intention of the Arabs to conquer Central Asia and introduce Islam and spread Islamic culture among the peoples of this region, especially the Tajiks. Secondly, the goal of the Arabs is to remove the Tajik language from the language of people's communication, to introduce the Arabic language as the language of speech and government, to show the role of the Tajik language in the development and spread of Islamic culture with real facts. Thirdly, the contribution of the Tajiks, who had a rich culture and civilization in the pre-Islamic period and used these achievements for the moral and spiritual education of generations, is shown, noting that along with the formation and development of Islamic culture, a window to another world opens up for the Tajik people. Tajiks combined their national culture with the values of Islamic culture and made a huge contribution to the formation of Islamic culture and the transformation of Islam into a world religion.

Keywords: culture, value, language, religion, religion, material culture, spiritual culture, Islamic culture, dialogue of cultures, clash of civilizations, tolerance, coexistence, scientific and cultural centers, spiritual atmosphere, religious environment, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Самиев Бобо Ҷураевич - доктори илмҳои фалсафа, профессори кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 918670143. E-mail: samiev.veshab@mail.ru. (SPIN-код): 6916-8573;

Сведения об авторе:

Самиев Бобо Джураевич - д.ф.н., профессор кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, e-mail: samiev.veshab@mail.ru. (SPIN-код): 6916-8573;

Information about the author:

Samiev Bobo Juraevich - Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Philosophy of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, e-mail: samiev.veshab@mail.ru, Tel.: (+992) 918670143. (SPIN-код): 6916-8573

**МЕТАФИЗИКА ҲАМЧУН ФАЛСАФАИ АСОСИИ ИБНИ СИНО: САРЧАШМА,
МАВҶЕИ ОН ДАР БАЙНИ ДИГАР ИЛМҲО ВА ФОИДАИ ОН**

Шаҳовудинов Н. С.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Фалсафаи Ибни Сино танҳо дар раванди таҳаввули метафизикаи ҷаҳонӣ қобили таҳлил ва баррасӣ мебошад. Ҳамаи масъалаҳои метафизикаи Сино бевосита бо масъалаҳои метафизикии Навафлотуниҳо, Арасту ва гузашта аз он бо шеваи парменидии андеша алоқамандӣ дорад. Аз дигар ҷониб бояд қайд намуд, ки фалсафаи Сино бо фалсафаи асримиёнагии аврупоӣ пайвандӣ дорад ва бисёре аз файласуфони асримиёнагии урупоӣ бахусус схоластикҳо метафизикаи Синоро густариш додаанд. Ҳамчунин бояд аз мутакаллимон ёдовар шуд, ки дар фалсафаи Сино масъалаҳои мавриди назари онҳо ва бархурди бевосита ошқори Сино бо онҳо қобили мушоҳида мебошад. Аммо дар мавриди сарчашмаи дувум бояд баъзе нозуқиҳо дар назар гирифт, пеш аз ҳама масъалаи мабдаи ягона ва нахустин, онгуна ки дар «Куръон» омадааст, аллакай дар Навафлотуния бо дигар шакл вучуд дошт ва дар фалсафаи Сино маҳз ҷанбаи Навафлотунии мабдаи нахустин тасвир гардидааст, ки минбаъд боиси норозигии мутакаллимон, бахусус Ғаззоли гардидааст, нозуқи дигар он ки худи Форобӣ низ дар зерӣ таъсири фалсафаи юнонӣ қарор дошт ва он имони сахте, ки дар фалсафаи Форобӣ ба мушоҳида мерасад, дар фалсафаи Сино бо вучуди ишораҳо ва таъкидҳо каме камранг мегардад. Аз ин ҷиҳат бояд ҳамеша дар шинохти фалсафаи Сино фалсафаи юнонӣ аз авлавияти бартар ба ҳисоб равад. Пас аз он, ки Форобӣ фалсафаи юнониро ба хонандаи исломӣ ошно месозад ва худ навгонҳои бунёдиро дар ин муносибат ворид месозад, Сино низ дар шинохти метафизика, маънӣ ва аҳамияти он, мавзӯю масъалаҳои асосии метафизикӣ саҳми арзандаи худро мегузорад.

Мафҳумҳо ва мавзӯҳои асосии метафизикаи Сино аллакай тавассути фалсафаи Афлотун, Арасту, Навафлотуния ва ҳамчунин фалсафаи Форобӣ ва мутакаллимон маълум буданд, ки мо онҳоро ҳамчун сангҳои пойдевори фалсафаи Сино мешиносем. Пеш аз ҳама, Сино зерӣ таъсири фалсафаи Арасту қарор дошт. Дар ин маврид Сино на танҳо аз андешаҳои Арасту, балки дар таснифоти илмҳо ва сохтори шакли асарҳои худ низ аз файласуфи юнонӣ пайравӣ кардааст. Ҳамчунин на фақат дар фалсафа, балки дар дигар соҳаҳои илм низ ӯ аз Арасту пайравӣ намудааст. Сино дар муносибат ба фалсафаи Юнон ба фалсафаи Арасту худро маҳдуд насохтааст, балки ӯ ҳамчунин аз фалсафаи пешазсукротӣ, бахусус Зенон ва Демокрит ва ҳамчунин аз дасовардҳои мактабҳои фалсафии атикаи пасини отинӣ-исқандарӣ ошноӣ дошт. Мо бо боварии комил метавонем бигӯем, ки агар дар баъзе масъалаҳои имконувучуд аз қобили сабабу натиҷа ва ё ҷавҳару араз Сино зерӣ таъсири Арасту қарор дошта бошад, пас дар муносибат бо вочибувучуд ва назарияи судур Сино аз идеяи хайри маҳзи Афлотун ва афкори навафлотуниҳо илҳом гирифтааст. Мо ин тамоил дар метафизикаи Синоро бахусус дар ниҳояти ҳадаф аз Метафизика мушоҳида менамоем. Маҳз «Шифо» ва «Начот» ном гирифтани асарҳои Сино далолат ба ҳадафи ниҳой аз метафизика менамоянд. Метафизикаи Сино бо ҳастӣ ҳамчун ҳастӣ ҳамчун масъалаи асосии метафизика оғоз меёбад, аммо анҷоми

онро маҳз якҷоя гардидан бо зоти вочибулвучуд ташкил медиҳад, ки Сино худ онро камоли саодат меҳисобад ва мо чунин мотивро дар фалсафаҳои Афлотун ва Навафлотуния мушоҳида менамоем.

Бояд қайд намуд, ки пайравии Сино аз Арасту хусусияти догматикӣ надошт. Дар назари аввал ва зоҳиран чунин менамояд, ки ин ду фалсафа ниҳоят монанд ҳастанд ва ҳамаи мафҳумҳои истифодабурдаи Синоро метавон аллакай дар фалсафаи Арасту пайдо намуд, аммо таҳлили амаиктари фалсафаи Сино нишон медиҳад, ки он бештар ба фалсафаи навафлотунӣ наздикӣ дорад, то ба фалсафаи Арасту. Ҳамин тавр, ақидае вучуд дорад, ки ӯ гӯё фалсафаи навафлотуниро бо мафҳумҳои арастуӣ шарҳ додааст [5,с.268]; [13,с.190].

Аммо маҳдуд кардани сарчашмаи фалсафаи Сино фақат бо фалсафаи юнонӣ ғайриимкон аст, омили бунёди дигар дар муносибат ба фалсафаи ӯ дини Ислом ва биниши тавҳидии он мебошад, ки каме болотар мо шабоҳати он бо афкори навафлотуниҳоро зикр намудем. Ҳанӯз то замони пайдоиши шоҳаи машшоияи фалсафаи исломӣ аллакай дар ҷаҳони ислом илми калом маълум буд, ки пайравони он ҳамчун мутакаллимон шинохта мешуданд. Сино дар ҳар масъала ақидаи хилоф бо ақоиди мутакаллимон дошт ва ҳамеша онҳоро зери танқид қарор медод. Пайравони фалсафаи Калом асосан ба ду шоха ва ё мактаб тақсим мешуданд: ашъариҳо ва муътазилиҳо. Мавзӯҳои баҳси онҳо сирф аз «Қуръон» ва масъалаҳои бунёдии динӣ сарчашма мегирфт. Ашъариҳо бартариатро ба имон ва эътиқод медиҳанд ва асосан ба «Қуръон» ва ҳадис мутамарказ мегардиданд, баръакси аҳли муътазила, ки мекӯшанд тавассути равишҳои ақлонӣ арзишҳои исломиро асоснок ва масъалаҳои онро тафсир намоянд. Маҳз баҳсҳои мутакаллимон боиси рушди фалсафаи исломӣ мегардад [11,с.39].

Яке аз назарҳои шинохта, ки сарчашмаи фалсафаи Синоро маҳз мактабҳои фалсафии исломӣ меҳисобад, ба донишманди фаронсавӣ Ҷен Ҷоливет тааллуқ дорад. Нахустин маротиба Ҷоливет исбот менамояд, ки аз ҳам ҷудо сохтани моҳият ва вучуд аз ҷониби Сино на аз анъанаи юнонӣ, балки маҳз аз баҳсҳои мутакаллимон дар мавриди шайъ ва мавҷуд сарчашма гирифтааст [17, с.19-28], [4,с.145].

Ҷоливет ақида дорад, ки таъсири мутакаллимон ба Ибни Сино бештар аст нисбат таъсири Арасту, зеро дар анъанаи юнонӣ истифодаи шайъ дар якҷоягӣ бо мавҷуд ба назар намерасад, масалан то он-и юнонӣ бо мавҷуд айният дорад, аммо прагма-и юнонӣ бо шайъ дорой айният нест. Вишновский ин ақидаи Ҷоливетро дастгирӣ менамояд ва дар мавриди масъалаи шайъ дар фалсафаи исломӣ як таҳқиқоти муафссале анҷом медиҳад, аммо ақидаҳои ифротии Ҷоливет дар ин мавридро нисбатан муътадил мегардонад ва дар асоси матнҳои юнонӣ исбот менамояд, ки аллакай дар фалсафаи юнонӣ мафҳуми шайъ ҳамчун tot i (чизе) ҳамчун мафҳуми бунёди маълум буд [4, с. 152].

Ин ҷо бояд қайд намуд, ки мутакаллимон тамоми метод ва равишҳои исботкунӣ ва инкоркунӣ худро аз юнониҳо гирифта буданд ва масъалаи «чиз» низ ҳамчун нахустмафҳум дар баҳси маърифатии юнониҳо ба ҳисоб мерафт, ки мо дар фалсафаи Арасту ва файласуфони баъдӣ, дар ҳар маврид метавонем бо он дучор гардем.

Бо зуҳури Форобӣ ва тамоили асосӣ ба фалсафаи юнонӣ тадричан мутакаллимон мавқеи худро то муддати муайяне аз даст медиҳанд ва Сино низ дар ҳама ҷои фалсафаи худ афкори мутакаллимонро сарқуб намудааст, баҳше аз он масъалаҳое, ки мутакаллимон баҳс менамуданд, аз ҷониби Форобӣ ва Сино ба тариқи дигаргуна тафсир ва таҳлил қарда мешавад. Аз ҷумла масъалаи вучуд ва моҳият, ки аз масъалаҳои мавриди баҳси мутакаллимон буд, аз масъалаҳои асосии фалсафаи Сино мегардад, аммо дар ин маврид на тасаввуроти мутакаллимон, балки шарҳи нави Форобӣ мавриди писанди ӯ қарор мегирад. Аз ҳамин ҷиҳат мо чунин натиҷагирӣ менамоем, ки дар баробари фалсафаи Афлотун, Арасту ва навафлотуния ҳамчунин мактабҳои фалсафаи исломӣ низ аз сарчашмаҳои фалсафаи Сино ба ҳисоб мераванд.

Дар баробари сарчашмаҳои юнонӣ ва исломӣ як қатор муҳаққиқон ҳамчунин таъсири таълимоти пешазисломии эронӣ, аз қабилӣ зардуштия, зурвония ва ё монавияро ба фалсафаи Сино таъкид менамоянд, ки Моревич ва Диноршоев аз қабилӣ онҳо мебошанд. Ба ақидаи Моревич чунин таъсириро метавон бавосита мушоҳида намуд. Масалан, таълимони зардуштия ба назарияи судури Навафлотуния таъсир расонидааст [13,с.190]. Диноршоев дар баробари он ки ин таъсириро қайд менамояд, ҳамзамон қайд менамояд, ки ханӯз таъсири бевоситаи таълимоти пешазисломӣ ба фалсафаи Сино исбот нагардидааст [5, с. 83]. Шояд чунин таъсирпазирӣ вучуд дошта бошад, аммо он ба андозаи фалсафаи юнонӣ чандон назаррас нест.

Аллакай аз асрҳои миёна метафизикаи Сино мавриди омӯзиш ва баҳсҳои донишмандон дар мактабҳои фалсафӣ ва илоҳиётшиносӣ қарор гирифта буд. Дар соҳаи синошиносӣ ақидаҳои мунаққидони сарсахти Сино, аз қабилӣ Ибни Рушд ва Ғаззоӣ, маълум аст. Дар

асрҳои миёна муҳаққиқони метафизикаи Сино асосан Фахриддини Розӣ, Насириддини Тусӣ, Садриддини Шерозӣ ва ғайра буданд. Дар замони мо, муҳаққиқони араб ва эронӣ аз қабилӣ Аббос Маҳмуди Акқод, Умар Фаррух, Гайсир Шайх ал Арз, Ҳусайн Мурувва, Мочид Фохрӣ, Аллома Таботабой, Саид Нафисӣ, Сайид Ҳусайн Наср, Ғуломризо Иброҳими Динонӣ, Ғуломризо Аъвонӣ, Насруллоҳи Ҳикмат ва ғайра ба омӯзиш, шарҳ ва таҳлили фалсафаи Сино машғуланд.

Сино ва фалсафаи ӯ ҳанӯз аз асрҳои миёна барои мактабҳои фалсафии урупо маълум буд ва аз ҳамон замон ба ин тараф дар урупо як анъанаи синошиносӣ вучуд дорад. Баъзе аз муҳаққиқони саршиноси урупой-африқой инҳоянд: М. Ҳортен, Етинне Гилсон, Амелӣ Марӣ Гаушан, Георгес Анаватӣ, Чен Чоливет, Мармура, Питер Вишновский, Адамсон, Дмитри Гутас, Тиана Кутзарова, Амос Бертолоҷӣ ва ғайра.

Ҳамаи пажӯҳишҳои дар ин замина анҷомшуда асосан фалсафаи Синоро аз ду зовия: Сино ҳамчун маҳсул ва пайрави фалсафаи Юнон ва дигарӣ Синоро ҳамчун файласуфи сирф исломӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд.

Метафизикаи Сино асосан аз ду зовия мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, якум он ки фалсафаи ӯ маҳсули фалсафаи юнонист ва худӣ ӯ низ сарсахтона аз ин фалсафа пайравӣ намудааст, дувум, Сино ҳамчун як файласуфи мусулмон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Албатта ин чанбаҳоро ҳангоми омӯзиши фалсафаи ӯ наметавон сарфи назар намуд ва бидуни баназар гирифтани онҳо мо наметавонем саҳми бевоситаи Сино дар фалсафаи метафизикиро муайян намоем. Муҳаққиқоне, ки афкори Синоро дар контексти фалсафаи ҷаҳонӣ мавриди омӯзиш қарор додаанд, арзандагии саҳми бевоситаи ӯро дар шаклирии минбаъдаи метафизика ба хубӣ нишон додаанд. Яке аз чунин натиҷагириҳои ҷолиб дар мавриди саҳми фалсафаи Сино ба қалами муҳаққиқи саршиноси фалсафаи асрҳои миёнаи урупо Тео Кобуш тааллуқ дорад[9]. Дар яке аз таҳқиқотҳои нисбатан муҳтасар ӯ тозагиҳои воридкардаи Сино дар метафизикаи ҷаҳониро, ки аз ҷониби файласуфони асримиёнагӣ мавриди истиқбол ва пайравӣ қарор гирифтааст, чунин ифода менамояд:

1.Онтологикунории метафизика (Ontologisierung der Metaphysik) ва ё эҳёи метафизикаи (Rehabilitation der Metaphysik) Арасту ҳамчун Онтология (Ҳастишиносӣ). Ба андешаи ӯ навафлотуниҳо ва файласуфони аҳди бостонии баъдина (Spätantike) метафизикаро ҳамчун илоҳиёти фалсафӣ муаррифӣ мекарданд, ки Худо ҳамчун сабаби аввали мавзӯи асосии метафизика шинохта мешуд. Дар ин марҳала ҳанӯз мавзӯи метафизика на ҳастӣ чунон ҳастӣ ва ё ҳастии мутлақ, балки «ҳастии алоҳида» (autoon) ба маънии идеяҳои Афлотун доништа мешуд. Сино возеҳ сохт, ки Худо ҳамчун «маънии мутлақ» мавзӯи асосии метафизика намебошад, балки мавзӯи асосӣ чизест, ки дар бунёди ҳама чизҳо қарор дорад. Ба андешаи ӯ, мавзӯи асосии метафизика на Худо, балки ҳастӣ ҳамчун ҳастӣ мебошад: «Мавзӯи метафизика метавонад беш аз ҳама он чизе бошад, ки дар ҳини ҷустуҷӯ барои ҳама чиз умумӣ бошад ва дар бунёди онҳо қарор гирифта бошад. Ин вучуд аст ва аз ин рӯ, ҳастӣ чунон ҳастӣ мавзӯи метафизика мебошад.» [9,с.177]

2.Дорои моҳият гардонидани ҳастишиносӣ (Essentialisierung der Ontologie). Навгонии дигар ва ё қадами дуюм ин дорои моҳият гардонидани ҳастишиносӣ мебошад. Навгонии тозаи воридкардаи Сино ин чудо гардонидани маънии вучуд ва маънии моҳият аз ҳам буд. Дар ин муносибат Кобуш ду далели аз ҷониби Сино дорои моҳият гардондани ҳастишиносиро ин гуна тасвир кардааст: а.) Кулл дар фалсафаи Сино дорои аҳаммияти маҳсус мебошад ва дар бораи чизҳои куллӣ дар ҷаҳони беруна наметавон сухан кард; б.) Ҳамаи даҳ мақула дар фалсафаи Сино ба вучуд ва моҳият тақсим карда мешаванд ва ба ҷуз Худо, ки аслан ба қатори мақулаҳо дохил намешавад, аз моҳият орей мебошад ва вучуди чудо аз моҳият надорад, ҳамаи мақулаҳо дорои вучуди аз моҳияти худ чудо ҳастанд[9, с.178]. Бояд зикр намуд, ки ин натиҷагирии Сино хусусияти бунёдӣ дорад ва ифодакунандаи ҳамаи пажӯҳишҳо дар мавриди вучуд ва моҳият дар метафизикаи Сино мебошад.

Яке аз таҳқиқотҳои дигар дар мавриди метафизикаи Сино ба Тиана Кутзарова тааллуқ дорад, ки унвони он «Трансендатсия дар фалсафаи Ибни Сино» мебошад[10]. Мавзӯи асосии ин пажӯҳишро масъалаи ҳастӣ чунон ҳастӣ ҳамчун масъалаи бунёдии метафизикаи Сино ташкил медиҳад. Дар баробари ин, назари асосии дигарӣ ӯ он аст, ки ҳам бавучуд овардани мафҳумҳо ва ҳам назари нав ба метафизика, ки ҳамчун «оғози дувуми метафизика» шинохта мешавад, на бо Сино, балки бо Форобӣ оғоз ёфтааст. Хизмати Сино дар он аст, ки ӯ ин ақидаҳои Форобиро инкишоф дода, комил гардонид ва ба як низом даровардааст[10, с. 230].

Метафизикаи Сино дорои хусусияти низоммандӣ мебошад. Ҳамеша дар оғоз Сино мекушад исбот кунад, ки қабули метафизика ҳамчун илми мустақил ҳатмист. Маънии номи «метафизика», фоидаи он, мавзӯи омӯзиши он аз қисматҳои ибтидоӣ ва таркибии метафизикаи ӯ ба ҳисоб мераванд. Мавзӯи марказӣ ва ягонаи метафизикаи Сино ҳастӣ

хамчун ҳастӣ мебошад ва ҳамаи масъалаҳои дигар танҳо дар нисбат ба он дорои маънӣ мегарданд ва ин масъалаҳо, ки асоси метафизикаи ӯро ташкил медиҳанд: ҷавҳар ва араз, кулл ва ҷузъ, сабаб (иллат) ва натиҷа (мусаббаб), вочибулвучуд ва имконулвучуд ва ё назарияи судур (эманатсия) мебошанд. Сино масъалаҳои мазкурро низ вобаста ба моҳияташон ба гурӯҳҳо ҷудо менамояд ва ба тариқи низомманд ба баррасии онҳо мепардозад.

Дар идома мо кӯшиш менамоем, ки бевосита назари Сино дар мавриди илмҳои фалсафӣ, мавқеи метафизика дар байни онҳо ва ҳамчуни фоидаи онро мавриди таҳлил қарор диҳем.

Таснифи илмҳои назариявӣ, мавқеи метафизика ва фоидаи он

Дар якҷанд асари худ Сино дар пайравӣ аз Арасту ва дар асоси маҳакҳои гуногун, масалан дар асоси муносибати онҳо бо амали инсон, суди ин илмҳо барои инсон ва ё дар алоқамандӣ бо масъалаи ҷавҳар илмҳои фалсафиро тасниф, мавзӯ ва ҳудуди онҳоро мушаххас ва ниҳоятан тартибу низоми мавзӯҳоро муайян намудааст. Барои ҳамаи илмҳо ин чиз хос аст, ки мавзӯи объекти омӯзиши он илм мебошад ва ин илмҳо маҳз дар ҳамин контексти муайян мавзӯи худро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Дар баробари таснифи худ Сино ҳам табиати шоҳаҳои илмро шарҳ медиҳад ва ҳам зарурати ин илм барои ҳаёти инсонро асоснок мегардонад. «Донишнома» низ маҳз бо чунин тасниф оғоз меёбад. Маҳаки асосии тасниф дар ин ҷо алоқамандии байни амали инсон ва мавзӯи омӯзиши ин илмҳо қабул шудааст ва дар ҳамин алоқамандӣ ҳамаи илмҳо нахуст ба ду шоха тақсим карда мешаванд:

Илмҳои, ки мавзӯи онҳо аз амали мо вобастагӣ доранд, яъне шартӣ вучуди онҳо амали мост;

Илмҳои, ки мавзӯи онҳо аз амали мо вобастагӣ надорад. Мисоли Сино барои гурӯҳи аввал худи амали инсон ва барои гурӯҳи дувум замин, осмон, ҳайвонот ва ё растанӣҳо мебошад[1, с.216].

Ин шарҳ як нақши муайян мебозад барои қадами минбаъдаи тасниф, ки дар он илмҳои фалсафӣ ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд:

Илмҳои амалӣ, ки тарзи амалкарди моро дарбар мегирад;

Илмҳои назарӣ, ки омӯзиши ҳолати чизҳоро асос қарор медиҳанд.

Чизи муҳим он аст, ки дар бунёди ин тақсимоат тасаввуроти Сино, ки он низ ҳанӯз аз фалсафаи афлотунӣ сарчашма мегирад, дар мавриди саодат ва камолоти нафси инсонӣ, ки тамоили асосии метафизикаи исломиро ташкил медиҳад, қарор дорад. Ҳадафи ҳар ду шоҳаи илм, яъне ҳам илмҳои амалӣ ва ҳам назарӣ, ба камолот расонидани қувои назарӣ ва амалии нафси инсонӣ ва зухур қардани ақли амалӣ мебошад[2, с.4].

Дар идома Сино илмҳои амалӣ ва назариро низ ба се гурӯҳ тақсим менамояд. Илмҳои амалӣ ба чунин соҳаҳо тақсим мешаванд: 1.1. тадбири оми мардум, ки дар навбати худ ба ду бахш тақсим мешавад: а. шариат (шароъ) ва ё қонунҳои динӣ ва б. сиёсат. Аз ин ду Сино шариатро асл меҳисобад ва сиёсатро ҳамчун шоҳу халифа, ки аз асл бояд пайравӣ намоянд ва дар низоми ҷомеа саҳм дошта бошанд; 1.2. Илми тадбири хона. Ҳадаф аз ин илм низом дар хонавода, яъне миёни зану шавҳар ва падару фарзандон, мебошад; 1.3. Илми тадбири худ ва ё нафси худ. Ҳамин тавр Сино се намуди илми амалиро зикр менамояд: 1. Илми тадбири шаҳр, 2. Илми тадбири хона ва 3. Илми тадбири худ[1, с.216].

Дар маркази таснифи илмҳои амалӣ пеш аз ҳама ҳолати инсон қарор дорад, зеро ба ақидаи Сино ҳолати инсон ё дар худии худ, ё дар ҳамбастагӣ бо дигарон, масалан, ҳамшаҳриён ва ё ҳамхонаводаҳо қарор дорад. Дар ин ҷо на танҳо меъёрҳои умумии динӣ-иҷтимоӣ, балки феноменҳои вучудӣ низ ба назар гирифта шудааст. Ҳадафи ниҳоии ин илм на фақат саодати инҷаҳонӣ, балки саодати онҷаҳонӣ низ мебошад. Ба хубӣ метавон дарк намуд, ки дар бунёди чунин ақидаи Сино, агар аз як ҷиҳат ақидаи афлотунӣ қарор дошта бошад, аз дигар ҷониб, биниши динӣ қарор дорад, ки дар дини зардуштия ва ислом ба мушоҳида мерасад.

Дар навбати худ илмҳои назарӣ низ ба се гурӯҳ тақсим карда мешаванд: якум, илми барин ва ё пешин, дувум, илми миёна ва ё илми фарҳангу риёзат ва савум, илми зерин ва ё табиӣ. Маҳаки асосие, ки дар асоси онҳо ин илмҳо гурӯҳбандӣ карда мешаванд, ҳолати чизҳо ва алоқаи онҳо бо модда мебошад. Ба ақидаи Сино ҳамаи чизҳоро метавон дар се ҳолат дарёфт намуд: 1. Чизҳои, ки ҳеҷ гуна алоқамандӣ бо модда ва ҳаракат надоранд. Инҳо, барои мисол, ақл, ҷисми мутлақ, вочибулвучуд, мафҳуми ҷинсӣ ва ғайра мебошанд. Инҳо новобаста аз модда ҳастанд, зеро бунёдан аз модда ҷудо ҳастанд; 2. Ба гурӯҳи дувум чизҳои дохил мешаванд, ки бо вучуди бо модда ва чизҳои материалӣ дар алоқамандӣ қарор доштан, дар тасаввур ин чизҳоро метавон аз модда ҷудо намуд, барои шинохти ин чизҳо алоқамандии онҳо бо модда нақшро намебозад, масалан, секунҷа, чоркунҷа, давра ва ғайра; 3. Ба гурӯҳи савум чизҳои дохил мешаванд, ки танҳо дар модда ҳастанд ва онҳоро танҳо дар алоқамандӣ бо модда ва ҳаракат шиноختан ва муайян қардан мумкин аст[1, с.216]. Дар ҳамин алоқамандӣ

мавзӯҳои номбаршуда мавзӯҳои шоҳаҳои илм, аз қабилҳои метафизика (илоҳиёт), математика (риёзиёт) ва физика (табиёт) мегарданд.

Ҳангоми муайян намудани шоҳаҳои илмҳои назарӣ, ҳамчунин муайян намудани мавзӯҳои онҳо Сино ҳолати чизҳо ва муносибати онҳо бо моддаро ҳамчун маҳаки асосӣ қарор медиҳад. Ба ақидаи ӯ, предмети табиёт ин қисмҳои бо эҳсос даркшаванда, ҳамчун қисм дар ҳаракат ва оромӣ ва чизҳои, ки ба тариқи аразӣ ба қисм ориз мегарданд мебошанд. Дар муқоиса бо табиёт риёзиёт, ҳамчун фанни алоҳида, осонфаҳм мебошад, зеро дар он масъалаҳои мавриди баҳс қарор мегиранд, ки аз ҳаракат ва дигаргуншавӣ ҷудо гардонда шудаанд. Мавзӯи риёзиёт як миқдори аз модда ҷудогардонидашуда ва ё чизе, ки миқдор мебошад, мебошад. Шоҳаҳои илмие аз қабилҳои ҳандаса, арифметика, ситорашиносӣ, мусиқӣ, оптика, техника, илми атмосфераи ҳаракаткунанда ва ғайра ба риёзиёт тааллуқ доранд[1, с.216].

Аммо мавзӯи метафизика ба кулӣ аз мавзӯи илмҳои табиёт ва риёзиёт фарқ дорад. Мавзӯи метафизика на объектҳои ҷузъӣ ва маҳдуд, балки мавҷуди мутлақ аст. Муҳтавои пурсиши ин илм аз ҳуди ҳастӣ сарчашма мегирад, на аз хусусиятҳои ҳастӣ ва ё аз объектҳои табиӣ ва риёзӣ.

Дар фалсафаи исломӣ Худо принсипи ҳамаи чизҳост ва пеш аз офаридаҳои худ қарор дорад, пас бояд илм дар бораи Худо низ мабдаи илмҳои ҷузъӣ бошад. Аз ин нуқтаи назар, метафизика ҳамчун илми барин ва ё фалсафаи аввалии шинохта мешавад.

Аммо дар баъзе ҳолатҳо, бо вучуди он ки он ҳамчун илми барин доништа мешавад, пас аз илмҳои ҷузъӣ, яъне табиёт ва риёзиёт меояд. Сино сабаби инро дар он мебинад, ки бисёре аз масъалаҳои метафизикӣ танҳо дар илмҳои ҷузъӣ шинохта ва исбот карда мешаванд ва вобастагии метафизика аз ин илмҳо ба мушоҳида мерасад. Масалан, масъалаҳои метафизикие чун қавн, фасод, тағйир, макон, замон, ҳар як чизи ҳаракаткунанда дорои як муҳаррик мебошад ва ин занҷира бо як ҳаракатдиҳандаи аввалин ба анҷом мерасад, ки танҳо дар илми табиёт қобили исбот мебошад. Масъалаҳои дигари метафизикӣ ба мисли Худо, малоикаҳо ва мақоми онҳо, низоми ҷаҳон дар асоси қабатҳои он ва мисли инҳо танҳо дар маҳдудаи илми риёзиёт қобили исботкунӣ мебошанд. Ҳамаи ин маърифатҳо танҳо тавассути астраномия ва ё илми фалак имконпазир аст. Аммо ҳуди илми Ситорашиносӣ танҳо тавассути илми ҳисоб ва ҳандаса қобили омӯзиш мебошад[2, с.15].

Сино дар мавриди муносибати метафизика бо илмҳои ҷузъӣ масъалаи дигарро низ қайд менамояд. ӯ таъкид менамояд, ки масъалаҳои метафизика принсипҳои илмҳои табиёт ва риёзиёт мебошанд. Аз ин ҷиҳат метавон ҳаде зад, ки агар дар баъзе мавридҳо метафизика пас аз илмҳои ҷузъӣ истад, пас шояд масъалаҳои табиӣ ва риёзӣ низ принсипҳои илми метафизика шуда тавонанд. Дар асоси як баҳси тулонӣ Сино ин имкониятро инкор мекунад. Худи принсип дар ин ҷо ба ду гурӯҳ тақсим карда мешавад: принсипҳои воқеӣ ва принсипҳои ғайривоқеӣ. Принсипҳои воқеии як илм фақат ҳамон принсипҳои онанд, ки бовариеро пешниҳод менамоянд, ки аз ноҳияи сабабҳо ҳастанд, яъне онҳо ба саволи «барои чӣ?» (бурҳони лимма) ҷавоб медиҳанд: «Ба илова, мабдаи як илм вақте мабдаи ҳақиқист, ки аҳзи он яқинеро ба даст диҳад, ки аз ноҳияи иллат касб шудааст, яъне лимми онро ба даст диҳад; ва аммо агар мабдае иллатро ба даст надихад, мегӯянд, ки мабдаи ғайриҳақиқист.»[2, с.16]. Аксаран илмҳои табиёт ва риёзиёт на ба саволи «барои чӣ?», балки ба саволи «Чӣ?» (бурҳони инна) ҷавоб медиҳанд. Танҳо дар метафизика ҷавоб ба саволи «барои чӣ?» вучуд дорад. Маҳз аз ҳамин хотир масъалаҳои табиӣ ва риёзӣ наметавонанд, ки принсипҳои метафизикӣ гарданд, он гуна ки масъалаҳои метафизикӣ принсипҳои табиёт ва риёзиёт мегарданд. Дар натиҷа, принсипи метафизика, ки ҳадафи ин илм мебошад, пеш аз принсипҳои илмҳои табиӣ ва риёзӣ меистад ва маҳз аз ҳамин ҷиҳат мо бояд метафизикаро дар оғоз ва пеш аз ду илми дигар омӯзем. Баръакси дигар китобҳо, ки қисмати метафизика баъд аз қисматҳои табиёт ва риёзиёт меояд, дар «Донишнома» қисмати метафизика аввал ва ду илми дигар пас аз он меоянд.

Дар чунин вобастагӣ ӯ мафҳуми метафизика (мобаъдуттабиа)-ро шарҳ додааст. Кобуш дар ин маврид муносибати Сино бо мафҳуми метафизикаро аз ду дидгоҳ матраҳ намудааст: аз дидгоҳи инсонӣ, ки дар ҳақиқат метавон онро «пасофизика» номид. Аммо дар худии худ он «пешофизика» мебошад, зеро донишҳо ва мавзӯҳои метафизикӣ ҳамеша пеш аз табиёт меоянд [9, с. 177]. Ба андешаи Сино таркиби физика (табиат) дар калимаи метафизика (мобаъдуттабиа) аз маънии қувва, ки принсипи ҳаракат ва оромӣ мебошад, наомадааст, балки он ифодакунандаи чизҳои моддиест, ки мо ҳангоми мушоҳида нахуст бо онҳо дучор меоем. Агар метафизика дар худии худ гирифта шавад, он гоҳ он пеш аз табиат меистад ва аз ҳамин ҷиҳат бояд онро на мобаъдуттабиа, балки моқаблуттабиа номида шавад:

Ва маънои мобаъдугтабиа баъд будан нисбат ба мост. Зеро аввалбор, ки вучудро мавриди мушоҳида қарор медиҳем ва бар аҳволи он пай мебарем, ҳамин вучуди табииро мебинем. Ва аммо номе, ки ин илм ба лиҳози зоти худ сазовори номидашудан ба он ном аст, иборат аз ин аст, ки илми моқаблуттабиа номида шавад. Зеро умури мавриди баҳс дар ин илм аз ҳайси зот ва умумият қабл аз табиат ҳастанд [2. III [21,22], Саҳ. 15]

Онгунa ки мушоҳида мешавад, номи метафизика танҳо аз дидгоҳи мо бо воқеият мутобиқат мекунад ва дар худии худ онро бояд моқаблуттабиа номем. Ҳамин тавр принципҳои табиӣ ва риёзиӣ пас аз принципҳои метафизика меоянд ва тавассути принципҳои табиӣ ва риёзиӣ исбот кардани принципи аввалин ғайриимкон аст. Аз ҳамин ҷиҳат он дар худии худ на метафизика, балки антефизика мебошад.

Яке аз масъалаҳои дигар, ки файласуфони мусулмон ҳанӯз дар оғози ҳар як аз осори худ онро асоснок менамуданд, ин манфиати ҳар як илм, аз ҷумла манфиати метафизика, мебошад. Сино низ ҳамеша ба чунин иқдом даст задааст. Ӯ дар ин маврид як назари умумӣ ҳам дар мавриди илмҳои амалӣ ва ҳам назарӣ дорад, ки мувофиқи он ҳамаи ин илмҳо манфиатбахш ва ёрирасон ҳастанд барои ба камол расонидани нафси инсонӣ ва ба саодати ҳар ду ҷаҳон расондани онҳост. Дар «Донишнома» ӯ ин матлабро чунин ифода намудааст:

Гунае он бувад, ки аз ҳоли куниши мо оғаҳӣ диҳад ва инро илми амалӣ хонанд, зеро ки фоидаи вай он аст, ки бидонем, ки моро чӣ бояд кардан, то кори инҷаҳонии мо сохта бошад ва кори онҷаҳонӣ умедвор бувад. Ва дигар [...] аз ҳоли ҳастии чизҳо моро оғаҳӣ диҳад, то чони мо сурати хеш биёбад ва некбахтии онҷаҳонӣ бувад [1. 216].

Ҳамин маъниро Сино дар «Шифо» нисбатан маҳдудтар ва бидуни зикри ҷаҳони баъдӣ ва танҳо бо зикри камолоти қувваи назарӣ ва амалии нафс қайд менамояд:

Улуми назарӣ улуме ҳастанд, ки мақсуд аз онҳо ба камол расидани қувваи назарии нафс ва ҳусули нафси билфеъл аст.[...] Улуми амалӣ улуме ҳастанд, ки мақсад аз онҳо аввалан ба камол расидани қувваи назарӣ аз роҳи таҳсили улуми тасаввурӣ ва тасдиқӣ ба умурест, ки дар зоти худ аз қабилӣ афъоли мо ҳастанд, то дар марҳалаи дуввум аз он тариқ дар ахлоқ ба камол расидани қувваи амалӣ ба даст ояд [1. I [2], Саҳ. 3].

Дар ин маврид Сино аз фалсафаи Афлотун илҳом гирифтааст ва ғояи бунёдии воҷибулвучуд низ бо ҳамин масъала, яъне ба камол расонидани қувваи назарии нафс, алоқамандӣ дорад. Бо матраҳ сохтани ҳақиқати воҷибулвучуд ҳамчун хайри маҳз ва ақли маҳз Сино ҳадафи ниҳонии инсониро ин раҳи гардидан аз маҳсусот ва айният ёфтани бо ақл ва хайри маҳз медонад, ки ҳамчун олитарин саодат шинохта мешавад.

Дар боло мо ба тариқи мухтасар мавзӯҳои илмҳои табиӣ, риёзиӣ ва ҳамчунин метафизикаро матраҳ намудем, аммо барои ба вучуд овардани як тасаввуроти комил дар баҳши минбаъда бори дигар масъалаи метафизика ва дар анҷоми он назари Сино дар мавриди масъалаи Худо ва муносибати он бо метафизикаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Метафизикаи Арасту, ки мавзӯи асосии онро ҳастӣ ҳамчун ҳастӣ ташкил медиҳад, минбаъд аз ҷониби навафлотуниҳо коркард ва дар асрҳои минбаъда аз ҷониби файласуфони мусулмон мавриди истиқбол ва инкишоф қарор мегирад. Барои хонандагон ва ҳамчунин файласуфони мусулмон як нофаҳмӣ ва ноумедии бзург буд, ки масъалаи асосии метафизикаи Арасту Худо намебошад. Ин нофаҳмӣ маҳз аз ҷониби Форобӣ рафъ карда мешавад ва Сино низ маҳз бо самти муайянкардаи Форобӣ қадам мезанад ва масъалаи ҳастӣ ҳамчун ҳастӣ ва ё ҳастии мутлақро ҳамчун масъалаи асосии метафизика мепазирад. Ин шояд бузургтарин хидмати Сино ва ҳамчунин Форобӣ дар роҳи нигоҳ доштани асолати фалсафӣ мебошад.

Аммо Форобӣ ва баҳусус Сино минбаъд дар фаҳмиши метафизика тағйиротҳоеро ворид сохтанд, ки он аз фаҳмиши арастуӣ фарқ менамуд. Агар дар фалсафаи Арасту вучуд ва моҳият ҳанӯз аз ҳамдигар ҷудо нашуда буданд, пас дар фалсафаи Ибни Сино, ки зери таъсири фалсафаи Форобӣ қарор дошт вучуд ва моҳият аллакай аз ҳамдигар ҷудо доништа мешуданд.

Дар ин маврид ду андешаи бунёдӣ вучуд дорад: якум он, ки ҷудои вучуд ва моҳият аз баҳсҳои мутакаллимон оид ба чиз ва чизият сарчашма мегирад ва дар фалсафаи юнонӣ ҳанӯз баҳси чиз вучуд надошт, аммо андешаи дуввум бар хилофи ин вучуд доштани баҳси чиз дар фалсафаи юнониро таъкид менамояд.

Ба тариқи умум донишмандон ду хидмати асосии Ибни Сино дар инкишофи минбаъдаи метафизикаро таъкид менамоянд, ки насли минбаъдаи файласуфон маҳз аз онҳо пайравӣ намудаанд. Аввалин хидмати Сино он аст, ки ӯ метафизикаро дорои ҳастишиносӣ ва ё онтологизатсия гардондааст. То замони Форобӣ ва Сино дар мавриди ҳастӣ ҳама чун Афлотун меандешиданд, яъне ҳастии ҳар чиз аз чизи дигар фарқ менамуд. Аммо файласуфони зикргардида нахустин маротиба андешае пешниҳод намуданд, ки ҳастӣ як мафҳуми умумӣ ва ба ҳамаи чизҳо вобаста ба шиддатнокии худ якхела тааллуқ дорад. Дар

хамин муносибат, хидмати дигари файласуфони зикргардида он аст, ки онҳо онтологияро дорон моҳият гардониданд, яъне вучуд ва моҳиятро аз ҳамдигар чудо намудаанд.

Ибни Сино низ чун Арасту илмхоро дар умум ба назарӣ ва амалӣ тақсим менамояд ва маҳаки асосии ӯ дар ин маврид амали инсон аст: илмҳои амалӣ аз амали инсонӣ вобаста ҳастанд, аммо илмҳои назарӣ аз амали инсон вобаста нестанд. Метафизика ба мисли физика ва математика ба илмҳои назарӣ таалуқ дорад ва ҳамчун илмӣ кулӣ дар баробари илмҳои чузъии физика ва математика қарор дорад. Метафизика оид ба чизҳои кулӣ баҳс мекунад ва мавзӯи асосии он ин ҳастӣ ҳамчун ҳастӣ мебошад. Ҳар қадар, ки масъалаҳо хусусияти абстрактӣ мегиранд, ҳамон андоза онҳо ба сарҳади метафизика наздик мегарданд ва баръакс ҳар андоза, ки онҳо аз сарҳади абстракт дур ва ба масъалаҳои мушаххас табдил меёбанд, ҳамон андоза ба сарҳади илмҳои чузъие чун математика ва физика наздик мегарданд.

Дар оғози бахшҳои метафизикаи асарҳои худ Сино ҳамеша оид ба фоиди метафизика сухан менамояд. Дар ин маврид ӯ асосан зери таъсири навафлотуниҳо қарор дошт ва ҳадафи ниҳонии метафизикаро дар айният ёфтани нафси инсонӣ бо зоти худованд ва ё бо вочиб ул вучуд медонад. Бинобар ин ду асари асосии ӯ унвонҳои «Шифо» ва «Наҷот»-ро соҳиб ҳастанд. Ҳадаф аз шифо ва наҷон ин шифо ёфтани нафси инсонӣ ва наҷот ёфтани он аз банди ҳисм ва чизҳои моддӣ мебошад.

Адабиёт

1. Абӯалӣ Ибни Сино, Осор, «Донишнома», чилди якум, Душанбе 2005.
2. Абӯалӣ Ибни Сино, «Китоб Аш-шифо» (Илоҳиёт) арабӣ-форсӣ, таҳия ва тарҷумаи Иброҳими Додчу, Техрон 1388(2010).
3. Абӯалӣ Ибни Сино «Ишорот ва танбеҳот» (Таҳия бо тарҷума ва тафсири Ҳусайни Маликшоҳӣ), қисми якум, нашри шашум, Техрон 1388 (2009).
4. Висновский, Роберт, «Метафизикаи Сино дар контекст», Лондон 2003.
5. Диноршоев, Мусо, «Компендиуми фалсафаи Ибни Сино», Душанбе 2010.
6. Диноршоев, М., «Дар бораи фалсафаи Абӯнасири Форобӣ», дар: Фалсафа дар аҳди Сомониён, Душанбе 1999.
7. Забехӣ, Муҳаммад, «Фалсафаи машшоия», Техрон 1389 (2011) (нашри савум).
8. Казем, Мусавӣ Бочнурдӣ (Тах.) «Буалӣ Сино», Техрон 2009.
9. Кобуш, Тео, «Таърихи Фалсафа», Қисми 5, (Фалсафаи асримиёнагии замони оғозин ва минбаъда), Мюнхен 2011.
10. Кутзарова, Тиана, «Масъалаи трансцендатсия дар фалсафаи Ибни Сино» (Метафизика ҳамчун илм дар мавриди мафҳум ва қазоватҳои бунёдӣ), Лайден/Бостон 2009.
11. Маҳдӣ Ҳоирӣ Яздӣ, «Чусторҳои фалсафӣ», Техрон 2005.
12. Моревич, Парвиз, «Таҳлили фалсафӣ ва «вучуд ва моҳият»-и Ибни Сино», дар Маҷаллаи ҷамеаи шарқии Амрико 92(3), 1972.
13. Моревич, Парвиз, «Метафизикаи Ибни Сино» (Тарҷумаи интиқодӣ, шарҳ ва таҳлили масъалаҳои бунёдии Метафизикаи Сино дар «Донишномаи Алоӣ»), Лондон 1973.
14. Нафисӣ, Сайид, «Ибни Сино» (нашри дувум), Техрон 1389 (2011).
15. Ниёзӣ, Ёрмуҳаммад, Андешаи файласуфони муосири араб дар бораи Ибни Сино, Душанбе 2008.
16. Ҳикмат Насруллоҳ, «Метафизикаи Ибни Сино», Техрон 1389 (2011).
17. Чоливет, Чен, «Аух оригинес де И онтологӣ де Ибни Сино», дар: Ч. Чоливет ва Р. Рашед, Студес сур Ависенна, Парис 19-28.

МЕТАФИЗИКА ҲАМЧУН ФАЛСАФАИ АСОСИИ ИБНИ СИНО: САРЧАШМА, МАВҚЕИ ОН ДАР БАЙНИ ДИГАР ИЛМҲО ВА ФОИДАИ ОН

Фалсафаи Ибни Сино ду сарчашмаи асосӣ дорад, ки яке фалсафаи Юнонӣ ва дигарӣ мактабҳои марҳалаи исломии шарқӣ мебошанд. Ҳамаи мафҳум ва масъалаҳо, ки дар метафизикаи Сино дучор мегардем, аллакай дар фалсафаҳои зикргардида вучуд доштанд ва онҳо мавриди таҳлилҳои густурда ва маънибахшии нав аз ҷониби Сино қарор мегиранд. Сино дар пайравӣ аз Форобӣ дар метафизика таҳаввулотро ворид месозанд, ки имрӯз дар фалсафа ҳамчун оғози дуҷуми метафизика шинохта мешавад. Боз ҳам дақиқтар Сино дар метафизика ду хидмати арзанда анҷом додааст: авалан ин ки ӯ метафизикаро дорон ҳастииносии (онтологизатсия) гардонидаст, яъне масъалаи асосии метафизика-ҳастӣ ҳастиро ҳамчун дорон маънии трансценденталӣ нишон додааст. Хидмати дигари ӯ он аст, ки ҳастииносиरो дорон моҳият гардонидаст, яъне маънии ҳастӣ ва маънии моҳиятиро аз ҳамдигар чудо намудааст. даҳ категорияи Арасту дар ин фалсафа ҳамчун моҳият шинохта мешаванд ва маънии ҳастӣ аз маънии моҳиятҳо фарқ мекунад.

Сино ақидаи Форобӣ дар мавриди масъалаи асосии метафизика будани ҳастӣ ҳамчун ҳастиро густариш дода фарқияти он аз масъалаи худоро асоснок гардонидаст.

Дар заминаи чигуна ба инсон тааллуқ доштани масъалаҳои асосии илмҳои Сино ба таснифоти илмҳои мепардозад ва дар ҳамин замина илмҳои ба ду гуруҳ: илмҳои назарӣ ва амалӣ тақсим менамояд, ки метафизика ҳамчун илми назарӣ шинохта мешавад. Илмҳои назарӣ ба се бахш тақсим карда мешаванд: табиӣёт ва риёзиёт ҳамчун илмҳои ҷузъӣ ва метафизика илми кулӣ. Ҳадафи ниҳоии метафизика ин пок намудани нафс аз гирифториҳои моддӣ ва айният ёфтан бо вучуди Худо ва ё хайри маҳз мебошад, ки ин ҳолатро Сино ҳамчун шифоёбӣ ва ё наҷоти нафс меҳисобад.

Калидвожаҳо: ҳастӣ, метафизика, илми назарӣ, вучуд, моҳият, Худо, нафс, чиз.

METAPHYSICS AS THE MAIN PHILOSOPHY OF IBN SINA: ITS ORIGIN, ITS POSITION AMONG OTHER SCIENCES AND ITS BENEFITS

Ibn Sina's philosophy has two main sources, one from Greek philosophy and the other from the schools of the Eastern Islamic era. All concepts and problems that we encounter in Ibn Sina's metaphysics already existed in the mentioned philosophies, and they are subject to comprehensive analysis and new interpretations of Ibn Sina. Following Farabi, Abuali Ibn Sina introduced developments into metaphysics that are now known in philosophy as the second principle of metaphysics. More precisely, Ibn Sina rendered two valuable services in metaphysics: firstly, he ontologized metaphysics, that is, he showed the main problem of metaphysics - being as an existence that has a transcendental meaning. His other merit is that he made the essence of existence, that is, he separated the meaning of existence and the meaning of essence from each other. The ten categories of Aristotle are known in this philosophy as essences, and the meaning of being is different from that of essence. Sina expanded Farabi's opinion on the main question of the metaphysics of being as being and substantiated its difference from the question of God.

In the context of how the basic questions of science relate to man, Ibn Sina draws attention to the classification of science. In this context, he divides the sciences into two groups: theoretical and applied sciences, where metaphysics is known as theoretical science. Theoretical sciences are divided into three sections: natural science and mathematics as constituent sciences and metaphysics as a general science. The ultimate goal of metaphysics is the purification of the soul from material adversity and finding a purpose thanks to God, which Ibn Sina considers the healing or salvation of the soul.

Keywords: being, metaphysics, theoretical science, being, essence, God, soul, thing.

МЕТАФИЗИКА КАК ОСНОВНАЯ ФИЛОСОФИЯ ИБН СИНЫ: ЕЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ПОЛОЖЕНИЕ СРЕДИ ДРУГИХ НАУК И ПРЕИМУЩЕСТВА

Философия Ибн Сины имеет два основных источника: один – греческая философия, а другой – школы восточно-исламской эпохи. Все понятия и проблемы, с которыми мы сталкиваемся в метафизике Ибн Сины, уже существовали в упомянутых философиях, и они подлежат всестороннему анализу и новым интерпретациям Ибн Сины. Вслед за Фараби Абуали Ибн Сина ввел в метафизику разработки, которые теперь известны в философии как второе начало метафизики. Еще точнее, Ибн Сина оказал две ценные услуги в метафизике: во-первых, он онтологизировал метафизику, т. е. показал главную проблему метафизики – бытие как существование, имеющее трансцендентальный смысл. Другая его заслуга в том, что он сделал сущность существования, то есть отделил смысл существования и смысл сущности друг от друга. Десять категорий Аристотеля известны в этой философии как сущности, и значение бытия отличается от значения сущности. Сина расширил мнение Фараби по основному вопросу метафизики бытия как бытия и обосновал его отличие от вопроса о Боге.

В контексте того, как основные вопросы науки относятся к человеку, Ибн Сина обращает внимание на классификацию науки. В этом контексте он делит науки на две группы: теоретические и прикладные науки, где метафизика известна как теоретическая наука. Теоретические науки делятся на три раздела: естествознание и математика – как составные науки и метафизика как общая наука. Конечная цель метафизики – очищение души от материальных невзгод и обретение цели благодаря Богу, что Ибн Сина считает исцелением или спасением души.

Ключевые слова: бытие, метафизика, теоретическая наука, бытие, сущность, Бог, душа, вещь.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шаҳовуддинов Нуриддин Субҳонқулович - доктор phd-ии фалсафа. Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, Кафедраи умумидонишгоҳии фалсафа; 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ 17 Тел: 00 992 93 740 02 84. E-mail: shahobiddinov@yahoo.com;

Сведения об авторе:

Шаховуддинов Нуриддин Субхонкулович - доктор философских наук. Национальный университет Таджикистана, общеуниверситетская кафедра философии; 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17 Тел.: 00 992 93 740 02 84. E-mail: shahobiddinov@yahoo.com;

About the author:

Shakhovuddin Nuriddin Subkhonkulovich - Doctor of Philosophical Sciences. National University of Tajikistan, General University Department of Philosophy; 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17 Tel.: 00 992 93 740 02 84. E-mail: shahobiddinov@yahoo.com;

**МАСЪАЛАИ САБАБ ВА НАТИЧА, БАХУСУС САБАБИ ФОБИЛӢ, ДАР
МЕТАФИЗИКАИ ИБНИ СИНО**

Шаховуддинов Н. С.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Сабаб (иллат) ва мусаббаб (маълул) яке аз масъалаҳои бунёдии метафизика мебошад, ки Арасту маҳз тавассути консепсияи мазкур мушкilotи то замони ӯ мавҷудбудаи муносибати байни воҳид ва касирро ҳал кардааст. Бидуни масъалаи мазкур сухан кардан аз воқеиятҳои ҳасти мутлақ ва ё дорои вучуди хоричӣ гардидани ҳастиҳои зеҳнӣ номумкин аст. Як мавҷуд дар худии худ ҳанӯз нест мебошад ва танҳо тавассути сабаб аст, ки вучуби вучуди худро соҳиб мегардад. Аммо яке аз нуктаҳои муҳим дар ин маврид, ки бояд ҳамеша мавриди назар дошта шавад, он аст, ки масъалаи сабаб ва натиҷа танҳо дар доираи имконулвучуд сурат мегирад. Имконулвучуд дар худ ҳамеша мусаббаб ва ё натиҷа аст, аммо навъи дигари ҳастӣ, яъне воҷибулвучуд барои вучуби вучуди худ ниёз ба сабабҳои бегона надорад. Он вобаста ба моҳияти худ худ сабаб аст. Имконулвучуд ва воҷибулвучуд масъалаҳои ҳастанд, ки мо дар баҳши оянда ба онҳо сару кор мегирем. Аммо ҳамчун сабаб ва натиҷа воҷиб ва имконулвучуд бо ҳам дорои муносибати моҳиятӣ ҳастанд, аз ин рӯ, дар оғоз мо ин масъаларо ғушзад кардем.

Дар ҳақиқат ҳам, тарҳи масъалаи мазкур дар фалсафаи исломӣ аз ҷониби Сино ҳанӯз аз асрҳои миёна як навъ анъанаи шарҳдиҳиро ба вучуд овардааст. Бахусус назари Сино дар намати ҷаҳоруми «Ишорот ва танбеҳот», ки зери унвони «Дар бораи вучуд ва иллатҳо» омадааст, вучуд ва иллатҳо дар алоқамандӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд ва асоси ин баҳсҳои доманадорро ташкил медиҳад. Муҳаққиқон, бахусус пеш аз ҳама Насириддини Тусӣ, бар он ақида ҳастанд, ки ҳадафи Сино аз «вучуд» «вучуд ва ё ҳасти мутлақ» ва аз сабаб «вучуди хосса» аст. Вучуди мутлақ ба тариқи гуногун ба вучудҳои хосса ориз мегардад ва ҳар як мафҳум, ки дар навъи чизҳо ба тариқи гуногун ориз гардидааст, моҳиятан ба ин навъҳо дохил намешавад. Сабаб он аст, ки ҳасти мушаккак хусусияти моҳият намебошад ва аз ин ҷиҳат ҳасти оризии ҳасти мутлақ ба мавҷудоти хосса дорои хусусияти аразӣ мебошад. Ҳасти мутлақ, агар дорои вучуди воқеӣ бошад, натиҷа мебошад. Хулосаи ин баҳсҳо он аст, ки ҳамаи чизҳо дорои ду вучуданд, яке вучуди хос, ки албатта ҳамон моҳият мебошад ва дигаре вучуди ом [3.с.246].

Мо кушиш менамоем, ки баҳси худро дар мавриди Сабаб- Натиҷа дақиқ ва мушаххас гардонем ва аз ин ҷиҳат баҳси дар боло матраҳшударо дар идома низ дар мадди назар қарор медиҳем. Худи Сино сабаб ва натиҷаро ҳамчун аразҳои мавҷуд ҳамчун мавҷуд (аллавоҳиқ ал мавҷуд ба моҳу мавҷуд) менамод. Он гуна ки мушоҳида мешавад, сухан асосан сари ҳамон ҷаҳор сабаби арастуӣ меравад, ки инҳо сабаби моддӣ, сурӣ, фобилӣ ва ғойӣ мебошанд. Аммо Сино дар ин масъала навғониҳоеро ворид намудааст ва шумораи сабабҳоро на ба ҷаҳор, балки ба ҳафт расонидааст. Ба ғайр аз он, ки Сино моддаро ҳамчун бунёди нахустин аз сабаби моддӣ чудо менамояд, [2.с.189] ки дар ин сурат шумораи сабабҳо ба панҷ мерасанд, ҳамчунин ӯ вучуди шароит ва адами мамониатро низ ҳамчун сабаб зикр намудааст [3.с.243].

Новобаста аз он, ки Сино шумораи сабабҳоро асосан ба панҷ ва ё ба ҳафт расонидааст, аммо ӯ асосан ҳамон сабабҳои машҳури арастуиро мавриди таҳлилҳои муфассал қарор додааст.

Дар асоси муносибати сабабҳо бо моҳияти натиҷа ин сабабҳо боз ба ду гурӯҳ тақсим карда шудаанд, ки онҳо сабабҳои моҳиятӣ (илалалмоҳиятӣ) ва сабабҳои вучудӣ (илалулвучудӣ) мебошанд. Аввалин маҳаки тақсими сабабҳо ба гурӯҳҳо он аст, ки баъзеи онҳо қисми таркибии моҳият ва вучуди натиҷаро ташкил медиҳанд, ба инҳо сабабҳои моддӣ ва сурӣ дохил мешаванд ва баъзеи дигар қисми таркибии моҳиятро ташкил намедиҳанд ва

танҳо дар дорои вучуд гардидани моҳиятҳо сабаб мегарданд, ки онҳо сабабҳои фойилӣ ва ғойӣ мебошанд. Гурӯҳи аввалро боз ба ду зергурӯҳ тақсим менамоем сабаби моддӣ ва ё унсурӣ. Агар ин сабаб вучуд дошта бошад, зарур нест, ки вучуди натиҷаи он ба тариқи билфеъл вучуд дошта бошад. Аммо дар сурати вучуди сабаби дувум, яъне сабаби суварӣ ва ё сурӣ, бояд натиҷа ба тариқи билфеъл вучуд дошта бошад. Гурӯҳи дувуми сабабҳо, агар онҳо моҳияти натиҷахоро ташкил намедиханд ва қисмати таркибии онҳо низ нестанд, низ ба ду зергурӯҳ тақсим карда мешаванд. Яъне натиҷа ба хотири сабаб, ки он сабаби ғойӣ ва ё сабаби тамоми мебошад, вучуд дорад ва ё натиҷа ба хотири сабаб вучуд надорад, балки сабаб бавучудоварандаи натиҷа мебошад ва ҳамеша онро ҳамроҳӣ менамоем, ки инро ҳамчун сабаби фойилӣ мешиносанд [1.с.241],[2.с.188].

Масъалаи мазкур яке аз масъалаҳои доманадори илоҳиёти Синоро ташкил медиҳад, ки ниёз ба таҳлили муфассал ва дақиқ дорад ва дар идома мо кушиш менамоем, ки ҳар кадоми онҳоро бо назардошти ҳамаи ҷузъиёти онҳо маврити баррасӣ қарор диҳем.

Сабаби фойилӣ

Сабаби фойилӣ ба гурӯҳи дувуми сабабҳо дохил мешавад ва он қисми таркибии натиҷаро ташкил намедиҳад. Сабаби фойилӣ ба дигар моҳиятҳо, ки ҳанӯз дорои вучуд нестанд, вучуд ато менамоем. Вучуди чизҳои дигар, ки тавассути сабаби фойилӣ ба вучуд оварда мешавад, аз он ҷиҳат вучуд дорад, ки моҳияти сабаби фойилӣ на ба моҳияти онҳо наздик аст ва на сурати онро ба худ мегирад. Ба дигар ибора моҳияти сабаби фойилӣ ва чизҳои, ки сабаби фойилӣ ба онҳо вучуд ато менамоем, аз ҳамдигар фарқ доранд [2.с.188]. Дар ин ҷо мо метавонем усто ҳамчун созандаи курсӣ ва ҳуди курсиро мисол оварем, ки моҳияти усто бо моҳияти курсӣ ҳечгуна умумиятеро доро нестанд, аммо усто бавучудоварандаи курсӣ мебошад.

Назари Сино дар мавриди сабаби фойилӣ аз як қатор махсусиятҳо иборат аст, ки ҳамзамонии сабаб ва натиҷа ва ё бартарӣ доштани сабаб дар вучуд нисбат ба моҳият ва мисли инҳо аз он қабил мебошанд ва дар идома мо моҳияти ин ақидаҳоро бозкушоӣ менамоем.

Ҳамзамонии сабаб ва натиҷа дар вучуд.

Дар фалсафаи исломӣ, баҳусус дар байни мутакаллимон, чунин ақида вучуд дорад, ки як чиз фақат барои зуҳури худ ниёз ба сабаб дорад ва пас аз зуҳур он дигар ниёз ба ягон сабаб надорад. Агар ин ақидаро равшантар гардонем, пас чунин натиҷа мегирем, ки сабаб ҳамеша нисбат ба натиҷа пешӣ дорад ва онҳо ҳамзамон нестанд. Бояд зикр намуд, ки ин ақида дар илм ва фалсафаи минбаъда низ ривҷ дошт ва беҳтарин намунаи онро мо метавонем дар методҳои индуксияи илмӣ аз ҷониби Франсис Бекон пешниҳодгардида, ки сабаби ҳодисаҳои мушоҳидашавандаро муайян месозад, мушоҳида намоем. Аммо Сино дар ин маврид назари муҳолиф дорад ва назари зикргардидаро ҳамеша танқид намудааст [2.с.190].

Сино ин баҳсро бо ин ақида оғоз менамоем, ки сабаби фойилӣ дар оғоз ҳамчун вучуди билфеъл вучуд надошт ва натиҷаи он низ адам буд. Бо таъсири баъзе омилҳои сабаби фойилӣ аз ҳолати имконӣ ба ҳолати воқеӣ тағйир меёбад ва онҳо ба натиҷа вучуд мебахшанд. Он натиҷа, ки қаблан нестӣ буд, тавассути сабаби фойилӣ соҳиби “ вучуди пас аз адам» мегардад. Ба ақидаи мутакаллимӣ, маҳз тавассути сабаб як чиз «пас аз адам» зуҳур мекунад. Аммо Сино чунин ақидаро инкор намуда, таъкид менамоем, ки чиз ҳамчун нестӣ ва чиз «пас аз адам» дорои сабаб нестанд. Як чиз дар ҳолати нестист, зеро сабабе вучуд надорад ва як чиз «пас аз адам» аст ва «пас аз адам» ин атрибут ва ё фақат сифати чиз аст ва сифати чиз дорои сабаб нест [2.с.192]. Сино мекунад, ки масъалаи мазкурро дар заминаи таҳлили чиз пас аз худуси он шарҳ диҳад. Ба ақидаи Сино, зарурат ва ё вучуби вучуди чиз дорои шарт аст ва ин шарт ё худус ё сифатҳои он аст. Ба ду далел худус наметавонад шарт зарурати вучуди чиз гардад: якум, вучуди худус дорои зарурати моҳиятӣ нест ва аз ин ҷиҳат як чизи дигар, ки дорои моҳият аст, наметавонад тавассути он вучуби вучуди худро касб кунад ва дувум, он ки худус пас аз воқеиятҳои чиз аз байн меравад, пас чизе ки худ адам аст, наметавонад, ки сабаб барои чизи дигаре гардад. Дар ин сурат, фақат фарзияи дувум боқӣ мемонад: на худус, балки сифоти чизи бавучудомада сабаби он мебошанд [2.с.191].

Дар асоси ин эътибор Сино ба чунин натиҷа мерасад, ки ин сифатҳо ва хусусиятҳо беохиранд ва бо ҳодисшудани чиз пайдо мешаванд. Аз ин ҷиҳат онҳо дорои вучуди воқиб нестанд, балки дорои вучуди мумкин ҳастанд ва ин чизи дигарест нисбат ба масъалаи сабаб ва баҳусус ин нуқта ки ҳифзи чиз аз унсурҳои беруна вобаста мебошад. Ҳамин тавр, чиз зарурати вучуди худро танҳо пас аз худус касб мекунад. Сабаби бартари пас аз вучуди чиз ва ё вучуди пас аз адам, ки фақат сифате барои вучуди воқеӣ мебошад, маънии худро аз даст медиҳад, зеро ин сифатҳо фақат пас аз худуси чизҳо ба вучуди он мечаспанд ва дар воқеиятҳои чизҳо ҳеҷ гуна нақше намебозанд:

Ҷоиз аст вучуд аз ин ҳайс ки вучуди ин моҳият аст, дорои иллоте бошад; аммо ҷоиз нест сифати ин вучуд, яъне - вучуди баъд аз адам будан – дорои иллоте бошад. Пас шайъ аз ин ҳайс ки вучудааш ҳодис аст, яъне аз ин ҳайс ки вучуди он ба мавҷуди баъд аз адам будан мавсуф аст, дар ҳақиқат дорои иллоте нест. Балки аз ин ҳайс дорои иллат аст, ки моҳияти он дорои вучудест, пас иллат фақат барои вучуд аст. («Шифо», Илоҳиёт, мақолаи шашум, I[15], Саҳ. 192).

Яке аз мотивҳои асосии ин баҳс он аст, ки сабаб ҳамеша ҳамзамон бо натиҷа вучуд дорад ва пеш аз он надорад. Маҳз ин маъниро мо дар баҳши минбаъда пайгирӣ менамоем.

Иллоти фоилӣ ҳамеша вучудеро, ки берун аз худ он вучуд дорад, ҳамроҳӣ мекунад. Ба дигар сухан: сабаби фоилӣ ва натиҷа ҳамзамон вучуд доранд ва ин аввалин хусусияти сабаби фоилӣ мебошад. Ин ақидаи Сино бар хилофи тасаввуроти мутакаллимон, ки сабабро дорои аз ҷиҳати замонӣ бартарӣ бар натиҷа медонистанд, равона гардидааст. Аммо ин андешаи Сино дорои хусусияти догматикӣ нест, балки сабаб ва натиҷаи ҳамзамон вучуддошта ифодакунандаи ҳаракат ва тағйирот ва ҳамчунин тағйири ҳолати ҳамешагии чиз ё худ натиҷа мебошанд. Аммо дар баъзе мавридҳо, бахусус дар мавриди зухурот, чунин бартарӣ на ҷанбаи замонӣ, балки моҳиятиро дорост.

Ба ақидаи Сино, маҳз аз сабаби надоштани огоҳии воқеӣ ва асил аз маърифат мутакаллимон гумон мекунанд, ки «падар», «дуредгар» ва «оташ» сабаби фоилӣ барои «писар», «хона» ва «гармӣ» мебошанд ва «писар», «хона» ва «гармӣ» пас аз зухури худ дигар ниёз ба сабаб надоранд. Ин тасаввуроти ботилро Сино бо он далел рад мекунад, ки «падар», «дуредгар» ва «оташ» танҳо дар марҳалаи аввалӣ ва он ҳам то он ҷо, ки онҳо таъсири бевосита бо натиҷа доштанд, сабаб буданд ва бо тағйир ёфтани ҳолати натиҷа функсияҳои онҳо ҳамчун сабаб ба охир мерасад ва сабабҳои дигар ҷойгузини онҳо мегарданд. Масалан, ба ақидаи Сино, падар танҳо то фиристодани нутфа то нуқтаи муайян сабаб мебошад, пас аз он ин нутфа дорои сабаби дигар мегардад ва чун он ба худ шакли ҳаётиро мегирад, боз дорои сабабҳои мегардад, ки аз ҳар ду сабаби аввалӣ батамом фарқ мекунанд:

Падар иллоти ҳаракати манист; ва ҳаракати мани он гоҳ, ки ба маҳалли муайяне бирасад иллоти қарор гирифтани мани дар он ҷост. Аз он пас, дар онҷо қарор гирифтани он иллат амри дигарест. Ва аммо иллоти ба сурати ҳайвон даромадани мани ва ҳайвон боқӣ мондани он сабаби дигарест. Бино бар он, ҳар иллоте ҳамроҳ бо маълуми хеш аст («Шифо», Илоҳиёт, мақолаи шашум, II[3], Саҳ. 194).

Дар мисоли дуредгар ва оташ низ Сино чунин ақида дорад. Онҳо низ танҳо дар оғоз вазифаи сабаби фоилро иҷро мекарданд ва дар марҳалаҳои минбаъда натиҷаи онҳоро сабабҳои дигар ҳамроҳӣ мекунанд. Онҳо дигар сабаби аслии «писар», «хона» ва «гармӣ» нестанд. Акнун маҳз он омилҳо сабаб ҳастанд, ки ҳолати натиҷа аз онҳо вобаста мебошад. Масалан, барои «писар» ҳамоҳангии модда ва сурати инсон, барои «хона» баҳамии масолеҳи барои хона зарур, табиати ин масолеҳ ва дар ниҳоят ҳолат ва гармонияи байниҳамдигарии ин масолеҳ, ва барои «оташ» баҳамии ҳарду сабаб дар ҳамзамонӣ, яъне зухури сурати оташ ва қатъ гардидани истеъдоди комил бар зидди он дар ҳамин замон:

Бад-ин лиҳоз, бояд эътиқод дошт, иллоти шакли бино таҷаммуъ аст ва иллоти таҷаммуъ табоеи ҷамъомадаҳо ва суботи таркиби онҳост ва иллоти ин табоеъ мафориқест, ки табоеъро эҷод кардааст. Иллоти бачча иҷтимоӣ сурати он бо моддааш аз ноҳияи суратбахш аст. Иллоти оташ ҳар ду: сабаби суратбахш ва заволи комили истеъдод бар зидди ин сурат аст. Бинобар ин, дар меёбӣ, ки иллатҳо ҳамроҳ бо маълумҳои худ ҳастанд («Шифо», Илоҳиёт, мақолаи шашум, II[5], Саҳ. 195).

Аз ҳар ду иқтибоси дар боло овардашуда равшан мегардад, ки ҳамзамонии сабаб ва натиҷа андешаи асосии Синоро ташкил медиҳад, аммо дар ин ҷо танҳо як сабаб вучуд надошта, балки силсилаи сабабҳо вучуд доранд, ҳамчунин сабабҳо танҳо як навъ набуда, балки чанд навбанд. Ё сабабҳоро ба моҳиятӣ, яъне сабабҳои, ки вучуди чизҳо ба тариқи билфеъл аз ин сабабҳо вобастаанд ва ғайримоҳиятӣ, ки Сино онҳоро сабабҳои «аразӣ» ва «ёрирасон» низ менамояд. Сино чунин мешуморад, ки беохирии сабабҳо ногузир аст, зеро тавассути зухури сабабҳо чизҳо зарурати вучуди худро касб мекунанд.

Ҳаракат, ки хусусияти асосии сабаб ва принципи асосии тағйироти ҳамешагии чиз аст, силсилаи сабабҳоро роҳнамоӣ мекунад. Чиз дар тағйироти ҳамешагии ҳолати худ аст ва ҳамзамон бо ин тағйиротҳо он дар пайвастагӣ бо сабабҳо қарор дорад ва бидуни ин сабабҳо аслан аз вучуд ва ҳолати ҳамешагӣ маҳрум хоҳад буд. Сино ҳолати сабаб ва натиҷаро чунин ифода кардааст:

Аз ин рӯй, мегӯем: агар ҳаракате вучуд надошт, ҷойи ин ишқол буд. Аммо ҳаракат шайъи воҳидро бар як ҳолат ниғаҳ намедорад ва лизо таҷаддуди ҳолат дар он баъд аз оне, ки ҷуфт ва мамос бо ҳам бошанд, пеш намеравад, балки дар иттисол бо ҳам пеш мераванд. Пас,

зоти иллат дар ҳар лаҳзае на вучуди маълул, балки доштани нисбати хосе бо маълулро эҷоб мекунад. Ҳаракат ё иллати ин нисбат аст, ё шарикӣ феълияти иллати ин нисбат («Шифо», Илоҳиёт, мақолаи шашум, II [8], Саҳ. 195).

Натиҷа дар худии худ дорои ҳеч ҳолате нест, он бидуни сабаби фоилӣ нестии маҳз аст. Аз ҳамин чиҳат, ҳамаи тағйиротҳо, ки тавассути ҳаракат ба вучуд меоянд, тавассути сабаб рух медиҳанд. Ба ақидаи Сино, дар ин ҳамзамонӣ ва тағйироти доимии моҳият сабаб асосан ба ҳолати чиз ҳамчун вучуди он таъсир мерасонад. Натиҷа на вучуди сабаб, балки муносибати маҳсус бо сабабро талаб менамояд ва дар ин муносибати муҳим ва маҳсус ҳаракат нақши асосӣ мебозад. Он, яъне ҳаракат, ё сабаб барои ин муносибат аст ва ё шарикӣ ин сабаб ва ё шароите, ки таъсири сабабро дар ин муносибат муҳайё месозад [2.с.195].

Дар «Донишнома» Сино таъсири сабабҳоро ба се навъ тақсим мекунад: ин таъсир ё аз табиат аст ё аз таъби чизҳо, масалан сӯзандагӣ аз табиати оташ сар мезанад; ё аз ирода, масалан, як инсон аз рӯи ирода амалеро анҷом медиҳад; ва ё ин таъсир аразист, масалан, вақте ки об чизеро месӯзонад, он аз табиати худӣ об бар намеояд, балки он оз ҳолати аразии об, ки

Дар ҳамин нуқта мо дорои хусусияти ҳамзамонӣ будани сабаби фоилӣ бо натиҷаи худро ба анҷом мерасонем ва дар идома масъалаи мазкурро дар алоқамандӣ бо масъалаи ибдоъ мавриди пайгирӣ қарор медиҳем. .

Таълимоти сабабҳо ва масъалаи ибдоъ

Ҳанӯз дар оғози баҳс дар мавриди сабабҳо дар муқоиса бо маънии метафизикии сабаби фоилӣ Сино қайд намуда буд, ки дар метафизика сабаби фоилӣ на ба мисли табиӣ, ки танҳо асоси ҳаракатро ташкил медиҳад, дорои маънии маҳдуд аст. Балки сабаби фоилӣ ҳамчунин асоси вучуд ва ё асоси шаклдиҳандаи вучуд низ мебошад. Маҳз дар ҳамин асос сабаби фоилӣ бо масъалаҳои бунёдии дигари фалсафаи исломӣ дар ҳамбастагӣ қарор дорад ва ба тариқи дақиқтар, дар метафизикаи Сино он бо масъалаҳои чун ибдоъ ва шудан дар алоқа мебошад. Ҳадафи мо тарҳи ин масъалаҳо нест, балки фақат он ҷанбаҳои, ки ба масъалаи сабабҳо ва ба таҳлилҳои Сино дар мавриди сабаби фоилӣ алоқамандӣ доранд, матраҳ мекунем.

Он гуна ки дар боло мушоҳида намудем, Сино сабабҳоро ба моҳиятӣ ва ғайримоҳиятӣ ва ё ёрирасон тақсим намуда буд. Сабабҳои моҳиятӣ ҳамеша вучуди чизро ҳамроҳӣ менамоянд ва сабабҳои ёрирасон пас аз он ки чиз ба вучуд меояд, ҳамроҳии худро қатъ мекунад. Дар натиҷа занҷираи сабабҳои ёрирасон ба тариқи беохир ба вучуд меояд. Аммо Сино дар байни сабабҳо сабабҳои ҳамеша таъсиргузorro низ қайд менамояд: агар сабаб ҷовидона бошад, пас натиҷаи он низ ҷовидона хоҳад буд ва чунин сабабҳо монעי адами натиҷа мегарданд. Ҷ чунин хусусияти сабабҳоро ҳамчун «хусусияти маҳсуси сабабҳо» меномад, зеро ҳар як чиз тамомияти худро танҳо ба воситаи чунин сабабҳо ба даст меоварад. Сабабҳо бо чунин хусусиятро дар фалсафаи исломӣ ибдоъ меноманд ва маънии ибдоъ офариниши чиз пас аз нестии мутлақ аст:

Пас, агар иллат вучуди доимӣ дошта бошад, маълулаш ҳам вучуди доимӣ хоҳад дошт. Аз ин рӯй, аз миёни иллатҳо чунин иллоте беҳтар аст иллат бошад. Зеро ин иллат мутлақан монעי адами маълул аст. Пас, ҳамин иллат аст, ки ба маълул вучуди томм медиҳад. Иллат ба ин маъноро ҳукамо «ибдоъ» меноманд ва ибдоъ эҷоди шайъ баъд аз адами мутлақи он аст («Шифо», Илоҳиёт, мақолаи шашум, II[10], Саҳ. 196).

Дар ҳамин контекст ҳамчунин комбинатсияи «пешии моҳиятӣ ва замонӣ» ба миён меояд. Яке аз нишонаҳои асосии «нестии мутлақ» он аст, ки он на дар маънии замонӣ, балки дар маънии моҳиятӣ ба эътибор гирифта мешавад. Натиҷа дар худии худ моҳиятан нестист ва танҳо тавассути сабабҳояш аст, ки соҳиби вучуд мегардад. Пештар як чиз дар худии худ (фи нафса) нестӣ буд, пеш аз он ки тавассути сабабҳо вучуд аз берун вориди он гардад. Пеш аз пайдоиши чиз ҳеч гуна замоне вучуд надошт. Аз ин чиҳат, дар зеҳният нестии мутлақ нисбат ба вучуд пешӣ ё тақаддими моҳиятӣ дорад, на замонӣ. Ҳамаи натиҷаҳо дар ин маънӣ вучудҳое ҳастанд пас аз нестӣ [2.с.196].

Дар як қадами минбаъда Сино дар муносибат бо маъни моҳиятии худус ҳамчун ибдоъ ва ё «офариниши беғоз» онро боз ба душоха тақсим мекунад ва сарчашмаҳои ҳастӣ ва нестиро равшан месозад. Ба ақидаи Сино вучуди чизи ҳодис ё бо «нестии мутлақ» ва ё бо «нестии ғайримутлақ» вобастагӣ дорад. Ба вучуд омадани чиз аз «нестии мутлақ», ки пешии замонӣ надорад, навъи маҳсуси ташкили ҳастӣ мебошад, зеро дар ин сурат ҳастӣ бар нестӣ мусаллат дорад ва таъсири нестӣ аз байн бурда мешавад. Аммо дар мавриди дувум, вучуди пас аз «нестии ғайримутлақ» маънии ибдоъ ва ё «офариниши беғоз»-ро надорад, балки нестӣ аз маънии муқобил аст, ки дар моддаи воқеӣ вучуд дорад. Зухури чиз аз «нестии ғайримутлақ» маънии ибдоъро надорад, балки сарчашмаи худро дар як чизи дигар (модда) дорад ва вучуди

чунин як чиз заиф, кӯтоҳ ва дорои оғоз аст. Дар ин сурат нестӣ бар ҳастӣ ва бар чизҳои зухуркунанда бартарӣ дорад ва роҳи нестӣ барои чизҳо боз мебошад [2.с.196].

Беҳтарин хусусияти сабаби фоилӣ он аст, ки он ҳамеша таъсиргузор мебошад ва чунин як сабаб чизҳоро аз нестии мутлақ наҷот медиҳад ва монеи нестии чизҳо мегардад. Чунин як сабаби ҳамеша таъсиргузор асосест барои «беҳтарин навъи бахшандагии ҳастӣ». Дар ин ҷо мо баҳси мазкурро дар мавриди сабаби фоилӣ ва вучуд пас аз нестии мутлақ хотима мебахшем ва хусусиятҳои дигари ин намуди сабабро пайгирӣ менамоем.

Сабаб ва натиҷа дар вучуд.

Дар боло мо назари Сино дар мавриди ҳамзамонии сабаб ва натиҷа дар вучудро матраҳ намудем, аммо ин маънии онро надорад, ки сабаб ва натиҷа дар пурра қардани вучуд баробарвазн ҳастанд. Сабаб ва натиҷа ҳамзамон руҳ медиҳанд, зеро натиҷа маҳз тавассути сабабҳо дорои вучуд мегардад. Аммо натиҷа ҳамчун пазирандаи вучуд бо сабаб, ки бахшандаи вучуд аст, дар як сатҳ қарор надорад.

Мо ақидаи Синоро тасвир намудем, ки мувофиқи он сабаби фоилӣ вучуди натиҷаро аёнӣ месозад ва ё ба он вучуд ато мекунад. Аммо ин вучуди натиҷа баъзан дар ҳамон навъ ва тарз бо бахшандаи вучуди худ ба вучуд меояд ва баъзан чунин амал сурат намегирад. Қайди муҳими дувум он аст, ки баъзан сабаб ва таъсири он ба ҳамон навъи вучуд таъсир мерасонад, масалан, гармӣ ва оташ ва баъзан ба дигар навъ, масалан, гармие, ки тавассути ҳаракат ба вучуд меояд [2.с.198].

Ҳатти асосии ин баҳсро вучуди натиҷа ташкил медиҳад, ки дар асоси ҳамон навъ бо сабаби худ ба вучуд меояд, зеро дар пурра қардани ҳастии ин вучуд сабаб ва натиҷа иштирок менамоянд ва мо бояд назари Синоро дар мавриди он ки оё сабаби фоилӣ ва натиҷа дар ин пуррасозии вучуд баробарвазн ҳастанд ва ё на равшан созем.

Дар як тафсири минбаъда Сино сабаб ва натиҷаҳоро вобаста ба навъи онҳо ба ду гурӯҳ тақсим мекунад: 1. Сабабҳое, ки вобаста ба навъи худ сабаб барои натиҷа мебошанд ва онҳо сабаби моҳиятӣ ҳастанд, масалан равон барои ҳаракати ихтиёрӣ ва 2. Сабабҳое, ки танҳо тавассути фардияти худ сабаб барои натиҷа ҳастанд, масалан, як оташи воқеӣ сабаб барои оташи дигар.

Он сабабҳое, ки дар заминаи фардияти худ сабаб барои натиҷа ҳастанд, аз ҷониби Сино боз ба зергурӯҳҳо тақсим карда мешаванд. Ба он хотир, ки ҳадафи мо, яъне муносибати сабаб ва натиҷа дар пур қардани вучуд муайян карда шавад, бояд нахуст маҳз ин гурӯҳбандии Синоро матраҳ созем, зеро маҳз дар ин замина шинохти воқеии назари Сино имконпазир мегардад. Гурӯҳбандии минбаъдаи Сино, ки дар заминаи навъи дувуми сабаб анҷом гирифтааст, боз ба ду зергурӯҳи дигар тақсим карда мешавад:

2.а. Сабаб ва натиҷа дар истеъдоди худ бо модда мувофиқат мекунад, масалан, як оташ ҳамчун сабаб барои сабаби дигар; 2.б. Сабаб ва натиҷа дар истеъдод бо модда мувофиқ намеоянд, масалан, нури офтоб, ки дар ҷавҳари худ офарандаи нур дар замину моҳтоб мебошад. Авалии онҳо, яъне 2.а., ки дар он сабаб ва натиҷа дар истеъдод бо модда мувофиқ ҳастанд, боз ба зергурӯҳҳои дигар тақсим мешаванд: 2.а.а. Истеъдоди комил. Табиати чиз ҳеч гуна монеа ва зиддияте бо чиз, ки дорои истеъдод аст, надорад, масалан, истеъдоди оби гарм дар раванди хунукшавӣ.

Табиати об худ дорои қувваест, ки хунукии берунаро қабул мекунад ва ҳамчунин бо он зиддият намебарзад; 2.а.б. Истеъдоди нокифоя. Табиати чиз худ дар баробари таъсири беруна монеа ва зиддият ба вучуд меоварад, масалан об нисбати гармӣ. Дар табиати об қуввае вучуддор аст, ки дар муқобили таъсири беруна монеа ва зиддият месозад. Мисоли аввала (2.а.а.) боз ба се гурӯҳ тақсим карда мешавад: 2.а.а.1. Натиҷа, ки дорои истеъдоди комил аст, дар худ дорои қувваи ёрирасон мебошад ва ин ёвари сабаби фоилист, масалан, қувваи ёрирасони об дар ҳолате ки об гармии худро аз даст медиҳад ва сард мегардад; 2.а.а.2. Натиҷа, ки дорои истеъдоди комил аст, дар худ як қувваи зиддиятварзро дар баробари сабаби таъсиррасон дорост, аммо бо зуҳури натиҷа он худро маҳз месозад, масалан, мӯйи сиёҳ замоне, ки сафед мешавад; 2.а.а.3. Натиҷа, ки дорои истеъдоди комил аст, аммо дар худ на қувваи ёвар ва на қувваи зиддиятварзро дорад нест.

Ба андешаи Сино, дар ин муносибати сабаб-натиҷа дар пурра қардани вучуд се омилро метавон ба эҳтимол гирифт: 1. сабаб дар пурра қардани вучуд ҳиссаи зиёд дорад нисбат ба натиҷа; 2. сабаб ва натиҷа баробарвазн ҳастанд, аммо 3. натиҷа наметавонад ҳеч вақт зиёдати дошта бошад нисбат ба сабаб. Сино ин назари худро дар асоси ҷаҳор унсур, ки дар фалсафаи арастуӣ ва аз ҷумла дар фалсафаи машшоӣя хангоми мисоловарихо машхур ҳастанд, асоснок месозад. Ба ақидаи ӯ, танҳо дар оғоз зоҳиран ба назар мерасад, ки сабаб ва натиҷа дар ҳамон вучуд баробарвазн ҳастанд, ҳатто чунин менамояд, ки натиҷа шиддати бештар дорад нисбат ба сабаб, аммо омӯзиши воқеӣ нишон медиҳад, ки чунин баробарвазнӣ ва ҳатто бартари

натича дар баробари сабаб ғайриимкон аст. Баъзан чунин менамояд, ки натича, ки дорои истеъдоди комил аст (нигаред ба 2.а.а.) нисбат ба сабаби худ дорои зиёдати мебошад, масалан обе, ки тавассути ҳавои хунук ях бастааст. Чунин менамояд, ки хунукии дар оби яхбаста мавҷудбуда дорои шиддати бештар аст нисбат ба сабаби худ, яъне нисбат ба ҳаво.

Дар ин маврид Сино далеловарӣ менамояд, ки шиддати қавии хунукӣ дар об на фақат таъсири ягонаи ҳаво мебошад, балки қувваи ёрирасони дар табиати худӣ об мавҷудбуда низ мебошад, аз ин ҷиҳат дар ин ҷо на фақат як сабаб, яъне ҳаво, балки ду сабаб вучуд дорад, яъне ҳаво ва ҳамчунин қувваи ёрирасони дар табиати об мавҷудбуда низ мебошад [2.с.202]. Бо ин далел Сино ақидаи шиддати бештар доштани натича нисбат ба сабаби худро инкор мекунад. Аммо масъалаи асосии дигари ин баҳс ин аст, ки оё сабаб ва найча баробарвазн ҳастанд ё на. Сино дар ин муносибат ду далел меоварад ва дар ҳарду маврид ҳам исбот месозад, ки сабаб ва натича дар як вучуд баробарвазн нестанд:

А. Мувофиқат дар таъриф ва номувофиқатӣ дар вучуд. Чунин менамояд, ки оташ дар ҳолати дигар шакли зоҳирии худро тағйир медиҳад. Он дар як маврид оташ ҳамчун сабаб аст ва дар дигар маврид натича ё ҳолати тавассути оташ зуҳуркарда мебошад, ки дар як вучуд дар ҳолати мувофиқат қарор дорад. Ҳар чанд чунин менамояд, ки ҳарду баробарвазн ҳастанд, аммо дар воқеъ сабаб дар пурра қардани вучуд аҳамияти қалонеро дорост нисбат ба натича. Ин вучуд тавассути сабаб ба вучуд меояд: оташ шинохта шудааст ва танҳо тавассути оташ натича онро дунбола мекунад. Аз ин ҷиҳат мувофиқат дар ҳамин ҷо маънии худро гум мекунад. Аммо, ба ақидаи Сино, ин мувофиқат танҳо дар муносибат ба таъриф аст ва барои мо маълум аст, ки таъриф танҳо бо моҳияти чизҳо сару қор дорад, на бо вучуди онҳо. Дар таъриф фарқияте миёни сабаб ва натича ва ё дар зиёдӣ ва қамии шиддати онҳо вучуд надорад.

Аммо дар ноҳияи вучуд, ки сабаб ва натича зарур ҳастанд, ҳеч гуна мувофиқат миёни ин ду вучуд надорад. Масалан, номувофиқатии сабаб ва натича дар асоси иштироки онҳо дар истеъдоди модда. Дар асоси таъсири оташ ва об ба як чизи дигар, ки дорои истеъдоди нопурра аст (ниг. 2.а.б.), исбот менамояд, ки сабаб ва найча баробарвазн нестанд. Ў инро ғайриимкон медонад, ки чизе гармиро аз оташ гирад, вале шиддати гармии ин чиз бо шиддати гармии оташ баробар бошад ва ё чизе хунукиро аз об мегирад, вале шиддати хунукии он чиз бо шиддати хунукии об баробар бошад.

Фарқияти моҳиятӣ дар ин муносибат он аст, ки оташ ва об дар худ ҳечгуна қувваи монеасоз ва зиддиятварз надоранд, аммо дар натичае, ки онҳо таъсир расондаанд, чунин қувваҳо вучуд дорад. Ба ғайр аз он истеъдоди оташ ба гармӣ ва об ба сардӣ дорои ҳеч гуна қувваи зиддиятварз дар ҷавҳарашон надоранд ва қувваи таъсиргузор аз ҷавҳари онҳо меояд, аммо чизҳое, ки тавассути оташ ва об таъсирпазир мегарданд, дорои қувваи монеасоз ва зиддиятварз ҳастанд ва истеъдоди онҳо ба гармӣ ва хунукӣ ба ҷавҳари онҳо тааллуқ надорад.

Бадин лиҳоз, имкон надорад ғайриоташ аз оташ гармо бигирад ва ҳарораташ мисли ҳарорати ин оташ бошад. Ё худ, ғайри об аз об сармо бигирад ва сардияш беш аз сардии ин об бошад. Зеро истеъдоди оташ бар ҳарорат ва об бар сардӣ ҳолатест, ки бо ҷавҳари онҳо мутазод нест ва қувои фоилаи дохил дар ҷавҳари онҳо ва ғайриғайри аз ҷавҳари онҳо аст. Аммо чизе, ки аз ин ду мунфайл мешавад, дорои монев ва мутазод аст ва иллати аввалияи инфилои хориҷ аз ҷавҳари онҳост ва дар онҳо феъли худро бевосита ё тавассути амре мисли гармоии маҳсус дар оташи гармозо ва сармои маҳсус дар оби сармозо анҷом медиҳад. Пас мунфайл наметавонад бо фойл мусовӣ бошад («Шифо», Илоҳиёт, Мақ. шашум, III [23], Саҳ.202).

Сино ин комбинатсияҳоро меомӯзад ва исбот менамояд, ки ҳам натича дар вучуд зиёдати надорад, ҳам сабаб ва натича дар вучуд баробарвазн нестанд. Сабаб ва натича баробарвазн нестанд ва сабаб дар дараҷаи вучуд дорои шиддати зиёд аст нисбат ба натича.

Дар байни сабабҳо сабаби фойлӣ ҳамчун бахшандаи асосии вучуд аз аҳаммияти бештар бархурдор аст. Дар муносибат бо сабабҳои дигар мо хусусиятҳои дигари ин сабабро матраҳ месозем. Муҳимтарин хусусиятҳое, ки дар боло матраҳ гардид, инҳоянд: як чиз дорои сабаб мебошад, зеро вучуди он дорои моҳият аст, аммо хусусиятҳои ин вучуд дорои сабаб нест, сабаб ҳеч гуна аввалияти замони нисбат ба натича надорад, балки онҳо ҳамеша ҳамзамон ҳастанд.

Сабабҳои фойлӣ ба ҷавҳарӣ (моҳиятӣ) ва аразӣ (ғайримоҳиятӣ) тақсим карда мешаванд, сабабҳои моҳиятӣ ҳамеша чизро ҳамроҳӣ мекунанд ва сабабҳои аразӣ беохир ҳастанд. Дар байни сабабҳо он сабабҳое, ки ҳамеша таъсир мерасонанд, аз навъи маҳсуси сабабҳо доништа мешаванд, зеро онҳо бавучудоварандаи чиз аз нестии мутлақ ҳастанд, ки ҳамзамон монети ба нестӣ табдил гардидани чиз мешаванд. Яке аз хусусиятҳои дигар он аст, ки сабаб ва натича

дар пур кардани вучуд баробарвазн нестанд. Сабаб ҳамчун бахшандаи вучуд ҳамеша дорои шиддати зиёдтар аст нисбат ба натиҷа ҳамчун пазирандаи вучуд.

Сабаби фобилӣ ҳамчун бахшандаи вучуд ба моҳият яке аз сабабҳои асосӣ ва яке аз масъалаҳои калидии метафизикӣ ба ҳисоб меравад. Сино дар метафизикаи худ фаҳмиши арастуии сабабҳоро инкишоф додааст ва ақидаҳои ӯро минбаъд тақвият додааст. Сабаби фобилӣ ҳамчун сабаби вучуди шинохта мешавад, зеро он дар бахшидани вучуд ба моҳият таъсири асосӣ расонида ҳамеша вучудро ҳамроҳӣ менамояд. Агар сабаб вучуд надошта бошад, онгоҳ вучуд низ вучуд дошта наметавонад. Бо чунин биниш Сино аз биниши мутакаллимон фарқ менамояд, чун ба андешаи онҳо сабаб ҳамеша пеш аз натиҷа меистад ва байни сабаб ва натиҷа ҳечгуна ҳамзамонӣ вучуд надорад.

Ба ақидаи Сино на як сабаб, балки силсилаи сабабҳо вучуд дорад ва ин силсила дар ниҳояти хуб ба Худо ҳамчун сабаби сабабҳо мерасад. Сино бовар дорад, ки силсилаи сабабҳо ба як сабаби беруна алоқамандӣ доранд, зеро агар мо А-ро сабаби Б ва Б-ро сабаби С ва ҳамин тавр С-ро ҳамчун охирин сабаб наметавонем сабаб А ҳисобем, бинобар ин сабаб А берун аз олами Имкон ул вучуд мебошад. Дар ин маврид Сино дорои ақидаи деистӣ буд, яъне Худоро ҳамчун сабаби пайдоиши ҷаҳон медонист, аммо таъсири минбаъдаи Худо ба ҷаҳонро инкор менамояд.

Сабаби фобилӣ дар аз ҳолати билфеъл ба билқувва гузаштани чизҳо кумак мекунад, бинобар ин онро дар доираи баҳси имконулвучуд момӯзанд. Танҳо тавассути масъалаи сабабҳо имкони таҳлили имконулвучуд ба вучуд меояд.

Сабаби фобилӣ ҳамчун сабаби вучудӣ дониста мешавад, чун он ба моҳият вучуд мебахшад, аммо таркиби худ моҳиятро ташкил намедихад.

Сабаб ҳамчун бахшандаи вучуд дар шиддатнокӣ нисбат ба натиҷа таъсири бештаре дорад.

Адабиёт

1. Абӯалӣ Ибни Сино, Осор, «Донишнома», чилди якум, Душанбе 2005.
2. Абӯалӣ Ибни Сино, «Китоб Аш-шифо» (Илоҳиёт) араби-форсӣ, таҳия ва тарҷумаи Иброҳими Додчу, Техрон 1388(2010).
3. Абӯалӣ Ибни Сино «Ишорот ва танбеҳот» (Таҳия бо тарҷума ва тафсири Ҳусайни Маликшоҳӣ), қисми якум, нашри шашум, Техрон 1388 (2009), Саҳ. 246.
4. Висновский, Роберт, «Метафизикаи Сино дар контекст», Лондон 2003.
5. Диноршоев, Мусо, «Компендиуми фалсафаи Ибни Сино», Душанбе 2010.
6. Диноршоев, Мусо, «Дар бораи фалсафаи Абӯнасири Форобӣ», дар: Фалсафа дар аҳди Сомониён, Душанбе 1999.
7. Забехӣ, Муҳаммад, «Фалсафаи машшоия», Техрон 1389 (2011) (нашри савум).
8. Казем, Мусавӣ Бочнурдӣ (Тах.) «Буалӣ Сино», Техрон 2009.
9. Кобуш, Тео, «Таърихи Фалсафа», Қисми 5, (Фалсафаи асримиёнагии замони оғозин ва минбаъда), Мюнхен 2011.
10. Кутзарова, Тиана, «Масъалаи трансдентсия дар фалсафаи Ибни Сино» (Метафизика ҳамчун илм дар мавриди мафҳум ва қазоватҳои бунёдӣ), Лайден/Бостон 2009.
11. Маҳдӣ Ҳоири Яздӣ, «Чусторҳои фалсафӣ», Техрон 2005.
12. Моревич, Парвиз, «Таҳлили фалсафӣ ва «вучуд ва моҳият»-и Ибни Сино», дар Маҷаллаи ҷамеаи шарқии Амрико 92(3), 1972.
13. Моревич, Парвиз, «Метафизикаи Ибни Сино» (Тарҷумаи интиқодӣ, шарҳ ва таҳлили масъалаҳои бунёдии Метафизикаи Сино дар «Донишномаи Алоӣ»), Лондон 1973.
14. Нафисӣ, Сайид, «Ибни Сино» (нашри дувум), Техрон 1389 (2011).
15. Ниёзӣ, Ёрмуҳаммад, «Андешаи файласуфони муосири араб дар бораи Ибни Сино», Душанбе 2008.
16. Ҳикмат Насруллоҳ, «Метафизикаи Ибни Сино», Техрон 1389 (2011).
17. Чоливет, Чен, «Аух оригинес де И онтологӣ де Ибни Сино», дар: Ч. Чоливет ва Р. Рашед, Студес сур Ависенна, Парис 19-28.

МАСЪАЛАИ САБАБ ВА НАТИҶА, БАХУСУС САБАБИ ФОБИЛӢ, ДАР МЕТАФИЗИКАИ ИБНИ СИНО

Сабаб ва натиҷа аз масъалаҳои бунёдии метафизика мебошад, ки Арасту тавассути он чигуна аз воҳид ба касир гузаштани ашёро асоснок гардонидаст. Ин масъала аз ҷониби файласуфони мусалмон мавриди таваҷҷуҳ ва густариши минбаъда қарор гирифтааст. Яке аз шарҳҳои густурда дар ин соҳа аз ҷониби Ибни Сино анҷом дода шудааст. Ӯ шумораи сабабҳоро, ки Арасту ҷаҳорто медонист, ба ҳафт адад мерасонад, аммо ҳангоми тафсир ба ҳамон ҷаҳор сабаби пешноҳодкардаи Арасту, яъне сабабҳои моддӣ, суварӣ (сурӣ), фобилӣ ва зойӣ иктифо менамояд.

Сабабҳо дар навбати худ боз ба зергуруҳ тақсим карда мешавад ва дар қадами аввал онҳо ба вучудӣ ва моҳиятӣ тақсим карда мешаванд. Сабабҳои вучудӣ фозилӣ ва зойӣ мебошанд, зеро онҳо дар дорои вучуд гардидани чиз таъсир мерасонанд, аммо дар моҳияти ҳамон чиз дохил намешаванд. Сабабҳои моддӣ ва шаклӣ бошанд, сабабҳои суварӣ мебошанд, онҳо дар моҳияти чизҳо дохил мешаванд.

Сабаби фозилӣ яке аз сабабҳои вучудӣ буда, асоси яке аз баҳсҳои асосӣ дар мавриди муносибати миёни Худо ва ҷаҳонро низ маҳз ҳамин масъала ташиқ медиҳад. Ба ақидаи Ибн Сино сабаб ва натиҷа дар вучуди ашё ҳамзамон мебошанд ва баробари аз байн рафтани сабаб натиҷаи он низ аз байн меравад. Сабаб ҳамчун атоқунанда ва ё баҳшандаи вучуд ҳамеша дорои шиддати зиёдтар аст нисбат ба натиҷа. Масъалаи сабаб ва натиҷа дар доираи баҳси имкон-ул-вучуд сурат мегиранд ва воҷиб-ул-вучуд ҳамчун сабаби сабабҳо берун аз ин баҳс мебошад.

Калидвожаҳо: Сабаб, вучуд, фозил, ҳамзамонӣ, шиддати вучуд, ибдоъ, моҳият.

THE PROBLEM OF CAUSE AND EFFECT, ESPECIALLY ACTIVE CAUSE, IN IBN SINA'S METAPHYSICS

Cause and effect is one of the fundamental questions of metaphysics, through which Aristotle justified the transition from unity to plurality. This issue has been the subject of further attention and expansion by Muslim philosophers. One of the most extensive explanations in this area was given by Ibn Sina. He increases the number of causes, which Aristotle knew as four, brought to seven. However, in interpreting, he relies on the same four reasons proposed by Aristotle, that is, on material reasons, suvari (Syriac), active and reasonable.

The reason, in turn, is further subdivided into subgroups, and at the first stage it is subdivided into active and significant. The causes of existence are active and essential, because they influence the existence of a thing, but do not enter into the essence of this thing. Material and formal causes are suvari causes, they are included in the essence of things.

Active cause is one of the causes of existence, and it underlies one of the major discussions about the relationship between God and the world. According to Ibn Sina, cause and effect are simultaneous in the existence of things, and as soon as the cause disappears, its effect also disappears. The cause, as giving life and existence, always has a greater intensity than the effect. The question of cause and effect is within the scope of the discussion of possibility, and the necessity of existence as the cause of causes is outside of this discussion.

Keywords: cause, existence, active, simultaneity, intensity of existence, innovation, essence.

ПРОБЛЕМА ПРИЧИНЫ И СЛЕДСТВИЯ, ОСОБЕННО АКТИВНОЙ ПРИЧИНЫ, В МЕТАФИЗИКЕ ИБН СИНЫ

Причина и следствие – один из фундаментальных вопросов метафизики, посредством которого Аристотель обосновывал переход от единицы к множественности. Этот вопрос был предметом дальнейшего внимания и расширения со стороны мусульманских философов. Одно из самых обширных объяснений в этой области дал Ибн Сина. Он увеличивает число причин, которых Аристотель знал, как четыре, довел до семи. Однако при толковании он опирается на те же четыре причины, предложенные Аристотелем, т. е. на материальные причины, сувары (сирийские), действующие и разумные.

Причина, в свою очередь, далее подразделяется на подгруппы, причем на первом этапе она подразделяется на активные и существенные. Причины существования активны и существенны, потому что они влияют на существование вещи, но не входят в сущность этой вещи. Материальные и формальные причины суть причины сувары, они включены в сущность вещей.

Активная причина – это одна из причин существования, и она лежит в основе одной из главных дискуссий об отношениях между Богом и миром. Согласно Ибн Сине, причина и следствие одновременны в существовании вещей, и как только исчезает причина, исчезает и ее следствие. Причина, как дающая жизнь и существование, всегда имеет большую интенсивность, чем следствие. Вопрос о причине и следствии находится в рамках обсуждения возможности, а необходимость существования как причины причин находится вне этого обсуждения.

Ключевые слова: причина, существование, активное, одновременность, интенсивность существования, новаторство, сущность.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шаховуддинов Нуриддин Субхонкулович - доктор phd-ии фалсафа. Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, Кафедраи умумидонишгоҳии фалсафа; 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ 17 Тел: 00 992 93 740 02 84. E-mail: shahobiddinov@yahoo.com;

Сведение об автора:

Шаховуддинов Нуриддин Субхонкулович - доктор философских наук. Национальный университет Таджикистана, общеуниверситетская кафедра философии; 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17 Тел.: 00 992 93 740 02 84. E-mail: shahobiddinov@yahoo.com;

Information about the author:

Shakhovuddinov Nuriddin Subkhonkulovich - Doctor of Philosophical Sciences. National University of Tajikistan, General University Department of Philosophy; 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17 Tel.: 00 992 93 740 02 84. E-mail: shahobiddinov@yahoo.com;

МЕСТО АХМАДА ДОНИША И ДЖАДИДИЗМА В СИНТЕЗЕ РУССКО-ЕВРОПЕЙСКОЙ И ТАДЖИКСКОЙ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Хайдаров Р.Дж. Нозимов Х.О.

Таджикский финансово – экономический государственный университет

Период зарождения просветительства и реформаторского движения в образовательной системе является один из важнейших этапов в истории развития народного образования таджикского народа которые привели к появлению джадидизма и так называемых многометодных школ в среднеазиатских регионах.

Особенно ценными является, для выявления конкретности становления русско-европейской и таджикской философии образования в Средней Азии, анализ деятельность таких представителей таджикского просветительства, как Ахмад Дониш, Шамсуддина Шохина, Тошходжа Асири, М.А. Сами, Мирзо Сироджа, С. Айни, А. Фитрата, Мухаммада Содикхочаи Гулшани и др. Их работа и их деятельности в совокупности воссоздают общую картину состояния народного образования в периоде эпоха просвещения среднеазиатских регион.

С одной стороны естественно, на зарождение и становление таджикского просветительства имели огромное влияние многовековые прогрессивные течения в социально-политической жизни таджикского народа и с другой стороны такие же влияние имели передовые мысли, проникавшие извне, прежде всего из России. По справедливому замечанию академика З.Ш. Раджабова, «в условиях Бухары XIX века призыв к просвещению, к культуре и равенству означал объективно и субъективно призыв к овладению передовой русской культурой, призыв к историческому скачку из XVI-го в XIX и XX столетия. [16, 204–205]

Учёный, мыслитель, просветитель и государственный деятель Ахмад Дониш (1827–1897), один из видным, таджикским просветителем конца XIX века является представителем просветительских мыслей которого важна для определения философской мыслей по образованию этой эпохи. Ахмади Дониш был самой яркой фигурой в истории общественной мысли таджикского народа, и об этом свидетельствует не только его наследие, являющееся вершиной социально-философской и художественной мысли во второй половине XIX века, но и признание его современников и последователей. [9, с. 896.]

Ахмад Дониш, Шамсуддина Шохина, Тошходжа Асири, М.А. Сами, Мирзо Сироджа, С. Айни, А. Фитрата, Мухаммада Содикхочаи Гулшани и др в своих сочинениях затрагивали вопросы политики, религии, науки, культуры, народного образования и быта. Своим критическим и реформаторским подходом к существующим общественным порядкам они оставили яркий след в истории философии образования таджикского народа, да и всего региона в целом.

Нужно отметить, что на основе великих общественно – политических, философских, просветительских и педагогических произведений Ахмада Дониша историки и великие педагоги советских и современных времен издали книги, особенно эту проблему можно наблюдать в работах С. Айни, Б. Гафурова, Е. Бертельса, С. Улугзоде, З. Раджабова, А. Мирзоева, Р. Ходизоде, А. Баховуддинова, М. Орифи и др.

Деятельность Ахмада Дониша протекала при двух отличающихся друг от друга исторических условиях: первая половина его жизни прошла в условиях до присоединения Средней Азии к России, а вторая половина протекала в условиях после присоединения Средней Азии к России.

Общественно-политические, философские и педагогические взгляды Ахмада Дониша формировались под влиянием этих двух исторических факторов и определенных исторических условий. Им написан ряд произведений естественно научного, философского и исторического характера, в том числе «Редкостные события», «Биография эмиров священной Бухары» и «Трактат», «Созерцание звезд», «Великий закон», «Рассуждение о пользовании глобусом». Особенно в книге «Редкостные события», мы находим ценные для того времени мысли по вопросам философии образования то есть способам организации обучения и воспитания молодого поколения.

Философские взгляды Ахмада Дониша, как и его предшественников, тесно связаны с его мировоззрением. Ахмад Дониш, продолжая традиции своих предшественников, также пишет для своих детей работу «В назидание детям о пользе ремесел и занятий». [17,123–125] В этой

маленькой работе в основном и изложены смысл философия образования мыслителя. Ахмад Дониш развил мысль своих предшественников о необходимости образования для человека труда и овладения ремеслом. Труд у Ахмада Дониша направлен на благо общества, на процветание мира. Значит, труд в его понимании имеет общественный характер

Взгляды Ахмада Дониша о системе образования и, особенно об обучении и воспитании, появились в результате трех поездок в Петербург и Оренбург в составе делегации правительства эмирата Бухары и наблюдений за неравноправной жизнью жителей своего времени, которые заслуживают внимания в области трудолюбия и воспитания людей в новом духе. Важные мысли о труде и профессии он выразил в своем произведении «Наводир-ул-вакоеъ», которое полностью состоит из наставлений и воплощает тогдашнюю жизнь Ахмада Дониша и его времени.

Особенное внимание выделяет Ахмад Дониш на воспитание и обучение учащихся, поэтому, считая основой воспитания родителей, сначала словами и делами, а потом строгостью и запретами. Как он в нескольких своих произведениях в этом смысле отмечает: «Так как исправление поколения лежит на плечах родителей, обучение должно быть сначала словами и действиями, а потом препятствиями и запретами. Поэтому хочу сказать вам, что передаю вас вашим творцам, и все что из прославленной жизни в нем благоустроит вашу религию и свет, с вами увижу, если вечная удача будет с вами, будете поступать этим методом, и если её не будет, вы свободны и прощены». [3, 172] Цель его взгляды в том, что в этом сказании таится глубокий обучающий и воспитательный смысл, основу которого воплощает добросовестный труд и судьба каждого человека.

Ахмад Дониш обратил серьезное внимание на получение профессии, о чём особенно отметил в отдельных главах своих произведений, советовал всем получить определённую специальность, что показывает доброжелательность мыслителя. Наряду со сведениями о профессиях, он рассказывает и об их тонкостях и считает каждую из них средством процветания мира: «Занятия свойственные воинам: оружие, верховая лошадь, пуля и ружьё, борьба, его поминутное знание, наука о сражении. Занятия профессионалов: ювелирное мастерство и столярничество, цветоводство и ткачество, портняжничество и кулинария и т. д. То, что является делом земледельцев: выращивание саженца, посев, сад и цветник, оберегать фрукты. Все эти занятия, как средство процветания мира, прославляемы». [3,197] Цель получения этих профессий мыслитель считает – служение народу и Родине, и наоборот приобретение богатства он считает безумием: «...если попросить хлеб, все это будут порицаемым». [3, 286с]

Человек, у которого есть профессия на основе образования, по мнению мыслителя не будет никому подчиняться, сам найдет свой путь в жизни и будет жить добросовестным трудом. И такие слова – яркий пример взглядов мыслителя: «...Так, по той причине, что неминуемо настанет время, когда вы, мои дети, будете вынуждены перейти от игр и забав к степенности, когда осознаете необходимость есть, одеваться, и обзавестись семьей, то вам, дабы обеспечить свою жизнь, надлежит избрать какое-либо дело или ремесло». [3, 174]

Он считает, что получение профессии должно быть не с целью приобретения богатства, а с целью оказания пользы народу и развития Родины. Он подчёркивает, что необходимо сначала проверить пользу профессии, которую мы хотим выбрать, а потом постараться изучить его: «...и при выборе любой профессии, вы вначале взвесьте пользу от нее, чтобы знать для чего делаете это. И ваша цель от данного решения должна состоять не только от стремления добычи хлеба насущного и других благ». [3, 174]

Таким образом, Ахмад Дониш хотел повысить экономический уровень страны путём агитации и пропаганды, поставить на правильный путь трудовое воспитание подрастающего поколения. Он отмечает, что мы должны воспитать подрастающее поколение не в духе приобретения богатства, а в духе трудолюбия.

Если просмотрим трудолюбивые взгляды великого мыслителя, то заметим, что они от начала до конца взяты из опыта общественной жизни, по отношению к которому Муродов О.В. в своей кандидатской диссертации пишет: «Не трудно увидеть, что в отличие от своих предшественников Дониш, в целом, не противопоставляет друг другу высшие низшие виды труда. По мнению писателя, умственный труд умножает ум и дух человека, физический труд закаляет организм, укрепляет здоровье, содействует росту и совершенствованию человека. Человеку нужны оба вида труда». [13, 36 – 99.]

Он, считая себя обязанным в воспитании детей, даёт им наставления, чтобы они не допускали ошибок: «Прежде чем заняться профессией, полностью изучите его, чтобы ваш выбор совпадал с вашими желаниями. После этого вы не сможете обвинять какого-либо в положительности и отрицательности этой профессии». [4, 106]

Другая цель Ахмада Дониша заключалась в том, чтобы люди трудились не для сегодняшнего дня, а для того, чтобы принести пользу и будущему, чтобы будущее поколение воспользовалось плодом их труда и могло получать пользу.

Непосредственными последователями просветительства в Средней Азии являются джадиды. Джадидизм во второй половине XIX и начале XX вв. первоначально возник как культурно-просветительское течение и постепенно превратилось в социально-политическое реформаторское движение. Главную причину социально-экономической неразвитости общества и невежества населения дважды видели, как и просветители, в культурной отсталости. И поэтому они выдвинули идею проведения культурной реформы, путём изменения методики преподавания в мактабах и медресе и в организации новометодных школ. Они объединили в своих рядах выходцев из различных слоев общества: представителей зарождающейся национальной интеллигенции, передовые элементы мусульманского духовенства, купечества, преподавателей и студентов духовных школ, писателей и др.

Джадидизм в основном получил широкое распространение в крупных городах Средней Азии, прежде всего в Бухаре, Самарканде, Коканде, Ташкенте и Ургандже. Роль и место джадидов в истории общественно-политической мысли таджикского народа стали объектом многих исследований философского, исторического и литературного характера. Но среди исследователей об этом течении однозначной единой позиции не существует. В годы Советской власти в соответствии с изменениями некоторых идеологических постулатов изменился и подход к определению роли и места джадидов в истории и культуре таджикского народа. В литературе до перестроечного периода исследователи в основном оценивали их как представителей буржуазно-националистического течения, а в годы перестройки, и особенно после приобретения независимости, их стали оценивать как выразителей прогрессивного и даже национально – освободительного движения. [15. С.145]

На наш взгляд, джадиды, своей просветительской деятельностью, открытием новометодных школ, изданием газет и журналов и распространением печатной продукции порождали среди населения стремление к прогрессу и знаниям. Но при этом также следует заметить и то, что многие представители джадидизма впоследствии попали под влияние реакционного националистического течения пантюркизма. «Получившая широкое развитие в конце XIX и начале XX веков идеология пантюркизма выдвинула теорию «единой тюркской нации». Ее основной цели – созданию «единого тюркского государства», все своей мощью направленного, прежде всего, против России, – мешали, в частности, таджики, принадлежащие к иранской ветви индоевропейской группы народов» [14, с. 107.]

Приверженцы этого течения, отрицая существование других народов региона, прежде всего таджиков, выдвинули идею о том, что коренное население региона составляют турки, к ним относили и таджиков, которые, по их мнению, якобы под влиянием ираноязычной культуры потеряли свой язык и культуру. По справедливому замечанию академика Р. Масова, эта идеология «сыграла самую отрицательную и роковую роль в судьбе таджикского народа, многие трагические страницы его новейшей истории связаны с появлением и осуществлением ее на практике в Средней Азии в первой четверти XX века» [12, С. 416.]

В зарождении и становлении просветительского течения и джадидизма в начале прошлого столетия огромное влияние имели прогрессивные и буржуазно – националистические движения в соседних мусульманских странах. Начиная с середины XIX в. отсталые страны мусульманского мира стали искать выхода из тяжелого положения. В культурной жизни появился ряд течений, сторонники которых считали, что главной причиной отсталости в целом является косность в образовании, не позволяющая человеку выходить за рамки религиозной схоластики.

Поэтому в ряде восточных странах отдельные представители интеллигенции начали бороться за школьную реформу. Так, в Турции в то время уже начали действовать члены партии «Иттиход ва таракки» («Единство и прогресс»), более известной под названия «младотурки». Они начали пересматривать школьную программу за счет ввода в нее ряда новых предметов, которые мусульманский канон (шариат) ранее не разрешал. Начали изучать такие предметы, как родной язык, история, арифметика, география, естествознание и др.

Этим занимались новометодные школы. Такое же положение наблюдалось и в тех регионах Российской империи, где основную массу населения составляли мусульмане. С другой стороны, начиная с 90-х годов в XIX века, Россия вступила в новую стадию капиталистического развития. И это сказывалась во всех сферах – социально-экономической,

военно – политической, научно-культурной, народно-образовательной. Конечно, все это не могло не отразиться и на колониях Российской империи. Элементы капиталистических отношений, постепенно проникавшие в Среднюю Азию, прежде всего в Туркестанский край, охватывали все новые и новые отрасли народного хозяйства и те сферы, к которым относились народное образование, политическое мировоззрение народных масс. Росло число заводов и фабрик по первоначальной обработке сырьевых ресурсов, появлялся местный рабочий класс, активизировались местная молодая буржуазия и интеллигенция.

Местная буржуазия все острее ощущала необходимость в реальных знаниях. Она стала понимать, что подготовка кадров по принципу старых мактабов не могла отвечать требованиям времени, надо было готовить такие кадры, знания которых могли бы способствовать развитию торгово-промышленных предприятий. В результате из среды буржуазной интеллигенции вышли деятели, которые пришли к заключению, что надо реформировать старую местную школу.

Идея была в том, что сохраняя мусульманский характер преподавания в мактабах, в тоже время использовать методику общеевропейской педагогики. Движение за новометодные школы первоначально появилось в тех мусульманских регионах России, которые задолго до вхождения Туркестанского края в состав Российской империи считались составной частью империи. Новое движение зародилось среди татарской буржуазной интеллигенции в последние десятилетия XIX в. Реорганизуя, а не реформируя старометодные мактабы в новометодные школы в Крыму, на Кавказе, в Поволжье и на Урале, они стремились распространять свою деятельность на другие мусульманские регионы России. Главным инициатором движения был татарский буржуазный националист, выходец из Бахчисарая Исмаил Гаспринский. Свою деятельность он начинал с преподавания русского языка в местных мактабах и хорошо знал, как вести его. В 1884 г. в Бахчисарае он открывает первую новометодную школу в России. Он являлся автором нескольких публикаций по этой проблеме и с целью организации новометодных школ несколько раз посещал Среднюю Азию.

Нельзя забывать и о том, что в распространении просветительских идей и реформаторского движения огромную роль играли прогрессивные зарубежные газеты, и журналы, которые на своих страницах широко освещали идеологию буржуазной интеллигенции и идеи движения за новометодные школы. Особенно это было заметно в ряде зарубежных мусульманских стран, прежде всего в Иране, Турции, Египте. В Средней Азии активно распространялись газеты и журналы «Хабл-ул-матин» (Индия), «Чехранамо» (Египет), «Сироч-ул-ахбор» (Афганистан), «Тарчумон» (Бахчисарай, Крым), «Мулло Насриддин» (Тифлиси), «Вакт» (Оренбург), «Шӯро» (Оренбург), «Садои Фаргона», которые издавались на персидском, тюркском, татарском и русском языках [10]

В этом аспекте можно считать, что в Средней Азии данное движение появилось под влиянием не только татарской буржуазной интеллигенции, но оно имело свою почву на местах, о чем говорит образовательное течение просветительства, которое несколько раньше появилось в Средней Азии. Движение за новометодные школы усиливалось после революции 1905–1907 гг. в России, в которой активно участвовали и народы Туркестанского края.

Первая новометодная школа в 1901 г. в Самарканде по инициативе просветителя Абдукодира Шакури открывается первая таджикская новометодная школа, подробное сообщение о деятельности которого дается в работе С. Айни [1, С. 30–31.]

По сообщению Х. Мирзозоде, другой таджикский просветитель Сиддикии Аджи после возвращения из зарубежной поездки в 1904 г. в селе Халвои, не далеко от Самарканда, открывает свою частную школу с преподаванием русского языка и литературы. [22, С 36]

Наряду с другими городами Туркестанского края, новометодные школы открывались и на территории северных районов современного Таджикистана. В 1910 г. по инициативе Саидбохоно Ахрори такая же школа была организована в селе Кистакуз (ныне Хистеварз) Ходжентского уезда [8, С. 130]

В августе 1914 г. он через газету «Оина» публикует объявление об открытии новометодной школы «Мухаммадия» и в конце того же месяца в махалле Сангчамазор учреждает другую школу. Но в сентябре того же года на базе этой школы организуется русско-туземная школа [22, С. 131–132]

В городе Ходженте первая новометодная школа открылась в 1912 г., а в 1914 г. уже насчитывалось 5 таких школ. Одновременно с этим новометодные школы открывались и в других гордах и крупных населенных пунктах Северного Таджикистана. В том числе такие

школы функционировали в городах Пенджикент, Канибадам и Исфара. Накануне революции в 1916–1917 гг. в центре городе Исфары работала новометодная школа. [11]

К большому сожалению, в имеющихся исследованиях сводного и тематического характера по данной проблеме далеко не полно раскрывается этот преобразовательный процесс, имевший место на территории дореволюционного Таджикистана. Необходимость комплексного исследования состояния образования во второй половине XIX и начале XX вв., и ее актуальность, вытекает и из того обстоятельства, что независимый Таджикистан бесповоротно взял курс на создание подлинно демократического общества. предметы, как философия, родной язык, история, арифметика, география, естествознание и др.

Академик В.В. Бартольд в своей работе «История культурной жизни Туркестана», подробно освещая историю появления и распространения новометодных школ, отмечает, что «татары были конкурентами русских в деле ознакомления мусульман с европейскими приемами учения, вообще внесения в их среду европейской культуры. Эта конкуренция постепенно усиливалась, но обратила на себя внимание русских только тогда, когда уже приняла значительные размеры» [5, С. 310.] Об этом свидетельствует закрытие кокандских татарских мактабов по распоряжению русской администрации с 1 января 1911 г. [7, С. 77.] Хотя, по признанию того же Н.А. Бобровникова, эти административные методы не могли остановить распространение татарского влияния, лишь временно его задержали [7, С. 80.]

Татарское влияние не только беспокоило русскую администрацию Туркестана, оно и приводило в смятение даже ученых, прежде всего ориенталистов. Не случайно академик В.В. Бартольд пришел к такому заключению, что «татарская новометодная школа уже через несколько лет после своего появления стала оказывать влияние на школу туземцев» [5, С. 312.]

Он с удивлением цитирует признание официального представителя власти Туркестанского края Керенского, который еще в 1892 г., писал, что «27 лет русского владычества прошло бесследно для туземной школы; ее одной не коснулись новые благотворные порядки, в нее одну не проник хотя бы слабый луч света» [5, С. 312.]

В 1907 г. в Бухаре была открыта татарская «новометодная» школа – мактаби Каипов, впоследствии в ней учились и дети местного населения. Первая таджикская новометодная школа в Бухаре появилась в 1908 г. в доме Абдувохида Мунзима [19, С. 33–34.] (выдающегося таджикского поэта, участника Бухарской революции, друга и сподвижника С. Айни).

Из местных авторов Садриддин Айни одним из первых показал суть новометодных школ. С. Айни писал, что школа Джурабая, которая «не могла широко повлиять на общее сознание населения, вскоре закрылась», а татарская школа Каипова не являлась таджикской школой, и поэтому «мактаби Мунзим» считается «первым мактабом Бухары». [2, С. 40.]

С. Айни и А. Мунзим весной 1909 г. организовали общество «Ширкати Бухорои Шариф» («Общество благородной Бухары»). Благодаря деятельности этого общества, были изданы некоторые учебники и учебные пособия. По мнению самого А. Мунзима, главным противником школы являлось духовенство, которое, увидев результат процесса обучения в новой школе и боясь показать несостоятельность существующей системы образования, заставило даже тех, кто был сторонником нового метода обучения, пойти на закрытие школы. [19, С. 34.]

Закрытие новометодных школ и сильное сопротивление духовенства вынудили джадидов к скрытым и нелегальным действиям. С этой целью 1 декабря 1910 г., образовалось тайное общество «Тарбияи атфол» («Воспитание детей»). Организаторами этого общества являлись А. Мунзим, Х. Мехри, А. Хамди, мударрис ходжи Рофеъ, М. Бурхонзода.

Через год число членов тайного общества увеличивалось в несколько раз, в него вступил и С. Айни. Одной из главных задач общества являлась отправка бухарских детей для учебы в Стамбул, и для этого среди членов общества были собраны необходимые средства. Только в 1911 г. Из Бухары для учебы в Турции было отправлено 15, а в 1914 году – 30 бухарских детей [2, С. 97–101].

Садриддин Айни подробно описывает систему организации, способы и условия принятия новых членов общества, проделанную работу, в том числе в области народного образования. Он сообщает, что в Стамбуле так же образовалось общество джадидов Бухары под названием «Бухоро таълими маориф чамъияти» («Общество просвещения Бухары»), которое имело официальное разрешение и занималось контролем и обеспечением учащихся. Основателями этого общества являлись А. Фитрат, Мукимбек и С. Ашурзода. [2, С. 97–101]

Главным противником новометодных школ являлось клерикальное духовенство, которое вело ожесточенную борьбу не только против школ, считая их нечистыми, т. е. харом, но и против всяких новшеств и изменений. Академик А.А. Семенов отмечает, что самым влиятельным сословием в ханстве было духовенство, к которому принадлежали кози, муфтии, а, ламы, ахунды, раисы, мударрисы, имамы и муллы. Эта сплоченная группа не боялась иногда в важных государственных делах заявлять эмирам свое властное «нет» и не раз вынуждала эмиров изменить или отменить принятое решение. [18, С. 987–988.]

Независимо от того, что в Бухарском эмирате прогрессивная европейская система образования не получила необходимого развития, не как в Туркестанском крае, но сам факт их появления в отсталом средневековом бухарском обществе считался смелым прогрессивным шагом. И в этом заключается одна из заслуг среднеазиатских джадидов в истории и развитии культуры региона. Кроме того, новометодные школы способствовали появлению новых учебников и учебных пособий на таджикском языке, многие из которых впоследствии даже успешно были использованы в первые годы Советской власти.

Были изданы следующие учебники и учебные пособия, а также другие книги: А. Шакури написал азбуку «Рохбари савод» («Руководство по грамоте»); Исмагулло Рахматуллозода издал работу под названием «Рохбари мактаб» («Руководитель школы», 1913 г.) – книгу по общему чтению; «Тахзиб-ус – сибийён» написал С. Айни в 1909 г., А. Шакури издал также учебные пособия по литературному чтению; «Чомеъ-ул-хикоёт» (1911 г.) (Сборник рассказов), «Зубдат-ул-ашъор» («Избранные стихотворения», 1907 г.); С. Аджзи подготовил книгу «Тартил-ул-Куръон («Правила медленного чтения Корана»), М. Бехбуди написал «Асбоби савод ё ин ки алифбои мактаби исломия» («Азбуки грамоты или азбука исламской школы», 1903), «Географияи мухтасари Русия» («Краткая география России», 1906), «Мунтахабии географияи умуми» («Общая география», 1906), «Мадхали географияи имрони» («Физическая география мира», 1906), «Китоб-ул-атфол» («Книга для детей», 1908) и многие другие. Что касается учебных книг по арифметике, то они были в основном составлены на основе русских учебников.

«Новометодная» школа по сравнению со старой, религиозной, школой была шагом вперед в развитии просвещения среди народов Средней Азии, в том числе и таджикского народа. Выпускники новометодных школ были грамотными рабочими и служащими, которых привлекали к работе в госучреждениях. Кроме того, именно выпускники и учителя новометодных школ наравне с выпускниками и преподавателями других европейских учебных заведений стали первыми учителями новых советских школ. Начиная с 1926 года, постепенно началась реформа старых традиционных школ, в результате которой многие из них превратились в советскую школу. [21, С. 92–93.] В 1929 году все старые школы, которые не переустроились, были закрыты.

Таким образом, исследование просветительства и реформаторского движения в области народного образования конца XIX и начала XX вв. показывает:

1. Просветительство как передовое течение в истории таджикского народа, играло позитивную роль, и оно возникло под влиянием прогрессивных преобразовательных процессов, происходивших в мировом масштабе. Родоначальником просветительского движения в Бухарском эмирате являлся великий таджикский мыслитель Ахмад Дониш, который, проявлял глубокий интерес к социально-экономическому положению страны и предлагал многочисленные проекты реформ, направленных на то, чтобы вывести страну из состояния политической, экономической и культурной отсталости.

2. В конце XIX и особенно в начале XX вв. внутри среднеазиатского общества все явственнее назревало осознание опасности изоляционизма и отсталости. Тенденции к застою, обнищанию народных масс не могли не волновать передовых представителей общества, ее все больше набирали идеи реформации и модернизации общества. Прежде всего сознательным выразителем этих идей выступила определенная группа интеллигенции, представители которой неоднократно бывали за границей, обучались там и находились под влиянием реформистского движения. Это были джадиды, которые вначале выступили на арену общественной жизни как культурно-просветительное движение, требуя реформирования схоластического традиционного образования. В начале XX века, особенно после революции 1905–1907 гг., это течение оформилось в широкое общественное движение. Крупнейшими представителями джадидизма среди таджикской интеллигенции являлись А. Фитрат, М. Бехбуди, С. Аджзи, С. Айни, А. Мунзим, Т. Асири и др.

3. Самым прогрессивным достижением просветительно-реформаторского движения конца XIX и начала XX вв. является появление новометодных школ. С образованием новометодных школ начинаются реформа существующей традиционной системы

образования и внедрение передовой европейской системы обучения. Хотя в Туркестанском крае этот процесс начался с организации русско – туземных школ, но в Бухарском эмирате предвестником новой системы обучения стали именно новометодные школы. Против организации новых школ и внедрения прогрессивных методов обучения выступали представители ортодоксального духовенства, которые под предлогом противоречия этих школ канонам шариата силою закрывали их и запрещали детям ходить в такие заведения.

4. Периодом роста числа новометодных школ и их развития можно считать 1914–1918 гг. Именно в этот период появляются новометодные школы в северных районах современного Таджикистана, хотя первые таджикские новометодные школы появились еще в начале века в Самарканде и Бухаре. Данные об организации и числе таких школ в центральных и южных районах Таджикистана отсутствуют.

5. Анализ существующих источников и историческая литература показывает, что кроме нескольких статей [20, С. 23–27.], вопрос организации и деятельности новометодных школ в регионах республики до сих пор не являлся объектом специального философского-исторического исследования. Он освещен в основном в рамках изучения истории просветительства и джадидизма. [20, С. 23–27.]

Исходя из этого думается, что без глубокого изучения и анализа того преобразовательного процесса, который происходил во второй половине XIX-начале XX вв., нельзя воссоздать диалектику становления философии образования таджикского народа в данном преобразующем периоде его истории. Таджикский народ, по-своему историческому менталитету стремящегося к знаниям оказался активным сторонником перемен и реформ этого периода. Надо сказать, что одним из условий модернизация философии образования в республике является с учетом традиционных особенностей философии образования таджиков сформировавшееся на протяжении его истории.

Вообще философия образования таджиков после Октябрьской революции претерпела существенного изменения:

- была ликвидирована религиозная школа и старая система образования и утверждена светская – советская современная система образования;

- всеобщее образование, ликвидация сплошной неграмотности населения, подготовка высококвалифицированных кадров для народного хозяйства, развитие науки и техники, всесторонне развитой личности стали приоритетным направлением советской философии образования, в том числе таджикской;

- таджикская система образования вошла в единое образовательное пространство бывшего Советского Союза;

- Философия образования таджиков в советский период была сформирована в рамках единого образовательного пространства бывшего СССР а также коммунистической идеологией на основе марксистско-ленинской материалистической философии;

- Идеологизированная советская философия в области обучения воспитания основывалась на европейскую систему философию образования основанными Ф. Беконом, Я.А. Каменским, развитым в дальнейшем великими педагогами М.Ф. Ушинским, А.П. Макаренко, Л.С. Выготским, М.С. Луначарским и другими советскими философами, педагогами, социологами и психологами;

- Самоцелью советской философии образования была воспитание всесторонней личности, обладающий высокой нравственностью, знаниями и физическим совершенством, способными стать активным строителем современного общества. Советская философия образования сформировала одну из лучших систем образования мира, которая признана даже яркими противниками Советского Союза. Эта система привела к сплошной грамотности населения, развитию образования, науки, становления новой личности – активного строителя современного демократического общества.

В основном таджикские просветители защищали идеи по реформе образования страны, считали русскую систему образования передовым и подлежащую подражания в системе философии образования таджиков. И это способствовало соединению философии образования и образовательной системы народов Средней Азии с европейской, прежде всего русской образовательной системой, науки и культуры. Передовые мыслители того времени, выход из сложившееся ситуации видели прежде всего в коренной реформе образования в сторону формирования новой философии образования отвечающий потребностям эпохи. Этот период развития образовательной мысли названным исследователями – философами как просветительской сыграла большую роль в становлении новой философии образования таджиков.

Литература

1. Айни С. Таърихи инкилоби Бухоро (История бухарской революции). Душанбе, 1987. – 30.
2. Айни С. Таърихи инкилоби фикри дар Бухоро (История бухарской революции). Душанбе, 2005. – С. 40.
3. АхмадиДониш, Избранное произведение. – Сталинабад: Государственное издательство Таджикистана, 1959. – С. 172. – С. 197. – С. 286.
4. АхмадиДониш, Путешествие из Бухары в Петербург, Душанбе -1976. – 180 с.
5. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. М.: Наука 1963. – С. 310. – С. 312
6. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865–1924 гг.). М., 1960. – С. 63.
7. Бобровников Н.А. Русско-туземные училища, мактабы и медресе Средней Азии. СПб.:1913. – С. 77. – С. 80
8. Гаффоров Н.У. Чадида ва масоили рушди мактаби милли дар ибтидои асри XX (Джадидизм и проблемы развития национальной школы в начале XX в.) // Паёми донишгоҳи омузгори. Душанбе, 2011. № 6. С. – 130.
9. История таджикского народа. Душанбе-2010. Т.IV. – С. 896.
10. Кучаров А. Устод Айни – рузноманигор (Садриддин Айни-журналист) // Чумхурият. 2012. 10 март
11. Маориф ва маданият. 1971. № 103(1496).
12. Масов Р. Таджики: история национальной трагедии. Душанбе, 2008. – С. 416.
13. Муродов О.В. Педагогические основы трудовой деятельности молодежи в условиях рыночной экономики и ее роль в формировании социально активной личности (Дисс. на уч. степени кан. пед. наук) Душанбе, 2006. – 167 с.
14. Мухаммадчон Шакурии Бухорои. Пантюркизм ва сарнавишти таърихи тоҷикон (Пантюркизм и историческая судьба таджиков). Душанбе, 2012. – С. 107.
15. Рачаби М. Ислоҳ: чадида ва инкилоб (Ислам: джадидизм и революция). Душанбе: Дониш, 1997. – С. 145.
16. Раджабов З. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX–XX вв. Сталинабад, 1957. – С. 204.
17. Раджабов З Маорифпарвар Ахмади Дониш (Просветитель Ахмад Дониш). Душанбе, 1964. – С. 123.
18. Семенов А.А. К прошлому Бухары./А. Семенов // М.; Л.: Наука, 1960. – С. 987.
19. Табаров С. Мунзим. Душанбе, 1991. – С. 33.
20. Шерматов А.Э. Инкишофи мактабҳои усули нав дар Осиеи Миена баъд аз революцияи солҳои 1905–1907 (Развитие новометодных школ в Средней Азии после революции 1905–1907 гг.) // Советская школа. 1967. – С. 23. – С. 92.
21. Шукуров М.Р. Очерки таърихи ташаккули маданияти сотсиалистии тоҷик (Очерки истории становление таджикской социалистической культуры). Душанбе, 1970. – С. 92.
22. Фарханг. 2009. № 3–4. – С. 36. – С. 131.

МАВҚЕЪИ АҲМАДИ ДОНИШ ВА ЧАДИДИЗМ ДАР ОМЕЗИШИ ФАЛСАФАИ МАОРИФИ РҶССӢ – АВРУПОӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур гузаришу тавлидҳои ва ҳаракати ислоҳоти дар низомӣ маориф баррасӣ мешавад, ки дар ниҳояти кор боиси пайдоиши ҷадидизм ва мактабҳои дорой усулҳои нави таълим дар Осиеи Марказӣ мегардад.

Ин давраи инкишофи фалсафаи маориф бо номи Аҳмад Дониш, ки ҳамчун сиёсатмадор, философ, хаттот, толешинос, мусиқашинос, олими дорой сатҳи баланди зеҳнӣ, инчунин дар асоси идеяҳои таълимӣ тадрисӣ ҳамчун яке аз педагогҳои машҳур шинохта шудааст, алоқаманд аст.

Диққати аъзоёни ҷомеаро ба омӯзиши илмҳои замонавӣ ва касбу ҳунарҳо ҷалб намудан яке аз хусусиятҳои хоси кушишҳои Аҳмади Дониш мебошад, ки тавассути он ӯ мехост, ки дар сатҳи муайяни тарбияи меҳнати муасилинро дар асоси омӯзиши илмҳо ва касбҳо бубинад ва дар он ягона роҳи рушди оянда ва гулгулишукуфои кишварро дидааст.

Ва ин давра марҳилаи тағйирёбии ҷиддӣ, тақдирсоз ва куллан руҳандозихоест, ки дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии халқҳои Осиеи Марказӣ дар маҷмӯъ, махсусан фалсафаи маорифи халқи тоҷик сурат гирифтааст. Тағйироти махсусе, ки дар низомии маориф дар ин давра таҳия шуда буданд, роҳи оғози раванди муттаҳид кардани фалсафаи маорифи тоҷикон ба фалсафаи рус, тавассути он ба низомҳои аврупоӣ, умумичаҳонӣ ва фалсафаи таълимот воридшавӣ мусоидат намудааст.

Махсусияти фалсафаи маорифи осиеи марказӣ дар он аст, ки вай дар асоси системаи таълими исломӣ дар заминаи унсурҳои системаи нави маорифи аврупоӣ ҷорӣ карда шудааст. Ва ин боиси пайдо шудани намудҳои нави таълимии муассисаҳо – мактабҳои нави русӣ, касбӣ ва дорой усулҳои наватарин мегардад. Муттафакирони машҳури ин замон берун шудан аз ин вазъияти ба амал омадаро мутобиқ ба шароити мавҷудбуда асосан дар ислоҳоти бунёдии таҳсилот дар ташаккули фалсафаи нави таҳсилоти ниёзҳои ҳамон давраина, диданд.

Калидвожаҳо: таълими миллӣ, фалсафаи маорифи русию аврупоӣ, ҳаракати ислоҳотӣ, фалсафаи маорифи халқи тоҷик, системаи таълими исломӣ, мактабҳои русӣ ва хориҷӣ, мактабҳои касбӣ, мактабҳои нав, ҷадидизм, минтақаҳо, равандҳо

МЕСТО АХМАДА ДОНИША И ДЖАДИДИЗМА В СИНТЕЗЕ РУССКО-ЕВРОПЕЙСКОЙ И ТАДЖИКСКОЙ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается переход зарождения просветительства и реформаторского движения в образовательной системе, которые, в конечном итоге, привели к появлению джадидизма и так называемых новометодных школ в Средней Азии.

Данный период развития философии образования связана с именем Ахмада Дониша прославившиеся как великий политик, философ, каллиграф, астролог, музыкант, ученый, а также, на основе просветительских мыслей, как один из самых известных педагогов.

Привлечение внимания членов общества к изучению современных наук и профессий – одна из присущих черт Ахмада Дониша, посредством которой он хотел увидеть на определенном уровне трудовое воспитание учащихся на основе изучения науки и профессии, в чём видел способ будущего развития и процветания страны.

И этот период является этапом самых серьёзных, более того, судьбоносных перемен, происходивших в политической, социально-экономической и культурной жизни народов Средней Азии в целом, в особенности философия образования таджикского народа. Особенные перемены, которые происходили в системе образования, способствует начинание процессу соединения философии образования таджиков к русскому, а через него в европейскую и мировую систем и философии образования.

Специфика среднеазиатской философии образования состоит в том, что на основе традиционной мусульманской системы образования в регионе внедрялись элементы новой европейской системы образования, появились совершенно новые и смешанные типы учебных заведений – русско-туземные, ремесленные и новометодные школы. Передовые мыслители того времени, выход из сложившейся ситуации видели прежде всего в коренной реформе образования в сторону формирования новой философии образования отвечающий потребностям эпохи.

***Ключевые слова:** народного образования, русско-европейской философии образования, просветительства, реформаторского движения, таджикская философия образования, мусульманской системы образования, русско-туземные и ремесленные школы, новометодные школы, джадидизм, регион, процессы*

THE PLACE OF AHMAD DONISH AND JADIDISM IN THE SYNTHESIS OF RUSSIAN-EUROPEAN AND TAJIK PHILOSOPHY OF EDUCATION

The article discusses the transition to the birth of enlightenment and the reform movement in the educational system, which, ultimately, led to the emergence of Jadidism and the so-called new method schools in Central Asia.

This period of development of the philosophy of education is associated with the name Ahmad Donish, who became famous as a great politician, philosopher, calligrapher, astrologer, musician, scientist, and also, on the basis of educational ideas, as one of the most famous teachers.

And this period is the stage of the most serious, moreover, fateful changes that took place in the political, socio-economic and cultural life of the peoples of Central Asia as a whole, especially the philosophy of education of the Tajik people. The particular changes that took place in the education system are facilitated by starting the process of combining the philosophy of education of Tajiks to the Russian, and through it into the European and world systems and the philosophy of education.

The specificity of the Central Asian philosophy of education is that, based on the traditional Muslim education system, elements of a new European education system were introduced in the region, completely new and mixed types of educational institutions appeared – Russian-native, vocational and new-method schools. The foremost thinkers of that time, a way out of the current situation, were seen primarily in the fundamental reform of education towards the formation of a new philosophy of education meeting the needs of the era.

***Keywords:** national education, Russian-European philosophy of education, enlightenment, reform movement, Tajik philosophy of education, Muslim education system, Russian-native, vocational schools, new method schools, Jadidism, region, processes*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хайдаров Рустам Ҷурабоевич – Муовини директори Институти фалсафа, сиёсатишунӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа; E-mail: rustam86@hotmail.com

Сведения об авторе:

Хайдаров Рустам Джурабоевич – заместитель директора Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, доктор философских наук; Электронная почта: rustam86@hotmail.com

About the author:

Haydarov Rustam Juraboevich – Deputy Director of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philosophy; Email: rustam86@hotmail.com

Маълумот оиди муаллиф:

Нозимов Ҳошимхон. Олимович. – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Телефон: 988267636. 734045 ш. Душанбе, к. Нахимова 61/14

Сведения об авторах:

Нозимов Ҳошимхон. Олимович. – старший преподаватель кафедры «Гуманитарных дисциплин» Таджикский финансово – экономический государственный университет. Телефон: 988267636. 734045 г. Душанбе, ул Нахимова 61/14

About the author:

Nozimov Hoshimchon. Olimovich – Senior Lecturer of the Department of «Humanities» Tajik State Financial and Economic State University. Phone: 988267636

НАТУРФИЛОСОФСКИЕ УЧЕНИЯ ИБН РУШДА О ДВОЙНОМ РАЗДЕЛЕНИИ ДУШИ, УМА И ИНТЕЛЛЕКТА

Давлатов Р.Л.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Ибн Рушд обращается к высказываниям Аристотеля и обращает внимание на то, что необходимо, чтобы в душе, которая является интеллектом, существовал интеллект в той мере, в какой он становится в каждой вещи, и интеллект, который является интеллектом в той мере, в какой он заставляет рассуждать о каждой вещи, и интеллект в той мере, в какой он рассуждает о каждой вещи, подобно диспозиции, подобной свету, ибо свет определённым образом делает потенциальные цвета действительными цветами [1, с.350].

По словам, Ибн Рушда, сущность интеллекта и разума подобна средству между непостоянством и постоянством потому, что они появляются и исчезают в той мере, в какой допускают своё увеличение и уменьшение по количеству в процессе их конечного совершенства. Ибн Рушд затрагивает вопрос о двойном разделении интеллекта / разума и отмечает это таким образом: «Надо полагать, что разум - четвёртый род, ибо точно так же, как разумное было разделено на форму и материю, так и разумное должно быть разделено на двойников этих двух, а именно: на нечто подобное форме и нечто подобное материи. В «Первой философии» уже было объяснено, что единственная форма, абсолютно свободная от потенциальности - это «Первая форма», которая ничего не рассуждает вне себя, и действительно, её существование - это её сущность, в то время как другие формы тем или иным образом различаются по отношению к сущности и существованию. Если бы не было этого рода существ, которые мы знаем по отношению к науке о душах, то мы не могли бы рассуждать о множестве вещей, отделяющих от материи, точно так же, как если бы мы не знали природу рассудка здесь, то мы не могли бы рассуждать о том, что движущиеся силы, отделяющие от материи, должны быть интеллектами» [2, с. 348].

Почему же Ибн Рушд так долго рассуждает об интеллекте и его формах и каково его отношение к душе?

Начнём с определения души и с того его убеждения, что, если здесь не раскрывать природу интеллектов, как двигающие силы, то невозможно понять суть души и её разновидности, и для понимания этой сути он написал отдельный трактат - комментарий к вопросу о Души Аристотеля под названием «Комментарий к книге «О души» («Талхис китаб ал-нафс»).

В данном произведении для определения души Ибн Рушд убеждает читателя в том, что достичь знания о сути души и о том, что прикрепляется к этой сути, возможно только самыми совершенными и простыми способами и поэтому для начала обращается к разъяснению степени бытности формы, отделённой от материи, и ставит вопрос о том, что, если она существует, то от каких субъектов и какими методами можно узнать о её существовании? Он подчёркивает, что разделение может существовать только в отношении вещей, связанных с материальными вещами, в той мере, в какой они связаны друг с другом, не по отношению формы к материи. Более того, если мы признаем, что форма существует до того, как она существовала в обозначенной первоматерии (фи ал-хайула мушар илайха), то не будет никакой необходимости ни в её существовании, ни в следовании за ней, ни в её изменении, или же вообще не будет никаких изменений формы [3, с.5].

Ибн Рушда заключает: «...и все эти аргументы (истизхарат) должны быть использованы по отношению к тем, кто отрицает их существование, а не в том смысле, что они являются проявлениями, посредством которых проясняется то, что неизвестно через то, что известно. И одна из задач такого рода дискурса состоит в том, что он может быть использован в науке метафизики, поскольку именно это искусство гарантирует поддержку того, что определённое искусство позиционирует себя как свои принципы и субъекты» [5, с. 364].

Из того, что было сказано в этом рассуждении, для Ибн Рушда становится ясно, что душа - это форма естественного органического тела потому, что, если каждое тело состоит из материи и формы, то в этом отношении в живом существе есть душа и тело, и из природы души ясно, что это не материя для естественного тела, то ясно, что это форма. И поскольку природные формы - это, прежде всего, совершенства, принадлежащие телам, которые являются их формами, то необходимый элемент, сказанный в определении души, - это то, что это, как было указано в отношении интеллекта, - первичное совершенство для естественного органического тела.

Ибн Рушд подчёркивает, это определение, в связи с тем, что оно касается того, что очевидно, сказано двусмысленно обо всех силах души, и это потому, что данное высказывание о том, что «...питательная душа является совершенством, относится к иному намерению человека, чем наше изречение о том, что чувствительные и творческие души, или более уместно, то, что сказано двусмысленно в данном случае о рациональной силе, а также остальных частей её определения, не является достаточным для того, чтобы в совершенстве раскрыть сущность всех частей этого определения для того, чтобы раскрыть то, что является совершенством, существующим как в питательной душе, и в каждой из остальных» [5, с.364].

Из этого фрагмента можно вычесть, что Ибн Рушд имеет в виду пять видов души: первая из них существует во времени, то есть в материальном существе, где приоритетом является вегетативная душа; затем - чувствительная, воображаемая, рациональная и возделывающая души, которая подобна сопутствующей (ка ал-лахик) этим двум силам, то есть, воображаемой и чувствительной.

В силах этих душ мыслитель определяет различные способности, например, в чувствительной душе он выделяет способность видеть, слышать, обонять, чувствовать вкус и осязать. Кроме того, различие между этими силами Ибн Рушд видит не только в видах их деятельности, но и в том, что некоторые из них могут быть отделены от других по своему субъекту. И это, как утверждает Ибн Рушд, потому, что растительную душу можно встретить в растениях без чувственного, а чувственное без воображаемого, присуще организмам многих животных, таких как муха, даже если в них не может существовать обратное положение вещей, т.е. чувствительная душа существует без питательного, или воображаемое без чувственного. И причину в этом мыслитель видит в том, что всякое, что занимает место материи среди них, для одного из них не может быть отделено от его материи в этом единственном случае, в то время как эта способность, которая имеет ранг материи для этого последнего, может быть отделена, но не в той мере, в какой это имеет значение для чего-то, а, скорее, в той мере, в какой это является совершенством вещи. И по этой причине невозможно в случае первичной материи отделить её, поскольку в ней нет формы, посредством которой она готова получить другую форму, в то время как это возможно с композиции души и тела, которая является в одном отношении веществом, а в другом - формой [6, с. 406].

В статье «Опровержение опровержения» по утверждению ал-Газали говорится о том, что «среди множества душ» нашлась бы такая душа, которая бы имела особые свойства и могла бы «производить как тела, так и бестелесные сущности?». На что Ибн Рушд отвечает: «Он, т.е. ал-Газали хочет сказать: почему невозможно, чтобы среди душ в телах нашлись души,

которые имеют способность создавать другие живые и неодушевленные формы? Странно, что ал-Газали искренне уверен в том, что в чувственном мире тела не могут производиться телами, тогда, как ничего другого и не наблюдается!» [7, с. 333].

Так же Ибн Рушд, обращаясь к ал-Газали отмечает, что он должен понять, что, когда заявления философов не опираются на доказательные науки, они приобретают диалектический характер, причём независимо от того, являются ли они общепризнанными или повсеместно отрицаются и рассматриваются как чудачества [7, с. 333]. Или в другом месте разъясняет: «...а, что касается этого ума, то предлагаемая посылка, о том, что каждый ум либо мыслит сам по себе, либо мыслит о чём-то ещё, либо мыслит и о том, и о другом вместе - необоснованно» [7, с. 349]. Но если эту посылку принять, то можно сказать следующее: если ум мыслит о других вещах, то самоочевидно, что он должен мыслить и о самом себе. Однако, если он мыслит о самом себе, то нет никакой необходимости, чтобы он мыслил и о других вещах» [7, с. 370].

Картина становится более чёткой и очевидной, когда Ибн Рушд в этой же книге не относит душу к двигателю остальных телесных существ, например, небесных тел: «...когда речь идёт о душе небесных тел, термин «душа» определяется неоднозначно и здесь скорее применим термин «природа», ибо имеется в виду потенция, выполняющая умное действие, т.е. действие, которое отвечает порядку и устройству, наличествующим в умных вещах» [6, с. 406].

По сравнению с учениями восточных перипатетиков, исмаилизма и суфизма, где говорящая душа иногда упоминается под названием разумной души, аверроэский человеческий материальный интеллект является, таким образом, вечной субстанцией, самой низкой ступенью в бесплотной иерархии. Он прикрепляет себя к человеческому организму несущественным образом, соединяясь с человеческой способностью и играет роль получателя в интеллектуальном процессе. Аргументы, показывающие, что человеческая мысль является вечной, рассматривают человеческую мысль как принадлежащую материальному интеллекту, в то время как аргументы, показывающие, что она генерируется разрушаемой и индивидуальной, рассматривают человеческую мысль в той мере, в какой она принадлежит изобретательским способностям отдельного человека.

Когда Ибн Рушд утверждает, что действительные мысли людей присутствуют в материальном интеллекте вечно, это не означает, что материальный интеллект обладает человеческими мыслями через себя. Вместе с тем, Аверроэс никогда не объясняет, когда и как материальный интеллект становится связанным с индивидуальным человеческим организмом. Как человеческие усилия могут подвинуть материальный интеллект на выполнение своих желаний, видя, что материальный интеллект является вечной субстанцией, лишь цепко связанной с человеком, и как материальный интеллект, являющийся получателем действительных человеческих мыслей, отвечает взаимностью и наделяет индивидуального человека интеллектуально осознающим существом.

Ибн Рушд, комментируя фрагменты из высказываний Аристотеля, выделяет три различия в понимании души:

- первое, та часть которая называется «интеллектом», в которой, по его словам, должна быть другая часть, «на которую влияет всякое подобие и восприимчивость» окружающего;
- второе, он называет «интеллектом», но в той мере, в какой она заставляет этот потенциальный интеллект рассуждать о каждой вещи, ибо причина, по которой она заставляет этот потенциальный интеллект рассуждать о всех вещах, есть не что иное, как причина, по которой он является действительным и потому, что он является действительным, есть причина, по которой он на самом деле рассуждает о всех вещах;
- третье, также называется «интеллектом», и оно таковое, что делает каждый потенциальный интеллект реальным.

Исходя из всего этого, Ибн Рушд, по-видимому, хотя бы в этой книге соглашается с мнением Аристотеля о таком соотношении души и интеллекта, при этом высказывая свою мысль о том, что необходимо, чтобы в душе был интеллект, который является интеллектом поскольку, он становится всякой вещью, имея в виду, что под этим подразумевается материальный интеллект. Таким образом, это и есть его вышеупомянутое описание, а также подчеркнул, что интеллект находящийся в интеллекте, поскольку он заставляет рассуждать всякую вещь, имел в виду то, что приходит в себя, находясь в положительном состоянии [4, с. 350]. Несмотря на такие сложные умозаключения и логические комбинации, Ибн Рушд, как было сказано, аргументирует истину существования метафизических явлений посредством реальных, простых вещей.

Возвращаясь к рассмотрению двойственного соотношения формы и материи, он отмечает, что поскольку обнаружено, что формы вещей, которые не производятся семенами, порождены чем-то иным, чем их род или вид, то, возможно, необходимо, чтобы существовали определённые, отдельные формы, которые обеспечивают формы вещей, которые не производятся семенами. Он подчеркивает, что это может предполагаться не только в отношении того, что не производится из семян, но и в отношении того, что производится из семян, ибо душа на самом деле не находится в сущности семени, а находится в нем только потенциально.

Далее он пишет: «Теперь, что бы ни было в силе, требуется то, что есть в действительности, и то же самое относится и к тому, что есть в самих семенах; ибо душа не актуализируется в семени таким образом, что есть душа в действительности, и не утверждается, что душа является чем-то, произведённым в результате смеси, за исключением мнения того, кто думает, что душа является смесью. Таково мнение современных философов, которые называют такую отдельную форму, как «Активный интеллект» в противоположности философии Аристотеля» [4, с. 333].

Как нами было выше отмечено, Ибн Рушд в отдельных случаях по конкретным вопросам не имеет устойчивую позицию: здесь, говоря об «активном интеллекте», он приближается к теории эманации восточных перипатетиков, которую часто подвергают критике и опровержению. Дело в том, что в данном случае наш мыслитель рассматривает «активный интеллект» как даритель не только формы душ существенных форм, принадлежащих к схожей её специфике, но и существенных форм, принадлежащих элементам, ибо очевидно, что элементы действуют только благодаря своим качествам, а не благодаря своим существенным формам. В целом может показаться, что во взглядах Ибн Рушда активных сил нет, кроме четырёх качеств, т.е. горячих, холодных, влажных и сухих, которые не являются существенными формами. Таким образом, не следует говорить о том, что лёгкие и тяжелые – это либо активные, либо пассивные силы.

Вообще, эта головоломка разворачивается на определённых предпосылках, одна из которых заключается в том, что всякое, что находится в силе, становится реальностью только в результате чего-то внешнего по отношению к своему виду или роду. Другая предпосылка, которую он включает, состоит в том, что существенные материальные формы сами по себе не являются активными и пассивными. Наконец, другая предпосылка заключается в том, что только первичные качества являются активными и пассивными способностями. Когда же эти предпосылки устанавливаются, то необходимым выводом является то, что силой этих форм являются определённые первоначал, которые он считает несущественными. В этом заключается двойной принцип изложения комментариев Ибн Рушда о том, что в одном случае, он наотрез отказывается от перипатетической теории эманации, а точнее, от истечения Души от Разума и последующих их развития в земном мире, а в другом, мыслитель говорит об этом процессе, не используя слово «файз» или «фаязан» в значении эманации, когда разъясняет активные и пассивные силы интеллекта и разума и их передачи от одного существа в другом. При этом статус интеллекта ставится выше души и других сущих форм, например, он отмечает: «Кроме того, можно было бы сказать, что формы стихии происходят только от «Дарителя форм», указывая на то, что мы верим, что движение, из которого на самом деле рождается огонь, происходит от того, что потенциально является огнём, но мы не можем сказать, что движение производит существенную форму, принадлежащую огню. Таким образом, форма огня, возникающая из движения, должна существовать только в результате «Дарителя форм» [4, с. 333].

Очевидно, что Ибн Рушд в таком смысле рассматривает все генеративные силы, как передающие естественные силы в теле живого организма в их разнообразных проявлениях. Эти силы актуализируют действие практического, или материального интеллекта, тем не менее, они действуют посредством определённого телесного инструмента и определённых органов живого организма. Роль материального интеллекта состоит в том, чтобы получать универсальные формы в своей деятельности по различию и познанию намерений сущих, которые таким образом становятся понятными в действии, т.е. «универсальные формы».

Но, как мы видели, то, что принимается в конкретную существующую сущность, само конкретизируется, когда оно принимается в конкретную личность. То, что является телом или силой тела, не может получить универсальные формы, не превратив их в особые познания, которые являются потенциальными, а не реально существующими интеллектами.

Таким образом, можно сделать определённый вывод, что Ибн Рушд в своём натурфилософском учении рассматривая двойную истину с точки зрения религии и философии, философии и природы, выступил в поддержку вышеупомянутой теории в другой форме.

Точный анализ теории путём рассмотрения метафизических и реальных событий, за которыми последовало приписывание этой точки зрения данному философу, позволяет сделать вывод о различных последствиях теории и можно вычислить следующее разделение:

- первое, онтологические последствия, т.е. вера в существование двух типов реальностей во Вселенной, которые могут быть описаны двумя способами, двумя противоречивыми или дополняющими друг друга вещами и явлениями во Вселенной;

- второе, эпистемологические последствия двойной реальности:

а) два способа достижения одной реальности;

б) два способа описания одной реальности;

в) двойственность реальности на практике;

г) два уровня одной реальности.

интеллектуально осознающее существо, человеческий материальный интеллект.

Литература

1. Classical Arabic Philosophy. An Anthology of Sources, p. 350.
2. Ibn Rushd. Commentary on Metaphysics, Zeta 9a, p.348.
3. Averroes. Epitome of the De Anima. Transl. Deborah L. Black. Toronto, 2009 p.5-10
4. Аверроэс (Ибн Рушд). Опровержение опровержения. С. 333; 348-350.
5. Аверроэс (Ибн Рушд). Опровержение опровержения. С. 364-370.
6. Аверроэс (Ибн Рушд). Опровержение опровержения. С. 406.
7. Classical Arabic Philosophy. An Anthology of Sources, p. 333-349; 370.

НАТУРФИЛОСОФСКИЕ УЧЕНИЯ ИБН РУШДА О ДВОЙНОМ РАЗДЕЛЕНИИ ДУШИ, УМА И ИНТЕЛЛЕКТА

В статье автор пытается рассмотреть двойную истину Ибн Рушда с точки зрения религии и философии, философии и природы об интеллекте и его взаимосвязи с душой, телом и формой и приходит к умозаключению, что великий философ выступил в поддержку вышеупомянутой теории, где делит её на онтологические и эпистемологические последствия, которые видит в вере существования двух типов реальностей во Вселенной и которые могут быть описаны двумя способами, двумя противоречивыми или дополняющими друг друга вещами и явлениями во Вселенной в двух способах достижения одной реальности и их последствий: онтологические и эпистемологические.

Автор считает, что попытка Ибн Рушда об аргументации своей идеи о том, что тело или сила тела, не может получить универсальные формы, не превратив их в особые познания, которые являются потенциальными, а не реально существующими интеллектами имеет своё место в философии.

Ключевые слова: интеллект и разум, непостоянство и постоянство, двойное разделение интеллекта / разума, «Комментарий к книге «О души» («Талхис китаб ал-нафс»), знания о сути души, форма естественного органического тела, питательная душа, чувствительная душа, виды их деятельности, материальный интеллект, интеллектуальный процесс,

NATURAL PHILOSOPHICAL TEACHINGS OF IBN RUSHDA ON THE DOUBLE SEPARATION OF SOUL, MIND AND INTELLIGENCE

In the article, the author tries to consider the double truth of Ibn Rushd from the point of view of religion and philosophy, philosophy and nature about intelligence and its relationship with the soul, body and form and comes to the conclusion that the great philosopher supported the above-

mentioned theory, where he divides it into ontological and epistemological consequences, which he sees in the belief of the existence of two types of realities in the Universe and which can be described in two ways, two contradictory or complementary things and phenomena in the Universe in two ways of achieving one reality and their consequences: ontological and epistemological.

The author believes that Ibn Rushd's attempt to argue his idea that the body or the strength of the body cannot receive universal forms without turning them into special knowledge, which are potential, and not really existing intelligences, has its place in philosophy.

Keywords: intellect and mind, impermanence and constancy, dual division of intellect / mind, Commentary on the book «On Souls» («Talhis kitab al-nafs»), knowledge about the essence of the soul, the form of a natural organic body, nourishing soul, sensitive soul, types of their activities, material intelligence, intellectual process,

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатов Рамазонӣ Лақаевич – номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, (+992) 935203016, email: r.davlatov@mail.ru

Сведения об авторе:

Давлатов Рамазони Лақаевич. - кандидат философских наук, доцент кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, (+992) 935203016, email: r.davlatov@mail.ru

About the author:

Davlatov Ramazoni Lakaevich – candidate of philosophy, associate professor of the Department of Philosophy, tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, (+992) 935203016, email: r.davlatov@mail.ru

ФЕНОМЕННЫЕ ЗНАЧЕНИЕ МИГРАЦИИ В СЕМЕЙНОМ ОБРАЗОВАНИИ И ВОСПИТАНИИ

Абилзода Г. С.

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Мигрант – это лицо, которое из-за экономической, политической или национальной нестабильности меняет место жительства или переезжает в другую страну.

Трудовая миграция, ее положительные и отрицательные последствия для семьи – одна из важнейших проблем современности. Несомненно, миграция и трудовые ресурсы приобретают особый статус и престиж как проблема наряду с глобальными проблемами, такими как глобальные финансовые, торговые, научно-технические, экологические и другие процессы.

Сегодня, наряду с другими странами мира, проблема трудовой миграции стала одним из важнейших социальных, экономических и политических вопросов для Таджикистана, и ее роль ощущается в жизни каждой таджикской семьи. Проблемы, которые возникают в этой сфере, касаются не определенного количества людей, а всего населения этой страны. Наверное, нет семьи, не связанной с этим явлением.

Следует отметить, что трудовая миграция является очень сложной и многогранной проблемой. Сегодня целесообразно продолжить исследования по предотвращению риска негативных последствий трудовой миграции. Анализ данного вопроса с этой точки зрения дает широкие возможности для развития семейного хозяйства для получения дополнительных доходов от трудовой миграции, для разработки полезных рекомендаций по снижению безработицы на рынке Таджикистана, формированию высококвалифицированных национальных кадров, государственному регулированию труда миграция.

Актуальным становится анализ и рассмотрение влияния процесса трудовой миграции на семьи мигрантов и пути решения ее проблем в нашей стране. Безработица – одна из социальных проблем современной семьи и общества, где сильный человек теряет работу или исключается с рынка труда. Хотя основным критерием влияния на безработицу являются факторы финансового кризиса и снижения производительной активности производственных мощностей и тому подобное, однако эта проблема связана с социальными условиями человека, семьи и общества и может оказывать негативное влияние, что подтверждается статистикой.

По данным Управления ООН по миграции число мигрантов в мире в 2020 году достигло 281 млн, говорится в докладе Экономического и социального совета ООН (ЭКОСОС), опубликованном на сайте организации.

«Число людей, которые живут за пределами своих стран происхождения или гражданства, в 2020 году достигло 281 млн по сравнению с 173 млн в 2000 году и 221 млн в 2010 году», – следует из доклада.

Пандемия COVID-19 несколько замедлила рост числа мигрантов, поскольку перемещения между странами были ограничены, указали в ЭКОСОС. «Предполагается, что пандемия в 2021 году спровоцирует снижение на 14% потока мигрантов в страны с низким и средним уровнем дохода», – сообщили в организации.

Россия в 2020 году заняла четвертое место среди стран с самым большим числом мигрантов. Главным направлением для мигрантов остались Соединенные Штаты – в 2020 году там находились 51 млн мигрантов, что составляет 18% от общего их числа в мире. Второе место по числу мигрантов занимает Германия – около 16 млн. За ней идут Саудовская Аравия (13 млн мигрантов), Россия (12 млн) и Великобритания (9 млн). [3.]

С этой точки зрения увеличение количества трудовых мигрантов не является уникальным только для Таджикистана, а является проблемой многих стран мира.

Трудовая миграция граждан Таджикистана в страны Россия, США, Казахстан, Великобритания, Австралия, Китай и другие страны.

По анализу экспертов, сегодня процесс трудовой миграции интересует большинство молодежи нашей стране в возрасте от 17 до 29 лет и старше. В то же время несовершеннолетние сейчас мигрируют, что является одним из наиболее тревожных аспектов проблемы. Потому что в этом случае они остаются вне образования, а при

миграции попадают в среду, чуждую истории, культуре и нравам, что, в итоге, влияет на дальнейшее развитие их психики как личности. [4.]

«Особенности перехода к рыночным отношениям и относительное доминирование Таджикистана в рабочей силе, – говорит академик Р. К. Рахимов, – требуют разработки политики внешней трудовой миграции и ее успешной реализации – активного государственного регулирования». [1; 50]

Согласно Концепции трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу, основной целью государственной политики в сфере трудовой миграции за границу является социально-правовая защита граждан Республики Таджикистан, временно работающих за границей, регулирование миграционных потоков, предотвращение незаконной миграции и обеспечение материальных и бытовых условий для мигрантов. [5.]

Специалисты по миграции считают, что рост трудовой миграции мужчин особенно молодежи в нашу страну обострил демографическую ситуацию в стране, и сегодня сотни женщин и матерей с детьми остались в тяжелом положении и без главы семьи, что негативно сказывается на гражданском обществе.

Причины миграции молодежи и членов их семей, прежде всего, для наших граждан и членов их семей несколько: поиск работы и денежных переводов, увеличение доходов семьи и повышение уровня жизни, предоставление им достаточно места для обучения, оплата договора об обучении за хорошее образование и воспитание детей, самостоятельную занятость детей и их брак, здравоохранение, повышение квалификации, приобретение профессии, возможность отдохнуть и расслабиться, познакомиться с лучшими практиками в работе и так далее. Все эти достижения побуждают не только трудовых мигрантов, но и членов их семей вести достойную жизнь в благоприятных условиях.

В 2006 году Правительством Республики Таджикистан в целях регулирования вопросов трудовой миграции и правовой защиты мигрантов за рубежом принято постановление от 31 января 2006 года №61 «Об утверждении Программы внешней трудовой миграции граждан Республики Таджикистан на 2006–2010 годы». В программе отмечены важные события, такие как:

- провести комплексное исследование влияния трудовой миграции на социально-экономическое развитие страны, в том числе на семьи и детей мигрантов;
- предотвращение торговли мигрантами, особенно женщинами и детьми;
- мониторинг демографической ситуации и процесса трудовой миграции;
- Четко предусматривалась разработка среднесрочных и долгосрочных программ социально-экономического развития с учетом состояния регионального рынка труда, а также реализация других важных мероприятий. [6.]

В целях реализации данной программы и политики трудовой миграции таджикских специалистов Носиров Н.Н., Султанова Г.З. сделал следующие выводы по этому вопросу.

Одним из вопросов, подчеркивающих непосредственное участие женщин в процессе трудовой миграции и развития семьи, является эффективное использование денежных переводов женщинами и их семьями для развития малых и средних предприятий и самозанятости. Согласно опросу, семьи мигрантов чаще получают денежные переводы от трудовых мигрантов используют таким образом:

- 23,4% – купили микроавтобусы,
- 40,5% – открыли магазины,
- 8,9% – открыли столовые,
- 1,27% – открыли салон красоты,
- 3,8% – построены кондитерские цеха,
- 7,6% – купили землю для обработки и т.д.

Женщины и члены семей трудовых мигрантов тратят много денег на развитие, и такое распределение денег в семье хорошо оценивается. Потому что для жизни человека и светлого будущего жизни организация труда и участие в экономическом и социальном развитии страны является одной из высших целей, и это хорошо понимают мигранты и их семьи. В то же время следует отметить, что по данным некоторых экспертов Носиров Н.Н., 56% семей в Таджикистане поддерживают хороший уровень жизни за счет денежных переводов трудовых мигрантов в нашу страну, и это побуждает власти принимать меры по решению миграционных вопросов. Принять дополнительные меры для своевременного решения проблем в этой сфере. [7; 57.]

По мнению Рахмон Ульмасов само явление миграции нуждается в переосмыслении, и нам надо уделять больше внимания адаптации, интеграции, подготовке в школах и вузах.

Мы должны бороться за трудового мигранта и понять важную истину: мигрант – это золотой фонд не только для отправляющей, но и для принимающей стороны. [2.]

На сегодняшний день насчитывается примерно 281 млн международных мигрантов – 3,6 процента населения мира. Речь идет о людях, которые живут и работают за пределами тех стран, где родились. Они переселяются в поисках лучшей жизни для себя и своих детей, вносят огромный вклад в развитие принимающих стран и стран своего происхождения. [2.]

В последние десятилетия самыми привлекательными странами для мигрантов были Соединенные Штаты Америки и Германия. В 1970 году в США насчитывалось 12 млн международных мигрантов, а сегодня – более 51 млн.

В Германии только за последние 10 лет число международных мигрантов увеличилось с 8,9 млн до 16 млн. Привлекательными государствами для мигрантов являются также Франция, Россия, Объединенные Арабские Эмираты и Саудовская Аравия. В Объединенных Арабских Эмиратах 88 процентов населения – международные трудящиеся мигранты.

Проблемы и вопросы, а также социальные установки семей трудовых мигрантов можно определить следующим образом:

- неблагоприятные условия проживания;
- потребность в ежедневная сумма для питания, одежде, школьных принадлежностях и т. д.;
- задолженность;
- низкий уровень образования;
- многодетность;
- неправильное и одностороннее воспитание;
- чувствуя себя одиноко;
- нуждающийся;
- зависимость;
- страх и отчаяние за будущее жизни;
- развитие психических заболеваний;
- стресс, депрессия и конфликты между членами семьи;
- недоверие и ревность супруги;
- предательство;
- полигамия;
- непонимание между членами семьи;
- разделение семей;
- сироты, беспризорники, на перекрестке жизни и беспризорности женщины и дети;
- вовлечение детей из семей мигрантов в бродяжничество, бродяжничество и другие негативные социальные явления, такие как наркомания, хулиганство и экстремистско-террористические группировки;
- подверженность инфекционным заболеваниям, таким как ВИЧ, туберкулез, малярия и другие.

Проблема семей мигрантов очень разная, в зависимости от уровня мышления, мировоззрения и условий жизни. Для того чтобы семья могла осуществлять все свои функции, необходимо комплексное решение этих проблем, на что и должна быть направлена государственная семейная политика в отношении семей мигрантов, в частности, молодых семьи.

Литературы

1. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы политики вн
2. <https://news.un.org/ru> За
3. <https://www.rbc.ru/society>
4. <https://mts.tj> Назирова М.Н. Муҳочирати меҳнатӣ ва пайомадҳои маҷбурии он ба таҳсили наврасону ҷавонон.
5. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 9 июня 2001 года №242 «О Концепции трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу».
6. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 января 2006 года, № 61 «Об утверждении Программы внешней трудовой миграции граждан Республики Таджикистан на 2006–2010 годы»
7. Носиров Н.Н., Султанова Г.З. Внешняя трудовая миграция и ее социально-экономическое значение. //Материалы круглого стола на тему «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015 года. – С. 54.
8. Рахмон У.Р. Демографические и миграционные проблемы в Таджикистане. Накши институти (ниҳоди) оила дар рушди босуботи давлатдорӣ миллӣ // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ, Душанбе, 12 майи соли 2022: маҷмуи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо. Матбааи АИДНПҚТ. – Душанбе, 2022. – С.78.

ФЕНОМЕННЫЕ ЗНАЧЕНИЕ МИГРАЦИИ В СЕМЕЙНОМ ОБРАЗОВАНИИ И ВОСПИТАНИИ

В данной статье автор изучил и проанализировал один из важнейших вопросов в сфере трудовой миграции, который связан с нарастающим процессом образования и воспитания таджикской семьи. При этом в целях регулирования трудовой миграции и поддержки Правительства страны по реализации гендерной политики в стране автор использует и анализирует существующие национальные нормативные акты. В статье автор акцентирует внимание на зарубежном значении миграции, охватившей наше таджикское общество на протяжении более двух десятилетий. Автор рассматривает стремительный процесс миграции в семейном воспитании на основе нормативно-правовых актов, регулирующих эту сферу. В статье автор рассматривает миграцию как явление, находящееся в постоянном движении, и оценивает этапы ее развития и пик, приходящийся преимущественно на весну и лето. Именно в это время года количество трудовых мигрантов нашей страны за рубежом исчисляется сотнями тысяч. Большинство мигрантов временно возвращаются в свои дома поздней осенью и зимой, чтобы отдохнуть и навестить членов семьи. В статье анализируются два положительных и отрицательных аспекта миграции на основе статистики и нормативных документов.

Согласно данным, роль трудовых мигрантов и членов их семей в развитии различных отраслей особенно важна для экономического развития. Денежные переводы мигрантов используются ответственно. Из их доходов с каждым днем растет открытие небольших кондитерских, женских и мужских салонов и торговых центров, столовых и ресторанов, что отвечает интересам их семей и жителей разных регионов страны.

Ключевые слова: семья, образование, воспитание, безработица, трудовая миграция, роль семьи мигрантов в развитии, женщины и миграция.

АҲАМИЯТИ ХОРИҚАВИИ МУҲОЧИРАТ ДАР ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯИ ОИЛАВӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳимро дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ, ки ба ҷараёни афзоиши банди таълиму тарбияи оилаи тоҷик вобастагӣ дорад, мавриди омӯзиши ва таҳлили ҷамъониба қарор додааст. Ҳамзамон муаллиф ҷиҳати танзими муҳоҷирати меҳнатӣ ва дастгирии Ҳукумати мамлакат оид ба татбиқи сиёсати гендерӣ дар дохили кишвар, аз санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунандаи миллӣ истифода бурда, онҳоро таҳлил намудааст. Дар мақола беитар муаллиф ба аҳамияти хориқавии муҳоҷират, ки ҷомеаи тоҷики моро беи аз ду даҳсолааст фаро гирифтааст тавачҷуҳ намудааст. Раванди босуръати падидаи муҳоҷиратро дар таълиму тарбияи оилавӣ муаллиф дар асоси санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи ин соҳа ба ҳисоб меравад мавриди истифода қарор додааст. Муаллиф дар мақола муҳоҷиратро ҳамчун падидае мансуб медонад, ки доимо дар ҳаракат аст, марҳилаҳои рушд ва авҷи онро асосан дар фасли сол баҳору тобистон арзёбӣ намудааст. Маҳз дар ин фасли сол шумораи муҳоҷирони меҳнатии кишварамон дар хориҷа садҳо ҳазор нафарро ташиқ медиҳад. Қисми зиёди муҳоҷирон охири фасли тирамоҳ ва зимистон ба хонаҳои худ барои истироҳат ва аёдати аҳли оила муваққатан бармегарданд. Дар мақола ду ҷанбаи муҳоҷират мусбӣ ва манфии дар асоси маълумотҳои омӯрӣ ва санадҳои меъерӣ мавриди таҳлил истифода гардидааст.

Аз рӯи маълумотҳои маълум мегардад, ки нақши муҳоҷироти меҳнатӣ ва оилаи онҳо дар рушди соҳаҳои гуногун махсусан пеширафти иқтисодиёт муҳим арзёбӣ мегардад. Маблағҳои воридшавандаи муҳоҷирон ба хонадони худ бо масъулияти баланд истифода мегардад. Аз даромади онҳо таъсисёбии корхонаҳои хурдӣ қаннодӣ, бофандагӣ, қошонаҳои ҳусн ва бунёди марказҳои савдо, оиҳонаю тарабхонаҳои рӯз аз рӯз меафзояд, ки ба манфиати оилаи онҳо ва хизматрасонии мардуми минтақаҳои гуногуни кишвар мегардад.

Калидвожаҳо: оила, таълим, тарбия, бекорӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, нақши оилаи муҳоҷирон дар раванди рушд, занон ва муҳоҷират.

PHENOMENAL SIGNIFICANCE OF MIGRATION IN FAMILY EDUCATION AND UPBRINGING

In this article, the author studied and analyzed one of the most important issues in the field of labor migration, which is associated with the growing process of education and upbringing of the Tajik family. At the same time, in order to regulate labor migration and support the Government of the country in the implementation of gender policy in the country, the author uses and analyzes existing national regulations. In the article, the author focuses on the foreign significance of migration that has engulfed our Tajik society for more than two decades. The author examines the rapid process of migration in family education on the basis of legal acts regulating this area. In the article, the author considers migration as a phenomenon that is in constant motion, and evaluates

the stages of its development and the peak, which occurs mainly in spring and summer. It is at this time of the year that the number of labor migrants from our country abroad is in the hundreds of thousands. Most migrants temporarily return to their homes in late autumn and winter to rest and visit family members. The article analyzes two positive and negative aspects of migration based on statistics and regulations.

According to the data, the role of labor migrants and members of their families in the development of various industries is especially important for economic development. Migrant remittances are used responsibly. From their income, the opening of small confectionery, women's and men's salons and shopping centers, canteens and restaurants is growing every day, which is in the interests of their families and residents of different regions of the country.

Keywords: family, education, upbringing, unemployment, labor migration, the role of the migrant family in development, women and migration.

Сведения об авторе:

Абилзода Гуландом Сардор – Кандидат философский наук доцент, заведующий кафедры психология и социология управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, тел: +992 918-79-08-87, e-mail: abilova.78@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абилзода Гуландом Сардор -Номзади илмҳои фалсафа, дотсент мудири кафедраи психология ва социологияи идоракунии Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33, тел: +992-918-79-08-87, e-mail: abilova.78@mail.ru

About the author:

Abilzoda Gulandom Sardor – Head of Psychology of management Department, Public Administration Academy under the President of the Republic of Tajikistan 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Sayid Nosir ave.33, tel:+992918-79-08-87, e-mail: abilova.78@mail.ru

РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Абилова Ф.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Масъалаи муҳочирати меҳнатӣ, аслан барои ҷумҳурии мо падидаи нав нест. Заминаҳои он дар Тоҷикистон ҳанӯз то замони истиқлолият ташаккул ёфта буданд. Омӯзиш ва таҳлили сабабҳо ва омилҳо, ки боиси шаклигирӣ ва зухури ин раванд мегарданд, барои муҳаққиқону коршиносон як масъалаи мубрами рӯз аст. [4.]

Тибқи ҳулосаҳои таҳлилгарону коршиносон муҳочирати «зеҳнҳо» метавонад сабабҳои гуногун дошта бошад, лекин, бояд тазаққур дод, ки дар мадди аввал он кишварҳо аз ин раванд зарар мебинанд, ки ҷомеаи онҳоро бесуботии иқтисод ва сиёсат фаро гирифта, илм дар ҳолати руқуд қарор дошта бошад. Набудани шароити муосиди қор ва маоши арзанда олимон мутахассисонро маҷбур месозад, ки ҷою макони мувофиқатарро интихоб намоянд. Мутахассисони варзидаро бошад, кишварҳои рушдёфта харидорӣ карда, бо шароити хуби қорӣ ва маоши мувофиқ таъмин менамоянд. Масалан, имрӯз мутахассисони соҳаи технологияи ядроии Россияро кишварҳои Эрон, Ҳиндустон, Покистон ва ғайра бо маблагҳои қалон харидорӣ мекунанд. Теъдоди зиёди табибони тоҷик бошад, дар кишварҳои Араб ва Россия фаъолият менамоянд. Инчунин мисолҳо хеле зиёданд.[5.]

Аз таҳлили мушкилоти умумии зухуроти муҳочират худдорӣ намуда, он сабабу омилҳоеро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем, ки маҳз онҳо боиси муҳочирати нерӯҳои ақлонӣ мегарданд. Тадқиқот дар ин самт гузаронида собит месозад, ки ба муҳочирати мутахассисони соҳибқасб омилҳои гуногун таъсир мерасонанд ва ин омилҳо дар ҳар як кишвар хусусияти ба худ хос доранд.

Вобаста ба ин масъала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин баён намудааст: «Дар хотир бояд дошт, ки танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд».[2.]

Таҳқиқоти муштараке, ки аз ҷониби мутахассисони Фонди миллии таҳқиқотҳои иқтисодӣ ва Пажӯҳишгоҳи таҳқиқоти муҳочирати байналмилалӣ назди Донишгоҳи Ҷорҷтаун гузаронида шуд, нишон медиҳад, ки дар давраи аз соли 1990 то 2000-ум «фирори мағзҳо дар ҷаҳон аз қонуниятҳои маҳсус пайгирӣ мекард. Аз ҷумла аз рафтани мутахассисони

сохибқасб дар мадди аввал, кишварҳои дар сатҳи пасти тараққиёт қарор дошта ва аз минтақаҳои sanoati дур ҷойгир шуда зарар мебинанд. Ба ин гурӯҳ, ҳамчунин мустамликаҳои собиқ низ дохил мешаванд, зеро истеъдодҳои онҳо бештар метрополияҳои собиқро барои зиндагӣ ва фаъолият интихоб мекунад. Ҷабол гардидани раванди муҳоҷират бошад, ба фаро расидани нооромии сиёсӣ ва болоравии миллатгарой дар Ватан истеъдодҳо низ вобастагӣ дорад. [2.]

Аз натоиҷи тадқиқоти Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд (Ovgonisaion fah Economic Cooperetion and Development) маълум мегардад, ки Британияи Кабир дар 50 соли охир бузургтарин марҳилаи «фирори мағзҳо»-ро сипарӣ менамояд. Маълумоти ин тадқиқотҳо собит намуд, ки имрӯз қариб 3 миллион шахсони дар Британияи Кабир ба дунё омада, берун аз ин кишвар зиндагӣ мекунад, ки зиёда аз 1 миллионашро кадрҳои баландихтисос – муаллимон, духтарони ва муҳандисон ташкил медиҳанд. Зиёда аз 10% хатмкунандагони макотиби олии ин кишварро тарк менамоянд. Танҳо дар соли 2006 аз мамлакат 207 ҳазор шахрванд ба хориҷа рафтааст. Муаллифони таҳқиқот қайд менамоянд, ки дар ҳаҷ қадоме аз 29 давлати узви Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд аз даст додани чунин теъдоди қувваи корӣ ва кадрҳои сохибтаҳассус мушоҳида намешавад. [2.]

Муҳоҷирони британи, аслан барои фаъолияти минбаъдаи кишварҳои Австралия, ИМА, Канада ва Зеландияи Навро интихоб менамоянд. Сабабҳои асосие, ки шахрвандони Британияро барои муҳоҷират водор месозад, ин нархи гарони манзил, андозҳои аз ҳад зиёд ва иқлими номусоиди ин кишвар мебошад. Вале ҷойҳои аз ҳисоби рафтани мутахассисони ихтисосдор ҳолӣ шударо тӯддаи муҳоҷирони аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ омада ишғол мекунад.

Тадқиқоти дар ин самт ба анҷом расида, инчунин «таъсири домино» доштани ин равандро ошкор намуданд. Чунончӣ табибон аз Британияи Кабир ва ИМА, ки онҳо маош баланд аст, мераванд. Ҷойи онҳоро табибони аз Африка омада иваз мекунад ва ба ҷойи африқоиҳо бошад, табибон аз Куба ба Африка меоянд ва ҷойҳои холишударо пурра мекарданд.

Тибқи маълумоти Созмони байналмилалӣи муҳоҷират (СБМ) имрӯз тақрибан 300 ҳазор мутахассисони африқоӣ дар кишварҳои Европа ва Америкаи Шимолӣ қор мекунад. Мувофиқи арзёбиҳои ин созмон, ҳар як сеюмин олимӣ дар кишварҳои ақибмонда таҳсил намуда, дар охир дар кишвари «сарватманд» қарор мегирад. Тибқи ҳулосаи ин созмон, ҳар як даҳум дорандаи дипломи таҳсилоти олии, тақрибан 30-50% олимӣ муҳандисон, ки дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба дунё омадаанд, айни ҳол дар кишварҳои рушд ёфта зиндагӣ ва фаъолият мекунад.

Натиҷаҳои тадқиқоти Бюрои миллии таҳқиқотҳои иқтисодии ИМА (Nationl Buream of Economic Research) собит намудааст, ки «фирори мағзҳо» имрӯз аз кишварҳои ақибмонда натавонанд аз сабаби кам будани маош, балки аз он сабаб низ руҳ медиҳад, ки мутахассисон барои ба кишварҳои бой рафтани маблағи зарӯрӣ доранд.

Тавре, ки Бюрои мазкур арзёбӣ менамояд, кишварҳои ақибмонда барои тарбияи як мутахассиси донишгоҳ тақрибан 50 ҳазор доллари ИМА маблағгузори менамоянд, ки ҳангоми рафтани он маблағи мазкур низ аз даст меравад. Дар маҷмӯъ, афзудани шумораи муҳоҷирони дорони таҳассуси баланд дар даҳсолаҳои охи рӯи ҳусусияти ҷаҳонӣ гирифтани раванди мазкур барои ояндаи теъдоди муайяни кишварҳо чун таҳдиди ҷиддӣ дар самти иқтисод, фарҳанг ва амният арзёбӣ мешавад.

Бояд зикр намуд, ки миёни муҳаққиқону қоршиносон оид ба оқибатҳои муҳоҷирати олимону мутахассисон андешаҳои дигар низ вучуд доранд. Масалан ҷонибдорони муҳоҷирати нерӯҳои ақлонӣ ба ҷои мафҳуми «фирори мағзҳо» номҳои нисбатан беғаразона ва барояшон мувофиқ аз қабилӣ «мубодилаи мағзҳо»-и «зудҳаракатдиҳии мағзҳо» ва тиреро истифода намуда, таъкид месозанд, ки ин раванд натавонанд чихатҳои «манфӣ» балки «мусбат» низ дорад. Чунончи тибқи натоиҷи таҳлилҳои Институти таҳқиқи сиёсати ҷамъиятӣ (Institute for Publik Policy Research), «фирори мағзҳо» оқибатҳои ғайризаҳарона низ дорад. Зеро теъдоди муайянии «мағзҳо ҳангоми ба Ватан баргаштан донишу маллақо таҷрибаи муайяноро бо худ меоранд. Масалан қисмати муҳими ширкатҳои нави технологиро дар Тайван шахрвандоне, ки аз ИМА баргаштаанд, таъсис додаанд.

Бояд таъкид дод, ки соли 1998 дар заминаи ҳамин тамоюлҳо мафҳуми нави «гардиши зеҳнҳо» ҷойивазкунии мунтазам бо мақсади таҳсил ва фаъолияти минбаъда дар хориҷа баъди он бозгашт ба ватан ва бештар намудани мавқеи касбӣ аз ҳисоби афзолиятҳои, ки ҳангоми буди бош дар хориҷа ҳосилшуда буд, фаҳмида мешавад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ имрӯз дар қатори дигар кишварҳои олам, барои Тоҷикистон низ ба яке аз масоили муҳими иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ табдил ёфта, нақши он дар рӯзгори ҳар як оилаи тоҷикистонӣ эҳсос мегардад.

Хулоса; Мавриди зикр аст, ки масъалаи муҳоҷирати «зеҳнҳо» чун ҷузъи муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мадди назари коршиносону муҳаққиқон дур монда, дар ин самт ба истиснои тадқиқотҳои Абдурахмон Қурбонов то ҳол ягон тадқиқоти мукаммали илмӣ ба анҷом нарасидааст.

Бояд гуфт, ки аз ҷиҳати муҳаққиқи номбурда доир ба ин масъалаи аз ҷумҳурӣ рафтани нерӯҳои ақлонӣ ё ба истилоҳ «фирори мағзҳо» силсилаи мақолаҳо дар рӯзномаю маҷаллаҳо, инчунин рисолае бо номи «Амнияти зеҳнӣ ва истиқлолияти давлатӣ» соли 2016 нашр гардидааст.

Аслан мушкилиҳо дар он зухур меёбанд, ки дар мақомоти расмӣ Тоҷикистон, аз ҷумла Хадамоти муҳоҷирати меҳнатӣ ва Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба теъдоди умумии муҳоҷирон, хусусан олимону мутахассисон, маълумоти дақиқ вучуд надорад.

Аз рӯи мушоҳидаҳо чунин хулосае бармеояд, ки аз Ҷумҳурии мо низ дар даҳсолаҳои охир олимону мутахассисони зиёде ба хориҷи кишвар рафтаанд.

Имрӯз нарасидани олимони мутахассисони баландихтисос дар аксари муассисаҳои илмӣ, макотиби олӣ ва корхонаю ташкилотҳо эҳсос карда мешавад. Ба он нигоҳ накарда, ки ҳар сол дар ҷумҳурӣ теъдоди муайяни рисолаҳои номзади докторӣ ҳимоя карда мешаванд, вале дар кафедраю озмоишгоҳҳо ҷойҳои қори холи пурра намешаванд, зеро гузаштани мутахассисон аз соҳаи илм ба соҳаҳои дигари фаъолият, аз қабилӣ тичорат, фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра дар дохили ҷумҳурӣ ва хориҷа қатъ нагардида ҳанӯз ҳам идома дорад.

Дар ҷаҳорҷӯбаи амнияти миллӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таъмини амнияти зеҳнӣ аҳамияти нисбатан муҳим пайдо мекунад. Зеро ки миқёси масъалаи таъмини амнияти зеҳнӣ, мураккабии нигоҳдорӣ, афзоиш ва истифодаи самараноки нерӯи зеҳнии мамлакат, инчунин амнияти зеҳнӣ вобаста ба он ки таъмини илмӣ ва фаъолияти дигар ҷузъҳои амнияти миллиро муайян мекунад, бешубҳа яке аз соҳаҳои муҳими он маҳсуб мешавад. Бинобар ин дар самти амнияти зеҳнӣ ва робитаи он ба истиқлолияти давлатӣ омӯзиши масъалаи муҳоҷирати ин қишри ҷомеа, яъне олимону мутахассисони варзида нақши муҳим дорад.

Бояд таъкид кард, ки дар ҷаҳони муосир аҳамияти муҳими дастовардҳои илмӣ дар ташаккули низоми амнияти байналмилалӣ, танҳо ба соҳаи муодифиавӣ маҳдуд намешавад. Илм дар маҷмӯъ бунёди мафҳуми «амният»-ро ташкил медиҳад ва бинобар ин, масъалаи муҳоҷирати нерӯҳои зеҳнӣ аз кишварро наметавон бе даҳолат бо молиқ амният ва нақши он дар истиқлоли миллӣ таҳқиқу арзёбӣ намуд. Далелҳои таърихӣ собит месозанд, ки истиқлолият ва давлатдорӣ миллӣ, пеш аз ҳама, ба он халқҳои муяссар гардид, ки дар сарзамини онҳо илм ташаккул ёфт ва донишмандон ба воя расиданд.

Проблемаи муҳоҷирати зеҳнӣ дар пасманзари рушд ва амнияти ҷомеаим муосир дар қорроҳои ду қисмати масъалаҳои мураккаб: илм ва амният аз як тараф, муҳоҷират ва амният аз ҷониби дигар, қарор дорад. Дар иртибот ба проблемаи қисмати аввал метавон гуфт, китавонмандии ҷомеа дар шароити имрӯза чун муҳимтарин омил амнияти миллии давлат зухур мекунад.

Бояд зикр намуд, ки илм барои омилҳои ғайри ҳарбии амнияти миллӣ низ нақши ҳалқунанда дорад. Таърихи муқтадир, агар ҳифзи омилҳои ғайри ҳарбии амнияти миллиро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ намонад, пешсафии худро дар арсаи ҷаҳонӣ аз даст медиҳад. Ба ҷумлаи чунин омилҳо метавон амнияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ-техникӣ, иттилоотӣ, экологӣ ва дигар омилҳои амнияти муосирро дохил намуд, ки дар ташаккули онҳо дастовардҳои илми муосир нақши ҳалқунанда доранд. Маҳз ба ин хотир, илм ва амният чун маҷмӯи проблемаҳои маҳсус шинохта мешаванд, ки дар доираи он баррасии масъалаи «Фирори мағзҳо» муҳим аст.

Бешубҳа, аз кишварҳои рафтани олимону мутахассисони лаёқатманд ба раванди глобалӣ табдил ёфта, имрӯз дар атрофи он миёни олимону коршиносон, ҳам дар ҷумҳурии мо ва ҳам дар ҷомеаи ҷаҳонӣ масоили баҳсталаби зиёд вучуд доранд. Мавриди зикр аст, ки сарфи назар аз қиддиат ва муҳимияташ, масъалаи муҳоҷирати нерӯҳои ақлонӣ чун ҷузъи раванди муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Тоҷикистон ба хориҷи кишвар, дар илми втанӣ мавриди таҳқиқ васею фарогир қарор дода нашудааст. Баъзе хабару мақолаҳои, ки дар матбуоти даврӣ нашр мешаванд, манзараи воқеии масъаларо дуруст инъикос карда наметавонанд. Лекин мушоҳида ва таҳлили вазъи имрӯзаи муассисаҳои илмӣ ва корхонаю ташкилотҳо собит месозад, ки талафоти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин самт кам нест.

Оид ба теъдоди нерӯҳои ақлонӣ, ки дар замони истиқлолият аз ҷумҳурии мо ба кишварҳои дигар рафтанд, маълумоти омори вучуд надорад. Лекин мувофиқи маълумотҳои Хадамоти федералии омори давлатии Россия фақат дар давраи аз соли 2007 то 2014 аз Тоҷикистон 123 номзад ва 92 доктори илм дар ин кишвар барои зиндагии доимӣ ба қайд гирифта шуданд [1.], ки ин албатта, ба амнияти зеҳнии ҷумҳурӣ таъсир мерасонад. Бояд таъкид намуд, ки на ҳар як номзад ё доктори илм дар хориҷа метавонад шугли мувофиқу арзанда пайдо кунад. Аз ин рӯ бо итминони комил метавон гуфт, ки олимону мутахассисоне, ки ба хориҷа мераванд, аз ҷумлаи беҳтаринҳоанд ва ин раванд барои соҳаи илм ва захираи зеҳнии миллат чун талафоти чиддӣ арзёбӣ мешавад.

Вобаста ба вазъи мавҷудаи таъмини хоҷагии халқи ҷумҳурӣ бо мутахассисони варзида дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 январи соли 2016 зикр гардид, ки аз сабаби нарасидани мутахассисони технологияҳои нав, асбобҳои таъхиси соҳаи тандурустӣ дар шаҳру ноҳия ва вилоятҳо бекор ҳафт рафтаанд. Барои таъхиси масъалаҳои оддӣ аз марказ мутахассис даъват карда мешавад.[2.] Воқеан, бинобар сабаби аз ҷумҳурӣ рафтани олимону мутахассисони варзида ё дар дохили ҷумҳурӣ ба соҳаи дигари фаъолият гузаштани онҳо, нарасидани мутахассисон дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷумҳурӣ- илм, маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ саноат ва ғайра эҳсос карда мешавад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар илми втанӣ аз ҷанбаҳои мухталифи масъалаи муҳоҷирати (таърихӣ, ҳуқуқӣ, психологӣ, динӣ-мазҳабӣ, иқтисодӣ ва фалсафӣ) танҳо баъзе ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқи олимону коршиносон қарор гирифтаасту халос. Аз ин рӯ, омӯзиши паҳлуҳои дигари ин зухуроти иҷтимоӣ, аз ҷумла сабаб ва оқибатҳо, таъсири он ба захираи зеҳнӣ ва амнияти миллий, ҷиҳатҳои мусбат ва манфии он, роҳҳои пешгирӣ ё танзими ин раванд ва ба ватан бозгардонидани олимону мутахассисон имрӯз аҳамияти муҳим пайдо намуда, аз ҷомеашиносон ва таҳлилгарону коршиносони тоҷик дар ин самт роҳандозии таҳқиқоти чиддӣ ва фарогирро тақозо менамояд. Бо назардошти вазъи мавҷуда ва бо мақсади таҳлилу арзёбии воқеии раванди муҳоҷирати нерӯҳои зеҳнӣ аз ҷумҳурӣ, дар рисолаи мазкур ҷанбаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва амнияти он аз нигоҳи фалсафӣ ва иҷтимоӣ- сиёсӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Адабиёт

1. Федеральное служба государственной статистики. Статистический сборник «Численность и миграция населения в России - 2015».
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон Э. Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 20 январи соли 2016.
3. Қ. Абдураҳмон «Амнияти зеҳнӣ ва Истиқлолияти давлатӣ» ш. Душанбе «Ирфон» соли 2016, 107саҳ.
4. Камолов К.Қ., Саидов Ф.С., Раҳматова Д.К. «Таҳлили раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон». Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз // №3-Душанбе 2012.
5. Қурбонов А.Ш. Раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон ва дурнамои он.//Дар маҷмӯаи масъалаҳои раванди муҳоҷирати меҳнатӣ мушқил
6. <http://hamsafon.tj/3045-firori-mal1170z1202o-va-amniyati-mill1250.html> Абдураҳмон Қурбонов, доктори илми фалсафа, Сардори раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоӣ МТС назди Президенти ҚТ. Фирори мағзҳо» ва амнияти миллий.
7. Худойдодова Фарзона, муовини сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоӣ МТС назди Президенти ҚТ Раванди муҳоҷирати зеҳнӣ ва нақши он дар ҳаёти иқтисодии кишварҳо (таҷрибаи ҷаҳонӣ). Маъмур МТС // Нигаридаан: 661

РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Муаллиф дар мақола оид ба масъалаи мубрами ҷомеаи ҷаҳонӣ ба хусус ҷомеаи муосири тоҷик, ки ҳамчун надидаи муосир ба ҳисоб меравад ба ҷанбаҳои амнияти захнӣ ва нақши муҳоҷирати меҳнатӣ таъя намудааст. Муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ амалии коршиносони ватанӣ ва хориҷӣ мафҳумҳои калидии онро ба таври возеҳ ва илмӣ таҳлили муфассал намудааст. Инчунин оид ба ҷонибдорони консепсияи «гардиши зеҳнӣ» бар он назаранд, ки чунин шакли муҳоҷират дар оянда хусусан, ҳангоме, ки тафовути иқтисодии кишварҳо кам мегардад, аҳамияти маҳсус дар мақола дода шудааст, ки ҳамчун биниши ояндаи наздик рушд хоҳад кард. Масалан, ҳамин гуна муҳоҷирати даврагӣ миёни шаҳрвандони Молайзия, ки дар Австралия таҳсил намудаанд, мушоҳида мешавад. Инчунин мутахассисони миқдори зиёди интернет-ширкати бузурги чинӣ шаҳрвандони ин кишвар, ки дар ИМА таҳсил намудаанд, маҳсуб мешаванд. Муҳаққиқони Донишгоҳи Калифорния ба хулоса омаданд, ки барои рушди босуръати технологияи иттилоотии Ҳиндустон дар солҳои 1990-ум маҳз мутахассисоне, ки солҳои 1970 – 1990 аз ИМА ба ватан баргашта буданд,

мусоидат намуданд. Аз 20 ширкати бузурги Ҳиндустон оид ба таъмини барномаҳо 10 тои он ба ҳиндуҳои амрикоӣ таалуқ дошта 4 ширкати дигари он корхонаҳои муштарак маҳсуб мешуданд. Дар маҷмӯъ, бозгашти мағзҳо ба Ватан боиси он гардид, ки ширкатҳои технологияҳои иттилоотии Ҳиндустон қариб 7 587 ММД кишварро таъмин намуда, барои таъсиси зиёда аз 2 млн ҷойҳои нави корӣ мусоидат намуданд. Воқеан «мағзҳо» имкон доранд, ки қисман ба Ватан кӯмакҳои молиявӣ расонанд. Албатта ин масъала ду ҷанбаро дар бар мегирад, ҷанбаи мусбӣ ва манфӣ.

Муаллиф дар мақолаи хеш оид ба якчанд омилҳои пешгирии фирори мағзҳо ва муҳоҷирати меҳнатиро пешниҳод намудааст. Кормандони соҳаи илм низ соҳиби манзил мешуданд ва ин боиси дилгармии олимони ҷавон гардида, то андозае ба пешгирӣ намудани муҳоҷирати берунӣ ва дохилии зеҳнҳо мусоидат мекард. Барои пешгирӣ кардани тарқи соҳаи меҳнати фикрӣ кардани ҷавонон, ин баррасӣ ва чораҷӯӣ намудан ҷиҳати баланд бардоштани маош ва шароити мусоиди корӣ мебошад, ки дар ояндаи наздик бояд ҳаллу фасли худро ёбад. Дар сурати наандешидани чораҳои саривақтӣ ва судманд, муҳоҷирати зеҳнҳо аз кишвари мо идома ёфта, боиси коҳиши ёфтани захираҳои зеҳнӣ дар сатҳи кишвар хоҳад гашт.

Калидвожаҳо: амниятӣ зеҳнӣ, ҷомеаи муосир, падида, истиқлолият, муҳоҷирати меҳнатӣ, муҳоҷирати зеҳнӣ, фирори мағзҳо.

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ И ИХ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье, посвященной актуальному вопросу мирового сообщества, особенно современного таджикского общества, которое считается современным явлением, автор акцентирует внимание на аспектах интеллектуальной безопасности и роли трудовой миграции. На основе научно-практических источников отечественных и зарубежных специалистов автор четко и научно подробно проанализировал ее ключевые понятия. Сторонники концепции «ротации умов» также считают, что этой форме миграции в будущем, особенно при сокращении экономических различий между странами, в статье придается особое значение, которое будет развиваться как видение ближайшего будущего. Например, аналогичная циклическая миграция наблюдается среди граждан Малайзии, обучавшихся в Австралии. Также специалисты большого количества китайских интернет-компаний являются гражданами этой страны, прошедшими обучение в США. Исследователи Калифорнийского университета в Беркли пришли к выводу, что быстрому развитию информационных технологий в Индии в 1990-х годах способствовали специалисты, вернувшиеся из США в 1970-х и 1990-х годах. Из 20 крупнейших компаний-разработчиков программного обеспечения в Индии 10 принадлежат американским индейцам, а 4 являются совместными предприятиями. В целом возвращение мозгов на родину привело к тому, что индийские компании информационных технологий обеспечили около 7587 ВВП страны и способствовали созданию более 2 млн новых рабочих мест. Фактически у «мозгов» есть возможность частично оказывать финансовую помощь Родине. Конечно, в этом вопросе есть два аспекта: положительный и отрицательный.

В своей статье автор приводит несколько факторов, препятствующих утечке мозгов и трудовой миграции. Ученые также были обеспечены жильем, что в определенной степени стимулировало молодых ученых и способствовало предотвращению внешней и внутренней миграции молодежи, что должно быть решено в ближайшее время. Если не принять своевременных и действенных мер, миграция интеллигенции из нашей страны продолжится, что приведет к уменьшению интеллектуальных ресурсов на национальном уровне.

Ключевые слова: интеллектуальная безопасность, современное общество, феномен, независимость, трудовая миграция, интеллектуальная миграция, утечка мозгов.

THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL ABILITIES AND THEIR ROLE IN MODERN SOCIETY

In an article devoted to the topical issue of the world community, especially the modern Tajik society, which is considered a modern phenomenon, the author focuses on the aspects of intellectual security and the role of labor migration. On the basis of scientific and practical sources of domestic and foreign experts, the author clearly and scientifically analyzed its key concepts in detail. Proponents of the concept of «rotation of minds» also believe that this form of migration in the future, especially with the reduction of economic differences between countries, is emphasized in the article, which will develop as a vision for the near future. For example, a similar circular migration is observed among Malaysian citizens who studied in Australia. Also, specialists from a

large number of Chinese Internet companies are citizens of this country who have been trained in the United States. Researchers at the University of California at Berkeley concluded that the rapid development of information technology in India in the 1990s was facilitated by specialists who returned from the United States in the 1970s and 1990s. Of the top 20 software companies in India, 10 are American Indian owned and 4 are joint ventures. In total, the return of brains to their homeland has led to the fact that Indian information technology companies have provided about 7587 of the country's GDP and contributed to the creation of more than 2 million new jobs. In fact, the «brains» have the opportunity to partially provide financial assistance to the Motherland. Of course, there are two aspects to this issue: positive and negative.

In his article, the author cites several factors that prevent brain drain and labor migration. Scientists were also provided with housing, which to a certain extent stimulated young scientists and helped to prevent external and internal migration of young people, which should be resolved in the near future. If timely and effective measures are not taken, the migration of intelligentsia from our country will continue, which will lead to a decrease in intellectual resources at the national level.

Keywords: intellectual security, modern society, phenomenon, independence, labor migration, intellectual migration, brain drain.

Сведение об авторе :

Абилова Фируза Сардовна-преподаватель кафедры философии Кулябский государственный университет имени А.Рудаки. 735360, Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров тел: +992-985-20-64-90 abilova.1971af@mail.ru

About the author:

Abilova Firuza Sardorovna-Lecturer of the Department of Philosophy Kulob state University named A.Rudaki/ 735360? Tajikistan, Kulob, st. S.Safarov tel: +992-985-20-64-90 abilova.1971af@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абилова Фируза Сардоровна- омӯзгори кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. 735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров тел: +992-985-20-64-90 abilova.1971af@mail.ru

САБАБ ВА ОМИЛӢОИ ХИЁНАТ БА МАРДУМИ АФӢОНИСТОН
ВА ҒАСБИ ӢОКИМИЯТ АЗ ТАРАФИ ТОЛИБОН

Исроилов И.Н.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Раиш

Баъди ба сари ҳокимият омадани Толибон дар кишвари ҳамсоя ва ҳамсарҳади мо Афғонистон тавҷеҳи тамоми сиёсатмадоронӣ кишварҳои ҷаҳонӣ ба он равона гардид. Оиди масъалаи зерин сиёсатмадорон, неосиёсатмадорон ва олимони соҳаҳои мухталифи илм фикру ақидаҳои худро оиди сабаб ва омилҳои ба сари қудрат омадани Толибон дар Афғонистон ба тариқи зайл баён менамоянд. Баъзеҳо ҳокимияти Ғаниро, қисми дигаре саёсати 20- солаи ИМА ва Атлантаи шимолиро, бархе аз олимони ҷиҳатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва ба сатҳи баланд расидани порахуриҷ ва ришваситониро, қисми дигаре давлати Покистон ва терроризмро (Аль Қоида, ДОИШ ва дигар ташкилотҳои террористӣ-экстремистӣ) дар ҷойи аввал мегузоранд, қисме, аз қавму қабила, авлодҳо ва миллатҳои гуногунзабон иборат будани ин кишварро, қисмате сабаб ва омилҳои парокандагӣ ва номуттаҳидӣ қавму авлод, халқиятҳо ва таъсири абарқудратҳои ҷаҳониро сабаби асосии ба сари қудрат омадани Толибон медонанд.

Лекин мо ба таъриҳӣ давлати Афғонистон аз давраҳои қадим то замони муосир дар масири таъриҳӣ ин сарзамин, ки дар қисми ҷанубии Осиё ҷойгир мебошад назар афканем, медонем, ки Афғонистонро аслан қабристонии империяҳо ном мебаранд ва ҳамчун як сарзамини ҷангзада шинохта мешавад. Мутобиқи маъхазҳои таъриҳӣ, давлатдорӣ аввалини ин сазамин дар ҳазорсолаи якуми то милод (Бохтар) ба вучуд омадааст. Баъдтар Бохтар ва заминҳои ҷанубии онро то Ҳинд Куруши Кабир бунёдгузори давлати Ҳахоманишиён забт менамояд ва Бохтар яке аз навоҳии тараққиқардатарини ин империя маҳсуб мешуд.

Солҳои 329-326 ин сарзамин аз тарафи Искандари Мақдунӣ забт карда мешавад ва империяи Ҳахоманишиҳо барҳам меҳурад ва аз шикастпораҳои ин империя давлатҳои алоҳида арзи ҳастӣ карданд, ки давлати Юнону Бохтарӣ аз ҷумлаи онҳост. Ин давлат бештар аз сад сол вучуд дошт ва тадриҷан ҷояшро ба империяи абарқудрати Кушонӣ дод. Дар асри 5-милодӣ Ҳайтолиён империяи Кушонӣро аз байн бурданд ва дар ин мамлакат сулолаи Сосонӣ ҳукмфармо шуданд. Минбаъд асри 7-8 давраи футӯҳоти араб аст. Сипас давлатҳои сулолави дигар дар ин сарзамин арзи ҳастӣ намудаанд: Тоҳириён (821-873), Саффорӣён (873-900), Самонӣён (875-999), Фарифунӣён, Лудиҳои Мултон, Оли Боинҷури Тахористон, Ғазнавиён (963-1186), Ғуриён (1151-1215), Хоразмшоҳӣён (1077-1221). Инчунин дар асрҳои 12-14 Муғулон ва давлати Темуриён ин манотикро забт намудаанд. Аз асрҳои 15 то 18 қавму қабилаҳои гуногуни дохилӣ дар қисматҳои гуногуни ин кишвар ҳукмронӣ кардаанд. Дар солҳои 30- уми асри XIX то аввалҳои асри XX Британияи Кабир барои ғасби Афғонистон кушиш ба ҳарч медиҳад вале ягон натиҷа намедиҳад. Аслан худи афғонҳо дар сахнаи таъриҳӣ ин сарзамин ҳамчун халқу миллат ва давлати аз дигарон фарқкунанда дертар пайдо шудааст, ҳарчанд номи Афғонистон ханӯз дар Авесто бо шакли Векерет омадасту Ҳерадод олими Юнони Қадим онро Дрангиана зикр қадааст, вале ҷуғрофидонҳои қадим чун сарзамини Ориёно ёд кардаанд. Дар таъриҳ ҳамчун ҷойгоҳи сукунати афғонҳо то ибтидои Афғонистон асри XIX фақат доманкуҳҳои Сулаймон (ноҳияи дар шарқи сарҳади имрӯзаи Афғонистону Покистон) ба номи Афғонистон ёд мешуданд. Худуди имрӯзаи Афғонистон дар тамоми сарчашмаҳо бештар бо номи Хуросон ёд шудааст.

Ташаккули афғонҳо (паштунҳо) ба сифати халқи воҳид ба асрҳои XI-XII рост меояд. Паҳншавии паштунҳо дар Хуросон (Афғонистони имрӯза) дар асрҳои 15-16 оғоз гардид. «Муҳочирати бузург»-и афғонҳо бо лашкаркашиҳо ва ҷангҳои хонумонсӯзи Чингизхону Темур (асрҳои 13-14) вабаста аст. Ин гуфтаҳои болоро сафари саёҳи Мароқанди Ибни Баттута, ки соли 1333 ба шаҳри Кобул меояд тасдиқ менамояд «Мо дар шаҳри Кобул, ки як шаҳри калоне буд сайру гашт намудем, онҳо худашонро форс муаррифи менамуданд ва мегуфтанд, ки мо афғонем» ин аз он шаҳодат медиҳад, ки то ин сада дар маркази имрӯзаи Афғонистон мардуми форсзабон зиндагӣ мекарданд. Дигар санади таъриҳӣ, ки ин сарзамини мардуми ориёнаҷод аст, пайдоиши дини Зардуштия ва китоби муқаддаси он Авесто шаҳодат медиҳад, ки тахминан дар солҳои 1800 ва 800 пеш аз қарни мо ба вучуд омадааст. Ин далелҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки аз давраҳои атиқа то замони муосир ин сарзамини мардуми ориёнаҷод мебошад.

Афғонистон дар садаи ХХ бошад аз замони ба сари қудрат омадани Ҳабибуллоҳон (1901-1919) қавму миллатҳои дохилӣ кишвар барои истиқлолияти комил ба даст овардан мубориза мебарданд. Ин муборизаҳо ба он оварда расонид, ки 20 феввали соли 1919 Ҳабибуллоҳон дар назди Ҷалолобод ба қатл расонида шуд ва ба сари ҳокимият писари ӯ Амонуллоҳон (1919-1929) омад. Бинобар гузаронидани як қатор ислохотҳои буржуазӣ дар ҳукумати кишвар солҳои 1924-1928 дар манотиқи алоҳидаи кишвар шуришҳои мардуми сар заданд. Дар натиҷаи фишори шуришчиён моҳи январӣ соли 1929 Амонуллоҳон аз амири даст кашид ва пешвои шуришчиён Ҳабибуллоҳон бо лақаби Бачаи Саққо аввалин тоҷик дар таърихи кишвар амири Афғонистон эълон шуд. Даре нагузашта генерал Нодирхон бо дастгирии Британия Ҳабибуллоҳонро сарнагун ва ба қатл расонид ва то соли 1933 ҳокимиятро ба даст гирифт. Аз соли 1933 то 1973 писари ӯ Муҳаммад Зоҳиршоҳ ба сари ҳокимият омад. 17 июли соли 1973 бар асари табаддулоти мусаллаҳона монархияи конституционӣ, ки тибқи конституцияи соли 1931 ҷори шуда буд, дар Афғонистон барҳам дода шуда ва соҳти Республикавӣ дар ин давлат ҷори шуд. Муҳаммад Довуд, ки ҳамзамон вазири дафъо низ буд сарвари давлат ва ҳукумати нав эълон гардид.

27-апрели соли 1978 афсарони низомии узви ҲХДА табаддулоти низомӣ карда дар натиҷа Довуд, хешу ақрабо ва бисёре аз ҳаммаслақонаш ба ҳалокат расиданд. Ба сари давлат Шӯрои инқилобӣ омад ва 30 апрели соли 1978 Афғонистонро Ҷумҳурии Демократии Афғонистон ва сарвари ҳизб Нурмуҳаммад Тарақиро Раиси Шӯрои инқилобӣ эълон дошт. Дар ин давра низ шуришҳои зиддавлатӣ сар зада ба ҷанги шаҳрвандӣ табдил ёфтаанд. Ҳукумат қудрат ва ҷораи ҳалли мушкилоти Афғонистонро наёфта, оқибат ба роҳбарияти Иттиҳоди Шӯравӣ барои мадади низомӣ муроҷиат кард. Тарақӣ сентябри соли 1979 аз тарафи ҳаммаслақи наздиқаш Ҳафизуллоҳ Амин ба қатл расид. Баъд аз ба қатл расонидани Тарақӣ ва ба сари ҳокимият омадани Амин ба ҳоки Афғонистон лашкари шӯравӣ ворид гардид ва 27-сентябри соли 1979 Амин ба қатл расонида шуда ҳукуматаш аз байн рафт. Ба сари қудрат Бобрак Кормал омад ва тадриҷан ҷанги шаҳрвандӣ ба ҷанги зидди Артиши Шӯравӣ табдил ёфт. Артиши Шӯравӣ ин нооромиҳои дохилӣ ва мудохилаҳои хориҷиёнро ба эътидол оварда натавонист. Ҷарҷанд Бобрак Кормалро доктор Муҳаммад Начибуллоҳ моҳи майи соли 1986 иваз карда бошад ҳам вале мушкилоти ҳалношуда боқӣ монданд ва роҳбарияти нави Иттиҳоди Шӯравӣ мувофиқи созишномаи Женева тасмим гирифт, ки Артиши Шӯравиро аз Афғонистон хориҷ созад (оғоз 15 майи 1986, анҷом феввали 1989). Ҳукумати интиқолии мучоҳиддин, ки дар Пешовар ташкил шуда буд, ҳокимиятро ба даст гирифт, вале ҷанги шаҳрвандӣ ҳамонро давом мекард. Солҳои 1996 то 2001 қисми зиёди мамлакатро ҳаракати террористии Толибон тасарруф намудаанд.

Аз соли 2001 ИМА, муттаҳидини онҳо ва Эътилофи Шимолӣ муқобили Толибон ва ал - Қоида амалиёти шадиди ҳарбӣ гузаронида ва охири соли 2001 дар шаҳри Бонни Олмон гирд омада, масъалаи соҳтори нави давлатдорӣ Афғонистонро бе иштироки намоёндагони қавму миллатҳои ин мамлакат матраҳ карданд ва раиси Давлати Исломии Интиқолии Афғонистон як шахси барои Амрикоҳои наздик ва вафодор Ҳомид Карзайро интихоб намуданд, ки баъди се сол октябри соли 2004 бо дастгирии ИМА сарвари давлат интихоб гардида то апрели соли 2014 фаъолият намуд. Аз соли 2014 то 2021 дар асоси сценарияи нави Амрикоҳои сарвари ин давлат бо роҳҳои тақаллубӣ ба дасти Ашраф Ғанӣ Аҳмадзай мегузарад.

Дар ин давра гуфтушунидҳо байни Толибон ва ҳукумати Ашраф Ғанӣ бо миёнравии намоёндаи истихбороти Амрико Зулмай Халилӣ дар шаҳри Доха баргузор мегардад. Дар ин воҳӯриҳо маслиҳатҳои пешаки барои ба сари қудрат омадани мардуми паштутабор, яъне Толибон дар Афғонистон таҳрезӣ карда мешавад. Ҳукумати Ғанӣ оҳисти-оҳиста барои ба сари қудрат омадани Толибон дар Афғонистон замина муайё менамояд. Дар асоси ин сценария ва созишномаи Доха бояд хуручи нерӯҳои НАТО ва ИМА аз Афғонистон сар мешуд. Нерӯҳои Толибон баъди маслиҳатҳои пешаки ба намондагони паштутабори ҳукумати Афғонистон, ИМА, Покистон, Қатар, ва Арабистони Саудӣ баъд аз бист соли муборизаи мусаллаҳона бидуни ҷанг вориди Кобул шуда, ба ишғоли идорҳои давлатӣ, ки нерӯҳои ҳукуматӣ тарк кардаанд, шурӯъ намудаанд. Президенти Афғонистон Ғанӣ, ки бозичаи дасти Амрико ва Толибон ба шумор мерафт ба тамоми мардуми кишвараш хиёнат карда 15-августи соли 2021 ба истеъфо баромада кишварро тарк намуд. Дар кишвар Шӯрои ҳамоҳангии интиқоли мусолимамомез ташкил мешавад. Дар ин Шӯро се нафар паштутабор, ки ду нафарашон дар истихбороти Амрико мумкин қор ва фаъолият менамоянд ва бо Толибон алоқаи зич доштан Ҳомид Карзай, Гулбиддин Ҳикматёр ва Абдуллоҳ Абдуллоҳ, ки худ нисф пашту нисф тоҷик мебошад шомил гардидаанд.

Оид ба хуручи нерӯҳои Амрико ва НАТО пеш аз омадани Толибон Николай Патрушев дабири Шӯрои амнияти Русия мегуяд, ки «амалӣ ИМА аз Афғонистон нишон, дод, ки

Амрикоиҳо ҳиҷ як иттифокчи хуро пас намедоранд. Онҳо танҳо манфиатҳои худхонашонро пайгири мекунанд. Хуручи бидуни маъсулияти нерӯҳои амрикоӣ ба он мунҷар шуд, ки давлатҳои минтақа ба мушкилоти афзоианда дучор шаванд. Ғарбиҳо ин мушкилотро на танҳо ҳал накардаанд, балки мураккабтар сохтаанд».

Мувофиқи шартномаи Доха Толибон ба хоҷаҳои худ ваъда намуданд, ки дар Афғонистон як давлати ҳамашумул месозанд, ки тамоми аққалиятҳо, қавму миллатҳои ин сарзамин дар ташкил кардани ҳокимият ба инобат гирифта мешавад. Гуруҳи Толибон 7 сентябри соли 2021 ҳайати ҳукумати навро дар Афғонистон эълон кард. Аксарият намоёндогони гуруҳи тундрави Толибон мебошанд, ки дар рӯйхати террористон қарор доранд. Ба ҳукумати нав замон шомил намешаванд. Баъд аз ташкил шудани ҳукумати нав чомеаи ҷаҳонӣ аз ҳоби гарон бедор шуда аксарият давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ, ки мехостанд бо ин давлат ҳамкорӣ намоёнд фикру ақидаҳои тағйир ёфт. Ин давлати муваққатии Толибонро то ҳол ягон давлат ба расмӣ нашинохтааст. Генерал Марк Милли раиси ситоди муштараки Артиши Амрико мегуяд, ки «Фикр мекунам, ки Ал Қоида дар Афғонистон аст». Лекин дар асоси созишномаи Доха, Толибон қавл доданд, ки ба нерӯҳои мо ҳамла нахоҳанд кард, аммо ҳеҷ яке аз шартҳои дигарро, ки дар созишномаи Доха қабул шуда буд Толибон пурра риоя накардаанд.

Дар Афғонистон 16 августи соли 2021, аввалин муқовимати сомонӣ алайҳи Толибон эътилофи мустақар Ҷабҳаи муқовамати миллии Афғонистон дар Панҷшер ба вучуд омад. Ҷабҳаи муқовамати миллии бо роҳбарии Аҳмад Масъуд писари қаҳрамони миллии Афғонистон Аҳмадшоҳ Масъуд, ки 9-сентябри соли 2001 аз сӯиқасди душманони миллат ба қатл расонида шуда буд, ташкил меёбад. Ҷабҳаи муқовамати миллии ҳайати ҳукумати навро бо роҳбарии Толибон дар Афғонистон ғайриқонунӣ ва намунаи боризи душманинӣ ин гуруҳ ба мардуми ин кишвар донист. Гуфтушунидҳои раҳбарияти Толибон бо раҳбарияти Ҷабҳаи муқовамати миллии бе натиҷа анҷомиданд задухурдҳои тарафҳои даргир аз рузи таъсиси ҳукумати нав то имрӯз давом дорад. Аҳмад Масъуд, роҳбари Ҷабҳа, 6-сентябри соли 2021 дар паёме гуфт, ки ба мубориза идома медиҳанд ва мардумро ба «қиёми умумӣ» даъват кард.

Аз таърихи ин давлат бар меояд, ки аз давраи қадим то замони муосир задухурдҳои дохилӣ ва берунӣ бо таъсири қувваҳои гуногун ва душманони миллати Афғонистон давом дорад ва беҳуда ин сарзаминро қабристони империяҳо ном намебаранд.

Сабаб ва омилҳои асосии ба сари қудрат омадани гуруҳи Толибон дар Афғонистон инҳо мебошанд:

Мудохилаи давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ ИМА, Русия Покистон, Чин, Англия, Арабистони Саудӣ, Қатар, Эрон ва дигарон.

Аз тарафи абарқудратҳо ташкил намудани мактаб ва ҳаракатҳои террористи ва экстремистӣ барои ба даст овардани манфиатҳо дар минтақа ва берун аз он аз ҳисоби қавмҳои паштутобор (Ал Қоида, ДОИШ, Толибон, Ҷизбҳои зиёди динӣ ва ғайраҳо).

Мавҷуд будани зиддиятҳои дохилӣ байни қавму миллатҳои гуногунзабон барои ба даст гирифтани ҳокимият.

Эътиқод ба пешвоёни динӣ ва диндорон.

Бесаводии мардуми оддӣ.

Майл ба молу сарват ва хиёнат ба ватан.

Мавҷуд набудани якдигарфаҳмӣ ва номуттаҳидии байни қавму миллатҳо ва роҳбарони (қумандонҳои дохилӣ) онҳо.

Қочоқи маводи муҳаддир.

Аз ҳад зиёд мавҷуд будани яроқи аслиҳа дар дасти аҳоли.

Номуттаҳидии қавму миллатҳо барои бунёди давлати ҳамашумул.

Дар айни замон бошад, аз тарафи доираҳои ғарбӣ пайваста ташвику тарғиб шудани ҳатари терроризми исломӣ ва боло рафтани исломҳаросию исломсизезӣ дар ин давлатҳо, бозори баҳсу мунозираро оиди нақш ва мақоми ислом дар ҷаҳони имрӯза, беш аз пештар гармтар месозад. Албата наметавон ба ин андеша розӣ шуд, ки ислом дини зурварӣ ва бадбиниву адоват аст, зеро дар он намунаҳои зиёди инсондӯстии таҳаммуулгароиро ҳам дар сатҳи назарявӣ ва ҳам дар сатҳи амалӣ, пайдо кардан душвор нест. Оиди ин масъала садри аъзами Олмон Ангело Маркел қайд менамояд, ки «Ҳиндустон ва Чин 2, 500 000 000 (дувуним миллиард) аҳоли, 150 ҳудо ва 700 ақидаҳои мухталиф доранд, лекин ҳамдигарфаҳмӣ ва сулҳ дар ин давлатҳо пайдор аст. Аммо мусулмонон 1- ҳудо, 1- пайомбар, 1 – дин ва як китоби муқаддас доранд, лекин хиёбонҳои сурх шудааст аз хуни якдигар...! Қотилаш мегуяд «Аллоҳу акбар» ва мақтулаш ҳам мегуяд «Аллоҳу акбар» ва аҷоибияш дар он аст, ки куштаҳои ҳар ду тараф шаҳид номида мешаванд».

Аксарият мутахассисон ва сиёсатмадорон бар ин андешаанд, ки ҳамаи он воқеаҳои имрӯз дар Афғонистон ва дигар давлатҳои мусулмонӣ арзи вучудкарда фақат натиҷаи сиёсатҳои истеъморӣ кишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ тайи солҳои охир аст ва мусулмонон ба ҷуз муқобилият аз ин тариқи зӯриву хушунат роҳи дигар надоранд. Вале бо вучуди ин бояд эътироф намуд, ки мушкилоти ҷиддӣ, ки дар диндорӣ имрӯзаи исломӣ ва ҷомеаҳои мусулмони вучуд дорад, намегузорад, ки ин тамаддун, ҷузъи солим ва ҳамқадами ҷомеаи муосирӣ ҷаҳонӣ бошад. Ин ҳолат олимон ва равшанфикрони мусулмонро вадор кардааст, ки ба муайян намудани сабабҳои пайдоиши чунин вазъият машғул шаванд. Онҳоро водор намудааст, ки роҳҳои ҳалосиро аз ин варта ҷӯянд ва роҳҳои инкишофи ояндаи ҷамъияти мусулмонони ҷаҳонро дарёбанд.

АДАБИЁТ

1. Афғанистан: астория с древнейших времен и до наших дней. <https://fb.ru>, - 18.09. 2021. С-1-15.
2. Исроилов И.Н. Масъалаҳои глобалӣ дар замони муосир.- Душанбе, «Сухан», 2019.-Саҳ. 94-101.
3. ЦРУ в Афғанистане.-М., 1976.-Саҳ. 84-92.

САБАБ ВА ОМИЛҲОИ ХИЁНАТ БА МАРДУМИ АФҒОНИСТОН ВА ҒАСБИ ҲОКИМИЯТ АЗ ТАРАФИ ТОЛИБОН

Дар мақолаи мазкур сухан оиди ғасби ҳокимият дар Афғонистон аз тарафи Толибон меравад. Дар бораи давлате, ки зиёда аз 200 сол мешавад, ки тамоми абарқудратҳои ҷаҳон барои забти ин мамлакат тавачҷӯҳи ҳоса доранд. Аз ҳамин сабаб Афғонистон дар ҷаҳони муосир ҳамчун як давлати ҷангзада олам шинохта мешавад.

Калидвожаҳо: сиёсӣ, бесабот, иттиҳоди одамон, зардуштия, дин, сулола, низоъҳои ҷарбӣ, сиёсати хориҷӣ, шартнома, ҷиҳод, кучманҷӣ, ҷангҳои шаҳравандӣ, қабилла.

ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ ПРЕДАТЕЛЬСТВО К НАРОДУ АФГАНИСТАНА И ЗАХВАТА ВЛАСТИ СО СТОРОНЫ ТАЛИБАН

В этой статье автор говорит о захвате Афганистан со стороны движение Талибан, страна которая более 200 лет является сферой интересов важнейших игроков мировой политики. Ее название прочно закрепилось в списке наиболее опасных горячих точек нашей планеты.

Ключевые слова: политической, нестабильности, общины, зороастризм, религия, династии, вооруженных конфликтов, внешнюю политику, соглашение, джихад, кочевники, гражданской войны, племен.

THE REASONS AND FACTORS OF BETRAYING AFGHANISTAN AND THE INVASION OF THE COUNTRY BY THE TALIBAN

The following article discusses the invasion of Afghanistan by the Taliban. The country which has been at war for 200 hundred years and the developed countries of the world have always tried to invade this country. For this reason Afghanistan is notorious for being the conflict zone of the world.

Key words: Political, instability, the union of people, Zoroastrianism, religion, dynasty, military conflicts, foreign policy, contract, Jihad, nomads, civil wars, tribe.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Исроилов Иброҳим Ниёзович-номзади илмҳои сиёсӣ доктсенти Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Раит

Сведение об автора: .

Исроилов Иброҳим Ниёзович- кандидат политических наук доцент Таджикского педагогического института в Раитском районе

About the author:

Isroilov Ibrohim Niyozovich - candidate of political sciences, associate professor of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht region

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ДИНӢ БА СУБОТИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳусайнзода А. Б

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таъсири манфии омилҳои динӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ бештар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушоҳида мерасад. Чунин ҳолат сабабҳои мушаххаси худро дорад. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона кишварест, ки дар он ҷанги шахрвандӣ ба амал омад. Дар ҷанги шахрвандӣ яке аз ҷонибҳои низоъро низ нерӯҳои сиёсии динӣ ташкил менамуданд. Инчунин баъди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий то сентябри соли 2015 дар фазои сиёсии мамлакат ҳизби сиёсии динӣ амал менамуд, ки чунин ҳолат дар кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ ба назар намерасад. Муташанниҷ гардидани авзои сиёсии мамлакат низ дар зери таъсири омилҳои динӣ ба амал омада буд ва айни замон низ таъсири онро то дараҷаи муайян эҳсос намудан мумкин аст. Гузашта аз ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи хеле мушкिल истиқлолияти худро ба даст овард ва соҳибистиқлолии мамлакат бо мавҷудияти мушкилиҳои зиёди дохилию берунӣ рост омад. Аз як тараф ҷанги тӯлонии Ҷумҳурии Исломи Афғонистон ва аз тарафи дигар ба амал омадани бухрони сиёсӣ дар дохили кишвар вазъияти мамлакатро ногувор сохта буд. Дар тӯли 30 соли соҳибистиқлолии мамлакат омилҳои динӣ ҳамчун таҳдиди воқеӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамсафар буд ва имрӯз низ ба суботи сиёсии кишвар таъсиргузори намуда истодааст.

Аз нуқтаи назари стратегӣ агар ба таъсири омилҳои динӣ баҳогузори намоем, дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон объектҳои асосиро, ки дар зери таъсири дин қарор доранд, ба таври зерин нишон додан мумкин аст.

Якум, объектҳои иҷтимоӣ демографӣ (аҳолии мамлакат дар маҷмӯъ, қишрҳои гуногуни аҳоли аз лиҳози осебазирии онҳо, шуури ҷамъиятӣ, тафаккури аҳоли ва ғайраҳо);

дуум, арзишҳои ахлоқию фарҳангӣ (хуввияти миллий, анъанаҳои миллий, фарҳанги миллий ва ғайраҳо);

сеюм, сохтори конститусионии давлат (дунявияти давлат, қонунҳои дунявӣ ва демократӣ, меъёрҳои давлати ҳуқуқбунёд ва ғ).

Пеш аз баррасии ин гуна масъала як воқеияти диниро низ иброн намудан хеле муҳим аст. Дар ҳар як ҷомеа, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксарияти аҳоли аз ин ё он дин дар сатҳҳои гуногун пайравӣ менамоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи баъзе оморҳо 90 % аҳолиро пайравони дини ислом ташкил медиҳанд. Воқеият ин аст, ки ҳамаи пайравони дини исломро ба ду гурӯҳ – нухбагони динӣ ва мусулмонони қаторӣ тақсим намудан мумкин аст. Дар навбати худ ҳам нухбагони динӣ ва ҳам мусулмонони қаториро аз лиҳози ҷаҳонбинии динию сиёсӣ боз ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: таҳаммулгаро (анъанавӣ) ва тундгаро (ифротгаро).

Нухбагони динӣ (руҳониён)	
Таҳаммулгаро	Тундгаро
Кӯшиш менамоянд, ки мардумро ба роҳи рост ҳидоят намоянд ва аз сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат ҷонибдорӣ мекунанд	Кӯшиш менамоянд, ки мардумро дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат равона созанд
Мусулмонони қаторӣ	
Таҳаммулгаро	Тундгаро
Нафароне мебошанд, ки динро ҳамчун ҷузъи таркибии ҳаёти маънавии худ тасаввур намуда, онро бо сиёсат омезиш намедиҳанд	Нафароне мебошанд, ки дар зери таъсири ғояҳои исломи тундгаро қарор гирифта, мисли руҳониёни тундгаро дар муқобили сиёсати давлатӣ баромад менамоянд

Бинобар ин, таъсири омилҳои динӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти таркиби иҷтимоии дини ислом бояд сурат гирад. Яъне, ба инобат гирифтани унсурҳои таҳаммулгаро ва тундгароии исломӣ ин ҷо нақши ҳалқунанда мебозад. Зеро муваффақияти давлат дар танзими муносибатҳои динӣ ва амалишавии сиёсати давлатӣ дар соҳаи дин аз тавозуни унсурҳои таҳаммулгаро ва тундгароии исломӣ вобаста мебошад. Ин масъала хусусияти тағйирёбанда дорад. Яъне, ки марҳила ба марҳила метавонад тавозуни он тағйир ёбад. Аммо воқеият ин аст, ки агар унсурҳои тундгаро зиёд гардад ва иқтидори таъсиррасонии онҳо бештар шавад, идора намудани рафторҳои динии мусулмонон каме

душвор мегардад ва ҳамчунин равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ низ ба бухронҳои мухталиф рӯ ба рӯ мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тундгароёни исломиро чи гунае, ки дар чадвали боло нишон додем, аз кишри болой (нуҳбағони динии тундгаро ё худ руҳониёни тундгаро) ва кишри поёни (мусулмонони қаторие, ки аз ғояҳои тундгароӣ ҷонибдорӣ менамоянд) иборат доништан мумкин аст. Одатан руҳониёни тундгаро бо далелҳои гуногун чунин мавқеи сиёсӣ мазҳабиро ишғол намудаанд. Қисме аз онҳо дар донишгоҳу донишқадаҳои исломии хориҷи кишвар таҳсил намуда, дар давраи таҳсил пурра идеологияи исломии кишварҳои мазкурро ё ғояҳои ҳизбу ҳаракатҳои ифротии кишварҳои исломиро қабул намудаанд. Қисми дигари онҳо бошанд, ба кишварҳои исломӣ сафар намудаву бо ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ ифротгароӣ робита пайдо кардаанд ва аз ҷониби онҳо кӯмакҳои гуногун ба даст меоранд. Қисми сеюми руҳониёни тундгаро ба ҳеч кучо сафар накардаанд, онҳо дар дохили мамлакат дар зери таъсири гурӯҳи аввал ва дуввум, ҳамчунин дар зери таъсири ғояҳои тундгароӣ ба чунин роҳ рафтаанд. Дар маҷмӯъ, ҳамаи онҳо барои ба даст овардани боварии халқ ва тағйир додани зехну тафаккури онҳо дар бисёре аз мавридҳо дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат баромад менамоянд, қонунҳои аз ҷониби давлат қабулгардидаҳо қисман эътироз намекунанд, давлату ҳукуматро дар назари мардум бадном менамоянд ва дар маҷмӯъ, ба шуури ҷамъияти таъсири манфӣ расонидан мехоҳанд.

Бояд гуфт, ки дар шароити рушди муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба робитаҳои мутақобилаи дин бо давлат аз ҷониби ҳуди мақомоти давлатӣ тарҳи хоссае омода карда шудааст. Аслан тарҳи мазкур моҳиятан дар асоси меъёрҳои демократӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва ба инобат гирифтани тавозун байни манфиатҳои ҷамъияти ва давлатӣ, ҳамкориҳо ва тамоюл доштан ба ҳусни тафохум эҷод карда шудааст. Дар тӯли солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар асоси таъмини ҳуқуқи озодиҳо ба вучуд оварда шудаанд, ки баробарӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои тамоми шаҳрвандонро новобаста аз мансубияти динию эътиқодияшон таъмин менамоянд. Қонунгузориҳои кишвари мо гуногунрангии диниро истисно накарда, ниёзи инсонро баҳри алоқамандӣ ва баамалбарории меъёрҳо ва талаботҳои эътиқодию динӣ маҳдуд намегардонад [15, с.324]. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, унсурҳои сиёсӣ тундгароии динӣ ислом дар симои ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣ террористӣ дар ҳаёти сиёсии мамлакат зоҳир мегарданд.

Мо дар мавриди омилҳои дохилию берунии таъсири тундгароии исломӣ метавонем ҳолатҳои гуногунро ёдоварӣ кунем. Аммо онро дар мисоли фаъолияти созмонҳо ва ҳаракатҳои террористӣ ифротгароӣ агар таҳлилу баррасӣ кунем, моҳияти онро хубтар беҳтар метавонем шарҳ диҳем. Дар раванди ташаккули исломи тундгаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои террористӣ ифротгароӣ таъсири амиқ мерасонанд. Аз қабилӣ, ташкилотҳои террористӣ ифротгароии «Ал-Қоида», ҷунбиши «Толибон», ташкилоти террористии бо ном «Давлати исломӣ», «Ихвон-ул-Муслимин» (Бародарони мусулмон), «Ҳаракати исломии Ўзбекистон (Туркистон)», «Ҳизб-ут-Таҳрир», «Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон», иттиҳодияи террористӣ ифротгароии «Паймони миллии Тоҷикистон», «Таблиғи ҷамоат», «Ансоруллоҳ», «ал-Ҷиход» ва ғайраро метавон ҳамчун ҳаракатҳои исломии тундгаро ёдоварӣ кард. Ба ҳамаи онҳо идеологияи исломгароӣ хос аст, яъне инкор намудани меъёрҳои демократӣ, ҳуқуқӣ ва дунявӣ ва ҷонибдорӣ намудани ташкили давлати исломӣ хоси фаъолияти онҳо мебошад. Дар ҳамаи онҳо дар ин ё он дараҷа таълимоти ваҳобия, салафия ва дигар ҷараёнҳои ғоявии ифротгароӣ тундгароӣ дида мешавад. Ташкилотҳои мазкур ду мақсади асосӣ доранд: мақсади аввалия (бо роҳи таблиғи ғояҳои тундгароӣ бештар намудани ҷонибдорони худ) ва мақсади ниҳой (ташкил намудани давлати исломӣ). Чунин мақсадҳои стратегии тундгароёни исломӣ на танҳо таҳдид ба суботи сиёсии мамлакат мебошад, балки хатар ба сохтори конститусионии давлат баҳозузори мегарданд.

Дар ин раванд ба инобат гирифтани воқеиятҳои таърихӣ низ хеле муҳим мебошад. То пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ тундгароёни исломӣ, ки дар дохили мамлакат буданд, бо тундгароёни исломии кишварҳои ҷаҳони ислом робита барқарор карда наметавонистанд. Зеро робитаи ҷомеаи коммунистӣ бо ҷомеаҳои хориҷӣ танҳо дар доираи ҳамкориҳои давлатӣ сурат мегирифт, ки дар чунин шароит тундгароёни исломӣ барои паҳн намудани ғояҳои худ ва ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар миёни якдигар имконияти хеле кам доштанд. Аммо дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ сарҳадҳои идеологӣ низ аз байн рафт, ки дар ин раванд кишварҳои Осӣи Марказӣ ба ҷаҳони ислом ворид шуданд ва эҳёи тундгароии исломӣ дар кишварҳои мазкур ба амал омад. Гузашта аз ин, дар солҳои минбаъда вобаста ба пешгирии паҳншавии ғояҳои тундгароии исломӣ аз ҷониби давлатҳои мазкур чораҳои ҷиддӣ андешида шуда бошанд ҳам, боз ба амал омадани рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ

масъалаи мазкурро аз пештара дида мураккабтар гардонид. Ба ибораи дигар, шабакаи интернет ва дигар воситаҳои иртиботӣ барои тундгароёни исломӣ имкониятҳои навро ба вучуд оварданд. Айни замон шуури чамъиятӣ ҳамчун объекти таъсиррасонии тундгароёни исломӣ акнун бо истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ ба амал бароварда мешавад.

Барои мисол, ташкилоти террористию ифротгароии «Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон» ва иттиҳодияи террористию ифротгароии «Паймони миллии Тоҷикистон», ки бо ташаббуси «Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон» ташкил шудаву аз тарафи тундгароёни исломӣ ҷонибдорӣ мегарданд, тули солҳои охир дар шабакаи интернет хеле ғаёл шудаанд. Ғаёлони ин ташкилотҳои террористию ифротгароӣ ба таври кушод ҳукумати мамлакат ва низоми сиёсии кишварро, ки хусусияти демократӣ ва дунявӣ дорад, маҳкум намуда, сарнагун намудани ҳокимияти давлатиро мақсади худ эълон намудаанд. Аз ҷониби ғаёлони ин ташкилотҳо ҳар ҳафта дар шабакаи интернетии «youtube.com» наворҳои видеоии дорои хусусияти ифротгароӣ ва тундгароӣ ҷойгир карда мешаванд. Ғайр аз ин, пайравони онҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ бо исмиҳои мустаор саҳифаҳои интернетии худро боз намуда, ғояҳои ифротӣ ва тундгароии исломиро паҳн намуда истодаанд. Инчунин онҳо дар шабакаи интернет сомонаи иттилоотӣ таъсис дода, ҳар гуна иттилооти бардурӯғ ва таҳқиромезро, ки метавонанд ба шуури шаҳрвандони мамлакат таъсири манфӣ расонанд, паҳн менамоянд. Дар бораи паҳн гардидани иттилооти бардурӯғ аз ҷониби наҳзатиён ва дуруғпардозию бӯхтонсезии онҳо олимони ватанӣ посухҳои саривактӣ додаанд ва мақсадҳои ғарзнокӣ онҳоро доимо ошкор месозанд[1].

Гузашта аз ин, масъалаи ҳамкориҳои ҳизбу ҳаракатҳои террористию ифротгароӣ пешгирӣ намудани таҳдиду хатари онҳоро боз ҳам мураккабтар менамояд. Муҳаққиқи ватанӣ Нурулҳақов Қ. дар яке аз матлабҳои таҳлилии худ дар атрофи моҳияти иртиҷоии ғаёлоияти «Ихвон-ул-Муслимин» андешароӣ намуда, робитаи онро бо идеологияи теократии Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ташкилоти террористию ифротгароии «Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон» хеле хуб нишон додааст. Ғайр аз ин, дар матлаби мазкур зери шиори «миллати ислом» аз байн рафтани хуввият, худшиносӣ ва ифтихори миллии халқҳои мусулмон низ таъкид гардидааст[9].

Агар ба таърихи наҳзати исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, он дар солҳои охири Иттиҳоди Шӯравӣ ба амал меояд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки дар солҳои пештара омилҳои динӣ, аниқтараш унсурҳои сиёсӣ тундгароии дини ислом мавҷуд набуд. Баръакс онҳо ба таври пинҳонӣ робитаи дохилӣ барқарор намуда, пинҳонӣ ғаёлоият мебуданд. Қонунҳои ҚШС Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва ташкилотҳои динӣ» ва «Дар бораи иттиҳодияҳои чамъиятӣ дар ҚШС Тоҷикистон» барои пайдоиши ҳизбу ҳаракатҳои динӣ ва иттиҳодияҳои динӣ боис гардиданд. Шумораи масҷидҳо аз 17 адади замони шӯравӣ то ҳазорҳо адад омада расид. Ин ҳолатро соли 2013 Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанрониҳои худ ба таври зерин таъкид намуда буд: «Имрӯз шумораи масҷидҳо аз 17 адади замони шӯравӣ ба беш аз чаҳор ҳазор расида, теъдоди хоҷиёни кишвар аз 30 нафар то ба 200 ҳазор афзоиш ёфт ва Тоҷикистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ аз рӯи теъдоди масҷидҳо вобаста ба шумораи аҳоли ба мақоми аввал баромад» [13]. Дарвоқеъ, аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтани масҷидҳо бо суръати хеле баланд идома дорад. Чунин тамоюлот то дараҷае рафта расид, ки шумораи масҷидҳо аз шумораи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ зиёд гардиданд. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2019 ба ин масъала таваҷҷуҳи шаҳрвандони мамлакатро ҷалб намуда, ибраз доштанд, ки «Мардуми мамлакат барои иҷрои ниёзҳои динии худ дар як муддати кӯтоҳи соҳибистиқлолӣ зиёда аз 5 ҳазор масҷид бунёд карданд. Акнун вақти он расидааст, ки маъракаи бунёди мактабҳо ва боғчаву кӯдакгонҳоро вусъат бахшида, дар ин кори хайр ҳама якҷо саъю талош кунем ва саҳми худро барои ояндаи давлату миллат гузорем, яъне ғами фарзандонамонро хӯрем» [11]. Воқеан ҳам чунин тамоюлот метавонад дар раванди сиёсикунонии ислом мусоидат намояд. Айни замон на танҳо шумораи масҷидҳо аз шумораи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ бештар шудааст, балки дар миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози шумораи масҷидҳо ҷойи аввалро ишғол менамояд. Таҳқиқоти коршиносони Осиёи Марказӣ,

ки дар доираи лоиҳаи Фонди Фридрих Эберт соли 2017 гузаронидаанд, ин оморро тасдиқ менамоянд (ниг. ба ҷадвал).

Шумораи масҷидҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ[16, с.8].

Кишвар	Шумораи масҷидҳо	Шумораи аҳоли
Ҷумҳурии Тоҷикистон	3930 масҷид	9 126 600 (январӣ 2019)
Ҷумҳурии Қирғизистон	2669 масҷид	6 389 500 (январӣ 2019)
Ҷумҳурии Қазоқистон	2516 масҷид	18 632 200 (январӣ 2020)
Ҷумҳурии Ўзбекистон	2065 масҷид	33 905 800 (январӣ 2019)

Чи гунае, ки мушоҳида намудан мумкин аст, дар миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи масҷидҳо бештар аст. Аммо омори пешниҳодшуда нишондодҳои соли 2017 дар бар мегирад. Чи гунае, ки шоҳид ҳастем, дар паёми солони Президенти мамлакат дар соли 2019 шумораи масҷидҳо зиёда аз 5 ҳазор гуфта мешавад, ки дар ду соли охир аз зиёд шудани онҳо дарак медиҳад.

Инчунин таҳсилоти динии аҳоли ва шаклҳои мухталифи он низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба равандҳои сиёсии ҷомеа ва махсусан ба раванди сиёсикунонии ислом таъсири амиқ мерасонад. Маълум аст, ки дар замони шӯравӣ дар зери таъсири идеологияи коммунистӣ, ки хусусияти атеистӣ дошт, таҳсил намудан дар муассисаҳои динӣ ва гирифтани маълумоти динӣ ғайриимкон буд. Бинобар ин, муллоҳои кунҷакӣ дар хонаҳои худ ба таври пинҳонӣ ба толибилмон дарсҳои исломӣ мегузарониданд. Чунин тамоюлот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ низ идома кард. Фақат як ҳолатро бояд махсус таъкид намуд, ки дар замони шӯравӣ мубаллиғони хориҷӣ наметавонистанд, ки ба дохили мамлакат ворид шаванд ва ҳамчунин шаҳрвандони кишвар низ наметавонистанд, ки дар кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла дар кишварҳои исломӣ таҳсил намуда, маълумоти динӣ гиранд. Аммо баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ чунин вазъият ба кулӣ тағйир ёфта, ба дохили мамлакат на танҳо мубаллиғони исломӣ ворид шуданд, балки шумораи нафароне, ки мехостанд дар кишварҳои исломӣ таҳсил намуда, маълумоти динӣ гиранд, ба маротиба афзоиш ёфт. Албатта, чунин тамоюлот дар зери таъсири омилҳои гуногун ба амал меоянд. Пеш аз ҳама, руҳониёни кишварро метавон ёдоварӣ намуд, ки дар сафарбар намудани ҷавонон ба хориҷи кишвар барои гирифтани маълумоти динӣ ва бо руҳониёни кишварҳои исломӣ робитаҳои гуногун доштани онҳо метавонад омилҳои муассир бошад.

Бо дарназардошти чунин вазъият чанд сол қабл бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мактабҳои олии мамлакат фанни диншиносӣ ба номгуӣи фанҳои ҳатмии таълимӣ ворид карда шуда, таълими он дар ҳамаи факултаҳо ба роҳ монда шуд, то ки ҷавонон аз моҳияти на танҳо дини ислом, балки динҳои дигар низ огоҳ бошанд. Албатта, барои баланд бардоштани маданияти сиёсӣ динии ҷавонони кишвар ин иқдоми хуб ва саривақтӣ мебошад, аммо аз ҷониби кӣҳо ба роҳ монда шудани таълими ин фан масъалаи баҳснок аст. Ба андешаи мо, агар омӯзгори фанни диншиносӣ донишҳои илмию дунявӣ надошта бошад ва агар дингарои ашадӣ бошад, таълими фан на танҳо натиҷаи дилхоҳ намедиҳад, балки дар миёни ҷавонон нофаҳмиҳои зиёдро ба вуҷуд меоварад. Махсусан, агар фанни диншиносӣ моҳиятан ба қуръоншиносӣ ва ё илоҳиётшиносӣ табдил ёбад, он метавонад ҳамчун воситаи таблиғи андешаҳои динӣ баромад наояд. Омӯзгорони фанни диншиносӣ дар баробари шинохти динҳои инчунин бояд дар бораи муборизаи абарқудратҳо, махсусан муборизаҳои геополитикӣ, бархӯрди манфиатҳои миллию геополитикӣ, манфиатҳои миллӣ, амниятӣ миллӣ, давлатдорӣ миллӣ ва ғайраҳо маълумоти кофӣ дошта бошанд, то ки дар таълими ин фан тавонанд ба донишҷӯён масъалаҳои диниро бо дарназардошти манфиатҳои миллии мамлакат шарҳ диҳанд.

Шумораи муассисаҳои таълимии исломӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ[16, с.10].

Кишвар	Шумораи муассисаҳои таълимии исломӣ
Ҷумҳурии Қирғизистон	1 донишгоҳи исломӣ 9 донишкадаи исломӣ 102 мадраса
Ҷумҳурии Қазоқистон	1 донишгоҳи исломӣ 1 донишкадаи такмили ихтисос 9 мадраса 2 маркази омода намудани воизон
Ҷумҳурии Ўзбекистон	2 донишкадаи исломӣ 9 мадраса
Ҷумҳурии Тоҷикистон	1 донишкадаи исломӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ҳаёти динӣ ва муносибатҳои динию мазҳабии шаҳрвандон ба воситаи қонунгузори кишвар ба танзим дароварда мешавад. Аммо дар ин

маврид муҳолифати баъзе руҳониён бо қонунгузори мамлакат баръало ба мушоҳида мерасад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон озодии вичдонро қафолат медиҳад ва тибқи моддаи 26 «Ҳар кас ҳуқуқ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд» [6]. Дар моддаи 1-уми Конститутсия бошад Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати дунявӣ эълон гардидааст. Тибқи муқаррароти моддаи 8 Конститутсияи мамлакат дар Тоҷикистон таъсиси ҳизбҳои хусусияти миллий ва динидошта манъ аст [6]. Ғайр аз ин, дунявияти давлат ва озодии вичдон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» (2009) [7], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2007) [8], ва Консепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дин (2018) [5], низ инъикоси худро пайдо намудаанд. Дар мамлакат ба сифати ниҳоди давлатии махсусгардонидашудаи соҳаи дин Қумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамояд. Ҳамзамон Маркази исломшиносии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо мақсади таҳлилу ташҳис ва баррасӣ намудани равандҳои динию мазҳабии ҷомеа таъсис дода шудааст. Ҳамчун ниҳоди ғайридавлатӣ Маркази исломии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар таркиби худ Шӯрои уламо ро нигоҳ медорад, ташкил ёфтааст, ки он низ дар танзими муносибатҳои динии шаҳрвандон ва фатвои расму русуми динӣ хизмат менамояд. Дар маҷмӯъ, қонунгузори мамлакат ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти динию мазҳабии аҳолии мамлакатро ба танзим дароварда, тибқи стандартҳои давлатдорӣ миллий ва дар заминаи меъёрҳои мазҳабии ҳанафӣ онро пешниҳод намудааст. Айни замон дар муносибат бо таҳсилоти динӣ, анҷом додани ҷашну маросимҳои динӣ, адои ҳаҷ, ташкили иттиҳодияҳои динӣ ва ғайраҳо талаботҳои мушаххас ва қатъӣ гузошта шудааст.

Бо дарназардошти ҷиддӣ гардидани назорати давлатӣ дар соҳаи дин ва мушаххас гардонидани меъёрҳои рафтори динӣ тули чанд соли охир ҷӣ аз ҷониби ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣ тундгароӣ ва ҷӣ аз ҷониби баъзе ташкилотҳои байналмилалӣ андешаҳои садо медиҳанд, ки ғӯё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол озодиҳои динии шаҳрвандони мамлакат маҳдуд гардида истодааст. Ташкилотҳои динӣ ва руҳониён аз ҷониби мақомоти давлатӣ зерӣ назорат қарор гирифтааст ва онҳо аз ҳаёти сиёсӣ дур қарда шуда истодаанд. Ҳатто баъзе таҳлилгарон низ ба ҷунин назаранд, ки назорати қатъии иттиҳодияҳои динӣ ва ҳаёти динии ҷомеа боиси он мегардад, ки мусулмонон аз тарафи давлат истисмор гарданд ва аз ин рӯ, сабаби муташанниҷ гардидани муносибати байни онҳо ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ мегардад [4]. Аммо бояд таъкид намуд, ки ин гуна баррасӣ масъалаи хеле баҳснок аст. Махсусан, бо дарназардошти воқеиятҳои замони муосир, ки раванди ташаккули миллий ва давлатсозиву миллатсозӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ бе ин ҳам бо таҳдиду хатарҳои ғайрианъанавӣ рӯ ба рӯ шуда истодааст. Гузашта аз ин, масъалаи мазкур бо дарназардошти қонуниятҳои таъмини амнияти миллий ва бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ агар баррасӣ шавад, дурусти сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дин ва роҳандозӣ намудани назорати давлатӣ дар соҳаи танзими дин қобили қабул мегардад. Зеро ҳамаи давлатҳои олам барои амалӣ намудани ҳимоя қардани манфиатҳои миллии кишвари худ талош меварзанд ва ҳангоми эҳсос намудани таҳдиду хатар ба манфиатҳои ҳаётан муҳими мамлакат ҷораҳои дахлдор меандешанд. Барои мисол, президенти Иёлоти Муттаҳидаи Америка Доналд Трамп барои пешгирӣ намудани сар задани амалҳои террористӣ дар ҳудудҳои Иёлоти Муттаҳидаи Америка қандин маротиба пешниҳод намуда буд, ки ба Иёлоти Муттаҳидаи Америка ворид шудани мусулмононро манъ намоянд [3]. Ҳол он, ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка яке аз давлатҳои мебошад, ки дар он озодии вичдон ва демократия ба таври ҷашмгир рушд қардааст.

Ба андешаи мо, онҳое, ки аз хориҷии мамлакат ва баъзан аз дохили кишвар вобаста ба соҳаи дин ва танзими дин ба сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳогузори менамоянд, ба асли масъала баҳои яктарафа медиҳанд. Бояд ин масъаларо бодарназардошти воқеаву ҳодисаҳои, ки дар солҳои соҳибистиклолии кишвар дар мамлакат рух додаанд, баҳогузори намуд. Гузашта аз ин, ҳангоми таҳлили сиёсати давлатӣ дар соҳаи дин мавқеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти кишвар бояд ба инбат гирифта шавад. Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо дар суҳанрониҳои худ аз дини ислом пуштибонӣ намуда, терроризм ва тундгароӣ ҳушунатомезро, ки дар симои ислом зоҳир мегардад ва дини исломро бадном менамояд, маҳкум месозад. Ҷунончи соли 2007 Президенти мамлакат дар яке аз паёмҳои табриқии худ ба муносибати иди Қурбон дар атрофи моҳияти дини ислом ҷунин ибрози андеша намуда буд: «Дини мубини ислом тамаддун ва фарҳанги ғановатмандест, ки бо арзишҳои олии ҷовидонаи худ дар давоми асрҳо

дар ташаккули худшиносӣ ва худогоҳии халку миллатҳои гуногуни олам, аз ҷумла тоҷикон, нақши бағоят бузург бозидааст. Фарҳанги бузурги исломӣ саршор аз ғояҳои эҳсонӣ, муомилаи нек бо ҳамсоягон, мурувват ба дӯстон, дилсӯзию ғамхорӣ ба беморону нотавонон, ёди хайр аз гузаштагон мебошад. Ислом адаб ва панду насиҳат аст. Аз ин рӯ, вазифаи муқаддаси мусулмонон аз он иборат аст, ки дар тарбияи ахлоқи ҳамидаи ҷомеа ҳамаҷониба саҳм гиранд» [12]. Аммо дар мавриди аз ҷониби ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ ифротгарӣ истифода гардидани дини ислом ва бадном шудани он низ доимо суҳанронӣ намуда, чунин амалҳоро қотеона маҳкум месозад. Чунинчи соли 2019 ҳангоми мулоқот бо афсарону аскарони Қувваҳои Мусаллаҳи мамлакат ибраз доштанд, ки «Равандҳои муосири ҳарбӣ вуҷуд сиёсии минтақа ва ҷаҳон собит месозанд, ки сӯйистифода аз терроризм ва ғояҳои хушунатомезӣ ифротгарӣ, кӯшишҳои сиёсисозии дини ислом ҳамчун бузургтарин хатар ба таъмини амният, сохти конститусионӣ, дунявият, сулҳу субот ва рушди иқтисодиву иҷтимоии давлатҳо арзёбӣ мегарданд» [14].

Муаррихи тоҷик Шарипов А.Н. қайд мекунад, ки «Дастури Пешвои миллат оид ба таълифи Қуръон бо тарҷумаи тоҷикӣ, Саҳеҳи Бухорӣ, осори пурғановати бузургон, сохтани Масҷиди бузургтарин дар Осӣи Марказӣ, ҳимояти мазҳабу дин аз минбарҳои баланди байналмилалӣ, аз қабилӣ иртибот надоштани терроризм ба ислом, зиёрати хонаи Худо ҳамчун шукргузорӣ аз истиқрори сулҳ, шарафи зиёрати дохили ҳарами шариф, ворид шудан ба рӯйхати 500 мусулмони муассири дунё аз қамоли мусулмонӣ, ҳимоят аз дину оин ва мазҳаб, на танҳо дар фазои кишвар, балки минтақа ва ҷаҳон бешубҳа мо метавонем Пешвои миллатро ҳамчун ҳомии мазҳаб ва сулҳ эътироф намоем, зеро тақдир ба мазҳаби ҳанафӣ ягона роҳи ҳифзи арзишҳои динӣ ва пешгирии хушунат дар заминаи динӣ мебошад» [17, с. 292-296].

Бояд гуфт, ки дар тӯли 29 соли соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти сиёсӣ маънавии мамлакат ҳодисаю воқеаҳои гуногун ба амал омадаанд, ки аксари онҳо дар зерин таъсири омилҳои динӣ пайдо шудаанд. Бо дарназардошти чунин ҳолат гуфтан мумкин аст, ки таъсири омилҳои динӣ на танҳо ба суботи сиёсии кишвар, балки ба рушди ояндаи мамлакат таъсири амиқ расонидааст. Аз ҷумла, сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1992-1997), ки дар он нерӯҳои зиддиҳукумати роҳанӣ аз ҷониби исломӣ ташкил менамуданд; ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий, ки дар заминаи муқаррароти он на танҳо Комиссияи оштии миллий барои гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ ҳарбӣ шуруъ намуд, балки фаъолияти ҳизби диниро дар мамлакат иҷозат дод; шуруъ аз солҳои 2000 хуруҷи ғояҳои тундгарӣ исломӣ, зиёд гардидани ҳизбу ҳаракатҳои ифротгарӣ террористӣ, ба сафи онҳо ҷалб гардидани шаҳрвандони мамлакат; кӯшиши анҷом додани табодули давлатӣ аз ҷониби пайравони ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон ва бо иштироки генерал Назарзода А., бо истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ интернетӣ ба иғвоангезӣ фитнаангезӣ машғул гардидани пайравони ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон ва ҷаҳангари ҳодисаю воқеаҳо Ҳукумати мамлакатро водор намуданд, ки барои таъмини сулҳу субот ва пешгирии намудани низоҳҳои навбатӣ чораандешӣ намоянд.

Бо дарназардошти воқеаҳои дохилию берунӣ, ки дар зерин таъсири омилҳои динӣ ба амал омада буданд, Ҳукумати мамлакат дар сиёсати давлатӣ худ дар соҳаи дин як қатор чораҳои зарурӣ ва саривақтиро роҳандозӣ намуд. Пеш аз ҳама, муайян намудани номгуӣ ташкилотҳои ифротгарӣ террористӣ ва бо қарори Додгоҳи Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мамнуъ эълон намудани фаъолияти онҳо дар қаламрави мамлакат яке аз иқдомҳои пешгирикунандаи оқибатҳои ноғувори омилҳои динӣ мебошад.

Моҳи сентябри соли 2015, баъди он, ки пайравони ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон барои ташкил намудани табодули давлатӣ кӯшиш намуданд, Додгоҳи Олии мамлакат фаъолияти онро манъ намуда, онро ҳизби террористӣ ифротгарӣ эълон кард. Моҳи майи соли 2016 ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаи раёипурсии умумихалқӣ тағйир иловаҳо ворид карда шуд, ки яке аз он тағйиротҳо манъ намудани фаъолияти ҳизбҳои динӣ ташкил медиҳад. Ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи моддаи 1 Конституцияи мамлакат давлати дунявӣ эълон шудааст, дар фазои сиёсии кишвар ҳизби исломӣ фаъолият менамуд. Чунин ҳолат маъноӣ онро дошт, ки муқаррароти моддаи 1 ва моддаи 28 конституция бо ҳамдигар мухолифат доштанд. Зеро дар давлати дунявӣ нерӯҳои динӣ бояд хусусияти сиёсӣ надошта бошанд ва бояд барои ташкил намудани давлати динӣ кӯшиш накунад. Аз лиҳози илмӣ гуем агар, дар давлати дунявӣ руҳониён наметавонанд, ки барои ба даст овардани ҳокимият мубориза баранд. Зеро қонунгузори давлати дунявӣ ин гуна фаъолиятро иҷозат намедихад. Албатта, ин маъноӣ онро надорад, ки руҳониён ва ё пайравони дин наметавонанд ба ҳизбҳо аъзо шаванд. Баръакс дар он ҳизбҳои

сиёсие, ки фаъолияти онҳо тибқи қонун иҷозат дода шудааст, ҳамаи пайравони дин метавонанд аъзо шаванд. Аммо ташкил намудани ҳизби динӣ бо меъёрҳои асосии давлати дунявӣ муҳолифат менамояд.

Вобаста ба таҳдиду хатарҳои дохилию берунӣ, ки аз омилҳои динӣ вобастаанд, директори Маркази исломшиносии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Файзулло Баротзода таҳлили муфассале пешниҳод намудааст. Дар таҳлили ӯ ба таҳдидҳои хориҷӣ омилҳои зерин ворид карда шудаанд: таҳсили динӣ гирифтани дар хориҷа, дастгирӣ ёфтани созмонҳои ифротгароӣ террористӣ, дастрасӣ доштани онҳо ба кумакҳои молиявӣ, мубодилаи озоди иттилоотӣ, нодуруст шарҳ додани вазъияти иҷтимоӣ сиёсии мамлакат ва вазъи озодии динии шаҳрвандон дар ВАО-и хориҷӣ, таблиғи ғояҳои тундгароии динӣ аз ҷониби ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон, вазъи ноустувори Ҷумҳурии Исломии Афғонистони ҷангзада, ҷалби шаҳрвандони мамлакат, махсусан муҳоҷирони меҳнатӣ ба сафи ташкилотҳои ифротгароӣ террористӣ. Таҳдиду хатарҳои дохилӣ бошанд аз омилҳои зерин вобаста доништа шудаанд: сатҳи пасти саводнокии динии аҳоли, рафтори донишҷӯёне, ки дар муассисаҳои таълимии хориҷӣ маълумоти динӣ гирифта истодаанд, дар дохили мамлакат аз ҷониби баъзе руҳониёни тундгаро паст задани шаъну шарафи руҳониёни таҳаммулгаро, барангехтани кинаю адовати динӣ ва миллӣ, ҷалби ҷавонон ба сафи ифротгароён ва тундгароён[2].

Вобаста ба масъалаи паҳн гардидани ғояҳои ифротгароӣ тундгароӣ дар миёни муҳоҷирони меҳнатӣ андешаҳои гуногун мавҷуданд. Аммо дар аксар маврид мушоҳида намудан мумкин аст, ки тундгароён исломӣ ва созмонҳои ифротгароӣ дар миёни муҳоҷирон меҳонадорӣ ҷонибдорӣ пайдо намоянд ва онҳоро ба сафҳои худ ҷалб созанд. Муҳаққиқони ватанӣ М.А. Олимов ва С.К. Олимова ибраз медоранд, ки муҳоҷирони меҳнатиро аз рӯи мансубияти динию мазҳабияшон ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: якум, онҳое, ки аз мазҳаби анъанавии ҳанафӣ пайравӣ менамоянд ва дигар ҷараёнҳои динӣ, аз қабиле салафия, «Ҳизб-ут-Таҳрир» ва монанди инҳоро маҳкум месозанд; дуум, онҳое, ки аз ҷараёнҳои динии ҷаҳонӣ пайравӣ менамоянд. Аксарияти муҳоҷирон вобаста ба масъалаи шинохти мазҳабҳои мушкӣ мекашанд. Тибқи назарпурсии онҳо 41% пурсидашудагон муайян карда натавонистаанд, ки ба қадом мазҳаб тааллуқ доранд, 18,5% онҳо аз посух додан худдорӣ намудаанд, ки чунин ҳолат на танҳо маърифати пасти динии онҳоро нишон медиҳад, балки онҳо намеҳоянд, ки дини исломро ба мазҳабҳои ҷудо намоянд[10, с. 161].

Ҳамин тариқ, таъсири омилҳои динӣ ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлилу баррасӣ намуда, ба чунин хулосаҳо расидем:

– омилҳои динӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду шакл зоҳир мешаванд: созанда ва таҳрибӣ. Омилҳои динию мазҳабии созанда аз исломи таҳаммулгаро ва исломи анъанавӣ сарчашма гирифта, моҳияти онро арзишҳои ахлоқию маънавий ва ҷанбаҳои тарбиявии онро ахлоқи ҳамида ташкил медиҳад, ки он дар таъмини назму низоми ҷамъиятӣ саҳми арзанда дорад. Аммо омилҳои динию мазҳабии таҳрибӣ бо фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣ террористӣ алоқаманд буда, ҷавҳари онро тундгароии динӣ ва зӯроварии хушунатомез ташкил медиҳад, ки он ба сохтори конституционии давлат, яқпорчагии марзубум, суботи сиёсии кишвар, тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман таҳдид менамояд. Аз ин рӯ, амалӣ намудани муборизаи беамон бо омилҳои динию мазҳабии таҳрибӣ хеле муҳим ва саривақтӣ мебошад;

– тундгароии исломӣ ва ифротгароии динию сиёсӣ дар самти ташаккулёбии давлатдорӣ навини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ монеа эҷод намуда истодааст. Ғояпардозон ва тундгароён исломӣ бо ҳар роҳу восита андешаҳои ифротгароӣ ва тундгароии диниро дар миёни кишрҳои гуногуни ҷомеа паҳн намуда, бо ин ба шури ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонанд ва рафтори шаҳрвандонро тағйир медиҳанд. Бо дарназардошти чунин омил гуфтан мумкин аст, ки тундгароии исломӣ ва ифротгароии динию сиёсӣ дар шароити навини давлатдори омилҳои бесуботкунандаи ҳаёти сиёсии кишвар мебошанд;

– Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати тозаистиклол аз лиҳози таъсири омилҳои динӣ, махсусан таъсири омилҳои исломӣ дар самти ташаккулдиҳии давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд осебпазирии зиёд дорад. Якум ин, ки кишвар дар марҳилаҳои аввали рушди инкишоф қарор дорад ва дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ҳанӯз ҳам мушкӣҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ идеологӣ ҷой доранд, ки чунин вазъият дар самти муқовимат бо тундгароии исломӣ монеаи ҷиддӣ эҷод менамояд. Ғайр аз ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Федератсияи Россия муҳоҷирони зиёд дорад, ки дар ин гуна вазъият хавфи гаравидани ҷавонон ба сафи ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ меафзояд. Инчунин роҳ ёфтани ғояҳои тундгароии исломӣ ба дохили кишвар ва бо роҳу

воситаҳои гуногун тарғибу ташвиқ гардидани онҳо хавфи зиёд гардидани пайравони он ва ба вучуд омадани бадбинии ҳукукию сиёсиро ба миён меорад.

АДАБИЁТ

1. Абдулҳаев, К. Дурӯғу бухтонҳои навбати М.Кабири [манбаи электронӣ] / К. Абдулҳаев. – URL: <http://mit.tj/article/дурӯғу-бухтонҳои-навбати-м-кабири> (санаи истифодабарӣ: 12.01.2020)
2. Баротзода, Ф. Религиозная ситуация в Республике Таджикистан [электронный ресурс] / Ф. Баротзода. – URL: <http://mit.tj/article/религиозная-ситуация-в-республике-таджикистан> (дата обращения: 10.12.2019)
3. Инициатива Трампа о запрете на въезд в США мусульманам исчезла с его сайта [электронный ресурс]. – URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3774927> (дата обращения: 25.12.2019)
4. Ислам и государства Центральной Азии: Риторика и практика отношений [электронный ресурс]. – URL: <https://www.fergananews.com/articles/9618> (дата обращения: 25.12.2019 г.)
5. Концепсия сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дин [Матн] // Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 2018, №1042 тасдиқ шудааст.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.05.2016. [манбаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/taxonomy/term/5/111> (санаи истифодабарӣ: 12.11.2019)
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №3, мод. 82; с. 2011, №6, мод. 450; Қонуни ҚТ аз 02.01.2018 с., №1497.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анбана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2007, №6, мод. 428; с. 2008, №6, мод. 448; с. 2010, №7, мод. 568; Қонунҳои ҚТ аз 30.05.2017 с., №1428; аз 28.08.2017 с., №1461
9. Нурулҳақов, Қ. «Ихвон-ул-Муслимин» ва моҳияти иртиҷоии он [манбаи электронӣ] / Қ. Нурулҳақов. – URL: <http://mit.tj/article/“ихвон-ул-муслимин”-ва-моҳияти-иртиҷоии-он> (санаи истифодабарӣ: 03.03.2020)
10. Олимов, М.А. Трансформация идентичности в миграции: этничность и религия (на примере таджикской трудовой миграции в России) [Текст] / М.А. Олимов, С.К. Олимова // Вестник Томского государственного университета. История. – 2019. – № 59. – С.161.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019 [маводи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/21975> (санаи истифодабарӣ: 25.01.2019)
12. Паёми табриқ ба муносибати иди Курбон. 18.12.2007 [манбаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/325> (санаи истифодабарӣ: 29.12.2019)
13. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони аҳли ҷомеаи мамлакат. 04.07.2013 [манбаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/4666> (санаи истифодабарӣ: 25.10.2019)
14. Суханронӣ дар чорабинии тантанавӣ ба ифтихори 26-солагии таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳ. 23.02.2019 [манбаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/19456> (санаи истифодабарӣ: 29.12.2019)
15. Турдиназаров, А.С. Доктринаи иҷтимоию сиёсии ислом ва ҳосиятҳои асосии он [Матн] / А.С. Турдиназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми 2. – 2019. – №10. – С.324.
16. Центральная Азия: Пространство «шелковой демократии». Ислам и государство [Текст]. – Алматы, 2017. – С.8.-10.
17. Шарипов А.Н. Махсусият ва омилҳои маҳбубият касбнамудаи Пешво. // Паёми ДМТ. №1, 2019, С.292-296

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ДИНИ БА СУБОТИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола сабабҳои рӯ овардан ба динро аз ҷониби ҷавонон тадқиқ мекунад, зимнан зухурот ё падидаи ҳуввият низ мавриди баррасӣ қарор додда шудааст. Муносибати ҷавонони муосир нисбати дин ҳамчун дараҷаи дониши мазмуну муҳтавои дин ва дараҷаи назари шахсиятӣ арзёбӣ карда мешавад. Дар мақола раванди коррелятсияи умумибашарӣ ва шахсӣ дар дин кушода дода мешавад. Натиҷаҳои тадқиқоти эмпирикӣ тасвиру тавсиф карда мешаванд, ки имкон фароҳам оварданд муқаррар карда шаванд, ки новобаста ба рушди дину тақводорӣ дар гурӯҳи ҷавонон ҷанбаи одаткунӣ ба расму русуми динӣ, ҳамчунин номуташаккилии тасаввуротҳо оид ба эътиқодоти динӣ, тағйироти мувозинати этноконфессиялӣ, мушкilotи иҷтимоӣ-иқтисодӣ на фақат рӯ овардани ҷавонро ба дин, балки гурӯҳе аз шахсонӣ калонсолро низ ба бор меорад.

Дар мақола кӯшиши ба харҷ дода шудааст, ки равандҳои диние ба низом дароварда шаванд, ки дар замони муосир дар муҳити ҷавонон мавҷуданд. Проблемаи диндорӣ тақводорӣ ҷавонон ҳамчун замони пешина хеле актуалӣ мебошад ва тадқиқи низомнокро тақозо мекунад. Ҳадафи тадқиқ кӯшиши ташаккули манзараи тому бутуни афзалиятҳои динию конфессиялӣ ва тамоюлҳои арзишноки ҷавонро фаро мегирад. Ҳамзамон мусаллам аст, ки механизмҳои чунин табдилёбӣ (трансформатсия) дар Тоҷикистони муосир коркард нагаштаанд.

Калидвожаҳо: дин, мазҳаб, раванд, ҷавонон, коркард, коррелятсия, афзалиятҳо, тамоюлҳо, арзишҳо, гурӯҳ, замони муосир, проблема.

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются причины обращения молодежи к религии, обсуждается феномен идентичности. Отношение современной молодежи к религии оценивается как уровень знания содержания религии и степень личного принятия. В статье раскрывается процесс соотношения всеобщего и личного в религии. Описаны результаты эмпирического исследования, которые позволили установить, что, несмотря на развитие религиозности и благочестия у молодежи, сохраняется аспект привыкания к религиозным обычаям и традициям, а также дезорганизация представлений о религиозных верованиях, экономические сдвиги, изменения и изменения, обращение в религию молодежи, но и группы пожилых людей.

В статье ставится задача систематизировать религиозные процессы, существующие в современное время среди молодежи. Проблема религиозности и набожности молодежи по-прежнему очень актуальна и требует систематического исследования. Цель исследования - попытаться создать целостную картину религиозных предпочтений и ценностей молодежи. В то же время очевидно, что механизмы такой трансформации в современном Таджикистане не разработаны.

***Ключевые слова:** религия, конфессия, процесс, молодежь, переработка, соотношение, приоритеты, тенденции, ценности, группа, современность, проблема.*

INFLUENCE OF RELIGIOUS FACTORS ON THE POLITICAL STABILITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the reasons why young people turn to religion, discusses the phenomenon of identity. The attitude of today's youth to religion is assessed as the level of knowledge of the content of religion and the degree of personal acceptance. The article reveals the process of correlation between the universal and the personal in religion. The results of an empirical study are described, which made it possible to establish that, despite the development of religiosity and piety among young people, the aspect of getting used to religious customs and traditions remains, as well as the disorganization of ideas about religious beliefs, economic shifts, changes and changes, conversion of young people to religion, but and groups of older people.

The article aims to systematize the religious processes that exist in modern times among young people. The problem of religiosity and piety of young people is still very relevant and requires systematic research. The purpose of the study is to try to create a holistic picture of the religious preferences and values of young people. At the same time, it is obvious that the mechanisms for such a transformation have not been developed in modern Tajikistan.

***Keywords:** religion, confession, process, youth, processing, ratio, priorities, tendencies, values, group, modernity, problem*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хусайнзода Аминҷон Бурихон— номзади илмҳои сиёси, муаллими калони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 987932088.

Сведения об авторе:

Хусайнзода Аминджон Бурихон— кандидат политических наук старший преподаватель Кулябского государственного университета им.А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 987932088.

About the author:

Husainzoda Aminjon Burikhon - candidate of political sciences, senior lecturer of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Phone: 987932088.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЕ О СОЗНАНИИ И РАСПРОСТРАНЕНИИ КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

*Ван Юйхун, Чжан Ян, Су Хаотьянь, Ван Вэйхун
Китайского нефтяного университета (Хуадун)*

Дружественные отношения между Таджикистаном и Китаем имеют давнюю историческую традицию. С момента обретения независимости Китай и Таджикистан достигли ряда важных успехов в экономической, политической, военной и других областях сотрудничества. С тех пор, как в 2013 году Китай предложил стратегию «Пояс и путь», Таджикистан активно способствовал стыковке национального плана развития и выбранной Китаем стратегии. Возможности совместного сотрудничества с Китаем расширились, и отношение стало шире и глубже. Исследование распространения китайской культуры в Таджикистане поможет укрепить взаимодействие между двумя странами и послужит основой для дальнейшего освоения китайской культуры за рубежом. Это также будет способствовать уменьшению недопонимания культурных различий в процессе обмена между Китаем и Таджикистаном, а также расширению областей стратегического сотрудничества между государствами.

1. Исторический контекст

Как предшественники таджиков, согдийцы имели долгую историю контактов с Китаем и эти контакты происходили во множестве регионов. Влияние китайской культуры на согдийцев во времена династии Тан было особенно значительным. Еще в 16-й династии перед периодом Северных и Южных династий согдийцы разработали маршруты из западных регионов на восток. По этим маршрутам согдийцы смогли проникнуть в бассейн Тарима, коридор Хекси, бассейн Сычуани и в различные части Центральных равнин, сформировали свои собственные деловые сети и поселения иммигрантов во многих частях нашей страны. [1, с.4]. Во времена династии Тан Согдийский регион был включен в состав территории Тан. Согдийцы, которые занимались торговлей, часто сталкивались с китайской культурой. Степень их понимания китайской культуры в то время демонстрировала постепенную тенденцию к углублению. С периода Северных и южных династий до династии Тан значительная часть согдийцев въехала в Китай в качестве официальных лиц. Привычки одеваться и даже стиль мышления согдийцев, которые въехали в Китай, находились под влиянием китайской культуры. Костюмы династии Тан были найдены в гробницах согдийцев, которые въехали в Китай во времена Тан. Значительная часть согдийцев, прибывших в Китай, постепенно приняли конфуцианство, чтобы интегрироваться в жизнь Центральных равнин, а появление чиновников-согдийцев показывало тенденцию к «отказу от воинственности и следованию культуре» [2, с.163]. Кроме того, согдийцы отвечали за перевод в торговле между Китаем и Уйгурским ханством, Тубо и другими регионами. Таким образом, мы можем видеть, что китайская культура даже в древние времена привлекала согдийцев, а культурные контакты, обмены и переселения между двумя странами имеют долгую историю и дают хорошую основу для сотрудничества.

2. Современная ситуация

С момента обретения Таджикистаном независимости культурное сотрудничество между Таджикистаном и Китаем достигло больших высот. Работы учёного Р. Алимова дают детальное представление о достижениях таджикско-китайского культурного сотрудничества [3, с.92]. В декабре 1993 года две страны подписали «Соглашение о культурном сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой» в Душанбе. Этот документ поощряет и поддерживает сотрудничество между государствами в областях культуры, искусства, образования, общественных наук, журналистики, издательского дела, кино и спорта. На этой основе стороны подписали «План культурного обмена на 2005-2009 годы между Министерством культуры Республики Таджикистан и Министерством культуры Китайской Народной Республики», были проведены совместные гастролы литературных и художественных коллективов в крупных городах обеих стран, а

также прошли международные и национальные фестивали искусств. Гражданское общество и культурные группы также активно участвовали в сотрудничестве и установлении долгосрочных, стабильных отношений в различных областях.

В области образования, после более, чем 20-летнего сотрудничества между государствами, преподавание китайского языка в Таджикистане вступило в период планомерного развития. Преподавание китайского началось в 1997-м году, и к настоящему времени это государство имеет два Института Конфуции. Учебные центры были размещены в крупных городах и университетах по всей стране, также было подготовлено большое количество преподавателей китайского и переводчиков.

Шанхайская организация сотрудничества играет важную роль в культурном взаимодействии между двумя народами. В рамках этой организации государства-члены создали механизм для встреч между министрами культуры государств-членов ШОС и подписали ряд соглашений о сотрудничестве. Также, были созданы проекты совместных работ в целях содействия расширению культурного обмена между двумя странами. Количество стипендий для таджикских студентов в Китае значительно увеличилось, была улучшена система зачисления в Китайские ВУЗы. [4, с.70]

3. Исследование и анализ

В 2012-м году, в Душанбе Лю Вэйцянью провел опрос под названием «Образ Китая в глазах народа Таджикистана» [5, с.52]. С помощью методов свободного теста на ассоциацию изображений, а также теста свободного ассоциативного словаря и других методов он узнал больше об отражении Поднебесной в глазах таджиков. Учёный предоставил также всю нужную справочную информацию вместе с описанием методов проведённого исследования. В целом, опрос фокусируется на изучении понимания таджикским народом Китая с точки зрения культуры и анализирует недавние изменения в данной области. При этом, проводится сравнение ответов на аналогичные вопросы в проводившихся ранее исследованиях.

Местом проведения этого опроса был выбран город Худжанд. Худжанд расположен в Согдийской области на севере Таджикистана. Это второй по величине город в стране, а также важный пункт на Великом Шелковом пути. Кроме того, он является одним из старейших городов Центральной Азии. В 2014 году в Худжанде при Горно-Металлургическом Институте Таджикистана был создан второй в стране Институт Конфуций. С момента своего создания он выполняет функцию китайского учебного центра на севере Таджикистана. Выборка проводившегося опроса является полностью репрезентативной, а также отражает влияние Института Конфуций на культурную коммуникацию. Исследование проводилось с использованием комбинации онлайн- и офлайн-анкет. Опрос начался 9 декабря 2021 года и закончился 28 января 2022. Испытуемыми людьми стали граждане Таджикистана всех возрастов. В общей сложности было собрано 117 анкет (100 из них оказались годными к использованию). Вопросы анкеты касались понимания респондентами китайской культуры – речь шла об одежде, питании, жилье и о других её элементах. Также, были затронуты темы доступа к соответствующей информации и нюансы отношения опрошенных к распространению культуры Поднебесной в Таджикистане. Кроме того, автор провел интервью с двумя студентами-таджиками, которые сейчас находятся в Китае. Посредством обобщения и анализа результатов анкетирования и интервью автор выдвинул предложения по дальнейшему продвижению данной культуры на территории Таджикистана.

Понимание таджиками китайской культуры и способов получения культурной информации.

Вопрос 1. В рамках свободного словарного ассоциативного теста от респондентов требовалось написать три слова-ассоциации со словом «Китай».

Ответ	Большая китайская стена	Дракон	Палочки	«Ni hao» («здравствуйте») и китайская кухня
Количество	15	12	11	10
Частота	15%	12%	11%	10%
Ответ	Кунг-фу, фестиваль, древний	Панда, Праздник весны, красный фонарь	чай, ушу	Трудолюбивые люди, разные культуры, китайский иероглиф, пекинская опера, чайная церемония, гостеприимный, «zaijian» («до свиданья»)
Количество	7	6	5	4
Частота	7%	6%	5%	4%
Ответ	История, состоятельная, красный, Джеки Чан, развивающийся, культурный, дружелюбные люди, одежда, красивое место, Тяньшань, китайский язык	«Ni zenme yang» («как дела»)? умные люди, население, «xiexie» («спасибо»), Пекин, китайская каллиграфия, Конфуций, рис, «Chifan le ma» («ты уже поел»)? любовь, фарфор, работать, «dui bu qi» («извините»), инновационная технология, общительный	«Hao jiu bu jian» («давно не виделись»), китаеведение, широкий ланьчжоуский рамен, «duo shao qian» («сколько это стоит»), запретный город, великая страна, танец, общение, спорт, карьера, яркий, свадебная одежда, сдержанный, «в чужой монастырь со своим уставом не ходят», «ni jiao shen me ming zi» («как тебя зовут»)? «ni zhu na li» («где ты живешь»)? философ, экономика, дружба, мир, удача, вырезание из бумаги, Гонконг, 5000 лет, древний язык, поэт, возможность, бумага, квадратная монета, китайское кино, платье ципао, красный флаг, вода, Шелковый путь, большая страна, Мао Цзэдун, Сиань, горячий горшок, мост длиной 35 км, богатые ресурсы, красный конверт, масло чили, стоять в очереди, «zao shang hao» («доброе утро»)	
Количество	3	2	1	
Частота	3%	2%	1%	

Таблица 1. Слова, которые Таджикский народ ассоциируют с «Китаем»

Согласно опросу, в Таджикистане со словом «Китай» ассоциируются, прежде всего, слова «Большая стена», «дракон» и «палочки для еды» – их процент среди ответов составил 15%, 12% и 11% соответственно. Кроме того, слова «китайская кухня», «кунг-фу», и «Праздник весны» заняли более 5% среди ответов. Из всего этого видно, что впечатление о Китае у жителей Таджикистана тесно связано с традиционной китайской культурой. Ряд положительных слов, таких как «трудолюбивые люди», «гостеприимный» и «богатый», также заняли своё место в числе ответов. Видно, что народ Таджикистана относительно дружелюбно относится к Китаю и китайцам. В последние годы плоды китайско-таджикского сотрудничества в областях политического доверия, экономического строительства и борьбы с эпидемией были признаны таджиками. Кроме того, в ответах также очень часто появлялись упоминания слов «китайский язык» и «китайские иероглифы», а также ежедневные приветствия, такие как «ni hao», «zaijian» и «ni zenme yang». Некоторые респонденты указывали произношение этих приветствий буквами кириллицы, а некоторые написали эти

слова непосредственно на китайском языке. Данный нюанс тесно связан с Институтом Конфуций, созданный в городе Худжанде, а также с предприятиями, которые финансирует Китай. Высокая частота обменов с носителями китайского языка в области образования и экономики постепенно сделала некоторые повседневные выражения привычными для таджиков. Появление слова «инновационная технология» также показывает, что у таджикского народа есть определенное понимание о достижениях Китая в области науки и техники в последние годы. Низкая частота слов «китайские фильмы» «Шелковый путь» аналогично отражает ситуацию в областях индустрии развлечений и национальной политики.

Во втором вопросе респондентам предлагалось написать китайские иероглифы, которыми они овладели. Из 100 респондентов 17 заявили, что не умеют писать по-китайски, а 6 ответили, что могут писать китайскими иероглифами, но не перечислили, какими именно. В релевантных ответах, чтобы свести к минимуму влияние малоиспользуемых иероглифов (респонденты с высоким уровнем языка их могут писать), для анализа были взяты данные с более 5, и отдельно подсчитано количество вхождений отдельных иероглифов и фраз.

Ответ	中 (китайский)	好 (хороший)	我 (я, мой)/ 你 (ты, твой)	你好 (привет, здравствуй)	人 (человек) / 中国 (Китай)
Количество	22	20	16	12	13
Чистота	25.9%	23.5%	18.8%	14.1%	15.3%
Ответ	口 (род, вход)	是 (да, являться)	月 (луна, месяц)/ 爱 (любить)/汉语 (китайский язык)/文化 (культура)	一 (один)/不 (не)/三 (три) /的 (частица, чей, какой, который)/ 语 (язык)	
Количество	10	9	7	6	
Чистота	11.8%	10.6%	8.2%	7%	

Таблица 2. Китайские иероглифы, освоенные студентами Таджикистана (чистота ≥ 5)

Иероглифами, которые чаще всего появлялись в этом опросе, были «中», «好», «我», «你». Более часто появляются «你好», «中国», «汉语» и «文化». Данные результаты говорят о том, что респонденты смогли освоить относительно простые китайские иероглифы, повседневные приветствия и простую лексику, которая связана с языком. Таджики имеют определенное понимание китайских иероглифов, но степень его невысока. Иероглифы, которые могут быть ими написаны, имеют большой разброс в плане содержания, и актуальность их невелика. Автор исследования полагает что люди приобрели их случайно в повседневной жизни, при экономических и торговых обменах, хобби, и в различных ситуациях, а не в результате систематического изучения.

В вопросах 4-13 подробно рассматривается понимание населением Таджикистана различных элементов китайской культуры, таких как одежда, еда и история. Чтобы более точно понять уровень осведомленности респондентов, исследователь сначала выяснял понимали ли люди, о чём шла речь, а затем запрашивались подробные объяснения. В комплексных анкетах некоторые респонденты высказывали только суждения и не давали дальнейших объяснений.

Доля респондентов, выразивших понимание различных элементов китайской культуры	
Китайская кухня	89%
Китайская одежда	72%
Конфуций	87%
Китайская медицина	82%
Династии китайских императоров	48%
Китайские достопримечательности	90%
Китайские знаменитости	87%
Китайские фильмы и сериалы	54%
Китайские предприятия	70%

Доля респондентов, проявивших определенные знания о китайской кухне, составила 89%. Среди них процент людей, которые прямо сказали, что им нравится китайская кухня, превысило 80%. Респонденты которые сказали, что им «понравилась» китайская кухня, чаще всего упоминали такие блюда, как утка по-пекински, клецки, лапша, ланьчжоуский рамен, рис, курица на большой тарелке и др. «Брендовые» деликатесы, а также традиционные китайские деликатесы относительно популярны. Блюда северо-западных регионов, которые похожи на привычные таджикам, упоминались во время опроса в числе прочих. Наличие некоторого количества китайских ресторанов отражает то, что людям интересно попробовать китайскую кухню как что-то новое, но это не повлияет на привычки людей в еде.

72% жителей Таджикистана заявили, что знают китайскую одежду и выразили желание покупать вещи с китайскими элементами. Среди ответов много раз упоминались «платье ципао», «халат ханфу» и «костюмы династии Тан». Однако 14 человек приняли японское кимоно за китайскую одежду. Даже если не учитывать этот вводящий в заблуждение ответ, заметно, что только половина таджиков имеют определенное представление о китайской одежде.

87% респондентов знали Конфуция, а отдельные респонденты смогли описать его заслуги как философа, педагога и мыслителя.

Относительная высокая доля респондентов продемонстрировали понимание традиционной китайской медицины и (что заслуживает отдельного внимания) смогли перечислить некоторые методы лечения. Ответы на 8-й вопрос показали, что более 80% опрошенных имеют о ней представления, и сказали, что попробовали бы данную медицину, если бы у них была такая возможность. Иглоукальвание, прижигание, фитотерапия и другие методы лечения были упомянуты респондентами много раз, несколько участников опроса заявили, что традиционная китайская медицина эффективна. В городе Худжанде находится совместное предприятие «Таджикско-китайская больница традиционной китайской медицины». Она играет важную роль в формировании имиджа традиционной китайской медицины среди населения Таджикистана. Стандартизированные больницы такого типа предоставляют ценные медицинские услуги и высококачественное обслуживание. В целом, жители города Худжанд более позитивно, чем другие относятся к традиционной китайской медицине.

Что касается их знаний об императорских династиях Китая, 48% респондентов ответили, что знают некоторые из них. Знавшие респонденты чаще всего называли дома «Хань», «Цин», «Цинь» и «Тан», но в большинстве ответов фигурировали только отдельные названия, отвечавшие не видели смену династий на цельной временной шкале. Некоторые участники опроса принимали правившие династии Вьетнама за китайские, и, вполне возможно, выдумывали ответы произвольно, основывая на их созвучии вьетнамских и китайских слов в русском языке. В целом, жители Таджикистана имеют общее представление об истории Китая.

Большинство респондентов сообщили, что им хотелось бы посетить китайские достопримечательности, а некоторые участники опроса написали, что они уже путешествовали по Китаю. Более 60% отвечавших выразили желание посетить Великую Китайскую стену – это намного больше, чем процент желавших увидеть другие достопримечательности. Среди прочих достопримечательностей чаще всего упоминались «терракотовые воины», «Шанхайская телебашня» и «площадь Тяньаньмэнь».

Джеки Чан, Брюс и Джет Ли занимают первые три места по частоте упоминаний в ответах о китайских знаменитостях: на их долю приходится 61%, 46% и 22% соответственно. Что касается источников, из которых таджики узнали об этих людях, большинство респондентов сказали, что это фильмы и телевидение. В интервью также упоминалось, что звезды кино и телепередач, такие как Джеки Чан, являются единственными китайскими знаменитостями. Некоторые участники опроса считают, что Джеки Чан - президент Китая. В Таджикистане есть телеканалы, которые специализируются на трансляцию фильмов и программ из разных стран – они показывают, в основном, таджикские или русские версии зарубежного кино. Именно через эти каналы многие таджики узнают о звёздах кунг-фу.

Что касается китайских сериалов и мультфильмов, 54% респондентов ответили, что смотрели их. Стоит сказать, что, хотя наиболее известные звёзды кунг-фу хорошо знакомы таджикам, респонденты не смогли назвать конкретных фильмов или передач с их участием. Что касается этого момента, предполагается, что это может быть связано со временем телевизионных трансляций. Большинство зрителей смотрят только определенную часть показываемого, и у них нет полного понимания того, что они видят, поэтому им не известны названия фильмов и передач. Например, некоторые респонденты говорили: «Я видел многие

фильмы Джеки Чана, но не помню их названий». Среди участников опроса, отвечавших здесь утвердительно, много раз упоминались мультфильмы, такие как «Кунг-фу Панда» и «Мулан». Эти произведения содержат элементы китайской культуры, но на самом деле произведены не в Китае. Также, звучали названия корейских сериалов, такие как «Жемчужина дворца» и «Императрица Ки» – эти киноленты принимались за китайские фильмы по мотивам истории Китая. Фактически, лишь немногие таджики имеют адекватные представления о китайских сериалах, мультфильмах и других развлекательных продуктах. Для Таджикистана сфера китайских телевизионных развлечений все еще относительно незнакома.

Знания таджиков о китайском бизнесе - еще один вопрос, заслуживающий места в этом исследовании. Респонденты, указавшие, что они знают китайские компании (70% опрошенных), наиболее часто упоминали «Huaxin Cement», «Huawei», «Tazhong Mining», «Alibaba» и «Xiaomi». На долю этих компаний пришлось почти треть упоминаний. Можно видеть, что китайские компании, занимающиеся смартфонами и коммуникационными технологиями, а также совместными китайско-таджикскими предприятиями имеют высокую репутацию среди населения Таджикистана. Высокотехнологичные продукты китайского производства, при этом, занимают определенную долю таджикского рынка; таджикско-китайские предприятия предоставили Таджикистану большое количество рабочих мест, а также способствовали развитию местной экономики. Это становится причиной того, что они всё чаще упоминаются в вопросах таджиками.

2. Китайская и таджикская культура в глазах таджиков

Вопросы анкеты с 14-го по 16-й были посвящены китайской и таджикской культурам в глазах таджиков. Вопросы затрагивали влияние китайской культуры в Таджикистане и способы её распространения, общность китайской и таджикской культур, а также влияние китайской культуры в жизни отдельных людей.

Вопросы	Доля положитель ных ответов	Часто встречающиеся слова
Оказала ли китайская культура влияние на таджикскую культуру? Пожалуйста, назовите виды влияний, которое, по вашему мнению, имеет китайская культура, и способы их оказания	62%	Влияния: изучать китайский язык, пить чай, чайная культура, обеспечение работой, трудолюбивый, гостеприимство. Способы: Шелковый путь, научное, технологическое и культурное сотрудничество, торговля, институт Конфуция
Есть ли что-то общее в культурах двух стран?	68%	Долгая история, привычки в еде, спорт, уважение к пожилым людям, гостеприимство, искусство, трудолюбивый
Оказывает ли китайская культура влияние на вашу личную жизнь?	61%	Изучать китайский язык, устраиваться на работу, смартфон, чаепитие, трудолюбивый

62% респондентов считают, что китайская культура оказала влияние на Таджикистан в сферах экономики, языка, праздничных обычаев, образа жизни и моральных ориентиров, а основные способы влияния включают: научное, технологическое и культурное сотрудничество, а также торговля (в частности, на Шелковом пути). 68% респондентов считают, что китайская и таджикская культуры имеют общие черты. Так, отвечавшими на вопросы были указаны такие слова, как «долгая история», «привычки в еде», «спорт», «уважение к пожилым людям», «гостеприимство», «искусство» и «тяжелая работа».

61% респондентов заявили, что китайская культура оказала влияние (в основном, положительное) на их собственную жизнь. Некоторые респонденты сказали, что они учатся в институте Конфуций или имеют опыт обучения китайскому языку; некоторые респонденты сказали, что они работали с китайскими коллегами; другие признались, что они заимствовали некоторые китайские привычки (употребление чая и горячей воды и т.д.); многие респонденты упоминали, что они пользовались смартфонами китайского производства и назвали ряд китайских телекоммуникационных брендов. Как зарубежное учебное заведение в области китайского языка и как важное окно для распространения китайской культуры, Институт Конфуций улучшил способность некоторых таджиков понимать Китай. В определенной степени это повлияло на образ жизни опрашиваемых.

Совместные таджикско-китайские предприятия также предоставили некоторым гражданам Таджикистана возможности для культурного обмена с Китаем – это стало одним из каналов к освоению связанной с Китаем информации таджиками. Передовые китайские смартфоны значительно облегчили общение жителей Таджикистана и играют важную роль в их жизни.

3. Отношение таджикского народа к китайской культуре. В 17-м вопросе анкеты исследовалось отношение таджиков к китайской культуре. 70% респондентов заявили, что преимущества распространения китайской культуры в Таджикистане перевешивают недостатки. Подробно объясняя данное утверждение, некоторые из отвечавших сказали, что китайско-таджикская дружба имеет долгую историю, и, что их понимание китайской культуры помогло бы им понять и страну; также, изучение культуры могло бы служить расширению общего кругозора. Значительное число респондентов заявили, что поводом для их знакомства с традициями Поднебесной было предоставление китайскими компаниями работы, жилья, зарплаты и т.д. В ответах на этот вопрос ясно видно влияние экономических факторов на культурные взаимодействия: экономика Таджикистана относительно отсталая, а возможности трудоустройства и заработная плата, которые могут обеспечить отечественные предприятия, с трудом удовлетворяют потребности жителей. Компании из Китая инвестировали в Таджикистан и предоставили большое количество возможностей для трудоустройства, обеспечили их относительно стабильной заработной платой. Такое сотрудничество создало беспроблемную ситуацию в экономической области, а также позволило народу Таджикистана взглянуть на китайскую культуру более дружелюбно. Опрошенные студенты также выразили свой оптимизм по поводу экономических перспектив Китая. Именно эти перспективы стали причиной того, что интерес к поступлению в ВУЗы Поднебесной возрос среди молодёжи.

4. Заключение. В целом, распространение китайской культуры в Таджикистане за последние годы достигло определенного прогресса, но общее положение в этой области оставляет желать лучшего. По сравнению с результатами предыдущих опросов, результаты в плане владения китайским языком в этом опросе улучшились. Понимание китайского языка, традиционной китайской медицины, китайских предприятий и других культурных элементов также углубилось. В глазах большинства жителей Таджикистана китайская культура больше связана с древними традициями, чем с современностью. В интервью таджикские студенты также говорили, что их познания о Китае до приезда в эту страну относились, в основном, к древним элементам культуры. Данное явление уходит корнями в долгую историю культурных обменов и дружественного сотрудничества между Китаем и Таджикистаном. Таджики, однако, очень мало знают об элементах современной китайской культуры. Кроме того, даже те респонденты, которые имели определённое понимание культуры, продемонстрировали недостаток глубины и широты понимания. Они могли легко спутать элементы китайской истории, одежды, кино и телевидения с вещами из других стран Восточной Азии. Самое главное то, что отношение таджиков к китайской культуре (равно, как и степень её ими понимания) плотно связано с имиджем Китая в экономической сфере. Экономические выгоды от китайских инвестиций и помощи Таджикистану являются важным фактором, влияющим на то, чтобы у таджикского народа сложилось хорошее впечатление о традициях Китая.

Основными причинами недостаточного распространения китайской культуры в Таджикистане являются следующие: экономический уровень государства (как и уровень жизни его населения) все еще невысок. Внимание людей сосредоточено на вопросах продовольствия, одежды и быта, однако недостаточно сил и времени посвящается сфере культуры; люди имеют ограниченный доступ к китайской культурной информации (исключение составляют те, кто изучает китайский язык). Особенно интересующиеся Поднебесной люди могут учиться и осваивать китайскую культуру в институтах Конфуций, однако каналы доступа к культуре Китая для простых людей ограничены случайными контактами в повседневной жизни, кино и телевидением; недостаёт общего культурного сотрудничества между двумя странами, и участие населения в мероприятиях такого плана является недостаточным. Формы сотрудничества однообразны: как правило, это взаимные отправки художественных коллективов и проведение фестивалей культуры. Хотя такими мероприятиями были достигнуты определенные результаты, мероприятия эти все равно остаются деятельностью небольшого числа групп и организаций, которые спонтанно подключаются к обмену. Подобная работа часто прерывается, а охват аудитории остаётся малым; фестивали нацелены на демонстрацию культуры, и зрители не задействованы в мероприятиях сами; используются, в основном, традиционные формы культуры, не применяются современные технологий, такие как Интернет.

5. Предложения

Экономические факторы играют важную роль в распространении китайской культуры в Таджикистане. Для содействия распространению культуры Китая по-прежнему необходимо уделять внимание углублению экономического сотрудничества между Китаем и Таджикистаном. Стратегия «Один пояс, один путь» предоставляет двум странам больше возможностей для сотрудничества в экономической и культурной областях. Содействие объединению «Один пояс, один путь» и стратегия национального плана развития Таджикистана является важным направлением экономического и культурного сотрудничества. В последние годы улучшение бизнес-среды Таджикистана достигло определенных результатов, однако, едва ли далее не отпадёт необходимость в работах по этому направлению. Вместе с тем, местные органы власти могут расширить свои горизонты для привлечения инвестиций и изучить другие области такие как китайской пищевой, медицинской, швейной и других отраслей промышленности.

Культурные обмены являются важным способом содействия взаимопониманию между Таджикистаном и другими странами, а взаимопонимание между странами также может способствовать культурному обмену. В настоящее время уровень знаний о Китае в Таджикистане остаётся недостаточным. Чтобы способствовать распространению китайской культуры, институт Конфуций должен играть роль центра обмена не только для тех, кто изучает китайский язык, но и для широких масс. Он знакомит с китайской культурой подстраиваясь под местные особенности, изучать пути её распространения, рассказывать о Китае через книги и средства массовой информации, использовать другие методы коммуникации, приглашать экспертов для чтения лекций и т.д. Таковы возможные способы повышения уровня знаний о Китае.

Кино и телевизионные развлекательные программы, экспортируемые Китаем, приветствовались в Таджикистане и даже в Центральной Азии. Фильмы "Go La La Go!" и «Beautiful life», были переведены на казахский язык, и имели самые высокие 12%-ные рейтинги в Казахстане.

В Таджикистане китайские знаменитости Джеки Чан и Брюс Ли также известны по телевизионным передачам. С этой точки зрения возможно и перспективно продвигать перевод и экспорт кино и телевизионной продукции для распространения китайской культуры в государстве. С этой же целью необходимо изучить опыт экспорта продуктов, который был успешным. Телевизионное вещание Таджикистана может рассмотреть возможность внедрения большего количества китайских фильмов и программ. Кроме того, необходимо подготовить кадры, которые понимают китайскую культуру и способы её выражения, а также могут заниматься переводами.

Сотрудничество в области народной культуры должно усилить планирование и уделять внимание на роль современных коммуникационных сетей. В деле культурных обменов между народами Китая и Таджикистана необходимо и далее расширять роль исторически связанных с Таджикистаном областей Поднебесной. Шэньси, Синьцзян и другие регионы имеют долгую историю обменов с Центральной Азией и отличаются культурным разнообразием. Они также обладают большим потенциалом в содействии распространению китайской культуры. Осуществляя сотрудничество в области народных традиций, можно больше взаимодействовать с указанными областями, вести совместные работы по многим направлениям современных и традиционных культур и искусств, а также в сферах туризма и фестивальных программ. Осуществляя мероприятия по культурному взаимодействию в отдельных регионах, организаторы также должны обращать внимание на роль современных коммуникационных сетей. Китай и Таджикистан могут сочетать онлайн и офлайн культурное сотрудничество посредством создания официальных веб-сайтов мероприятий, выпуска видеороликов, саморекламы в средствах массовой информации.

本文为2020年度国际中文教育研究课题《实用对俄汉语职业教程编写研究》(20YH11D) 与中央高校基本科研业务费专项资金资助项目(19CX04024B)以及2021年中国石油大学(华东)大学生创新创业训练计划资助项目《中国文化在塔吉克斯坦的传播》(№202113001))

Данная статья посвящена результатам научного исследования преподавания китайского языка «Китайский язык как иностранный для педагогов» (№20YH11D) и написана при поддержке «Фонда фундаментальных исследований для центральных университетов» (19CX04024B) (2020 г.). Также, в данной статье использованы материалы исследования «Распространение китайской культуры в Таджикистане», проведённого в рамках Программы обучения инновациям и предпринимательству для студентов Китайского нефтяного университета (№202113001) (2021 г.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Рон Синьцзян. Из Самарканда в Чанъань / Синьцзян Рон [М]. Пекин: Издательство Пекинской библиотеки, 2004. – С.191. 荣新江. 从撒马尔干到长安[М]. 北京图书馆出版社, 2004. – С.191.
2. Хо Вэй. Согдийцы и Цинхай Дао [J] Журнал Сычуаньского университета (издание философии и социальных наук), 2005(02). – С.94-98. 霍巍. 粟特人与青海道[J]. 四川大学学报(哲学社会科学版), 2005(02). – С.94-98.
3. Цзэн Лижун. Светская одежда и китайская культурная идентичность согдийских мужчин, прибывавших в Китай при династиях Суй и Тан: сосредоточено на гробницах согдийцев, прибывших в Китай при династиях Суй и Тан [J]. / Лижун. Цзэн // Исследование западных регионов Китая, 2021(02). – С.155-165. 曾丽荣. 隋唐时期入华粟特男子世俗服饰与中华文化认同——以隋唐时期入华粟特人墓葬资料为中心[J]. 西域研究, 2021(02). – С.155-165.
4. Алимов Р.К. Культурное сотрудничество Таджикистана и Китая - происхождение, современное состояние и перспективы [J] / Р.К. Алимов // Российские, центральноазиатские и восточноевропейские исследования, 2008(04). – С.91-94. 阿利莫夫, 农梅. 塔吉克斯坦与中国的文化合作——起因、现状和前景[J]. 俄罗斯中亚东欧研究, 2008(04). – С.91-94.
5. Дэн Синь. Исследование процесса развития, проблем и мер противодействия преподаванию китайского языка в Таджикистане / Синь. Дэн // [J]. Международное китайское образование (китайский и английский), 2021,6(03). – С.67-74. 邓新. 塔吉克斯坦汉语教学发展历程、问题与对策研究[J]. 国际中文教育(中英文), 2021,6(03). – С.67-74.
6. Лю Вэйцян. Опрос об образе Китая в глазах жителей Таджикистана [J]. Журнал Южно-Центрального Университета Национальностей / Вэйцян. Лю // (Издание Гуманитарных и Социальных Наук), 2014,34(03). – С.52-56. 刘伟乾. 塔吉克斯坦民众眼中的中国形象调查[J]. 中南民族大学学报(人文社会科学版), 2014,34(03) – С.52-56.
7. Институт России, Восточной Европы и Центральной Азии Китайской академии общественных наук, Доклад о развитии стран Центральной Азии, Пекин: Издательство литературы по социальным наукам, 2021. – 355 с. 中国社会科学院俄罗斯东欧中亚研究所. 中亚国家发展报告[R]. 社会科学文献出版社, 2021. – 355 с.
8. Майкл Х. Проссер, Культурный диалог: введение в межкультурную коммуникацию [М], Пекин: / Х. Майкл / Издательство Пекинского университета, 2013. – 281 с. 迈克尔·H·普罗瑟. 文化对话：跨文化传播导论[M]. 北京大学出版社, 2013. – 281 с.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЕ О СОЗНАНИИ И РАСПРОСТРАНЕНИИ КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

На основе анализа и обобщения существующих исследований культурных взаимодействий между Китаем и Таджикистаном были проведены выездные исследования и интервью о степени понимания и отношения жителей Таджикистана к китайской культуре. Респонденты в основном определяли свое отношение к китайской культуре на основе экономического имиджа Китая. Благодаря анализу анкет стало известно, что причин у этого явления множество, включая такие факторы, как уровень социального развития Таджикистана, экономическое сотрудничество между двумя странами, а также каналы распространения китайской культуры. В соответствии с текущей ситуацией в области распространения китайской культуры на территории Таджикистана исследуются меры по содействию и укреплению культурного сотрудничества между описываемыми государствами.

Ключевые слова: «Один пояс, один путь», китайская культура, ассоциативный тест, свободная лексика, традиционная китайская медицина, китайские предприятия, средства массовой информации.

SOME QUESTIONS OF STUDY ON THE CONSCIOUSNESS AND SPREAD OF CHINESE CULTURE IN TAJIKISTAN

Based on the analysis and generalization of existing studies of cultural interactions between China and Tajikistan, field research and interviews about the degree of understanding and relations of the inhabitants of Tajikistan to Chinese culture were conducted. Respondents mainly determined their attitude to Chinese culture based on the economic image of China. Due to the analysis of the questionnaires, it became known that this phenomenon has many reasons, including factors such as the level of social development of Tajikistan, economic cooperation between the two countries, as well as the channels of the spread of Chinese culture. In accordance with the current situation, measures to promote and strengthen cultural cooperation between the described states are investigated in the field of Tajikistan.

Key words: «One belt - one road», Chinese culture, associative test, free vocabulary, traditional Chinese medicine, Chinese enterprises, media.

Сведения об авторах:

Су Хаотьянь - магистр 2-го курса Китайского нефтяного университета (Хуадун), E-mail: suhaotian@gmail.com;

Ван Вэйхун - магистр 2-го Китайского нефтяного университета (Хуадун), E-mail: wangweihong123@gmail.com;

Чжан Ян – магистр 2-го курса Китайского нефтяного университета (Хуадун),

E-mail: zhangyang110@gmail.com;

Ван Юйхун – кандидат филологических наук факультета китайского языка как иностранного Китайского нефтяного университета (Хуадун);

About the authors:

Su Haotian - Master of the 2nd year of the Chinese Oil University (Huadun), E-mail: suhaotian@gmail.com;

Van Weihun - Master of the 2nd year of the Chinese Oil University (Huadun), E-mail: wangweihong123@gmail.com;

Zhang Yang - Master of the 2nd year of the Chinese Oil University (Huadun), E-mail: zhangyang110@gmail.com;

Wang Yuhong – Candidate Philological Sciences, Department of Chinese as a Foreign Language, of the Chinese Oil University (Huadun);

НАРОДНЫЕ РЕМЕСЛА КАК ЭЛЕМЕНТЫ КУЛЬТУРНОГО КОДА НАЦИИ

Кобилов М. З.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзаде

Изделия народных промыслов, можно считать духовными и материальными ценностями того или иного народа. Оформление жилищ и предметы домашнего обихода, орудие труда, одежда как эстетические ценности каждого народа разные и имеют свои особенности. «Ремесло - это мелкое ручное производство промышленных изделий, господствовавшие до появления крупной машинной индустрии а затем частично сохранившиеся на ряду с ней» [4.1318].

В Энциклопедии культуры таджикского народа значение понятия «народные ремесла» истолковывается следующим образом: «Народные ремесла - один из областей деятельности людей города и частично сёл в традиционной сфере, которая связаны с производством разных бытовых товаров. Косибй-это общее название всех традиционных ремёсл, их также называют «хунармандй» или «пешаварй».[6.579 с]

В 50-е годы 20 века искусство народных промыслов признали особой существенной частью народной культуры ещё Советском Союзе. «Большое внимание обращалось на сохранение и развитие народных художественных промыслов, на бережное отношение к традиции и её развитию»[5.3]

Сейчас многие ученые гуманитарии используют в своих работах такие термины как «культурный код», «политический код» и даже «геополитический код», стараясь как можно конкретнее выяснить особенности культур, менталитета, способа правления, место в мировой политики той или иной цивилизации, государства и народа. Понять другую культуру и традиции можно посредством культурного кода.

Культурный код – определяет уникальные культурные особенности, доставшиеся народам от предков и, позволяющие идентифицировать культуру. Например, студентка Санкт-Петербургского Государственного Университета для понимания особенности культуры Запада и Востока разделила их на 7 базовых составляющих: внешний вид, трапеза, погребение, отношение к женщине, брак, вера и право.[1]

По нашему мнению, народные промыслы тоже можно отнести к факторам определяющим культурный код той или иной народности или страны, так как народные промыслы представляют художественную ценность, отражают эстетические представления народа, дают сведения о религиозных верованиях людей. Некоторые орнаменты предметов даже имеют магическое значение в том или ином народе. Народные промыслы тесно связаны с другими видами народного творчества, с духовной культурой нации или народа и, потому некоторые учёные их считают частью фольклора. Кроме обладания свойствами эстетической ценности, народные изделия передают информацию жизнедеятельности народа в той эпохе, в которой они были изготовлены, они несут сведения о той или иной исторической эпохе. Например, русские ученые в книге «Народная культура в современных условиях»

определили термины народная культура посредством народных промыслов таким образом: «Народная культура - это предметно-материальный мир традиционной народной культуры, как в прошлом, так и в современном толковании, объект многослойный и многозначный, посредством него на протяжении многих веков люди обращались с космосом, с природой, с социальным окружением и образовали нормы, правила, идеалы передавая их другим поколениям после себя».[2, с.22]

Народные промыслы таджикского народа чрезвычайно многообразно своими видами, формами и особенностями региона и местности. Из глубины веков от поколения к поколению и до наших дней пришли к нам народные изделия и способы их изготовления, которые сформировались безусловно в народной среде. Народные прикладные искусства народов Центральной Азии получили мировое признание.

Ремесленники и мастера изготавливали посредством простейших приспособлений вручную, кустарным способом – посуду, утвар, детские игрушки, орудия труда, военные снаряжения, одежду, обувь, украшения, музыкальные инструменты и т.д. из различных материалов. Постепенно с развитием обработки разных материалов и изготовление различных предметов образовался их эстетическое осмысление среди отдельных личностей и самого народа. Со временем гончарство, ткачество и ковроткачество, кузнечное дело, резьба по дереву и др. виды ремесла становятся основой для формирования художественных ремёсел и благоустройства мастеров и самого народа. Свои изделия мастера стали выменять, на что либо другое необходимое для жизни и трудовой деятельности. Со временем появились отдельные мастера, специалисты, а потом цеха, в которых работали целые коллективы. Промысел служил как средство для существования целой семьи или всего населенного пункта.

И сегодня в Таджикистане некоторые мастера обеспечивают свою семью за счёт определенного вида ремесленничества. Многие изделия, созданные народными мастерами гораздо качественнее, чем фабричные изделия такого рода. В последние годы интерес к возрождению народных промыслов возрос. Так, в Пенджикенте по-прежнему мастера владеют мастерством изготовления глиняных кувшинов с красивым красочным оформлением. Мастера Согдийской, Хатлонской и Горно-Бадахшанской областей известны своими изделиями ручной работы и шитьём разных одежд и вещей, которые традициями уходят в глубину веков.

Большую поддержку правительство Республики Таджикистан и Президент страны оказывают промысловой отрасли народного хозяйства в 2018 году, освободив индивидуальных мастеров ремесленников и других людей, занимающихся народными промыслами от любых видов налогов и, объявив 2018 год – годом «развития туризма и народных промыслов».

Конечно, мастера-рукодельцы своим талантом, трудом удостоены уважения односельчан, семьи и всего района, а некоторые известны в пределах всей области или республики. Вспоминается стихотворение выдающегося персидско-таджикского поэта Насира Хусрава про ремесленников, которое по сей день не потеряло свою значимость:

*Ремесленником быть – нет в мире лучшей доли,
Не царь, но и не раб. Всегда на вольной воле.
Стучит он или шьёт на трудовой скамье.
Пусть не каждый день по горло сытым ходит,
Но умножает он всё то, что производит.
Под молотом его золотые искры мчатся...
И видят лишь добро жена и домочадцы.
Он в полночь сладко спит в куренье мирных снов,
А на заре опять среди своих обнов.
Тачает или шьёт, варит или грохочет,
Он низменных страстей не знал и знать не хочет...
До смерти дни свои он знает наперёд,
Доволен им господь. Доволен и народ.
Трудолюбив. Шутлив. Общительного нрава.
Осанна ремеслу! Ремесленнику слава!
Нет! Равного ему не сыщете нигде:
Ведь и самим царям нужда в его труде.[3]*

Система ремесленничества или народных промыслов в Таджикистане многофункциональна и вариативна, представлена основной и дополнительной деятельностью народа и оценивается как, культурно-просветительской деятельность. Нет

ограничений в вовлечении многонациональной молодёжи в развитие народных промыслов. Особо развернулась сеть различных народных промыслов и творений мастеров – через фестивали, конкурсы, состязания. Это значит, что в системе народных промыслов сложилась и функционирует творческое соревнование, здоровая творческая конкуренция за упрочение культурного начала. В Таджикистане такие состязания базируются, главным образом на национальных формах, традиционных видах формотворчества.

Таким образом, сегодня, в условиях динамичных трансформаций во всех сферах жизни общества, чрезвычайно активны факторы взаимопроникновения и взаимопонимания между представителями различных культур и цивилизаций. В данном процессе особенно значительна роль народных промыслов и туристического сектора, посредством которых мировое сообщество знакомится с особенностями культурного наследия различных народов.

Анализ явлений и тенденций данного процесса приводит к выводу о том, что для современного Таджикистана развитие народных промыслов и туризма является актуальной задачей и приоритетным направлением деятельности государства по сохранению культурной самобытности и своеобразия таджикского этноса как хранителя и продолжателя славных традиций народного творчества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Культурный код Востока и Запада. Понимание фундаментальных отличий.[электронный ресурс].URL: <http://lawinrussia.ru/content/kulturnyy-kod-vostoka-i-zapada-ponimanie-fundamentalnykh-otlichiy>. (Дата обращения 19.04.2021.)
2. Народная культура в современных условиях: Учеб. Пособие / О. Д. Балдина, Э. В. Быкова, Е. Э. Гавриляченко; Отв. Ред. Н.Г. Михайлова; Рос. ин-т культурологии. – М., 2000. – 219 с.
3. О ремесленнике.[электронный ресурс].URL: <https://www.ismaili-a.ru/стихи-насир-хусрав/> дата обращения 19.04.2018.
4. Российский энциклопедический словарь: В 2 кн. — / Гл. ред.: А. М. Прохоров — М.: Большая Российская энциклопедия, 2001, — Кн. 1: А-Н., Кн. 2: Н-Я. — 2015 с.: ил.
5. Художественные промыслы Нижегородской области: библиогр. указ./Нижегор. гос. обл. универ. науч. б-ка. Отдел краевед, лит. Информ. - библиогр. отдел; сост. О. А. Кузнецова. Н. Новгород, 2000. 152 с. [электронный ресурс]. URL: <http://www.nounb.scinnov.ru/library/rus/struct/ethnogr/lists/hprom.php>.
6. Энциклопедия культуры таджикского народа (на тадж языке): В 2 кн. - /гл.ред.:НурмухаммадАмиршохи – Душанбе: ЭнсеклопедияиМиллиТочик, - Кн.1: Н-Я. 2017.

НАРОДНЫЕ РЕМЕСЛА КАК ЭЛЕМЕНТЫ КУЛЬТУРНОГО КОДА НАЦИИ

В статье речь идет о народных ремеслах и сомопределения народа посредством народных ремесл. Автор отмечает что сейчас многие ученые гуманитарии используют в своих работах такие термины как «культурный код», «политический код» и даже «геополитический код», стараясь как можно конкретнее выяснить особенности культур, менталитета, способа правления, место в мировой политики той или иной цивилизации, государства и народа. Культурный код – определяет уникальные культурные особенности, доставшиеся народам от предков и, позволяющие идентифицировать культуру.

Для современного Таджикистана развитие народных промыслов и туризма является актуальной задачей и приоритетным направлением деятельности государства по сохранению культурной самобытности и своеобразия.

Ключевые слова: Народные промыслы, туризм, культурный код, ремесленники, мастера, идентификация, самобытность, рукодельный.

ҲУНАРҶОИ МАРДУМӢ ҲАМЧУН УНСУРҶОИ РАМЗИ ФАРҶАНГИИ МИЛЛАТ

Дар мақола сухан перумуни ҳунарҳои мардумӣ ва худмуайянкунии мардум тавассутии ҳунарҳои мардумӣ меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки дар олами муосир бисёр олимони соҳаи гуманитарӣ дар асарҳои худ истилоҳоте аз қабилӣ «рамзи фарҳангӣ», «рамзи сиёсӣ» ва ҳатто «рамзи геополитикӣ»-ро истифода мебаранд ва қӯшии меқунанд, ки хусусияти фарҳанг, шуурнокӣ, қонуну қоидаҳо, ҷойгоҳи ин ё он давлат ва халқият дар ҷаҳонро тавассути ин мафҳумҳо муайян кунанд. Сиёсат ё тамаддуни дигар, давлат ва миллатро тавассути рамзи фарҳангӣ муайян намудан мумкин аст. Рамзи фарҳангӣ – хусусиятҳои беназири фарҳанги ба халқҳо аз ниёгон меросмондари муайян намуда, имкон медиҳад, ки фарҳанги ҳешро муайян намоем.

Барои Тоҷикистони муосир рушди ҳунарҳои мардумӣ ва туризм ҳадафи мубрам ва самти афзалиятноки фаъолияти давлат оид ба ҳифзи худкомии фарҳангӣ мебошад.

Калидвожаҳо: хунарҳои мардумӣ, сайёҳӣ, рамзифарҳангӣ, косибон, хунармандон, таҳаммулпазирӣ, асолат, хунармандӣ.

FOLK CRAFTS AS ELEMENTS OF THE CULTURAL CODE OF THE NATION

The article deals about folk crafts and self-determination of the people through nodal crafts. The author notes that now many humanitarians use terms such as «cultural code», «political code» and «geopolitical code» in their works, trying to define as concretely as possible the cultural characteristics, mentality, rules of government, place in world politics or other civilization, state and people. Cultural code - defines the unique cultural features inherited by peoples from their ancestors and allowing to identify the culture.

For modern Tajikistan, the development of folk crafts and tourism is an urgent and priority direction of the state's activities to preserve cultural identity and originality.

Key words: Folk crafts, tourism, cultural code, artisans, craftsmen, identification, originality, handicraft.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Кобилов Мухаббатшо Замирович - Доктори Ph.D., 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки 89; Тел: +992933011513; E-mail: shohyon@mail.ru

Сведения об авторе:

Кобилов Мухаббатшо Замирович - Доктор h.D., 734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89; Телл: +992933011513; e-mail: shohyon@mail.ru

About the author:

Qobilov Mukhabbatsho Zamirovich - Ph.D., 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 89; tel: 2276747; e-mail: shohyon@mail.ru

УДК 327
ББК 66.49

ТАҒЙИРОТҲОИ СИФАТӢ ВА МИҚДОРӢИ ЭЛИТАИ ДИПЛОМАТИИ ЧУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛӢОИ СОӢИБИСТИҚЛОЛӢ

Давлатов У.Н.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Дар замони соҳибистиклолӣ яке аз масъалаҳои асосиро дар бароҳмони самаранокии сиёсати хориҷӣ омода намудани кадрҳои дипломатӣ ташкил медиҳад. Хусусан пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва ба роҳ мондани сиёсати мустақили хориҷӣ ин мушкилот ба яке аз масъалаҳои ҳалталаби давлатӣ табдил гардида буд. Шароити соҳибистиклолӣ, ба роҳ мондани муносибатҳо бо субъектҳои мухталифи муносибатҳои байналмилалӣ, дарки дурусти сиёсати ҷаҳонӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар сиёсати хориҷӣ, амалӣ намудани меъёрҳои сатҳи байналҳалқӣ ва дигар масъалаҳои вобаста ба робитаҳои байни кишварҳо омода намудани мутахассисони ботаҷриба, варзида, ҳирфай ва кордонро талаб менамуд. Аз ин рӯ, аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба масъалаи беҳтар намудани тахассусмандии касбии ҳайати дипломатии Тоҷикистон таваччуҳӣ хоса карда мешуд. Ин ҷиҳати масъала аз як тарафи дигар ба рушди давлатдорӣ миллий ва боло бурдани имичи мусбати кишвар дар сатҳи байналҳалқӣ низ пайванд дошт.

Ба андешаи мо дар замони соҳибистиклолӣ дар ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон тағйиротҳои ҷиддии сифатӣ ва миқдорӣ сурат гирифтанд. Бо боварӣ гуфта метавонем, ки ҳайати элитаи дипломатии мо дар замони соҳибистиклолии кишвар хеле мукамал гардид, ки ҷиҳатҳои касбӣ, тахассусмандӣ, забондонӣ, таҷрибаи амалӣ ва шумораи онҳо ба маротиб афзуд. Албатта чунин ба таври тадриҷӣ сурат гирифта, марҳила ба марҳила тағйиротҳои назаррас дар ҳайати элитаи дипломатии кишвар ба вучуд омаданд.

Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ бинобар надоштани таҷрибаи кофии ҳамкорӣ бо кишварҳои дигар, набудани кадрҳои тахассусманди дипломатӣ, маҳдудияти ниҳодҳои сиёсати хориҷӣ, надоштани дониши кофӣ перомуни муносибатҳои байналҳалқӣ ва бухрони сиёсии дохилӣ дар Тоҷикистон дар самти ташаккули элитаи дипломатӣ мушкилотҳои зиёде ба назар мерасиданд. Мо то як андоза гуфта метавонем, ки барои ба таври мустақилона ба роҳ мондани сиёсати хориҷӣ омода набудем ва ҳатто тасаввур низ надоштем, ки рӯзе мерасаду тақдирӣ муносибатҳои хориҷии кишварро худамон бе таъсири ягон марказ муайян менамоем.

Мушкилоти ташаккули ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ аз ҷониби муҳаққиқон, ходимони сиёсӣ дипломатии он замон дар

мавридҳои зиёд ёдовар карда шудааст. Барои мисол муҳаққиқон Юлдошев К. ва Олимов Р. дар рисолаашон «Дипломатияи Тоҷикистон» вобаста ба ин масъала чунин ёдовар мешаванд, ки дар соли 1991 дар ниҳодҳои берунаи дипломатӣ ва консулии Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамагӣ 4 нафар аз Тоҷикистон кор мекарданд. [3, с. 12]. Албатта, чунин ҳолат баёнгари он аст, ки нафарони дорои таҷрибаи дипломатӣ дар Тоҷикистон ҳангоми ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ангуштшумор будаанд. Чунин вазъият боиси он гардида буд, ки дар лаҳзаҳои ҳасос барои давлат, яъне баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва ба роҳ мондани муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба мутахассисони варзидаи соҳавӣ ба таври кофӣ вучуд надоштанд. Аз ин рӯ, дар ин солҳо аксари нафарони ба кор ҷалбшуда дар низоми вазорати қорҳои хориҷӣ мутахассиси соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ набуданд.

Доир ба муаммои норасоии мутахассисони таҳассусманди касбӣ дар самти сиёсати хориҷӣ дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ собиқ мушовири Президенти Тоҷикистон оид ба сиёсати хориҷӣ Юлдошев К., собиқ вазирони қорҳои хориҷии кишвар Холиқназаров Х., Олимов Р., Назаров Т., Зарифӣ Х., ва инчунин худи сарвари давлат дар навишта ва суҳанрониҳои хеш ёдовар шудаанд.

Барои мисол Холиқназаров Х. бобати сифати таҳассусмандии ҳайати дипломатии кишвар дар замони вазирии хеш ёдовар шуда, чунин зикр менамояд, ки бештари кормандони таъингардида дар сохтору ниҳодҳои Вазорати қорҳои хориҷӣ на дипломатҳои касбӣ, балки донандагони забонҳои хориҷӣ, алалхусус шарқшиносон буданд. Аз он ҷумла, ӯ чунин зикр намуда буд: «Он замон дар вазорат дар ҳадамоти дипломатӣ дар ҳудуди 10 нафар кор мекарданд, ки бештари онҳо шарқшиносҳо, ба монанди муовини вазир дар он давра Эркин Раҳматуллоев, дипломатҳо Эркин Қосимов, А. Мирзоев, Мирафзал Миршакаров, мутахассиси забони англисӣ Рустам Дадобоев, мутахассиси забони фаронсавӣ Назарбек Абдодов ва дигарон буданд. Ҳаҷм ва шиддати қори вазорат дар он замон ба дараҷае расид, ки дигар бояд ба таври фаврӣ сохтори нави вазорат тасдиқ мешуд... Тасдиқи сохтори нав бошад, ба сабаби мутаашшаниҷ гардидани вазъияти сиёсии кишвар аз охириҳои моҳи март соли 1992 ба таъхир афтод ва амалӣ нашуд». [9, с.52]

Ҳатто баъзе аз дипломатҳои тоҷик дар хотироти хеш чунин овардаанд: «Дар он давраи ҳасос супурдани масъулияти Сафорат ба мане, ки ҳанӯз таҷрибаи қори дипломатӣ надоштам, дар ҳақиқат боварии Ҳукумат ва шахсан Президент ба инчониб буд, ки ман ҳам нозукии ин корро эҳсос менамудам». [10, с.25]

Муҳаққиқ А.Искандаров дар асари худ оид ба фаъолияти дипломатияш чунин ёдовар шудааст, ки аз рӯзҳои аввали ба вазифаи сафир таъин гардиданаш дар Ҷумҳурии Туркманистон ҳангоми воҳӯрии нахустин бо Вазири қорҳои хориҷии ин кишвар муайян кардааст, ки ба ӯ этимоднома дода нашудааст, токи аз рӯи қоида ба сарвари давлат ё вазири қорҳои хориҷии он ҳангоми нахуствоҳӯрӣ супорида бошад. Ӯ ёдовар мешавад, ки таҷрибаи дипломатӣ надошт ва мактаби дипломатиро низ хатм накарда буд. Дар рафти қор ва бо кӯмаки бархе аз сафирон ӯ тавониста буд, ки маълумотҳои заруриро перомуни фаъолияти дипломатӣ дастрас намояд. [5, с.19-21] Ин далел бозгӯи он аст, ки кадрҳои он замон ҳатто аз муқарраротҳои одии дипломатӣ ба таври зарурӣ бархӯрдор набуданд.

Аз ин рӯ, аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ин масъала аз ҷониби мутасаддиёни сиёсати хориҷӣ дарк карда шуда буд. Барои баланд бардоштани савияи дониши таҳассусии кормандон, вазорати қорҳои хориҷӣ аз ҳар як имкониятҳои пайдошуда истифода менамуд. Барои мисол дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ қисме аз кормандони соҳаи дипломатия аз курсҳои кӯтоҳмудат дар хориҷи кишвар гузаронида шуданд. Аз он ҷумла онҳо дар Британияи Кабир, ИМА, Ҳиндустон, Эрон, Покистон, Австрия, Нидерландия ва дигар давлатҳо барои тақмили ихтисос қарор доштанд. Инчунин дар ин замон Академияи дипломатӣ дар назди Вазорати қорҳои хориҷии Федератсияи Россия дар давоми ду сол 9 нафарро барои омӯзиш қабул намуда буд. [3, с.12]

Чуноне ки дар боло зикр намудем сифат ва миқдори ҳайати элитаи дипломатӣ дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ ҷавобгӯи фаъолияти хизмати дипломатӣ ва даври замон набуд. Чуноне, ки шохидони вақт ва инчунин шахсони масъул вобаста ба таъмину ҷобачогузориҳои кадрҳои таҳассусманди соҳавӣ дар Вазорати қорҳои хориҷа баъдан дар асару мақолаҳои худ ёдовар шудаанд на танҳо миқдори зарурии мутахассисони варзидаро ёфт накардаанд, балки аз лиҳози сифати таҳассусмандӣ низ кадрҳои заруриро ёфт карда натавонистанд. [6, с.198]

Собиқ вазири қорҳои хориҷӣ Холиқназаров Х. дар як вазъияти басо душвор ба ин вазифа таъин гардида буд. Аз рӯзҳои аввали ба ин вазифа таъин шудан ӯ кӯшиш кардааст, ки муаммоҳои ҷойдоштаро то қадри имкон бартараф сохта, фаъолияти вазорати қорҳои хориҷиро ҷоннок намояд. Бо вучуди он, ки Холиқназаров Х. дар шароити душвори сиёсӣ ва

ба муҳлати кутоҳ дар ин вазифа қарор доштаниш, ӯ тавонист, ки нақши худро дар рушди минбаъдаи элитаи дипломатии тоҷик гузорад.

Худи ӯ дар ин бора чунин менависад: «Аввалин кореро, ки дар вазорат анҷом додам, ин тасдиқи сохтори нав буд, ки мутобиқи он теъдоди кормандони вазорат, яъне дипломатҳо бояд то 40 нафар мебуд. Пайдо кардани дипломатҳои касбӣ ва собиқадор кори бисёр душвор буд, бинобар ин роҳбарияти вазорат тасмим гирифт, ки озмуни умумичумхуравӣ эълон кунад ва шахсони лоиқу шоистаро ба кор гирад. Шартҳои асосии озмун иборат аз он буданд, ки довталабон бояд ҳадди аққал ду сол таҷрибаи кори дипломатӣ ва ё ҳеч набошад, кори тарҷумонӣ дар хориҷа дошта бошанд ва ду забони хориҷиро нағз донанд. Ҳамин тавр, баъд аз эълони озмун ба вазорат мутахассисони хуб ба кор гирифта шуданд, ки оҳиста-оҳиста ба дипломатҳои касбӣ табдил шуданд, ки бештари онҳо ба монанди Абдулло Юлдошев, Тоҷиддин Мардонов, Нуриддин Шамсов, Амак Сатторов ва дигарон дар вазифаи сафирони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовинони сафир дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон кор ва фаъолият намудаанд». [9, с.54]

Сиёсати хориҷии ҳар як кишвар идомаи сиёсати дохилии он буда, ҷобачокунии кадрӣ ин соҳа вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Вазорати қорҳои хориҷӣ, ки ниҳоди марказии татбиқкунандаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон мебошад масъалаи тарбияи мутахассисони касбиро ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ муҳим медонист. Албатта дар ҳама сурат пешрафт ва самарабахшии сиёсати хориҷӣ аз омодагии кадрӣ ва сатҳу сифати тахассусмандии дипломатҳо ва дигар кормандони самти сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ вобастагӣ дорад. Дар мавриди зарурати тахассусмандӣ ва дигар сифатҳои муҳими элитаи дипломатӣ муҳаққиқон зиёд навиштаанд ва дар доираи ин таҳқиқ мо ба он пардохтанро зарур намедонем. Мо бештар бар он ҷиҳати масъала тавачҷуҳ менамоем, ки дар солҳои соҳибистиклолӣ кадом тағйиротҳои сифатӣ ва миқдорӣ дар ҳайати дипломатии кишвари мо сурат гирифтаанд.

Агар мо ҳолати имрӯзаи рушди элитаи дипломатии кишварамонро ба солҳои аввали соҳибистиклолӣ муқоиса намоем, пас аён мегардад, ки дар ин самт қорҳои назаррас ба анҷом расидаанд ва дастовардҳои ҷашмрасе низ мавҷуданд. Албатта тағйироти сифатӣ миқдорӣ дар ҳайати элитаи дипломатии маҳсули кӯшишҳои пайдарпай ва тадриҷии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати қорҳои хориҷӣ мебошад, ки тӯли солҳои мухталиф сурат гирифтааст.

Бо овардани факту далелҳои мо кӯшиш бар он менамоем, ки тағйироти сифатӣ ва миқдорӣ суратгирифта дар ҳайати элитаи дипломатии кишварамонро нишон диҳем. Алалхусус мо тағйироти сифатиро дар ҳолати тахассусмандии мутахассисони соҳаи дипломатияи Тоҷикистон мавриди баҳогузорӣ қарор медиҳем.

Лозим ба ёдоварист, ки масъалаи сифат ё тахассусмандии дипломатҳо андешаи нав набуда, дар ҳар даври замони рушди муносибатҳои байналхалқӣ ва сиёсати хориҷӣ ба он тавачҷуҳ карда мешуд. Дар ҳама даври замон барои ба роҳ мондани муносибатҳои самарабахш бо давлатҳои дигар ва анҷоми қорҳои дипломатӣ аз хизмати шахсони боистеъдод ва дорои маҳоратҳои хоса истифода менамуданд ва дар шароити имрӯза низ ба эътибор гирифтани ҷиҳатҳои мухталифи касбӣ барои таъсиси элитаи дипломатӣ муҳим доништа мешавад. Дар ҳама сурат, дониш, таҷриба, маҳорат ва дигар хосиятҳои шахсиву касбии дипломат дар бароҳмонии муносибатҳои созандаи миёни давлатҳо ва ҷиҳзи манфиатҳои миллӣ муҳим мебошад.

Пас аз бадастории соҳибистиклолӣ, эътирофи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти алоҳидаи муносибатҳои байналмилалӣ, аъзогии кишвар ба созмонҳои мухталифи байналхалқӣ, рушди муносибатҳо дучониба ва бисёрҷонибаи кишвар зарурати ҷалби мутахассисони зиёдеро ба риштаи сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ба миён овард. Бар замми ин таҳқими заминаи ниҳодии сиёсати хориҷӣ, аз он ҷумла боз намудани сафоратхонаҳо ва намояндагҳои Тоҷикистон дар хориҷ зарурати ба маротиб бештар намудани ҳайати дипломатии кишварро ба миён овард. Аз ин рӯ, ба масъалаи омода намудани мутахассисони ҳирфай ва босалоҳият тавачҷуҳи хоса равона карда мешуд. Бар замми ин қабули намояндагҳои хориҷӣ ва ифтитоҳи сафоратхонаҳои дигар кишварҳо дар Тоҷикистон масъалаи кадрӣ хеле рӯзмарра гардонида буд. Барои мисол дар як муддати кӯтоҳ, то охири соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистонро аллакай бештар аз 50 давлати дунё ба расмият шинохта буд. Тоҷикистон ба узвияти бонуфузтарин созмонҳои байналхалқӣ, пеш аз ҳама, Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ва Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) пазируфта шуда буд. [4, с.11].

Бинобар ин Ҳукумати кишвар ва вазорати қорҳои хориҷӣ кӯшиш бар он менамуданд, ки барои ҳалли мушкилоти ҳайати кадрӣ ва бартараф намудани муаммоҳои ҷойдошта дар ин

самт чораҳои зарурӣ биандешанд. Албатта дар заминаи ин чораҳои андешидашуда тағйироти сифатӣ ва миқдорӣ дар ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон ба миён омад.

Шумораи ками кормандони тахассусманди соҳавӣ ва афзудани муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи кишвар талаботро нисбат ба кормандони нав дар самти сиёсати хориҷӣ (дипломатия) зиёд намуда буд. Аз ин лиҳоз барои таъмини фаъолияти пурсамари Вазорати қорҳои хориҷӣ ва ниҳодҳои берунаи давлат зарурат пеш омад, ки мутахассисони ғайрикасбӣ вале дар ҷодаи худ алақай хизматнишондода, таҷрибаи бойи идоракунӣ доштаро ҷалб намуда аз тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаронида, ба ин вазифаҳо таъин намоянд.

Ҳукумати кишвар дар ин давра мебоист, ки дар як вақт ду масъалаи муҳимро вобаста ба фаъолияти хизмати дипломатӣ ҳал намояд. Яке аз ин масъалаҳо дар муддати кӯтоҳ ба қор ҷалб намудани шумораи муайяни кормандон барои фаъолият дар Вазорати қорҳои хориҷӣ ва ниҳодҳои берунаи он буд. Инчунин бинобар талаботи замона дар сохтори ҳуди Вазорати қорҳои хориҷӣ мебоист тағйирот дароварда шавад. Яъне зарурати таъсиси шуъбаю раёсатҳои нав ба миён омада буд, ки ҷалби нафарони зиёдеро барои фаъолият дар низоми вазорати қорҳои хориҷӣ талаб менамуд.

Дуном масъала аз баланд бардоштани сифати тахассусмандии кормандони ба қор ҷалб намудашуда бармеомад. Таҳаввулотӣ ҷиддӣ дар фаъолияти Вазорати қорҳои хориҷӣ пас аз иҷлосияи XVI Шӯрои Олии ҷумҳурӣ шуруъ шуд. Бо супориши роҳбари давлат сохтори ин вазорат, салоҳияту зарфияти он мавриди бознигарӣ қарор гирифт. Дар ин асос 12 январи соли 1993 бо қарори Шӯрои Вазирони ҷумҳурӣ сохтори нави дастгоҳи марказии вазорат тасдиқ гардид. Сарвари давлат ба ташаккули зарфияти кадрӣ вазорат тавачҷӯҳӣ ҷиддӣ зоҳир намуд, зеро мутахассисони ин соҳа бо таҷрибаи забондонӣ ангуштшумор буданд. Он вақт дар дастгоҳи марказии Вазорат ҳамагӣ 31 корманд сари қор буд ва мебоист дар муддати кӯтоҳ ҳайати нав бо мутахассисони варзида пурра қарда шавад. Дар он солҳо бо дастури Роҳбари давлат бо баъзе аз кишварҳои дӯст роҷеъ ба омода қардан ва бозомӯзии кадрҳои дипломатӣ шартномаҳо ба имзо расонида шуда буд. Дар солҳои баъдӣ низ сохтори дастгоҳи марказии Вазорати қорҳои хориҷӣ вобаста ба пешомадҳои нави сиёсати хориҷӣ инкишоф ёфта, дар таркиби он раёсатҳои нав боз қарда шуда буданд. [1, с.24].

Агар мо раванди тағйироти сифатӣ ва миқдории элитаи дипломатии кишварро дида бароем, пас метавонем онро ба ҷунин марҳилаҳо ҷудо созем: 1991-1992, 1994-2000, 2000 то имрӯз, ки дар ин давра бо таъсири омилҳои сиёсӣ иқтисодии дохилӣ ва беруна тағйирот дар ҳайати элитаи дипломатӣ на танҳо дар шумора балки дар сифати он низ ба назар мерасид.

Марҳилаи аввал, ки ба оғози солҳои 90-ум рост меояд бо он фарқ мекунад, ки дар ин давра бинобар сабаби норасоии кадрҳои тахассусманди соҳавӣ ҳукумати ҳамондавраина ва ниҳоди амалисозандаи сиёсати хориҷӣ зарур мешумориданд, ки барои ҷалби кормандон ба хизмати дипломатӣ на танҳо тахассусмандии соҳавӣ (агарчи тахассусмандии соҳавӣ бартарият дошта бошад), балки ҳамчунин таҷрибаи қорӣ онҳо дар самтҳои гуногуни идораи давлатӣ, алаҳусус сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмӣ ба инобат гирифта мешуд. Дар ин давра дипломатҳои касбӣ дар кишвар ангуштшумор буданд, дар ҳоле ки Тоҷикистон ба ҷунин кадрҳо бештар ниёз пайдо намуда буд. Яъне, дар ин шароит Ҳукумати кишварро зарур буд, ки дар як вақт бахшу сохторҳои вазорати қорҳои хориҷӣ ва ҳамчунин ниҳодҳои сиёсати хориҷиро дар берун бо кормандон ва мутахассисон таъмин намояд. Мушкилии ин давра аз он иборат буд, ки мутахассисони таҳсилқарда дар риштаи муносибатҳои байналҳалқӣ хеле кам буданд ва аз ин рӯ дар интиҳоби ҳайат бештар ба забондонии онҳо тавачҷӯҳ қарда мешуд. Дар ин замон ба тахассусмандии довталабони қор дар риштаи муносибатҳои байналҳалқӣ тавачҷӯҳӣ ҷиддӣ дода намешуд, зеро ҷунин тахассусмандиро аксари довталабон надоштанд. Дар ин замон вазъи бӯҳронӣ бавучудомада ба ташаккули ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон ва хусусан омадан намудани мутахассисони касбӣ бетаъсир набуд. Ҳамчунин номукамалии ниҳоди сиёсати хориҷӣ ба ин раванд бетаъсир набуд.

Марҳилаи дуум аз Иҷлосияи 16-уми Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ гардида, то замони воридшавии кишвар ба давраи рушди босубот пайванд дорад. Ҳар як ҳодисаи муҳими руҳдода дар ин давра ба ташаккул ва инкишофи сифатӣ ва миқдории ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон таъсиргузор буд. Барои мисол дар Иҷлосияи 16-ум ба масъалаи тақвият бахшидани ҳамкории Тоҷикистон бо кишварҳои мухталифи олам тавачҷӯҳ қарда шуда буд. Ҳамчунин ба роҳ мондани музокироти сулҳи тоҷикон бо миёнаравӣ ва мусоидати кишварҳои дигар ва созмонҳои байналҳалқӣ аз Ҳукумати Тоҷикистон талаб менамуд, ки сари масъалаи таъминоти кадрӣ соҳаи муносибатҳои байналҳалқӣ биандешад. Дар ин раванд низоми идории кишвар дарк намуд, ки дар воқеъ ниёз ба дипломатҳои касбӣ дорад. Дар ин давра тағйирот дар тамоми самтҳои фаъолияти хизмати дипломатӣ аз он ҷумла кадрӣ,

меъёрҳои ҳуқуқӣ, таъминоти моддиву молиявӣ ба назар мерасад. Шуруъ аз тағйироти сохторӣ дар дохили Вазорати қорҳои хориҷӣ ва ба роҳ мондани муносибати дучониба ва бисёрҷониба бо кишварҳои мухталиф ва созмонҳои байналхалқӣ, ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш овард. Тадричан тағйироти сифатӣ дар ҳайати элитаи дипломатии кишвар ба назар мерасид. Хусусан, дар раванди гуфтушунидҳо ва ҳамкорӣ бо намоёндагони кишварҳои дигар ва созмонҳои байналхалқӣ қисме аз элитаи дипломатии мо малакаву маҳорат ва таҷрибаи ҳешро таҳким бахшиданд.

Тағйиротҳои ҷиддии миқдориву сифатӣ дар ҳайати элитаи дипломатии кишвар пас аз имзои Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллий ба миён омад. Хусусан пас аз расидан ба ваҳдати миллий имкониятҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои дигар ва созмонҳои байналхалқӣ васеъ гардиданд. Тоҷикистон имкон пайдо намуд, ки бо давлатҳо ва созмонҳои байналхалқӣ зиёде ҳамкориҳои ҳешро барпо намояд. Муҳаққиқи масъалаҳои муносибатҳои байналмилалӣ Саидзода З. имзои созишномаи сулҳ ва расидан ба ваҳдати миллиро чун давраи муҳимме дар эҳё ва густариши сиёсати хориҷии Тоҷикистон медонад. Ба ақидаи ӯ барқарор шудани сулҳу ваҳдат ва таҳкими суботи сиёсӣ дар кишвар ба Ҳукумати ҷумҳурӣ имкон дод, то ҳамкориҳои бештару густурдатареро бо кишварҳои ҷаҳон ва созмонҳои байналхалқӣ ба роҳ монад. [7, с.216] Муҳаққиқ Солиев Ш. низ расидан ба сулҳу ваҳдатро ба таври маҷозӣ чун давраи «хонатақонӣ» ном бурдааст. Ба андешаи ӯ пас аз низои дарозмӯҳлат ва нооромиву носуботӣ ба кишвар имкон фароҳам омад, ки ҳама чангу гардҳои «хона»-и худро тоза созад, онро таъмиру тартиб кунад ва ба қабули меҳмонони зиёд ва мухталиф омодагӣ бигирад. Суботи сиёсӣ заминаеро фароҳам кард, то кишварҳои дигар бе ягон тарсу ҳарос муносибатҳояшонро бо кишвари мо барқарор созанд ва намоёндагҳои худро дар пойтахти кишварамон ифтитоҳ намоянд. Ҳамзамон бо анҷом ёфтани музокирот ва барқарор шудани сулҳу оштии дар кишвар таваҷҷӯҳи кишварҳои хориҷӣ ба Тоҷикистон ба маротиб зиёд шуд. [8, с.125-129]. Албатта, пас аз расидан ба сулҳу ваҳдати миллий низоми идории Тоҷикистон бештар имконият пайдо намуд, ки сари масъалаҳои бештар намудани сатҳи касбияти мутахассисони соҳаи сиёсати хориҷӣ андеша намояд. Дар ин замон самтҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон такмил ёфтанд, ки зарурат ба мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ, хусусан дипломатҳои касбӣ зиёд гардид. Дар давраи осоиштагӣ талабот ва меъёрҳои ҷалби мутахассисон ба ҳайати элитаи дипломатӣ низ тағйир ёфтанд. Талаботҳои нав барои мутахассисони минбаъдаи муносибатҳои байналхалқӣ ба миён омаданд. Албатта давраи босуботи рушди кишвар, густариши ҳамкориҳо, зуҳури талабот ва меъёрҳои нави касбӣ боиси тағйиротҳои зиёди сифатӣ ва миқдорӣ дар ҳайати элитаи дипломатии кишварамон гардид.

Дар мақолаи худ бобати тағйироти сифатӣ ва миқдории дипломатияи тоҷик дар давоми солҳои 1993-2000-ум муҳаққиқ Алиев Р.Р. чунин менависад: «бинибар вазъияти бавучудода бо ташаббуси Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон барои омода намудани дипломатҳои таҳассусманди миллий қадамҳои ҷиддӣ гузошта шуд. Танҳо аз солҳои 1993 то 2000-ум академияи дипломатии Вазорати қорҳои хориҷии Федератсияи Россияро 33 нафар аз шумораи тавсиянамудаи Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон хатм намуданд. Дар як вақт 16 нафари дигар МГИМО (Донишкадаи давлатии Москва оид ба муносибатҳои байналхалқӣ) и Федератсияи Россияро солҳои 1997-2000 ба охир расониданд. Дар баробари ин дар соли 2000-ум 150 нафар ихтисоси муносибатҳои байналмилалиро дар Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ва Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистонро хатм намуданд. Дар баробари ин дар ин давра қисми зиёди қорамандоне, ки фаолияти онҳо ба муносибатҳои байналхалқӣ ва алоқаи иқтисодии беруна дахл дошт аз курсҳои кӯтоҳмудати тақмили ихтисос дар назди муассисаҳои вобастақардашудаи давлатҳои пешрафтаи ғарбӣ, Ҷопон ва дигар кишварҳои минтақаи осӣё гузаштаанд».[2, с.255].

Марҳилаи сеюм бошад аз солҳои 2000-ум то ба имрӯзо фаро мегирад. Албатта шуруъ аз соли 2000-ум Тоҷикистон ба давраи рушди босуботи ҳеш ворид шуд ва дар сиёсати хориҷӣ бештар ба масъалаҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузори таваҷҷӯҳ намуда мешуд. Аз соли 2000-ум ба ин қониб сафоратхонаҳо ва намоёндагҳои зиёди Тоҷикистон дар кишварҳои мухталифи олам ифтитоҳ карда шуданд. Маҳз шумораи зиёди сафоратхонаҳои Тоҷикистон дар хориҷ дар ин давра таъсис дода шудаанд. Барои мисол дар ин давра сафоратхонаҳои Тоҷикистон дар чунин кишварҳое чун Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (2002), Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон (2002), Ҷумҳурии Қирғизистон (2002), Шоҳигарии Белгия (2002), Ҷумҳурии Ислонии Покистон (2005), Ҷумҳурии Ҳиндустон (2006), Шоҳигарии Арабистони Саудӣ (2007), Ҷумҳурии Мисри Араб (2007), Япония (2007), Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир (2008), Ҷумҳурии Озарбойҷон (2008), Ҷумҳурии Украина (2010), Конфедератсияи Шветсария (2010), Ҷумҳурии Франция (2013) ва дигар кишварҳо

таъсис дода шуданд. Албатта дар баробари таъсиси ниҳодҳо зарурат ба таъмини кадрӣ онҳо ҷой дошт. Таъсиси сафоратхонаҳо ва намоёндагӣҳои Тоҷикистон дар хориҷ яке аз ҳадафҳои муҳимми сиёсати хориҷии кишвари мо буд. Дар баробари ин ба масъалаи баланд бардоштани таҳассусмандии ҳайати элитаи дипломатӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир мегашт, то ниҳодҳои таъсисшуда тавонанд дар пешрафти сиёсати хориҷии кишвар ва ҳифзи манфиатҳои миллий саҳми арзандаи хешро гузошта тавонанд. Дар умум дар шароити имрӯза Тоҷикистон дорои зиёда аз 30 сафоратхона ва консулгарӣҳо дар давлатҳои дигар аст, ки дар он мутахассисони муносибатҳои байналхалқӣ ба қору фаъолият машғуланд. Ҳамарӯза ба ҳайати элитаи дипломатии кишвар мутахассисони нав ворид мегарданд, ки на танҳо дар риштаи дипломатия дар донишгоҳҳои Тоҷикистон таҳсил намудаанд, балки дар ин самт мутахассисони хатмкардаи донишгоҳҳои хориҷи дуру наздик низ кам нестанд.

Бо тавачҷуҳ ба сатҳи таҳассуснокии ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон метавонем, гуфт ки он рӯз аз рӯз беҳтар мегардад. Барои мисол дар миёни ҳайати элитаи дипломатии Тоҷикистон чунин нафароне низ зиёданд, ки мактабҳои муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатияро дар хориҷ хатм намудаанд: Исмаилов Насриддин – зинаи магистратура дар Донишгоҳи Тсукуба, Япония; Баҳодур Шарифӣ Маҳмудзода – Академияи дипломатии Вазорати қорҳои хориҷии Федератсияи Россия; Каримӣ Акрам Муҳаммадрасул – дар Донишқадаи омӯзиши забони арабӣ, Донишгоҳи Ал-Азҳари Қоҳира, таҳсил дар бахши аспирантураи Донишгоҳи Ал-Азҳари Қоҳира, курсҳои дипломатӣ дар назди Академияи дипломатии Вазорати қорҳои хориҷии Федератсияи Россия; Масъуд Халифзода – Донишгоҳи давлатии Москва, факултаи минтақашиносӣ; Соҳибназар Ғайратшо Қаноатшо – Академияи дипломатии Вазорати қорҳои хориҷии Германия, Донишгоҳи Отто-Фридрихи ш. Бамберги Германия, германистика, илмҳои коммуникатсионӣ ва шарқшиносӣ; Убайдулло Чамолӣддин Маҳмадсаид – магистри таҳқиқотҳои дипломатӣ дар Донишгоҳи Вестминстер, Британияи Кабир; Чалолов Мирзошариф – Донишгоҳи Сукубаи Япония; Соҳибзода Хисрав Соҳиб – Академияи дипломатии Вазорати қорҳои хориҷии Россия; Луқмон Бобоқалонзода – Академияи дипломатии Вазорати қорҳои хориҷии Россия, курсҳои дипломатӣ дар Донишқадаи Хадамоти Хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон, Донишқадаи Муносибатҳои Байналмилалӣ Нидерландия, инчунин курсҳои дипломатӣ ва забони олмонӣи Вазорати қорҳои хориҷии Олмон (2002); Шарифзода Юсуф Тоир – давраи омӯзиши дипломатӣ, Донишгоҳи Чорч Таун, Вашингтон, давраи омӯзиши дипломатӣ, Академияи дипломатии Ҷумҳурии Ислонд Покистон, такмили ихтисос дар Академияи дипломатии шаҳри Москва. Додаҳои овардашуда баёнгарӣ он аст, ки сатҳи сифати мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатӣ дар Тоҷикистон ба маротиб боло рафтааст. Ин тамоюл рӯ ба афзоиш мебошад. Солҳои охир дар баробари донишҷӯҳои забонҳои хориҷӣ ва донишҷӯҳои муносибатҳои байналхалқӣ аз ҳайати элитаи дипломатӣ доштани донишҷӯҳои муайяни иқтисодӣ талаб карда мешавад, зеро дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсати хориҷии Тоҷикистонро ҷалби сармояи хориҷӣ ва муаррифии арзишманди потенциалҳои истеҳсолӣ ва иқтисодии кишвар ташкил медиҳад.

Лозим ба ёдоварист, ки дипломатҳои таъингардида дар ин давра ба фарқият аз давраҳои пешин на танҳо забони хориҷиро медонанд (забони давлате, ки ба ҳайси сафир таъин гардидааст медонанд) балки хатмкардаи донишгоҳҳои бонуфузи кишварҳои хориҷӣ низ мебошанд. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки шумораи бештари сафирони мо дар хориҷи кишвар ва дар назди созмонҳои байналхалқӣ таҳассусмандӣ соҳавӣ буда, аз санъати дипломатӣ хуб бархӯрдор мебошанд. Яъне, сифати касбӣ ва таҳассусмандии дипломатҳои кишвари мо тағйир ёфта дар шароити имрӯза ба талаботи рӯзмарраи фаъолияти дипломатӣ ҷавобгӯ мебошад. Афзудани шумораи сафоратхонаҳои Тоҷикистон дар хориҷа гувоҳи зиёд гардидани миқдори элитаи дипломатии кишвар аст. Имрӯз, баъд аз гузашти сӣ сол мо метавонем бо боварии том гӯем, ки элитаи дипломатии кишвари мо ҳам сифатан ва ҳам миқдоран тағйир ёфтааст. Ҳамаи ин дастовардҳо анҷоми қор набуда, дар оянда вобаста ба талаботи замона он метавонад боз ҳам тақвият пайдо намояд. Дар умум гуфта метавонем, ки тӯли солҳои соҳибистиклолӣ бо талошҳои пайгиронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳайати дипломатии кишвар тағйиротҳои назарраси мусбатеро аз сар гузаронид ва то як андоза ба талаботи хизмати дипломатӣ вобаста ба шароитҳои муносири муносибатҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ гардид.

АДАБИЁТ

1. 25 қадам дар паҳноӣ олам. Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон (СХТ) (Зери назари Сирочидин Аслов. Ҳайати таҳририя: Н. Зоҳидӣ, В. Ниятбеков, А. Камолов). [Матн, бевосита] – Душанбе: Ирфон, 2016, - 220с.

2. Алиева Р.Р. Формирование основополагающих принципов внешней политики Республики Таджикистан. [Текст, непосредственный] / Р, Алиева // Учёные записки. ХГУ им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. – Худжанд, 2014 №4 (41). - С. 253-260
3. Дипломатия Таджикистана (к 50-летию создания Министерства иностранных дел Республики Таджикистан). [Текст, непосредственный], - Душанбе, 1994. – 72с.
4. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду чилд. Ҷилди1. (Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ) [Матни бевосита] Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон». 2009, - 296с.
5. Искандаров А.И. Родники дружбы. Записки посла. [Текст, непосредственный] / А, Искандаров – М.: Междунар. отношения, 2000. – 296 с.
6. Назризода Д. Х., Становление и развитие дипломатической службы Республики Таджикистан в период независимости (1991–2016 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. [Текст, непосредственный] / Д, Назризода. – Душанбе, 2017 – 198с.
7. Саидзода З. Фаёолияти байналмилалӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсии ҷаҳонӣ [Матни бевосита] / З, Саидзода – Душанбе, ҚДММ «Контраст», 2016, - 216 с.
8. Солиев Ш. Х. Барқароршавии сулҳу Ваҳдати миллии ҷун марҳилаи муҳим дар таҳкими сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Матни бевосита] / Ш, Солиев // Маводи конференсия «Ҷавонон – пайравони Пешвои миллат», 24 октябри соли 2017, Хучанд, 2017, – С. 125-129
9. Холиқназаров Х. Истиқлолияти давлатӣ ва раванди ташаккули дипломатияи тоҷик дар соли 1992 [Матни бевосита] / Х, Холиқназар // Ваҳдат кафолати ҳасти миллат (маҷмӯаи мақолаҳои солҳои 2010-2012) – Нашри илмию публитсисти – Душанбе: МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012. -152 с.
10. Шохмансурӣ Ш. Давлати безавол [Матни бевосита]/Ш, Шохмансурӣ.–Душанбе, «Адиб», 2010,-336с.

ТАҒЙИРОТҲОИ СИФАТӢ ВА МИҚДОРӢИ ЭЛИТАИ ДИПЛОМАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Масъалаи тағйироти сифатӣ миқдорӣ дар элитаи дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Ба даст овардани истиқлолият ва ба роҳ мондани сиёсати мустақилонаи хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор ба он намуд, ки дар масъалаи таҳкими элитаи дипломатӣ биандешад. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ шумораи мутахассисони муносибатҳои байналхалқӣ дар кишвар хеле маҳдуд ва ба талаботи замони ҷавобгӯ набуд. Аз ин рӯ, пас аз бадастории истиқлолият дар самти рушди тахассуснокии элитаи дипломатӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шуд. Мустақилияти кишвар, ҳалли бухрони сиёсии солҳои аввали соҳибистиқлолӣ, зарурати тақвият бахшидани ниҳодҳои сиёсати хориҷӣ, ба роҳ мондани муносибатҳои субъектҳои мухталифи муносибатҳои байналмилалӣ зарурати таҳким бахшидани элитаи дипломатии Тоҷикистонро ба миён оварда буд. Муаллиф ба ҷунин ҳулосае расидааст, ки дар замони соҳибистиқлолӣ элитаи дипломатии Тоҷикистон бинобар амалӣ намудани чораҳои мухталиф аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ рушду тақвият ёфта, аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ тағйир пазируфт.

Калидвожаҳо: тағйироти сифатӣ миқдорӣ, элитаи дипломатӣ, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, тахассусмандӣ.

КАЧЕСТВЕННЫЕ И КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Исследован вопрос качественных и количественных изменений в дипломатической элите Республики Таджикистан за годы независимости. Обретение государственной независимости и проведение независимой внешней политики требовало от Республики Таджикистан задуматься об укреплении своей дипломатической элиты. В первые годы независимости количество специалистов международных отношений в стране было очень ограниченным и не отвечало современным требованиям. Поэтому после обретения независимости особое внимание уделялось развитию профессионализма дипломатической элиты. Независимость страны, разрешение политического кризиса первых лет независимости, необходимость укрепления внешнеполитических институтов, налаживание связей с различными субъектами международных отношений обусловили необходимость укрепления дипломатической элиты Таджикистана. Автор приходит к выводу, что за период независимости дипломатическая элита Таджикистана развивалась и укреплялась как количественно, так и качественно благодаря реализации государством различных мер.

Ключевые слова: качественные и количественные изменения, дипломатическая элита, внешняя политика, международные отношения, специализация.

QUALITATIVE AND QUANTITATIVE CHANGES IN THE DIPLOMATIC ELITE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING OF INDEPENDENCE PERIOD

The issue of qualitative and quantitative changes in the diplomatic elite of the Republic of Tajikistan over the years of independence has been studied. Gaining of state independence and pursuing an independent foreign policy required the Republic of Tajikistan to think about strengthening its diplomatic elite. In the first years of independence, the number of specialists in international relations in the country was very limited and did not meet modern requirements. Therefore, after gaining independence, special attention was paid to the development of the professionalism of the diplomatic elite. The independence of the country, the resolution of the political crisis of the first years of independence, the need to strengthen foreign policy institutions, the establishment of ties with various subjects of international relations necessitated the strengthening of the diplomatic elite of Tajikistan. The author comes to the conclusion that during the period of independence, the diplomatic elite of Tajikistan has developed and strengthened both quantitatively and qualitatively due to the implementation of various measures by the state.

Key words: qualitative and quantitative changes, diplomatic elite, foreign policy, international relations, specialization.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатов Умедҷон Назирович - Муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Суроға 735700 ҶТ ш. Хуҷанд, микроноҳияи 17 бинои 1 E-mail: davlatov_umedjon@mail.ru, Тел: (+992) 928252560

Сведения об авторе:

Давлатов Умедҷон Назирович - старший преподаватель кафедры международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Адрес: 735700 РТ г. Худжанд микрорайони 17 дом 1, E-mail: davlatov_umedjon@mail.ru, Тел: (+992) 928252560

About the authors:

Davlatov Umedjon Nazirovich - Senior Lecturer of International Relations Department in Tajik State University of Law, Business and Politics, Address: 735700 RT city Khujand 17, E-mail: davlatov_umedjon@mail.ru, Phone: (+992) 928252560

УДК 329
ББК 66.60

НАҚШИ НИЗОМИ БИСЁРҲИЗБӢ ДАР ТАҲКИМИ ҲОКИМИЯТИ СИЁСӢ

Саидова М.А.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Даҳсолаҳои охири асри XX ба таърихи ҷаҳонӣ ҳамчун замони тағйиротҳои бузурги сиёсӣ ворид гардидааст. Дар ин радиф омӯзиши масъалаҳои мухталифи сиёсӣ, ки бо гузариш ба низоми демократӣ ва тарҳҳои ниҳодии демократикунонии сохтори сиёсӣ дар ҷомеаҳои тағйирпазир алоқаманд мебошанд, муҳим ва саривақтӣ гардиданд. Дар як қатор ҳолатҳо ин раванд бо як сатҳи муайяни ислоҳ амалӣ гардид, ки бо хусусиятҳои фарҳангӣ ва анъанаҳои ниҳодии кишвари алоҳида алоқаманд буд. Дар кишварҳое, ки дигаргуниҳои ниҳодӣ бе назардошти хусусиятҳои фарҳангиву сиёсии маҳаллӣ амалӣ гардиданд, бо гузашти вақти муайян рад намудани ниҳодҳои нави сиёсӣ ё ивазнамоии онҳо бо амалияҳои ғайрирасмии сиёсӣ ба миён омаданд [3, с.7].

Дар ин самт, яке аз мавзӯҳои муҳим – масъалаи низоми бисёрҳизбӣ ба ҳисоб меравад, ки дар сатҳҳои мухталиф дар кишварҳои гуногун паҳн гардидааст. Пайдоиш ва паҳн шудани низоми бисёрҳизбӣ яке аз аломатҳои муҳими самаранокии низоми сиёси ҷомеа, омили муҳими мустақкам намудани хусусияти демократии давлат, таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Бо иштироки якҷанд ҳизбҳои сиёсӣ мақомоти намояндагӣ ва қонунгузории ҳокимияти давлатӣ – парламент ташаккул меёбад. Ҳамчунин фаъолияти низоми бисёрҳизбӣ кафолати амалӣ шудани принсипи плюрализми сиёсӣ дар як низоми демократӣ ва дар ҳолати гузариш ба демократия қарордошта мегардад.

Рушди низоми бисёрҳизбӣ ба ифода намудани манфиатҳо ва иродаи сиёсии интихобкунандагон ва шаклгирии сиёсии ҷаҳорҷӯбаи интихоботӣ мусоидат менамояд. Ҳизбҳо қисми муҳими низоми алоқаҳои мутақобилаи байни мақомоти намояндагии

ҳокимият ва аҳолии кишвар ба ҳисоб мераванд. Бе мавҷудият ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ амалӣ намудани сиёсати аксарият ва ҳимояи мавқеи ақаллиятҳо ғайриимкон мегардад.

Барои баҳогузори хосиятҳои системаи сиёсӣ баҳогузори ба хосиятҳои низоми ҳизбӣ муҳим мебошад, зеро он унсурҳои муҳимми системаи сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Низоми ҳизбии як кишвар ин маҷмуи муносибатҳои миёни ҳизбҳои сиёсии расман амалкунанда мебошад. Дар ҳар кишвар меъёрҳои муайяни ҳуқуқӣ заминагузори асосии низоми ҳизбии он мебошанд. Аз он ҷумла, тавассути қонунгузори танзими муносибати миёни ҳизбҳои сиёсӣ дар соҳаи ҳокимияти сиёсӣ сурат мегирад. Дар аксари маврид муносибати миёни ҳизбҳои сиёсӣ дар низоми бисёрҳизбӣ дар асоси принципҳои зерин ба роҳ монда мешаванд:

- рақобат ва мубориза барои таъсиррасонии сиёсӣ ва барои ҳокимияти сиёсии давлатӣ;
- муҳолифат ва бархӯрд;
- бетарафӣ, бе шиддатнок гардидани муносибатҳо;
- фаъолияти яққоя дар амалиномаи ҳокимияти давлатӣ [2, с. 331].

Муносибати байни ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи низоми ҳизбӣ, ки тамоми ҳизбҳои мавҷударо дар як кишвар фаро мегирад, ба роҳ монда мешавад. Низоми ҳизбӣ ин принципҳои асосӣ, қонуниятҳо ва қоидаҳои муносибатҳои тарафайн ва таъсиррасонии тарафайни ҳизбҳои сиёсӣ дар кишвари алоҳида ба ҳисоб меравад. Низоми ҳизбӣ ин ҷамъи ҳизбҳои ба таври расмӣ бақайдгирифташуда дар як кишвар ба шумор мераванд, ки барои бадастории нигоҳдорӣ ва амалиномаи ҳокимияти сиёсӣ кӯшиш менамоянд.

Дар низоми бисёрҳизбӣ мавқеи муҳим ва меҳвариро ҳамон ҳизбҳои сиёсӣ ишғол менамоянд, ки бевосита имконияти бадастории ҳокимияти сиёсиро дар алоҳидагӣ ё дар ҳамкорӣ бо дигар ҳизбҳои сиёсӣ доро мебошанд. Сатҳи камолоти сиёсии гурӯҳҳои гуногун, муносибати онҳо, урфу одатҳои мавҷуда, восита ва роҳҳои ҳукмронӣ ва муборизаи қувваҳои сиёсӣ, маданияти сиёсӣ ва шуури сиёсӣ фаъолияти низоми ҳизбиро муайян мекунад. Дар ҳама ҳолат барои дарки хусусиятҳои низоми ҳизбии як кишвар ва хусусан самаранокии низоми бисёрҳизбӣ дар таркиби системаи сиёсии он ҷомеа, зарур аст, ки шумораи нерӯҳои сиёсӣ ва ҷиғунагии рақобати онҳо барои ба даст овардан, нигоҳ доштан ва амалӣ намудани ҳокимияти сиёсӣ ошкор намуда шавад.

Лозим ба ёдоварист, ки ҷиғунагии таъсиси низоми ҳизбӣ ва хусусан фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ яке аз меъёрҳои муҳимми муайян намудани навъи системаҳои сиёсӣ мебошад. Хусусан барои дарки хосиятҳои системаҳои сиёсӣ ва баҳогузори ба самаранокӣ ва машруъияти ҳокимият дар як ҷомеа таваччуҳи маҳсул ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ карда мешавад. Аз таҷрибаи кишварҳои демократӣ чунин бармеояд, ки ҳизбҳои сиёсӣ тамоюли сиёсатро дигаргун намуда, имконияти нави таъсиррасонии шаҳрвандонро ба ҳокимият фароҳам намудаанд. То пайдоии ҳизбҳои сиёсӣ ҳуқуқи интихоботӣ бо анҷоми интихобот ба итмом мерасид, номзади интихобгардида ба хоҳиши интихобкунандагони худ тобеъ намегардид. Чунин номзади ғолибгардида танҳо ҳамчун намояндаи ҷомеа ба ҳисоб мерафт. Бо пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ намояндаи интихобгардида хоҳиши худро ба ҳизб месупорад ва ба дастгирии он така менамояд. Ба хотире, ки ҳизбҳо муташаккил буда, фаъолияти онҳо дар самти масъалаҳои сафарбарномаи афкори умум, намояндагӣ ва амалӣ намудани манфиатҳои сиёсии гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ самаранок аст, дар таркиби системаи сиёсӣ дар муборизаи сиёсӣ ва рақобатнок намудани он беҳтар аз ҳизб ниҳода вучуд надорад.

Фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва хусусан низоми бисёрҳизбӣ аз бисёр ҷиҳат метавонад дар таҳким бахшидани ҳокимияти сиёсӣ нақши муҳим дошта бошад. Ба баъзе ҷиҳатҳои ин масъала таваччуҳ менамоем, ки ҷиғуна низоми бисёрҳизбӣ метавонад дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ нақш дошта бошад.

Пеш аз ҳама ба моҳияти ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳоди муҳимми сиёсӣ таваччуҳ менамоем. Ҳизби сиёсӣ ин ташкилоти муайяни ҳамфикрон мебошад, ки манфиати шаҳрвандон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, синфҳои намояндагӣ намуда, иҷроиши онҳоро тариқи бадастории ҳокимияти сиёсӣ ё иштирок дар амалӣ намудани он мақсади асосии худ қарор додааст. Моҳиятан ҳизбҳои сиёсӣ ниҳода мебошанд, ки барои бадастории, нигоҳдорӣ ва амалӣ намудани ҳокимияти сиёсӣ меандешанд. Онҳо барномаҳои мукаммале барои таҳким бахшидани ҳокимияти сиёсӣ доранд ва ғолибан сари масъалаҳои мухталифи ҳокимияти сиёсӣ дар як ҷомеа меандешанд.

Дар муайян намудани моҳияти ҳизбҳои сиёсӣ шумораи зиёди муносибатҳои илмӣ мавҷуданд: фаҳми ҳизби сиёсӣ ҳамчун гурӯҳи алоҳидаи одамон, ки доктринаи ягонаи идеологиро пайравӣ менамоянд; ҳизби сиёсӣ ҳамчун ифодакунандаи манфиати синфҳои муайян; фаҳми ниҳодии ҳизби сиёсӣ ҳамчун ташкилот, ки дар низоми давлат амал менамояд [5, с. 91]. Ҳамагуна дидгоҳи илмӣ перомуни ҳизбҳои сиёсӣ ба он ҷиҳат мутамаркиз мегарданд, ки ҳизбҳои сиёсӣ бо мақсади ба даст овардан, нигоҳ доштан ва амалӣ намудани

ҳокимияти сиёсӣ таъсис дода мешаванд. Ба андешаи мо баҳамойии ҳамақидаҳо, таҳияи барномаи ҳизби сиёсӣ, муайян намудани стратегия ва тактикаи мубориза, тақвият бахшидани зарфиятҳои кадрӣ, кӯшишҳо дарои ҷалби тавачҷуҳи интиҳобкунандагон, зиёд намудани сафи ҷонибдорон, паҳши изҳоротҳо ва дигар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳама сурат ба таҳкими ҳокимияти сиёсӣ мусоидат мекунад.

Зикр намудан зарур аст, ки ҳизби сиёсӣ дар таркиби низоми бисёрҳизбии дорои рақобат, дар ҳама маврид ба таҳкими ҳокимияти сиёсӣ нақши муҳим гузошта метавонад. Новобаста аз мавқеи ишғолнамуда (ҳамчун ҳизби ҳукмрон ё оппозитсионӣ) ҳизби сиёсии фаъол дар таркиби низоми бисёрҳизбии рақобатнок метавонад дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ нақш дошта бошад. Барои мисол ҳизби дар оппозитсия қарордошта ҳамеша аз мушкилиҳои дар ҷомеа ҷойдошта сухан меронад ва идоракунандагонро аз мавҷуди камбудӣ дар қорашон огоҳ месозад. Дар чунин сурат бо ислоҳи камбудҳо ҳокимияти сиёсӣ метавонад таҳким ёбад. Беҳуда нест, ки оппозитсияи сиёсиро дар як ҷомеаи демократӣ ҳамчун оинаи ҳукумат меноманд, ки бо гуфтани мушкилоти ҷойдошта дар ҷомеа нерӯи дар ҳокимият қарордоштаро ба ислоҳи он водор месозад. Чунин ҳолат ҳизби дар идоракунӣ қарордоштаро фаъол мегардонад, то пайи ислоҳи вазъ бишинобад, ки дар ин маврид ҳокимияти сиёсӣ низ тақвият меёбад. Ё худ ҳизби дар идоракунӣ қарордошта ҳангоми ба амал баровардани ҳокимият кӯшиш бар он менамояд, ки аз имконоти мавҷуда истифода намуда, ҳарчӣ бештару беҳтар мушкилоти ҷомеаро ҳал карда, боварии мардумро сазовор гардад ва машрӯияти худро боло барад. Тавассути хуб ба роҳ мондани фаъолияти хеш дар амалӣ намудани ҳокимияти сиёсӣ ҳизби ҳукмрон бевосита метавонад дар таҳкими ҳокимият нақш гузорад. Аз ин рӯ, бо боварӣ метавон гуфт, ки ҳизби сиёсии фаъол дар таркиби низоми бисёрҳизбии дорои рақобат дар ҳар сурат дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ саҳмгузор мегардад.

Барои дарки нақши низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ моро зарур аст ба муҳимияти ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳоди муҳими сиёсӣ мурур намоем. Албатта нақш ва аҳамияти ҳизбҳои сиёсӣ дар ҷомеаҳо, ки дар сатҳҳои мухталифи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва анъанаҳои мушаххаси таърихӣ милли қарор доранд яқсон нест. Аммо ба ин нигоҳ накарда метавон як қатор вазифаҳои умумии ҳизбҳои сиёсиро ҷудо намуд, ки барои таҳкими ҳокимияти сиёсӣ муҳиманд. Вазифаи нисбатан муҳими ҳизбҳои сиёсӣ мувофиқанамой ва ҷамъбастамоии манфиатҳо ва талаботҳои мухталифи гурӯҳҳо ва инфирородҳо ба ҳисоб меравад. Чунин манфиатҳои ҷамъбастгардида дар шакли барномаву талаботҳо ташаккул ёфта, то ба сохторҳои ҳокимият расонида мешаванд, ки боис мегарданд, ҳокимияти сиёсӣ бо дарки манфиатҳои мухталифи мавҷуда қорбарӣ ва фаъолият намояд. Дар заминаи амалӣ намудани ҳостаҳои гуногуни ҷомеа ба фаъолияти худ машрӯият ва мустаҳкамӣ бахшад. Албатта низоми бисёрҳизбӣ дар ин замина метавонад майдони муаррифии манфиатҳои гурӯҳҳои мухталифи аҳоли бошад.

Дар навбати худ ҳизбҳо дар таҳия, истифода ва ҷорӣ намудани қоидаҳои ҳамкории ниҳодҳои сиёсӣ иштирок намуда, вазифаи «ҳукумати»-ро иҷро мекунанд. Ҳизбҳои сиёсӣ ирода ва манфиати гурӯҳҳои иҷтимоиро пешниҳод ва ифода менамоянд ва онҳоро ба мақомоти ҳокимиятӣ мерасонанд ва бо ин васила вазифаи робитавиро иҷро менамоянд, яъне алоқамандии ҳокимият ва ҷомеаро таъмин мекунанд. Тавассути ҳизбҳои сиёсӣ ҳокимияти сиёсӣ метавонад то як андоза набзи ҷомеаро дарк намояд.

Инчунин тавассути воситаҳои ахбори омма арзишҳо ва қолабҳои муайяни рафторро ташвиқ намуда, ҳизбҳои сиёсӣ вазифаи иҷтимоигардии сиёсӣ, яъне интиқоли таҷрибаҳои сиёсӣ, анъанаҳо ва фарҳангро ба наслҳои минбаъда иҷро менамоянд. Дар ин самт ҳизбҳои сиёсӣ дар таҳкими фарҳанги сиёсӣ ва иштироки созандаву сулҳомези мардум ба ҳаёти сиёсӣ мусоидат менамоянд. Аслан дар он ҷомеаҳо, ки низоми рақобатноки бисёрҳизбӣ амал менамояд, фаъолиятҳои пинҳони сиёсӣ ва ё рӯоварии хушунатомез ба ҳаёти сиёсӣ пешгирӣ карда мешаванд. Ҳокимияти сиёсӣ дар чунин як фазо аз мавқеъгирии кулли нерӯҳои сиёсӣ бохабар мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар омода намудани кадрҳои роҳбарикунанда низ нақши муҳимро иҷро мекунанд. Хусусан дар фазои низоми бисёрҳизбӣ ва дар заминаи рақобати миёни ҳизбҳои сиёсӣ сарварони сиёсӣ тарбия мегарданд. Дар натиҷаи рақобатҳои миёни ҳизбҳо мардум метавонанд дар интиҳоботҳои даврӣ беҳтаринҳоро барои идораи ҷомеа ва расидан ба қудрати сиёсӣ интиҳоб намоянд. Ҳизбҳои сиёсӣ номзадҳои беҳтаринро ба вазифаҳои роҳбарикунанда пешниҳод намуда, ба беҳтаргардии сифатии таркиби элитаи сиёсӣ мусоидат менамоянд [7, с. 148]. Албатта, сиёсатмадорони ҳирфай дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ нақши муассир доранд. Дар аксари мавридҳо таҳкими ҳокимияти сиёсӣ аз сатҳи дониш, малака, маҳорат ва таҷрибаҳои сиёсии онҳо вобастагӣ дорад.

Дар шароити афзудани нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар равандҳои сиёсӣ ба таври назаррас нақш ва таъсири ҳизбҳои парламентӣ ба раванди мустақкамшавии демократия ва таҳкими ҳокимияти сиёсӣ боло рафтааст.

Ҳар як ҳизби сиёсӣ дар интиҳобот барои бадастории мақсадҳои худ, ки дар барномаи онҳо ворид карда шудаанд, мубориза мебарад. Пас аз интиҳобот, ҳизби ғолибгардида ҳукуматро ташкил медиҳад ва кӯшиш менамояд, ки сиёсати худро дар асоси ваъдаҳои пешазинтиҳоботӣ таҳия намояд [8, с. 132]. Мавҷуди фазои рақобатнокӣ дар низоми бисёрҳизбӣ ҳизби ба сари қудрат расидаро водор ба он менамояд, то барои босамар амалӣ намудани андешаҳо ва барномаҳои шиддӣ муносибат намояд, зеро фаъолияти босамари ҳизби сиёсӣ боис мегардад, ки дар интиҳоботи минбаъда дигар ҳизбҳои фаъол дар низоми ҳизбӣ ғолиб гардида, ба сари қудрат бирасанд. Рақобатнокӣ ва муборизаи осостаи сиёсии ҳизбҳои сиёсӣ дар дохили низоми бисёрҳизбӣ метавонад таваччуҳи ғолибонро ба таҳкими пояҳо ва асосҳои ҳокимият равона созад, зеро онҳо дарк мекунанд, ки танҳо самаранокии фаъолиятшон дар оянда кафолати нигоҳдории ҳокимияти сиёсӣ мегардад.

Дар шароити тағйирпазирии низоми сиёсӣ дар фазои пасошӯравӣ яке аз масъалаҳои мураккаб ва пурихтилоф ҷустуҷӯи шаклҳои нави муносибатҳои тарафайни ҳокимият ва ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун иштирокчиёни калидии равандҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала махсусан дар шароити ташаккул ва инкишофи низоми ҳизбӣ, ки ҳанӯз ноустувор аст, шиддатнок мегардад.

Пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ бо васеъ гардидани ҳуқуқи интиҳоботӣ ва муташаккил гардидани фаъолияти ҳаракатҳои коргарӣ алоқаманд аст. Маҳз ин омилҳо ба пайдоиши аввалин ҳизбҳои сиёсии оммавӣ ҳамчун ниҳоди алоҳидаи сиёсӣ мусоидат намудаанд. Метавон зикр намуд, ки пайдоиш ва таҳаввулоти ҳизбҳои сиёсӣ, хусусан зуҳури низоми бисёрҳизбӣ аз хусусиятҳои рушди иҷтимоӣ-сиёсӣ ва марҳилаҳои алоҳидаи ҷунин таҳаввулот бармеояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гуногунии нақшҳо ва ниҳодҳои сиёсӣ зери таъсири талаботҳои мавҷудаи системаи сиёсӣ амалӣ мегарданд. Ҳамин тариқ, ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳоди алоҳидаи системаи сиёсӣ танҳо бо пайдоиши талаботи функционалӣ ба мавҷудияти онҳо ташаккул ёфтаанд. Шароити имрӯзаи рушди системаи сиёсии демократӣ маҳз низоми бисёрҳизбиро талаб мекунад.

Як қатор муаллифон пайдоиш ва таҳаввулоти ҳизбҳои сиёсиро бо раванди модернизатсия, ташаккули давлатҳои миллӣ, бо рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаманд менамоянд. Илова бар ин, метавон пайдоиши ҳизбҳои сиёсиро бо ташаккули синфҳои нави иҷтимоӣ, инчунин ниҳоди идоракунии намояндагӣ алоқаманд намуд [4, с. 74]. Дар ҳар сурат дар марҳилаҳои гуногуни рушди худ ҳизбҳои сиёсӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ ва самаранок гардидани он нақши муҳим гузоштаанд.

Албатта дар аввал, муносибат ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ хусусияти манфӣ дошт. Масалан, Т.Гоббс ҷунин мешуморид, ки мавҷудияти ҳизбҳои сиёсӣ ба шӯриш ва исёнҳо оварда мерасонад ё худ Ч.Вашингтон зикр намудааст, ки ҳизбҳо метавонанд воситаи ғасби ҳокимияти давлатӣ аз тарафи гурӯҳи алоҳида гарданд, ки ба амалинамоии принсипи суверенитети халқӣ ҳалал мерасонад [6, с. 87]. Таҷрибаи сиёсӣ мавҷудияти ҷунин ҳолатҳоро низ инкор намекунад, аммо ҷунин ранг гирифтани масъала аз риоя накардани принсипҳои муборизаи одилона ва рақобати демократӣ бармеояд, ки мутаассифона ҳисси нобовариро нисбати фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ба миён меоварад. Аксари маврид самаранокӣ ва муҳимияти низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ аз ин омил вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, барои таҳкими системаи сиёсӣ ва ҳокимияти сиёсӣ зарур аст, ки присипҳои демократӣ ва рақобати созанда ва солими сиёсӣ дар як ҷомеа риоя карда шаванд.

Ба ин нигоҳ накарда як қатор муаллифон ногузир будани фаъолияти ҳизбҳои сиёсиро зикр намудаанд. Масалан, Ч. Мэдисон хусусияти объективӣ ва ногузирии мавҷудият ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсиро зикр намудааст. Имкониятҳои паёмадҳои манфии фаъолияти ҳизбҳои сиёсиро ошкор намуда, Ч.Мэдисон пешниҳод намудааст, ки барои бартараф намудани ҷанбаҳои манфии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ зарур аст, ки як қатор ниҳодҳо ва принсипҳо, ки ҷунин ҷанбаҳои манфиро бартараф менамоянд, ҷорӣ карда шаванд. А. Токвил низ хусусияти объективии мавҷудияти ҳизбҳои сиёсиро эътироф намуда, ёдовар шудааст, ки ҳизбҳои сиёсӣ унсурҳои зарурии идоракунии демократӣ мебошанд, зеро плюрализми афкор ва манфиатҳоро таъмин менамоянд ва ба бартараф намудани ғасби ҳокимият мусоидат менамоянд [8, с. 88].

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза, ҳизбҳои сиёсӣ гурӯҳи ихтиёрии ҷамъиятӣ мебошанд, ки аз ҷониби онҳо ба таври ихтиёрӣ амалӣ мегардад. Ҷунин мешуморем, ки мавҷудияти масъалаҳои иҷтимоии ҳалношуда ва мавҷудияти идеологияи муайян ҳамчун омилҳои муттаҳидшавии одамон дар гурӯҳҳои алоҳида баромад менамоянд. Маҳз биниши масъалаҳо,

роҳҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои мухталифи иҷтимоӣ муттаҳидии онҳоро дар фаъолияти сиёсӣ таъмин менамояд. Маҳз ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун заминаи пешбарии мавқеъ ва нуқтаи назар нисбат ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо баромад менамоянд. Ҳамин тариқ, ҳокимияти сиёсиро зарур аст, ки чунин мавқеъ ва муносибатҳоро дар раванди таҳия, қабул ва амалиномаи қарорҳои сиёсӣ ба инобат гирад.

Фаъолияти шумораи зиёди ҳизбҳои сиёсӣ дар кишвари алоҳида нишон медиҳад, ки одамон манфиатҳои мухталиф дошта, воқеиятро ба таври гуногун қабул менамоянд ва ба таври худ роҳҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои мавҷударо мебинанд. Дар ҳолате, ки як ҳизб ба фарогирии манфиати тамоми кишрҳои аҳоли кӯшиш намояд, пас ин ба таври ногузир ба фишороварӣ ба одамон ва ҷомеа оварда мерасонад. Аз ин хотир, дар асоси биниши мухталифи масъала, дар асоси манфиатҳои мухталифи иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ҳизбҳои сиёсии гуногун ташаккул меёбанд.

Ҳизбҳои сиёсӣ, дар асоси идеология ташаккул ёфта, манфиатҳои одамони муайяно ифода менамоянд ва назди худ амалӣ намудани ҳокимияти сиёсиро мақсади асосӣ қарор медиҳанд. Мавҷудияти шумораи зиёди ҳизбҳо дар кишвари алоҳида ба ҳизби дар интиҳобот ғолибшуда имконият медиҳад, ки ҳокимияти сиёсиро амалӣ намояд. Дар баъзе мавридҳо ҳизбҳои сиёсӣ, барои бадасторӣ ва нигоҳдории ҳокимияти сиёсӣ ва амалӣ намудани он дар иттиҳодияи коалитсионӣ таъсис медиҳанд. Илова бар ин, ҳизбҳои нисбатан хурд ва камтаъсир кӯшиш менамоянд, ки бо ҳизбҳои пешбар созиш намоянд, то ки дар амалӣ намудан ва тақсими ваколату захираҳои ҳокимиятӣ иштирок намоянд [10, с. 46].

Ҳамин тариқ, дар асоси обурӯ ва тасиррасонӣ ҳизбҳои сиёсӣ дар сатҳҳои мухталифи рушд қарор доранд. Аз ин хотир, барои амалӣ намудани мақсади худ, барои ифода намудани манфиати гурӯҳи муайяно одамон, барои иштирок намудан дар амалӣ намудан ва тақсими ваколат ва захираҳои ҳокимият, ҳизбҳои сиёсӣ метавонанд муттаҳид шуда, дар якҷоягӣ мубориза баранд.

Ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар доираи низоми ҳизбӣ амал мекунанд, ҳамчун майдоне муносибати байни мардум ва давлатро таъмин мекунанд. Мардум дар доираи фаъолияти аҳзоби сиёсӣ нуқтаи назари худро оид ба мушкилот, роҳу воситаҳои ҳалли онҳо баён мекунанд ва ҳизбҳои сиёсӣ бошад, ҳамчун миёнарав ин маълумотро ба ниҳодҳои давлатӣ мерасонанд ва ин андешаҳо ҳангоми таҳияи қарорҳои гуногуни давлатӣ ба инобат гирифта мешаванд [1, с.152].

Ифодаи манфиату талаботҳои гурӯҳи муайяно яке аз равандҳои мураккаби ҳаёти сиёсӣ мебошад. Таъкид кардан зарур аст, ки барои ифодаи манфиатҳо ҳамгирӣ ва ҳамбастагии ин гурӯҳро таъмин кардан зарур аст. Аз ин рӯ, ниҳод ки манфиатҳоро ифода мекунад, бояд фаъолияти мақсаднок анҷом диҳад ва манфиатҳои мавҷударо дар шакли талабот ташаккул диҳад.

Бояд таъкид кард, ки ҳизбҳои сиёсӣ манфиату талаботи гурӯҳи муайяно ифода мекунанд, тадричан онҳоро ба барномаи худ дохил мекунанд. Ҳизбҳои сиёсӣ дар фаъолияти худ кӯшиш мекунанд, ки ба татбиқи талаботи барномавӣ ноил шаванд, то мақомоти давлатӣ ҳангоми қабули қарорҳои муҳим ин талаботро ба назар гиранд. Ҳамин тариқ, ҳизбҳои сиёсӣ сазовори эҳтиром ва ташаккули афкори ҷамъиятӣ дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ мебошанд.

Ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун намоёндагии манфиату талаботи сиёсиву ҷамъиятии одамон мебошанд, ки дар асоси мафкуравӣ муттаҳид шуда, мақсади ба даст овардани ҳокимияти давлатиро барои ҳифзи манфиатҳо ва амалӣ намудани талаботи гурӯҳи муайяно пеш мебаранд. Дар умум зикр намудан бамаврид аст, ки низоми бисёрҳизбӣ ҳамчун заминаи муҳими рушди демократия ва таҳкими ҳокимияти сиёсӣ хизмат менамояд. Риояи принципҳои рақобати солим ва демократӣ дар доираи низоми бисёрҳизбӣ метавонад ҳизбҳои сиёсиро бештар функционалӣ гардонад ва саҳми онҳоро дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ назаррас созад.

АДАБИЁ

1. Андреев С.С. Теория политической деятельности / С.С. Андреев. [Текст непосредственный] -Москва, 1995. - 212с.
2. Барабанов М. В. Роль и место политических партий современной России в формировании государственной власти / М.В. Барабанов [Текст непосредственный] // Социально-гуманитарное знание. – 2006. – № 5. – С. 330–338.
3. Гельман В.Я. Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике / В.Я. Гельман [Текст непосредственный] // Полис. - 2003. -№ 4. - С. 6-26.
4. Заславский С. Е., Коргунок Ю. Г. Российская многопартийность: становление, функционирование, развитие / С.Е. Заславский. [Текст непосредственный] – Москва, 1996. -385 с.

5. Политические партии. Политологический словарь-справочник / под ред. Г.В. Полуниной. [Текст непосредственный] – Москва, 1996. -622с.
6. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов / Под. ред. Мелешкиной Е.Ю. [Текст непосредственный] — Москва, Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. -375с.
7. Растимешина Т.В., Епифанов А.С. Политические партии: основные подходы к определению понятия, природа и функции / Т. Растимешина, А. Епифанов [Текст непосредственный] // Экономические и социально-гуманитарные исследования. – 2017. – № 1. – С. 148–158.
8. Сафаров Л.Ш. Избирательная система в Таджикистане: проблемы и перспективы её совершенствования. / Л.Ш. Сафаров [Текст непосредственный] // «Таджикистан и современный мир» №1. (30).- 2012. - С. 130-140.
9. Сартори Дж. Партии и партийные системы: Рамки анализа // Партии и выборы: Хрестоматия. Ч.1. [Текст непосредственный] - Москва, 2004. – 472 с.
10. Усанов В. Многопартийность как необходимое условие парламентаризма и основа конституционного строя / В. Усанов [Текст непосредственный] // Законодательство и экономика. 2006. № 7. –С. 45-56.

НАҚШИ НИЗОМИ БИСЁРҲИЗБӢ ДАР ТАҲКИМИ ҲОКИМИЯТИ СИЁСӢ

Дар мақола нақши низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Зикр карда шудааст, ки низоми бисёрҳизбӣ яке аз аломатҳои муҳими самаранокии низоми сиёси ҷомеа ва омили муҳими мустақкам намудани хусусияти демократии давлат мебошад. Муаллиф ошкор намудааст, ки фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва хусусан низоми бисёрҳизбӣ аз бисёр ҷиҳат метавонад дар таҳким бахшидани ҳокимияти сиёсӣ нақши муҳим дошта бошад. Моҳиятан ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳода баҳогузори шудаанд, ки барои бадастории, нигоҳдори ва амали намудани ҳокимияти сиёсӣ меандешанд. Ба андешаи муаллиф ҳизбҳои сиёсӣ барномаҳои мукаммале барои таҳким бахшидани ҳокимияти сиёсӣ доранд ва голибан сари масъалаҳои мухталифи ҳокимияти сиёсӣ дар як ҷомеа меандешанд. Зикр карда шудааст, ки таҳияи барномаи ҳизби сиёсӣ, муайян намудани стратегия ва тактикаи мубориза, тақвият бахшидани зарфиятҳои кадрӣ, кӯшишиҳо дароҷи ҷалби тавачҷуҳи интихобкунандагон, зиёд намудани сафи ҷонибдорон, паҳии изҳоротҳо ва дигар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳама сурат ба таҳкими ҳокимияти сиёсӣ мусоидат мекунад. Муаллиф ба якҷанд ҷиҳатҳои саҳмгузори низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ тавачҷуҳ кардааст. Риояи принципи рақобати солим ва демократӣ дар доираи низоми бисёрҳизбӣ ҳамчун шароити муҳими саҳмгузори ҳизбҳои сиёсӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ доништа шудааст.

Калидвожаҳо: ҳизб, низоми бисёрҳизбӣ, ҳокимияти сиёсӣ, манфиатҳои сиёсӣ, коалитсияи ҳизбӣ, системаи сиёсӣ.

РОЛЬ МНОГОПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В УКРЕПЛЕНИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

В статье рассматривается роль многопартийной системы в укреплении политической власти. Отмечено, что многопартийность является одним из важных признаков эффективности политической системы общества и важным фактором укрепления демократического характера государства. Выявлено, что деятельность политических партий, особенно многопартийная система, может сыграть важную роль в укреплении политической власти. По сути, политические партии оцениваются как институты, целью которых является приобретение, сохранение и осуществление политической власти. По мнению автора, политические партии имеют комплексные программы укрепления политической власти, и в основном они касаются различных вопросов политической власти в обществе. Упоминается, что разработка программы политической партии, определение стратегии и тактики борьбы, укрепление кадрового потенциала, усилия по привлечению внимания избирателей, увеличение числа сторонников, заявлений и иная деятельность политических партий во всех случаях способствует укреплению политической власти. Автор обратил внимание на несколько аспектов вклада многопартийности в укрепление политической власти. Соблюдение принципа здоровой и демократической конкуренции в рамках многопартийной системы рассматривается как важное условие вклада политических партий в укрепление политической власти.

Ключевые слова: партия, многопартийная система, политическая власть, политические интересы, партийная коалиция, политическая система.

ROLE OF MULTIPARTY SYSTEM IN CONSOLIDATION OF POLITICAL POWER

The article examines the role of a multi-party system in consolidation of political power. It is noted that the multi-party system is one of the important signs of the effectiveness of the political system of society and an important factor in strengthening of the democratic nature of the state. It was revealed that the activities of political parties, especially a multi-party system, can play an important role in consolidation of political power. Essentially, political parties are valued as an institutions whose purpose is to acquire, maintain and exercise political power. According to the author, political parties have comprehensive programs for consolidation of political power, and they mainly deal with various issues of political power in society. It is mentioned that the development of a political party's program, definition of a strategy and tactics of struggle, strengthening of human resources, efforts to attract the attention of voters, increase in the number of supporters, statements and other activities of political parties in all cases contribute to the consolidation of political power. The author pay attention to several aspects of the contribution of a multi-party system to the consolidation of political power. Compliance with the principle of healthy and democratic competition within a multi-party system is seen as an important condition for the contribution of political parties to the consolidation of political power.

Key words: party, multi-party system, political power, political interests, party coalition, political system.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидова Малика Абдурасуловна - муаллимаи калони кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (Хуҷанд, Тоҷикистон) Тел: (+992) 928114852;

Сведение об авторе:

Саидова Малика Абдурасуловна - старшая преподавательница кафедры политологии Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (Худжанд, Таджикистан) E-mail: msaidova321@gmail.com Phone: (+992) 928114852 Тел: (+992) 928114852;

About the author:

Saidova Malika Abdurasulovna - Senior lecturer of Political science Chair in Tajik State University of Law, Business and Politics (Khujand, Tajikistan) E-mail: msaidova321@gmail.com Phone: (+992) 928114852;

УДК 325.1:343.32(575.3)

МИГРАЦИЯ КАК ИСТОЧНИК РАСПРОСТРАНЕНИЕ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА

Ёкубова А. А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В конце XX- начале XXI века в силу развития социально-политических и интеграционных процессов проблема терроризма и экстремизма приобретает все большую актуальность не только в региональном, но и мировом масштабе. Игнорирование тех или иных проблем и процессов ведущих к данной проблеме, привело к тому, что ситуация стала критической не только в развивающихся странах с низким уровнем жизни, но в развитых странах. Экстремистско-террористическая идеология во всем мире привела к многочисленным жертвам в Сирии, Ираке, Афганистане и других странах, и мировое сообщество осознало его угрозу для человечества. Таджикистан за период независимости стал одним из первых государств, ощутивших на себе данную угрозу. Экстремистско-террористические группировки проводят свою разрушающую деятельность в основном среди молодежи и мигрантов, используя эту самую уязвимую группу для своих преступных целей[1]. По мнению специалистов, развитию экстремистско-террористических идей миграция играет одну из главных ролей. Следует отметить, что рост числа совершаемых преступлений говорит о том, что данные группировки активно сотрудничают не только за пределами Республики Таджикистан, что привело к тому что почти ежегодно более 1000 наших граждан привлекаются к уголовной ответственности в разных странах за

экстремистско-террористическую деятельность, но и исполнению этих актов в самой стране, из последних которых можно отметить террористический акт против иностранных туристов на трассе в Дангаринском районе (19 июля 2018г.) и вооруженное нападение членов экстремистско-террористической группировки «ИГИЛ» на пограничный пункт пограничных войск Республики Таджикистан «Ишкобод» в районе Рудаки (6 ноября 2019г.)[2].

Ежегодно на территории Российской Федерации, которая является основным пунктом трудовой миграции стран СНГ происходят задержания большого количества уроженцев Центрально-Азиатского региона (граждан Узбекистана, Таджикистана и Кыргызстана), являющихся сторонниками международной террористической организации «Хизб-ут-Тахрир».

Основным фактором является осуществляемая в среде мигрантов пропаганда идеологии терроризма в сети Интернет, вербовочная деятельность в местах компактного проживания и притяжения мигрантов - активных членов и пособников МТО[3, с.97-103].

Исследователи отмечают, что мигранты и молодежь из стран Центральной Азии становятся привлекательны для распространителей экстремистских идей по тем причинам: низкий социальный статус трудовых мигрантов, трудности их интеграции и ограниченные перспективы в принимающем обществе, как результат, изолированность и радикализация определенных этнических групп из среды мигрантов с учетом эффективной религиозно-экстремистской и террористической пропаганды МРЭО и МТО способствуют формированию пособнических сетей и вовлечению мигрантов в террористическую деятельность.

Для того, чтобы грамотно заниматься вопросами профилактики террористической деятельности, необходимо знать природу терроризма, террористической деятельности, происхождение этих явлений, каков их генезис, какими методами их можно подавлять и какие факторы их подпитывают

Специалисты отмечают, что Республика Таджикистан стала одним из первых республик на постсоветском пространстве, которая столкнулась с реалиями данной угрозы, что было связано с геополитическими условиями региона привлекшими к гражданской войне 1992-1997 гг. по мнению специалистов причинами данной войны явились не только социальные противоречия, противодействие различных партий, движений и групп, но в первую очередь экстремистско-террористическая деятельность, которая была внедрена преступными группировками которые воспользовались хаосом в стране связанным с развалом СССР и ослаблением власти в стране. По данным Генеральной прокуратуры Республики Таджикистан, в период с 1992-2002 г. в стране действовало более 30 крупных террористических группировок, которую вели свою преступную деятельность[4, с.43-44].

Следует отметить, что после заключения перемирия 27 июня 1997 года и окончания гражданской войны в стране активизировалась преступная группировка «Хизб-ут-Тахрир», которая является одной из ветвей религиозной организации «Ихвон-ул-муслимин»[5, с.35-39].

В 1999 – 2002гг в республике было заведено 126 уголовных дел по отношению к 276 членам группировки «Хизб-ут-Тахрир», которые совершали преступления и распространяли экстремистскую литературу. Судебная экспертиза показала, что распространяемая литература имела экстремистский характер и призывала к совершению преступлений террористического характера с целью свержения существующей конституционной власти и установления так называемого исламского теократического государства- Халифата [6, с.15].

Учитывая преступную деятельность и вред который приносит обществу данная группировка Решение Верховного Суда Республики Таджикистан от 19 апреля 2001 года деятельность «Хизб-ут-Тахрир» была признана незаконной и 11 марта 2008 года признана как экстремистская [7].

После признания незаконной деятельность «Хизб-ут-Тахрир» сторонники международных экстремистских организаций одновременно приступили к распространению нового экстремистского религиозного направления «Салафия», целью которого является образование единого исламского государства Халифат, которое будет управляться на основе законов шариата. [8, с.89].

8 января 2009 года очередным Решением Верховного Суда Республики Таджикистан религиозное направление «Салафия» было признано незаконным и 8 декабря 2014 года признано как экстремистское.

В связи с тем, что руководители и представители Исламской партии Возрождения Таджикистан с целью свержения конституционного строя страны стали заниматься террористической деятельностью и активно распространять свои идеи и вербовать в свои

ряды наёмников, Верховный Суд Республики Таджикистан 29 сентября 2015 года своим очередным решением был вынужден прекратить деятельность данной партии.

Также следует отметить, что Решением Верховного Суда Республики Таджикистан деятельность следующих организаций признана экстремистско-террористической и запрещена на территории страны: «Ал-Каида»; «Исламское движение Восточного Туркестана»; «Исламская партия Туркестана» (бывшее Исламское движение Узбекистана); «Движение Талибан»; «Ихвон-ул-муслимин»; «Солдаты Таййиба»; «Исламская группа» («Исламское общество Пакистан»); «Движение Таблиг»; «Свободный Таджикистан»; «Группа 24»; «Исламское государство» (ИГИЛ), «Джабхат-ун-Нусра». [9]. Данный список запрещенных организаций, к сожалению, постоянно пополняется, что свидетельствует о мобильности террористических организаций, которые находясь за пределами страны пытаются всеми силами подорвать авторитет страны и свергнуть существующий конституционный строй.

Специалисты отмечают, что почти все террористические организации, которые ведут свою преступную деятельность, прикрываясь исламскими лозунгами, именно по этой причине имеют успех среди мигрантов в других странах. Учитывая, что большинство из них малограмотны, попадая в чужую страну, не стремятся к интеграции и в основном, проживают в компактной среде своих сограждан, что является благоприятной почвой для развития экстремистских и террористических идей. [10, с.56] К примеру, так называемое Исламское государство (ИГИЛ) призывая в свои ряды последователей, при этом применяет самое жестокое отношение к пленникам, представителям других направлений и конфессий и даже к тем, кто их не поддерживает, что свидетельствует о том, что данная террористическая группировка не имеет отношения к исламской культуре и ценностям. [11, с.4]

Исследователи наряду с социально-экономическими, ментальными и культурными причинами распространения преступно-террористической идеологии среди молодежи и мигрантов отмечают также высокий уровень подготовки вербовщиков и мобильность. Данные признаки скорее всего указывают на причастность некоторых отдельных государств, которые таким образом преследуют определенные геополитические цели в данном регионе. [12, с.32-33]

Учитывая преступную деятельность и угрозу для государства Президентом Республики Таджикистан от 8 декабря 2003 г, под № 69 был подписан Закон Республики Таджикистан «О борьбе с экстремизмом» [13]. Новый Закон «О противодействии экстремизма» был принят 2 января 2020г, под №1655 [14].

Таким образом, следует отметить, что распространение экстремистско-террористических идей и движений на территории Республика Таджикистан имеет предысторию начиная с началом гражданской войны в стране, но правительство учитывая угрозу исходящую от экстремизма и терроризма принимает меры для борьбы с ним.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия Республики Таджикистан по борьбе с экстремизмом и терроризмом для 2016-2020 гг. от 12 ноября 2016г, под № 776 // Бонки мутамарказонидаи иттилоотӣ-хуқуқии «Adlia»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2019г. // <http://president.tj/node/21975>
3. Красинский В.В. Профилактика терроризма в среде мигрантов (на примере Московской области) // Современное право. 2018. № 8. С. 97- 103.
4. Розикзода А.Ш. Тоҷикистон дар мубориза бар зидди терроризм / Терроризм ва ифротгарой – роҳҳои пешгирии он. – Душанбе: «Маориф», – 2015. – С. 43-44.
5. Мухаббатов К.М. Реакционная политика «Хизб-ут-Тахрир». – Душанбе, 2010. – С. 35-39.
6. Генеральная прокуратура Республики Таджикистан. Хизб-ут-Тахрир. Политико-правовая характеристика. Худжанд: ООО «Хуросон», – 2002. – С.15.
7. Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон (Москва, 27-уми июни соли 1997) <http://tajikistan.turkestan.ru/tj/konflikt/documents/o.html> .
8. Мачидзода Ҷ.З., Назаров Н. Ҷинояткории муташаккил ва трансмиллӣ: дастури таълимӣ-методӣ. – Душанбе: «Дақиқӣ», 2014. – С. 89
9. Маълумотномаи Маркази матбуоти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.10.2019: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://sud.tj/markazi-matbuot/khabarho/284/?sphrase_id=4716 (санаи мурочиат: 15.10.2019)
10. Джалилов К. Исламский фактор и внешняя политика Таджикистана // Вестник Таджикистан и современный мир, – 2007. – № 2 (15). – С. 56

11. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: автореферат. дис.д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 4.
12. Шарипов А.К. Предупреждение преступлений, обусловленных исламским радикализмом (по материалам Республики Таджикистан): дис. канд. юрид. наук. – М., 2017. – С. 32-33.
13. онуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)» аз 8-уми декабри соли 2003, № 69 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, № 12, м. 697.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-юми январи соли 2020, № 1655 // Ҷумҳурият: нашрияи расмӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=39276 (санаи мурочиат: 08.01.2020 с.).

МУҲОҶИРАТ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ РАВАНДҲОИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ

Дар замони муосир дар ҷаҳон рушди зиёди муҳоҷират дида мешавад, ки аслан он бо омилҳои нави геосиёсӣ дар Федератсияи Россия ва муносибат бо кишварҳои ИДМ, ки ба сиёсати демографӣ инъикос доранд вобастагӣ дорад. Бояд кайд кард, ки ин омилҳо ба зарурияти аз навдида баромадани пешбиниҳои муҳоҷират меоранд, зеро руз ба руз пешгуши онҳо кам карда мешавад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, муҳити муҳоҷирон, Федератсияи Русия, ҷанги шаҳрвандӣ, фаъолияти ҷиноӣ, Прокуратураи генералии ҷумҳурӣ, терроризм, экстремизм

МИГРАЦИЯ КАК ФАКТОР РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА

В настоящее время в мире наблюдается высокий рост миграции. В первую очередь они связаны с новыми геополитическими факторами, а также возникновением новых миграционных процессов на территории Российской Федерации по отношению к странам СНГ, которые оказывают серьезное влияние на демографическую политику. Следует отметить, что существует абсолютная необходимость в пересмотре существующих прогнозов миграции, поскольку они становятся менее предсказуемыми.

Ключевые слова: Таджикистан, среда мигрантов, Российская Федерация, гражданская война, преступная деятельность, генеральная прокуратура Республики, терроризм, экстремизм.

MIGRATION AS A SOURCE OF EXTREMISM AND TERRORISM

Currently, there is a high growth of migration in the world. They are primarily associated with new geopolitical factors, as well as the emergence of new migration processes on the territory of the Russian Federation in relation to the CIS countries, which have a serious impact on demographic policy. It should be noted that there is an absolute need to revise the existing migration forecasts, as they are becoming less predictable.

Key words: Tajikistan, migrant environment, Russian Federation, civil war, criminal activity, Prosecutor General's Office of the Republic, terrorism, extremism

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ёкубова Аниса Аюбҷонова - унвонҷӯи кафедраи сиёсатишиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Тел: (+992) 937377619, E-mail: karimovrabir786@gmail.com;

Сведения об авторе:

Ёкубова Аниса Аюбҷонова - соискатель кафедры политалогия Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Тел: (+992) 937377619, E-mail: karimovrabir786@gmail.com;

About the author:

Yokubova Anisa Ayubjonovna - Applicant of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel: (+992) 937377619, E-mail: karimovrabir786@gmail.com;

МНОГОПАРТИЙНОСТЬ И ЕЁ ОТРАЖЕНИЕ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРЛАМЕНТСКИХ ФРАКЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Чоршанбезода М.

Институт философия политология и права им. А Баховаддинов

Французский исследователь М. Дюверже, как известно, уточнил концепцию олигархизации политических партий, и в противовес Р. Михельсу, считал, что реальна только непосредственная демократия, а представительная демократия олигархична по своей природе, и ведет к абсолютному господству представляющей части населения над частью представляемой. Он снял с повестки дня пессимистичную оценку роли партийной олигархии относительно ее настоящего и будущего в плюралистической политической системе. Согласно его утверждению, организация политических партий не соответствует демократической ортодоксии. Парламентарии же все более оказываются подчиненными авторитету партийных руководителей. Это означает, что над подавляющим большинством избирателей стоит небольшая группа членов и активистов партий, в свою очередь подчиненная руководящим органам.

Беспартийный режим является, как правило, «консервативным». Он соответствует цензовому избирательному праву или выражает стремление парализовать и извратить всеобщее избирательное право путем навязывания массам руководителей, которые плохо связаны с народом. Такой режим дальше от демократии, чем многопартийная политическая система [6, с.58].

Одной из отличительных характеристик первого парламента РТ была реакционно-радикальная форма поведения внутрипарламентских фракций. В частности, на сессии Верховного Совета Таджикистана 12 созыва в марте 1990 года, за короткий срок сменились пять председателей Верховного Совета Таджикистана. Так, в период с 1990 по 1992 годы на посту руководителя парламента сменились К. Махкамов (12 апреля - 30 ноября 1990 год), К. Аслонов (сентябрь 1991 год), Р. Набиев (с 23 сентября по 2 декабря 1991 год), С. Кенджаев (2 декабря 1991 год по 22 апреля 1992 год), А. Искандаров (11 августа – 19 ноября 1992 год). В 1991 году в парламенте было 4 основных фракций, в которые входили следующие партии и политические движения:

- блок коммунистов;
- сторонники партии ПИВТ;
- блок демократических сил;
- нейтральные депутаты.

Несмотря на то, что блок прогрессивных сил было больше в составе парламента, крайний радикализм и отрицательные стороны фракционной структуры парламента и противостояние общинных и сектантских фракций начинали оказывать влияние и на настроение в обществе. Так называемая «дискуссия» и напряженность внутри парламента перешла на улицы городов и районов республики, где каждый избиратель имел единственный критерий поддержки депутата – его принадлежность к той или иной общине. Как отмечал Ленин, партия при этом служит в качестве инструмента для захвата власти. По его мнению, «у пролетариата нет иного оружия в борьбе за власть, кроме организации» [4, с. 43].

Один из классиков западной политологии Л. Пай признал наличие «не западного» менталитета в политическом процессе, хотя оно было известно и до него, но он дал некоторые отличительные характеристики этим свойствам. В частности Л. Пай отмечает наличие большого числа кланов, - частые перевороты и революции, высокий темп рекрутирования новых политиков и серьезные различия в политических пристрастиях разных поколений и слабость масштаба политических дискуссий [1, с.45].

Впервые вопрос о новом политическом устройстве РТ 28 декабря 1993 года в парламенте РТ была провозглашена в политическом заявлении Председателя Верховного Совета Таджикистана – Э. Рахмона. Важность данного заявления состояло в том, что Лидер нации призвал все политические силы объединиться для разработки формата государственного устройства. Предстояла работа по выбору одной из предложенных форм – президентской или парламентской форма управления. В связи с этим, 6-го ноября 1994 года была принята новая Конституция РТ а 26-го февраля 1995 проведены выборы в Маджлиси Оли РТ первого созыва. Выборы первого Парламента в независимой республике, а затем первая сессия Маджлиси Оли первого созыва, на которой были избраны Президиум Маджлиси Оли РТ, его комитеты и комиссии, состоялись в 1995 года. Были утверждены их руководители, и в состав

восьми комитетов вошли 125 депутатов [3, с.474]. В этом парламенте были представлены две политические партии – НДПТ и Коммунистическая партия Таджикистана. Также в парламенте были представлены политические силы, которые представляли интересы избирателей, не занимая при этом партийные позиции.

Практика показывает, что партийно-фракционные элементы для парламента имеют и отрицательные стороны:

- во-первых, они ослабляют роль парламента при усилении активности правительств и иных органов исполнительной власти, в том числе при реализации традиционных парламентских функций: утверждении государственных бюджетов и в законотворчестве;

- во-вторых, изменяется роль политических партий в современных демократических государствах. Проникновение и влияние политических партий не только в процессе формирования и функционирования органов народного представительства, но и на всю систему государственного управления в целом сопровождается ослаблением их представительной функции [5, с.77].

Примечательно, что М.Вебер партии называет предприятиями, в которых рабочие работают для того, чтобы добывать власть для своих руководителей [2, с.367]. В политической системе РТ в разные годы выделялись разные партии, которые можно перечислить к большим партиям. Так, например, в созыве 1990 года в 1991 году было сильнее влияние Коммунистической партии, в 1991-1992 году заметнее было влияние сторонников исламистов, в 1993-1995 года преобладали сторонники НДПТ.

Важно подчеркнуть, что политические партии РТ отличаются друг от друга по стадиям активности. А именно, если партия власти проявляет активность в течение всего цикла избирательного периода, то активность других партий наблюдается лишь в период проведения выборов в парламент РТ. В число партии избирателей особая активность которых наступает в период избирательной кампании, можно отнести малые партии – Аграрную партию и Партию экономических реформ, которые на последних выборах в парламент РТ получили 4 депутатских мандата.

Естественно, суть многопартийной системы заключается в том, что за бюрократическими и политическими противоборствами остается в стороне интерес непосредственного электората. Вопрос заключается не в том, какие цели ставить перед собой партия которая идет на выборы в парламент, а чьи интересы защищает политическая партия. В большинстве случаев политические партии отказываются от своих предвыборных программ, в которых они отражали интересы избирателей, но после того как были избраны, начинают выражать внутривыборные интересы. Также заметно некоторое злоупотребление властью со стороны так называемой правящей партии.

По результатам выборов в парламент - Маджлиси Оли Республики Таджикистан и маджлисов народных депутатов областей, городов и районов, 2005 года, в новый профессиональный парламент Республики Таджикистан, были избраны 63 народных депутата. В этих выборах участвовали 6 политических партий в которые входили: Народно-демократическая партия Таджикистана, Партия исламского возрождения Таджикистана, Демократическая партия Таджикистана, Коммунистическая партия Таджикистана, Партия справедливости и Социалистическая партия Таджикистана.

Согласно итогам выборов, за Народно-демократическую партию проголосовали 64,9% избирателей, Коммунистическая партия получила 20 % голосов, Партия исламского возрождения – 7,3 %. На выборах 2010 года, политические партии получили следующие результаты: Аграрная партия Таджикистана получила 5,1% голосов, Партия экономической реформы Таджикистана – 5,03, Народно-демократическая партия Таджикистана – 70,6, Партия исламского возрождения Таджикистана – 8,2, Коммунистическая партия Таджикистана – 7,1%. По официальным данным, в настоящее время в Таджикистане действуют 7 политических партий и более 200 общественных организаций и объединений, которые зарегистрированы Министерством юстиции Республики Таджикистан и имеют перед государством равные права и обязанности [3, с.345].

Широкое представительство политических партий в парламенте РТ показывает плюрализм общественного мнения и практику политических свобод. С другой стороны, в демократических режимах партии всё чаще рассматриваются не как помощники, а как препятствия для строительства эффективного представительства [5, с.56], т.е. они могут препятствовать реализации программ правящей партии.

Исследование показывает, что за созданием партий стоит не только интерес избирателей, а в большей степени оно вызвано волюнтаризмом и элитаризмом отдельных политиков,

которые используют политическую партию в своих личных целях. Также существуют партии, которые создаются по указанию из-за рубежа, и эти партии выражают интересы внешних покровителей, действия которых направлены на дестабилизацию ситуации в стране. Застой партийной системы неминуемо приводит к бюрократизму в партии, и личные интересы партии и её лидера превалируют над общими интересами. В свою очередь, небрежная масса членов партии создает для неё олигархическую бюрократию [2, с.79].

Поэтому, с нашей точки зрения, чтобы развивать и совершенствовать многопартийную систему в парламенте страны, необходимо преодолеть в её деятельности консерватизм и застой, что требует создания атмосферы партийной демократии и подлинного плюрализма мнений её членов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воскресенский А.Д. Сравнительный анализ политических систем, политических культур и процессов на Востоке: общие закономерности и специфика их региональной трансформации. / А.Д. Воскресенский // Интернет-ресурс: - [www.http// Литрес.ру](http://www.http//Литрес.ру). (дата обращения: 3 марта 2022)
2. Доминик К. Политическая социология. / К. Доминик - М.: ИНФР, 2001. - 406с.
3. История таджикского народа. Т. 6. - Душанбе, 2011. – 610с.
4. Логвинова Т.Г. Хрестоматия по истории КПСС. / Т.Г. Логвинова, М.А. Семичевский - М., 1967. - 423с.
5. Петухова Н.В. Парламентский контроль в системе народного представительства Российской Федерации: / Н.В.Петухова // автореф. дисс. ... к. ю. н. - М., 2017. - 26с.
6. Политическая социология. Под общей редакцией д.полит.н., профессора В.К. Мокшина, д.и.н., профессора С.И. Шубина. Ч. 1. Власть и гражданское Общество. - Архангельск, 2014. - 456с.

МНОГОПАРТИЙНОСТЬ И ЕЁ ОТРАЖЕНИЕ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРЛАМЕНТСКИХ ФРАКЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Безусловно, развитие партийной системы в государстве неразрывно связано с историей парламентаризма, поскольку именно парламент был центром наиболее политически активных баталий между партиями и те, кто контролировали партийный аппарат, так как они стремились посредством парламента прийти к власти.

Власть в партии принадлежит руководителям, которых поддерживает профессиональный, платный, назначаемый аппарат. Участие рядовых членов партии в руководстве невозможно, так как партия – это общество в миниатюре, а в обществе невозможно участие всех граждан в управлении государством.

В данной статье осуществлена попытка проанализировать систему многопартийности в суверенной Республике Таджикистан, и фиксировать некоторые особенности деятельности парламентских фракций в высшем законодательном органе страны – Маджлиси Оли РТ.

Ключевые слова: многопартийность, парламентские фракции, Республика Таджикистан, демократия и др.

БИСЁРҲИЗБӢ ВА ИНӢИКОСИ ОН ДАР ФАӢОЛИЯТИ ФРАКСИЯӢОИ ПАРЛУМОНӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Албатта, инкишофи системаи бисёрҳизбӣ дар давлат бо таърихи парламентаризм алоқаи ногусастанӣ дорад, зеро маҳз парламент маркази муборизаҳои аз ҷиҳати сиёсӣ фаъолтари байни ҳизбҳо ва шахсоне буд, ки аппарати ҳизбиро зери назорат медоштанд, зеро онҳо кушиши мекарданд, ки ба воситаи парламент ба сари ҳокимият оянд.

Ҳокимият дар ҳизб ба роҳбароне тааллуқ дорад, ки онҳоро аппарати касбӣ, молиявӣ ва таъинишуда дастгирӣ мекунад. Иштироки аъзоёни оддии ҳизб дар роҳбарии он гайримкон аст, зеро ҳизб як ҷамъияти миниатюрист ва дар он иштироки хамаи шахрвандон дар идоракунии имконнопазир аст.

Дар мақолаи мазкур кӯшиши ба харҷ дода мешавад, ки низоми бисёрҳизбиро дар Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон таҳлилнамуда, баъзе хусусиятҳои фаъолияти фраксияҳои парлумонӣ дар мақоми олии қонунгузори кишвар – Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд.

Вожҳои калидӣ: бисёрҳизбӣ, фраксияҳои парлумонӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон демократия ва ғ.

MULTI-PARTY AND ITS REFLECTION ON THE ACTIVITIES OF PARLIAMENTARY FACTIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Of course, the development of the party system in the state is inextricably linked with the history of parliamentarism, since it was the parliament that was the center of the most politically

active battles between parties and those who controlled the party apparatus, as they sought to come to power through parliament.

Power in the party belongs to the leaders, who are supported by a professional, paid, appointed apparatus. The participation of ordinary members of the party in the leadership is impossible, since the party is a society in miniature, and in a society it is impossible for all citizens to participate in government.

This article attempts to analyze the multi-party system in the sovereign Republic of Tajikistan, and to record some features of the activities of parliamentary factions in the country's highest legislative body - the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan.

Keywords: multi-party system, parliamentary factions, Republic of Tajikistan, democracy, etc.

Сведение об авторе:

Чоршанбезода Махбуба – соискатель Отдела политических проблем международных отношений Института философия политология и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистан, Тел.: (+992) 938806376;

Маълумот дар бораи муаллиф:

Чоршанбезода Махбуба – унвонҷӯи Институтуи фалсафа, сиёсатиносои ва ҳуқуқ ба номи А. Баховиддинов Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба номи А. Баҳовуддинов Суроға 734025 ш. Душанбе хиёбони Рудаки 33, Тел.: (+992) 938806376;

About the author:

Chorshanbezoda Mahbuba – Applicant of the Department of Political Problems of International Relations Institute of Philosophy of Political Science and Law named after A. Bahovaddinov National Academy of Sciences of Tajikistan, Phone: (+992) 938806376;

УДК:321+34(575.3)

АСОСҲОИ СОҲТОРИ ҲУҚУҚИИ ИНТИХОБОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Баракотов Б.С.

Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳуқуқи интихобот ин яке аз ҳуқуқҳои Конститусионии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, тавассути моддаи 27-и Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст. Шаҳрвандони Тоҷикистон имконият доранд, ки тавассути интихобот ва раёйпурсӣ дар қорҳои идоракунии давлати иштирок намоянд.

Интихобот – маҳаки муҳиме барои густариши сохторҳои давлатии милли ва маҳаллӣ дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ба шумор меравад [1, с.3].

Тавассути Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардидани Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ масъулияти шаҳрвандонро дар қорҳои идоракунии давлат ба миён оварда, иштироки шаҳрвандонро дар қорҳои идоракунии давлат фаъл гардонид. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд тавассути санадҳои меъёри - ҳуқуқи кафолат медиҳад, ки дар қаламрави ҷумҳурии интихоботи озод ва шаффоф баргузор гарданд [2, с.4].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри шаффоф ва озод гузаронидани интихобот санадҳои меъерӣ ҳуқуқӣ ба монанди қонунҳои конститусионӣ «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олӣ», «Дар бораи интихоботи вакилон ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ», «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шудаанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ дар соли 2006 доир ба шаффофияти интихобот «дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандон маърақаҳои сиёсии интихоботиро бо маданияти баланди ҳуқуқӣ гузаронида, дар онҳо шаффофиятро таъмин менамоянд» [3].

Дастури мазкур имконият медиҳад, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳуқуқҳои сиёсии худ боҳабар бошанд ва онҳоро дар қорҳои идоракунии давлат самаранок истифода баранд. Дар ин дастури таълими хусусиятҳои ташаккулёбии низоми интихоботии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷамъбасти интихобот, ғояҳои навини ҳуқуқ ва низоми интихобот масоили ташкил ва асосҳои ба ҷавобгарии ҳуқуқи кашидани вайронкунадагонии қонунгузориҳои интихобот мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Боиси қайд аст, ки падидаҳои навини ҳуқуқи – Конститусионӣ яъне сохибхитиёри халқ баробари ба миён омадани халқро ҳамчун баёнгарии сохибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф намуд, ки дар ин замина халқ дар идоракунии давлат бевосита ё

бавоситаи намояндаи худ иштирок менамояд[4, с.3-4]. Ҳукуки иштирок кардан дар интихобот ва раъйпурси имконият медиҳад, ки шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар корҳои идоракунии давлати озодона ширкат намоянд. Баҳри амали намудани ин ҳукуки сиёсии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ҳамчун кафили ҳукуки баромад намуда заминаҳои ҳукукии онро ба миён меорад[5, с.24-25].

Намояндагии нозирони интихобот одатан аз намояндагони кишварҳои гуногун буда, дорои таҷрибаҳои мухталифи низоми интихоботӣ иборат мебошанд. Маъмулан ин масъала пеш меояд, ки мо бо истифода аз системаи кишвари худ чиро назорат мекунем ва ин мумкин аст ба мубоҳисаи гуруҳҳо оварад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки масъалаи салоҳият ҳал шавад, то заминаи умумии барои ҳамаи гуруҳҳои дахлдор бо усулҳои умумии интихоботи озод ва одилона ва бидуни ғараз муҳаё гардад. Ин усулҳои умумии ба низоми интихоботи байналмилалӣ ҳалал намерасонанд. Вале мумкин аст низоми нодуруст ҳам эҷод шаванд, масалан низоми дорои аъзои аксарият, ки ҳизби калонтарин ҳамаи узвҳои намояндагии Маҷлисро дар интихобот дарёфт мекунад.

Созмони Амният ва ҳамкории Аврупо дар ҳуҷҷати мулоқоти дуввуми Конфронси меъёрҳои башари дар Копенгаген ҳукуки шахрвандонро барои ширкат дар идораи кишвари худ ва нақши марказии интихоботро дар таъмини ширкати сиёсии онҳо таъкид кардааст. Ба ғайр аз ин, ҳуҷҷати Копенгаген кишварҳои ширкаткунандаро уҳдадор кард, ки ба интихобот нозиронро даъват кунанд. Ҳукуки иштироки сиёсӣ (дар моддаи 21) дар Эълонияи умумии ҳукуки башар зикр шудааст:

1. Ҳар инсон ҳақ дорад дар идораи корҳои кишвари худ бевосита ё ба тавассути намояндагоне, ки озодона интихоб шудаанд, ширкат кунад;

2. Иродаи мардум бояд руҳ ва асоси қудрати ҳокимият бошад; ин ирода бояд дар интихоботҳои даврӣ одилона инъикос ёбад, ки зимни ҳуқуқҳои «умумии ва баробари интихоботӣ ба тариқи раъйдихии махфӣ ё шаклҳои дигари раъйдихӣ, озод ва баробар» баргузор гардад[6].

Ин усулҳо бо навъҳои гуногун дар ҳуҷҷатҳои асосии қонуни аз ҷумла дар Қарордоди байналмилалӣ ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва Муоҳидаи Аврупо барои ҳимояти ҳукуки башар низ дарҷ шудаанд. Ба ҳар ҳол, мо аз таҷрибаи медонем, ки мафҳумҳои «озодӣ ва адолат» як дихотомияи содда набуда, балки мафҳумҳои поянда мебошанд, аз ин ҷо мо бояд нишондиҳандаҳои ташаккул диҳем, ки мутобиқи онҳо битавонем амал кунем ва аз ин рӯ мо ба равишҳои дақиқ ниёз дорем.

Дар ин робита, ҳамчун нуқтаи оғоз ҳанӯз ба муқаррароти махсус ва амалиёти меъёрҳои умумии низ ҳафт, то интихоботи озод ва одилона баргузор гардад. Ин меъёрҳо тариқи анъанаҳои демократӣ таъмин шуда ва таҳти панҷ истилоҳи асосии ифода мешаванд: умумият, баробарӣ, пинҳони (махфӣ), озод ва қушод (аёнӣ) будан. Дар баъзе ҳолатҳо усулҳои умумии ҳамаи дархостҳоро пурра қонеъ намекунад ва дар баъзе ҳолатҳои дигар назорати мақомотҳои дахлдорро талаб менамоянд.

Бевосита ҳукуки раъйдихӣ бояд ба ҳамаи шахрвандони кишвар бо шароити баробар дода шавад, ки дар синни муайяншуда ба он дастрасӣ пайдо кунанд.

Дар баъзе ҳолатҳо, муайян кардани синни қонунии шахрвандон мумкин аст масъалаи душвор бошад, махсусан даврҳои гузариш ба шахрвандӣ. Одамони воқеии кишвар бо расидан ба синну соли муайян бояд имконият дошта бошанд, ки ин моҳияти принсипи умумиро вайрон намекунад.

Тарзҳои амали барои таъмини ҳукуки интихобкунандагон барои раъйдихӣ бояд ба таври расмӣ эълон шавад ва ба интихобкунандагон имкон дода шавад, ки пешрафти ҳуқуқҳои худро бисанҷанд, аз ҷумла феҳристи умумии раъйдихандагонро назорат кунанд.

Ҳукуки пешниҳоди номзад ва вакилӣ. Ҳамаи нерӯҳо ва ҷумбишҳои сиёсӣ бояд имкон дошта бошанд, ки дар шароити баробар номзад пешниҳод кунанд. Қоидаҳо бояд маълум ва пешгӯишаванда бошанд ва сабти ҳизбҳои сиёсӣ набояд ба тавре сурат гирад, ки рақибони сиёсӣ барқанор карда шаванд ва пешниҳоди номзадҳо барои ақалиятҳо душвор гардад. Ҳаққи номзад будан дар интихобот айнан чунин усулҳо ҳаққи раъйдихӣ ба ҳаққи номзад будан таалуқ доранд. Бисёр вақтҳо маҳдудиятҳои барои номзадҳо пешниҳод мешаванд, ба монанди доштани маҳалли сукунат дар кишвар дар давраи пеш аз интихобот ё доштани маҳалли сукунати доими, ё расидан ба синни болотар дар муқоиса бо синни ҳадди ақали раъйдихӣ.

Раъйдихӣ озод ва махфӣ. Раъйҳо бояд бе ҳеч гуна фишор аз тарафи шахс дода шаванд. Раъй бояд ба таври фардӣ, қомилан махфӣ, дар фазои озод аз фишору тарс ва бидуни эҳтимоли нусхабардории раъйҳои фарди дода шаванд.

Ноогоҳӣ ва монеаҳои дигар, ки райдихиро мушкил мекунад, бояд ба таври лозим ба иттилоъгирандагон расонида шавад ва ё аз тариқи тартиботи пешаки муайяншуда барои ёрии зарури бе ҳеч гуна фишор ба раёидиханда ҳал карда шавад. Озодии фаъолияти интиҳобот . Ҳуқуқҳои озодии баён, маҷлис ва гирдихамои бояд пешаки ба таври устувор таъмин шаванд, вақти кофӣ барои интиҳобот барои ташкилотҳои сиёсӣ, фаъолият ва таъмини иттилоот дар бораи номзадҳо ба интиҳобкунандагон фароҳам шавад. Ба ҳамаи ҳизбҳо ҳаракатҳо ва номзадҳои ҷудогонаи маълум, ки дар интиҳобот иштирок мекунад, барои фаъолият, пешниҳоди номзодии худ ва ё мавқеияти сиёсии онҳо имконият дода шавад[7, с.11].

Тартиби таъсирбахши шикоят. Ҳуқуқи василаи таъсирбахш барои дархости мустақилона ва одилонаи миллии расмӣ бояд барои ҳамаи гуруҳҳои дахлдор дар чараёни интиҳобот кафолат дода шавад.

Интиҳоботи давравӣ. Мӯҳлати ҳалли аксари ваколатҳо бояд пешаки маълум бошад. Давраҳо бояд муддати асосманд дошта бошанд.

Шароити мусолимотомез. Шароитҳои интиҳобот бояд мусолимотомез ва то ҳадди имкон бидуни шиддат бошанд.

Мавзӯҳои одилонаи ҳамапурсӣ. Мавзӯъ ва шаклбандии ҳамапурсӣ бояд ба интиҳобкунандагон имконияти одилона фароҳам кунад, то онҳо назари худро баён кунанд ва тавзеҳи натиҷаҳо бояд шубҳаомез набошанд.

Тартиботи пешгӯишаванда. Ҳар қадам дар раванди интиҳобот бояд мутобиқи қонун ва тартиби интиҳобот бардошта шавад ва шароитҳо (қоидаҳо) бояд пеш аз интиҳобот нашр карда шаванд. Ҳамаи ҳизбҳо ва гурӯҳҳо бояд барои омодагии вақти кофӣ дошта бошанд. Мафҳум ва мантиқи будани натиҷаҳо. Натиҷаҳо бояд ҷамъшуда ва ба сурати тақсимшуда ба ҳавзаҳои интиҳоботӣ ва маҳалҳои раёидихӣ нашр карда шаҳрванд ва ҷомеа бояд имкон дошта бошад, ки натиҷаҳоро бисанҷад.

Чораҳо бар зидди қаллобӣ. Низоми интиҳоботи бояд амниятӣ комило бар зидди тақаллубкорӣ таъмин намояд. Ин аз тариқи намояндагии ҳамаи мақомотҳо, риояи идораи интиҳобот, мақомоти бетараф ва ё намояндагии чандзизбӣ бо таъмини низоми назорати интиҳобот, таъмини нигоҳдори ва интиқоли буллетенҳо ва нашри натиҷаҳои интиҳобот дар ҳамаи самтҳо анҷом меёбад. Ҳамчунин бояд низоми мутобиқе барои назорати он, ки тарафе раёӣ зиёд нагирад, эҷод шавад[8, с.36].

Ин кор аз роҳи аломатгузории феҳристҳои интиҳоботӣ, мӯҳр задани қортҳои мутобиқ ва ё гузоштани мӯҳр бо даст (агар феҳристи интиҳобкунандагон мавҷуд набошад) сурат мегирад. Бояд нозирони миллий ва байналмилалӣ ба тамоми раванди интиҳобот дастраси дошта бошанд. Инчунин дар хусуси такмили Конститутсияи кишвар пешниҳодҳои сиёсатшинос Маҳмадов А.Н. қобили дастгирӣ, ки менависад андешаи идеяи миллий аз рӯи вазифа, сохтор, мазмуну мундариҷа, самти ташаккули ва хусусиятҳои худ бо хувияти давлатӣ ё худ давлатсолори алоқамандӣ дорад. Далел он аст, ки андешаи миллий бо раванди давлатсозӣ ва ниҳодигардонии муносибатҳои миллий дар робитаи зич қарор дорад. Бинобар ин андешаи миллий ва арзишҳои он бояд дар санадҳои меъёрию ҳуқуқи ва Конститутсияи мамлакат ҳамеша ифода ёбанд[9, с.47-48].

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи интиҳоботии омехта мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳангоми интиҳоби вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ба сифати парламенти касбӣ амал менамоянд 65 фоизи вакилон ё худ 41 нафар тавассути системаи интиҳоботии мажоритарӣ интиҳоб мешаванд, 35 фоиз ё худ 22 нафари вакилон мувофиқи рӯйхатҳои ҳизбӣ тавассути системаи интиҳоботии мутаносиб муайян мегарданд.

Сохтори мақомоти ҳокимияти намояндагӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ-Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон- мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Маҷлиси Олӣ аз ду маҷлис иборат аст. Палатаи болоӣ Маҷлиси миллий ва палатаи поёнӣ Маҷлиси намояндагон мебошад.

Интиҳоботи аъзои Маҷлиси миллий бо таври зерин сурат мегирад. Аз чор се ҳиссаи Маҷлиси миллий ба таври ғайримустақим дар маҷлисҳои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои он, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои онҳо, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он тариқи овоздиҳии пинҳонӣ намояндагони баробар (5 нафарӣ)-ро интиҳоб менамоянд. Дар баробари ин, аз чор як ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллиро (8 нафар) -ро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин менамояд.

Интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагон дар асоси ҳуқуқи умумӣ, баробар ва бевосита бо овоздиҳии пинҳонӣ ва системаи интиҳоботии омехта сурат мегирад, дар он ҳеч гуна ҳадди нисоб (квота) муқаррар карда намешавад.

Дар ташкили инфраструктураи интиҳобот қариб ҳамаи шохаҳои ҳокимият ширкат мебаранд. Мақомоти ҳокимияти қонунбарор таҳкурсии меъёрҳои маъракаи интиҳоботро

дида мебарояд. Мақомоти ҳокимияти иҷроия барои тайёрӣ ва гузаронидани интихоботи аъзои Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон маблағгузаронии интихоботро ба душ доранд, ки он аз бучети ҷумҳуриявӣ чудо карда мешаванд. Мақомотҳои ҳокимияти судӣ баҳс ва ҳуқуқвайронкунии маъмурии рафти маъракаи интихоботро ба танзим мебароранд. Нақши тарғибу ташфиқи иттилоотӣ ба «ҳокимияти чорум» - воситаҳои ахбори омма таълуқ доранд. Аммо нақши асосиро дар ташкили инфраструктураи интихобот мақомоти махсуси ҳокимияти давлатӣ-ҷамъиятӣ комиссияҳои интихобот мебозад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкил ва гузаронидани интихобот системаи комиссияҳои интихоботии зерин ташкил карда мешаванд:

- комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- комиссияи ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи аъзои Маҷлиси миллий;
- комиссияи ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон;
- комиссияи участкавӣ оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон.

Комиссияҳои интихобот дар фаъолияти худ ба ҳеҷ мақоми давлатӣ вобаста нест. Қарор ва дигар санадҳои комиссияҳои интихобот, ки дар доираи салоҳиятҳои қабул намудаанд, барои ҳамаи мақомоти давлатӣ, мақомоти худидораи маҳалӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, идтиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳо ва шахсони мансабдор, номзадҳо, интихобкунандагон, ҳамчунин барои комиссияҳои поёнии интихобот ҳатмӣ мебошад.

Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ ба системаҳои комиссияи интихоботи Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарӣ намуда, ба сифати мақомоти доимоамалкунанда баромад мекунад. Мӯҳлати ваколати Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ 5 сол аст. Он аз Раис, муовин ва 13 нафар аъзо иборат аст. Раис, муовин ва аъзои Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсиро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси намояндагон дар давоми се рӯзи баъди таъин шудани интихобот интихоб мекунанд.

Комиссияҳои ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи аъзои Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон инҳо мебошанд:

- комиссияи ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи аъзои Маҷлиси миллий;
- комиссияи ҳавзавии интихобот (Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ) оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон аз ҳавзаҳои ягонаи умумиҷумҳуриявии интихобот;
- комиссияи ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон аз ҳазаҳои якмандатии интихобот.

Комиссияҳои ҳавзавии интихоботи Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳои дорой аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар якҷоягӣ (шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ) дар ҳайати раис, муовини раис, котиб ва накамтар аз 8 аъзо камаш ду моҳ пеш аз интихоботи аъзои Маҷлиси миллий аз тарафи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ ташкил карда мешаванд. Ин комиссияҳо ҳамчун комиссияҳои ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи аъзои Маҷлиси миллий амал мекунанд. Комиссияҳои ҳавзавии якмандатии интихоботро оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон Комиссияи мараказии интихобот ва раёйпурсӣ камаш ду моҳ пеш аз интихобот дар ҳайати раис, муовини раис, котиб ва накамтар аз 6 аъзо ташкил медиҳанд.

Комиссияи участкавии интихоботро оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон, комиссияи ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон аз ҳавзаҳои якмандатии интихобот камаш 45 рӯз пеш аз интихобот дар ҳайати на кам аз 5 ва на зиёд аз 19, аз ҷумла раис, ҷонишини раис, котиби комиссия ташкил мекунанд. Дар мавриди зарурӣ ҳайати комиссияи участкавии интихобот каму зиёд шуда метавонад.

Дар намояндагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давлатҳои хориҷӣ воқеъанд, вазифаи раиси комиссияи участкавии интихоботро роҳбари идора бачо меоварад.

Барои интихоботи аъзои Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон ҳавзаҳои худудии интихобот ташкил карда мешаванд. Дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ барои интихоботи аъзои Маҷлиси миллий панҷ ҳавзаи интихоботи бисёрмандатӣ, аз ҷумла якҳавзагӣ дар Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва дар шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар якҷоягӣ як ҳавза ташкил карда мешаванд.

Қарорҳои комиссияҳои ҳавзавии интихобот оид ба интихоботи аъзоёни Маҷлиси миллий дар Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва вилоятҳо мувофиқан марказҳои вилоятҳо-шаҳрҳои Хоруғ, Хучанд ва шаҳри Қурғонтеппа мебошанд, барои шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе мебошад.

Барои интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон 41 ҳавзаи худудии якмандатӣ ва барои интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон, ки аз рӯйхаташон аз тарафи ҳизбҳои сиёсӣ пешбарӣ шудааст, як ҳавзаи ягонаи умумиҷумҳуриявӣ ташкил карда мешаванд.

Меъёри шумораи интихобкунандагони ҳавзаи интихобот оид ба интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон аз ҷониби Комиссияи марказии интихобот ва райпурсӣ барои ҳар як интихобот бо роҳи тақсими шумораи умумии интихобкунандагони ҷумҳурӣ ба шумораи ҳавзаҳои ташкилбанди территориявии якмандата муайян карда мешаванд.

Ҳавзаҳои интихоботро Комиссияи марказии интихобот ва райпурсӣ таъсис медиҳад. Ҳангоми ташкил намудани ҳавзаҳои интихобот талаботи зерин дар назар дошта мешавад:

- шумораи тақрибан баробари интихобкунандагон дар ҳавзаҳои интихобот бо 15 фоиз каму зиёди шумораи интихобкунандагон, дар ноҳияҳои дурдаст бошад то 20 фоиз иҷозат дода мешавад.

- ҳавзаҳои интихобот ҳудуди ягонро дар қаламравӣ Вилояти мухтори Қуҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ташкил медиҳанд. Ташкили ҳавзаҳои интихобот аз ҳисоби маҳалаҳои ба ҳам ҳамхудуднабуда мумкин нест.

Комиссияи марказии интихобот ва райпурсӣ рӯйхати ҳавзаҳои интихоботро бо зикри ҳудуд ва шумораи интихобкунандагони онҳо ва қароргоҳи комиссияҳои ҳавзавии интихобот баъд аз панҷ рӯзи таъйини интихобот чоп мекунад.

Бо мақсади фароҳам овардани шароити муносиб барои интихобкунандагон ҳудуди ноҳия, шаҳр, ноҳияҳои тобеи шаҳрҳо ба назар гирифта, участкаи интихобот ташкил карда мешаванд. Сарҳади участкаи интихобот набояд аз сарҳади ҳавзаи интихобот берун бошад.

Участкаи интихобот дар назди намояндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давлатҳои хориҷӣ воқеанд, дар санатория, хонаҳои истироҳат, беморхонаҳо ва муассисаҳои дигари доимии муолиҷавӣ, дар ҷои буду боши шаҳрвандон, дар маҳалҳои дурдасту душворгузар, дар маҳалҳое, ки мутобиқи ҷои воқеъгашташон ба ҳавзаҳои интихоботӣ дохиланд, ташкил шуда метавонад [10, с.81-83].

Участкаи интихобот аз тарафи комиссияҳои ҳавзавии интихобот бо пешниҳоди раисони шаҳрҳо, ноҳияҳо ташкил карда мешаванд. Дар назди намояндагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давлатҳои хориҷӣ воқеанд, Комиссияи марказии интихобот вараъипурсӣ участкаҳои интихоботро бо пешниҳоди Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил менамоянд.

Участқаҳои интихобот дар давоми 25 рӯзи баъди таъйини интихобот ташкил карда мешаванд. Участқаҳои интихобот дар маҳалҳое, ки на камтар аз 20 нафар ва на зиёдтар 3000 нафар интихобкунандагон доранд, ташкил карда мешаванд.

Яке аз принсипҳои асосӣ дар инфраструктураи интихобот ин маблағгузаронии маъракаи интихобот ба ҳисоб меравад. Хусусиятҳои тарзи амалӣ намудани маблағгузаронии маъракаи интихобот дар ҳар як кишвар гуногун аст.

Қонунгузорони муосири кишварҳои Ғарб дар заминаи роҳу усулҳои гуногун маблағгузаронии маъракаи интихоботро танзим менамоянд. Масалан, тибқи қонунгузории федеративии ИМА панҷ манбаи маблағгузаронии интихобот вучуд дорад, ки номзад метавонад аз он истифода намояд:

- ҳазинаи давлат (барои номзад ба Президенти);
- хайроти шаҳрвандони алоҳида;
- хайроти ҳизбҳои сиёсӣ;
- хайроти комитетҳои фаъолияти сиёсӣ;
- маблағҳои шахсии номзад.

Дар кишварҳои аврупоӣ ҳамчун қоида маблағгузаронии давлатӣ ва ғайридавлатиро дар маъракаи интихобот лозим мешуморанд. Дар Фаронса давлат хароҷоте, ки ба ташкил ва гузаронидани фаъолияти комиссияҳои интихобот сарф мегардад ба зиммаи худ мегирад, аммо номзаде, ки на камтар аз 5% овозҳоро дар гузаронидани ташфиқот соҳиб гаштааст хароҷоти он подош карда мешавад.

Дар Руссия то соли 1993 интихобот дар мақомоти ҳокимият пурра аз ҳисоби давлат гузаронида мешуд. Масалан, тамоми хароҷот ҳангоми гузаронидани интихоботи соли 1990 дар Руссия чунин сурат гирифта буд:

- харчи комиссияҳои интихобот;
- харч ба музди меҳнат ва командировкаи номзад ва шахсони боэътимод.

Дар шароити муосир маблағгузаронии маъракаи интихобот дар Руссия тағйир ёфта он камбудии пешина бартараф карда шудааст. Барои ташкили инфраструктураи интихобот маблағгузории давлатӣ ва барои технологияи интихоботи дохилӣ маблағгузории омехта истифода карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузории интихобот дар шакли зерин сурат мегирад: маблағ барои тайёри ва гузаронидани интихоботи аъзоёни Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон аз бучети ҷумҳуриявӣ чундо карда мешавад.

Номзад ба вакили Маҷлиси намояндагон, ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар интихобот иштирок мекунад, ҳазинаи интихоботии худро барои маблағгузори интихобот таъсис медиҳанд. Маблағҳои ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ дар суратҳисоби муваққатии махсуси бонки давлатии амонатгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк», шӯъбаҳои он нигоҳ дошта мешаванд. Маблағҳои ин ҳазинаҳо танҳо барои гузаронидани интихобот истифода шуда, аз ҷониби номзад ва ҳизбҳои сиёсӣ ихтиёрдорӣ карда мешаванд.

Амонатбонк ва шӯъбаҳои он суратҳисобҳои муваққатии махсусро барои ташкили ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси маълумоти хаттии комиссияи дахлдори интихобот мекушояд. Аз ин маблағ ғайрифта намешавад. Ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ аз маблағҳои зерин метавонанд ташкил карда шаванд:

- маблағҳои кибарои ташвиқоти пеш аз интихобот аз тарафи комиссияҳои дахлдори интихобот ҷудо карда мешаванд;

- маблағҳои шахсии номзад ба вакилӣ, ки он набояд аз 500 нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад;

- маблағҳои ҳизбҳои сиёсӣ барои номзаде, ки ҳизби сиёсӣ ба ҳавзаи яқмадантии интихобот пешбарӣ намудааст, набояд аз 500 нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад;

- маблағҳои ҳазинаи интихоботии ҳизби сиёсӣ, ки рӯйхати номзадҳоро ба ҳавзаи ягонаи умумиҷумҳуриявӣ пешниҳод намудааст, набояд аз 10000 нишондиҳанда барои ҳизбҳо зиёд бошанд;

- маблағҳои хайрияи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ.

Маблағҳои хайрияи шахсони воқеӣ барои ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ набояд аз 50 ва барои ҳизбҳои сиёсӣ набояд аз 100 нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад. Маблағҳои хайрияи шахсони ҳуқуқӣ барои ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ набояд аз 100 ва барои ҳизбҳои сиёсӣ набояд аз 500 нишондиҳанда барои ҳизбҳо зиёд бошанд.

Ҳадди ниҳонии ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ набояд аз 1500 ва ҳизбҳои сиёсӣ набояд аз 30 000 нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад.

Ба тарвири хайрия маблағгузорӣ ба ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ зерин манъ аст:

- давлатҳои хориҷӣ ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ;

- шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд;

- шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба синни 18 нарасидаанд;

- шахсони ҳуқуқие, ки бо иштироки саҳмияи хориҷӣ таъсис ёфтаанд;

- ташкилотҳои баналмилалӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятии байналмилалӣ;

- мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ;

- ташкилотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои, ки саҳми давлат дар онҳо аз сӣ фоиз зиёд мебошад;

- қисмҳо, ҷузъу томҳо ва дигар сохторҳои ҳарбӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;

- ташкилотҳои динӣ ва эҳсонкорӣ ва дигар ташкилотҳои, ки аз ҷониби онҳо таъсис дода шудаанд;

- хайрияҳои, ки соҳибонашон номаълум аст.

Дар сурати аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ҳуқуқи пардохти маблағи хайрияро ба ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ надоранд ва ё маблағи хайрияи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки аз ҳадди муайяншудаи моддаи мазкур зиёд мебошад, пурра ба буҷети ҷумҳуриявӣ гузаронида мешавад. Ҳамаи амалиёти молиявӣ аз ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизби сиёсӣ як рӯз пеш аз рӯзи интихобот қатъ мегардад.

Дар интихобот мавқеи муайяно интихоби сиёсӣ ишғол менамояд, ки ба ташакулёбии ташкилотҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии, қорҳои сиёсии дохилию берунӣ ва ҷобачогузори қувваҳои сиёсӣ дар мамлакат таъсири амиқ мерасонад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалқи кишварро қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳони ҳисобида озода ва ҳуқуқи шахсро муқаддас эълон мекунад. Илова бар ин, моддаи 8-и Конститутсияи Ҷумҳурии муайян мекунад, ки «дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад». Маънии зикршуда ва инчунин амали гардонидани ҳадафи асосии ҷамъият барпо намудани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, тақозо мекунад, ки воситаҳои ахбори омма ба омилҳои тавоноии демократикунонии ҷараёни ҳаёти ҷамъиятию сиёсии мамлакат табдил дода шаванд. Аз тарафи дигар, ҳар гуна монетагузори ҳуқуматӣ, маъмурӣ ва ё меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар роҳи ташаққули ВАО-и озода ва ифодакунандаи ақидаҳои мухталиф пардари аз руи режимҳои ба ном демократии мебардорад. Ва ҷи тавр, ки қоршиносони ҷаҳонӣ борҳо қайд намудаанд, яке аз нишондиҳандаҳои асосии озодии ахбори омма маҳз тарз, мазмун ва дараҷаи инъикоси маърақаҳои интихоботӣ дар

воситаҳои электрони ахбори оммаи (телевизион ва радио) ин ё он кишвар мебошад[11, с.14].

Маълум аст, ки дар замони ҳозира барои тайёри ва гузаронидани интихобот нақши асосиро ҳизбҳои сиёсӣ мебозанд, зеро пешбарии номзадҳо ба интихоботи мансабҳои давлатӣ, ташкил намудани барномаи пешазинтихоботӣ, интихоби онҳо мувофиқи рӯйхати муайяни ҳизбӣ амалӣ гардонидани мешаванд. Сиёсатшиноси олмонӣ Т.Элвайн мавқеи ҳизбҳои сиёсӣ ва маъракаи интихобиро қайд намуда менависад, ки «Барои ҷой дар парламон имрӯз фақат ҳизб мубориза мебарад. Интихобкунанда метавонад аз байни номзадҳои ҳизбӣ ё рӯйхати ҳизбҳо касеро интихоб намояд. Яъне ҳизбҳои сиёсӣ звенои муттаҳидкунанда дар байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ, халқ ва ҳукумат мебошанд».

Принсипҳои асосии ҳуқуқи интихоботӣ чунинад: принсипи умумият, баробарӣ, овоздиҳии пинҳонӣ ва ғайра. Ба тартиб даровардани онҳо пеш аз ҳама ба конституция ва дигар санадҳои ҳуқуқии давлат вобастагӣ дорад.

Ҳамин тариқ бояд зикр намуд, ки дар интихобот мавқеи муайяно интихоби сиёсӣ ишғол менамояд, ки ба ташаккули ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, корҳои сиёсии дохилию берунӣ ва ҷобачогузори қувваҳои сиёсӣ дар мамлакат таъсири амиқ мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Достиев С. Қонунҳои Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Интихобот» / С. Достиев, А.Тоиров - Душанбе. 2006 - С.3
2. Кенчаев Ш.Ю. Ҳуқуқи Интихоботӣ Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Ш.Ю.Кенчаев, К.Т. Мухторов - Хучанд. 2011. - С.4
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз апрели 2006 //Ҷумҳурият № 8 аз 17.04.2006 с
4. Ҳуқуқи интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон . Кенчаев Ш. Ю., Мухторов К.Т. Хучанд 2011.-С. 3-4
5. Ҳуқуқи интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кенчаев Ш.Ю., Мухторов К.Т.-Хучанд .2011.-С. 24-25.
6. Эълонияи умумии ҳуқуқи башар аз 10.12.1948
7. Конституцияи замимаи ташаккули ҳуқуқ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. 2014.-111с.
8. Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе. 2009.-С.36
9. Маҳмадов А.Н. Муқаддимаи идеяи миллии. - Душанбе, 2013.-С. 47-48
10. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон Т.Орипов. Ф.Н.Чабборов.-Душанбе. 2013.-С.81-83.
11. С.Коливер,П.Мерлоу.Дастурамали инъикоси маъракаи интихобот бо воситаҳои электрони ахбори умум дар мамлакатҳои дорои низои демократии давраи гузариш..Институти ҷомеаи кушод.ш.Душанбе -1999. - С-14.

АСОСҲОИ СОҲТОРИ ҲУҚУҚИИ ИНТИХОБОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муаллиф дар мақолаи худ оиди асосҳои сохтори ҳуқуқи интихобот дар Тоҷикистон дар ташкил ва гузаронидани маракаи сиёсӣ иброи андеша намудааст. Нақши сохтори ҳуқуқи интихоботро дар гузаронидани маракаи интихоботӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Меъёрҳои ташкил ва гузаронидани маракаи интихоботӣ нишон дода шудааст. Дар мақола оиди нақши асосҳои сохтори ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавридомуноси қарор дода шудааст. Таваҷҷуҳи бештар ба мақом ва нақши сохтори ҳуқуқи дар раванди баргузори маракаи интихобот дода шудааст. Дар мақола муаллиф ба нақши ҳуқуқи интихобот диққати асоси равона намудааст. Бештар ба маъракаи интихоботӣ ҳамчун рӯкни асосӣ ва зарурии ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва таъсири он ба равандҳои демократикунони олами муосир таваҷҷуҳ карда мешавад.

Калидвожаҳо: Интихобот, ҳуқуқи интихобот, Конституция, қонуни интихоботӣ, маҷлиси олий, маҷлиси намояндагон, комиссия, ҳавза, вакил, демократӣ, маракаи интихоботи, имич, ҳизбҳои сиёсӣ, команда, гуруҳи рекламавӣ, иттилоот.

ОСНОВЫ ПРАВОВОГО УСТРОЙСТВА ВЫБОРОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В своей статье автор высказал свое мнение об основах устройства избирательных прав в Таджикистане при организации и проведении политических компаний. Проанализирована структурная роль избирательного права в проведении избирательной кампании. Указаны критерии организации и проведения предвыборной компании. В статье рассматривается роль структурно-правовых основ Республики Таджикистан. Больше внимания уделяется статусу и роли правовой структуры в процессе проведения выборов. В статье автор акцентирует внимание на роли избирательных прав, а также больше внимания уделяется

избирательной кампании как главной и необходимой опоре демократического и правового общества и ее влиянию на процессы демократизации современного мира.

Ключевые слова: выборы, избирательное право, Конституция, избирательный закон, Маджлиси Оли, Маджлиси намояндагон, комиссия, участка, представитель, демократия, избирательная кампания, имидж, политические партии, команда, рекламная группа, информация.

BASES OF THE LEGAL STRUCTURE OF ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author of this article expressed his opinion on the basics of the organization of electoral rights in Tajikistan in the organization and conduct of political campaigns. The structural role of suffrage in the conduct of the election campaign is analyzed. The criteria for organizing and conducting an election campaign are indicated. The article discusses the role of the structural and legal foundations of the Republic of Tajikistan. More attention is paid to the status and role of the legal framework in the electoral process. The author of the article focuses on the role of voting rights, as well as more attention is paid to the election campaign as the main and necessary pillar of a democratic and legal society and its influence on the processes of democratization of the modern world.

Keywords: elections, suffrage, Constitution, electoral law, Majlisi Oli, Majlisi namoyandagon, commission, precinct, representative, democracy, election campaign, image, political parties, team, advertising group, information.

Маълумот дарбори муаллиф:

Баракотов Бобохоҷа Сайфуллоевич, унвонҷӯи интитутуи сиёсатиносии фалсафа ва ҳуқуқ ба номи А. Баҳовиддинов Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тел: (+992) 938276262 E-mail: barakatov.96@mail.ru;

Сведение об авторе:

Баракотов Бобоходжа Саифуллоевич,

соискатель Института политических наук, философии и права имени А. Баховиддинов Национальной академии наук Республики Таджикистан, Тел.: (+992) 938276262, E-mail: barakatov.96@mail.ru;

About the author:

Barakatov Bobokhodzha Saifulloevich,

External PhD student of the Institute of Political Sciences, Philosophy and Law named after A. Bahoviddinov of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan Phone: 938276262 E-mail: Barakatov.96@mail.ru;

ХАВФИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ БА ОИЛАҲОИ ЧАВОН

*Ходибоев Ф.А.**Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров*

Муҳочирати меҳнатӣ яке аз омилҳои асосии равандҳои иҷтимоии ҳаёти муосир маҳсуб ёфта, баробари паёмадҳои мусбат баъзан хавф ва ё хатари манфӣ ба оила эҷод менамояд, ки дар чомеаи имрӯзаи тоҷикистонӣ ба назар мерасад. Тамоюли рӯ ба муҳочирати меҳнатӣ овардани шаҳрвандони Тоҷикистон дар шаш моҳи аввали соли 2022 беш аз 322 ҳазорро ташкил медиҳад, ки дар қиёс ба ҳамин давраи соли гузашта ду баробар бештар аст [1]. Аз ҷониби дигар ҷавоншавии синну соли муҳочирони меҳнатӣ ба яке аз мушкилоти асосии оилаҳои ҷавон табдил ёфтааст, ки ба танзим даровардани он аз масоили муҳими дигар маҳсуб меёбад.

Тибқи баҳодиҳии мутахассисони соҳа ҳамасола танҳо ба ҳудуди Федератсияи Русия наздик 12-15 миллион муҳочир ворид мешаванд, ки 7 фоизи онро муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон ташкил медиҳанд. Аз инҳо 26,4 фоизро ҷавонони 18-29-сола, 33,4 фоиз 30-39-сола ва 34,2 фоиз ашхоси 40-49-соларо дарбар мегиранд [2, 233].

Муҳочирати меҳнатӣ танҳо хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон набуда, балки мушкилоти кишварҳои зиёди дунё ба шумор меравад. Ин мавзӯ дар асри ХХ бар иллати он ки дар ин раванд қувваи асосиро ҷавонон ташкил медиҳанд, ба он хотир «доғи рӯз» гардид, ки он оқибати ҳаргуна дорад. Бахусус, аз солҳои 70–80-уми асри ХХ сар карда доир ба муҳочирати меҳнатии аҳоли иҷтимоиётшиносон, равоншиносон ва файласуфон ибрози андеша намуда, ба омӯзиши «муҳочирати меҳнатии аҳоли», «нақши муҳочират дар суботи захираҳои меҳнатӣ» ва «хусусиятҳои раванди имрӯзаи муҳочират» даст заданд. Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон тадқиқотҳои бунёдӣ ва олимону донишмандони мамлакат аз марҳалаи аввали хуруҷи муҳочирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон то имрӯз ҷанбаҳои гуногун ва мубрами муҳочирати меҳнатиро мавриди омӯзиш қарор дода, ба якҷанд дастоварди илмӣ ноил гардидаанд [3].

Проблемаҳои муҳочирати меҳнатиро олимони ватанӣ А.Н.Муҳаммад, Ш.Шоисматуллоев, Д.Назирова, К.А.Миралиев, М.А.Олимов, С.К.Олимова, М.Ш.Махмадбеков, А.Г.Шарипова, Ҷ.Икромов, М.Ҳочаева, М.Баҳриддинов, Г.Б.Бобосодиқова, М.Азизова, К.М.Мухаббатова, Д.А.Аълоев, Р.М.Султонов, А.С.Саидов, А.Ниёзӣ ва дигарон дар асоси тадқиқотҳои сотсиологӣ дар Русия ва Тоҷикистон гузаронидашуда ба риштаи таҳқиқ кашидаанд [4].

Аммо, доир ба хавфу хатари муҳочирати меҳнатӣ ба оилаҳои ҷавони тоҷик ва эҷод гардидани мушкилотҳои иҷтимоии нави дигар таваҷҷуҳи ками донишмандони соҳа равона гардидааст, ки таҳқиқи он яке аз муҳимтарин масоили рӯз маҳсуб меёбад.

Ҳамдигарнофаҳмӣ, дузанагии муҳочирони меҳнатӣ ва нигоҳ дошта натавонистани тавозун байни онҳо, таъсири фарҳанг ва урфу одатҳои бегона, интиҳоби маҷозии навхонадорон (онлайн-интернетӣ), коста гардидани силаи раҳм ва меҳру муҳаббати волидайн нисбати фарзанд, аз даст додани саломатӣ, талоқ тариқи смс-паёмакҳо, ба ҳалокат расидани ҷавонон, ин ва дигар омилҳои, ки ҳаёти оилаҳои ҷавони тоҷикро хира сохта, гоҳо ба низоъ ва ё то ҷудошавии оилаҳо мебарад, ки «муҳочирати меҳнатӣ» дар аксар маврид дар сарғаҳи ин мушкилиҳост. Бино ба маълумоти Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми соли 2021 дар Тоҷикистон 13 ҳазору 741 оила пош хӯрдааст, ки нисбат ба соли 2020 - 3205 адад зиёд мебошад.

Барои муайян намудани мушкилоти оилаҳои ҷавон солҳои 2020 ва 2021 байни 800 нафар занону мардон синну соли гуногун: ҷавонон, миёнсолон ва пиронсолони минтақаҳои

гуногуни Тоҷикистон тадқиқоти сотсиологӣ гузаронида шуд, ки натиҷаи он бозгӯи он аст, ки 41 фоиз ё 328 нафар пурсидашудагон бар он назаранд, ки давоми панҷ соли охир раванди оилавии муҳочирати меҳнатӣ ҳанӯз ҳам ҷой дорад [5]. Вале ин рақамро дар соли 2013 48,6 фоиз мусоҳибон қайд намуда буданд, ки дар макони зисти онҳо муҳочирати меҳнатии оилавӣ мавҷуд аст [3, 31]. Теъдоди муҳочирони меҳнатӣ назар ба соли гузашта тамоюли зиёдшавӣ дорад, аммо дар муқоиса ба пурсиши афкори умуми даҳсолаи охир 7,6% коҳиш ёфтааст. Тибқи таҳлилҳо ва муқоиса ба маълумоти омории даҳсолаи охир сафи муҳочирони меҳнатӣ марҳала ба марҳала коҳиш ёфта истодааст. Таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд шудани музди маош ва мавриди истифода қарор гирифтани корхонаҳои нави саноатӣ ҷиҳати коҳиш ёфтани шумораи муҳочирони меҳнатӣ замина гузошта истодааст.

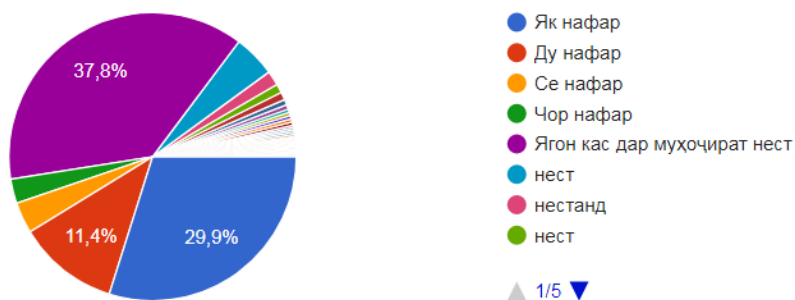
Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр дошта буданд, ки «Шумораи шахрвандони мо, ки берун аз кишвар ҷаббияти меҳнатӣ доранд, қариб 60 фоиз кам шудааст, ки ин натиҷаи рушди иқтисодӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ дар дохили кишвар мебошад. Шумораи аз ҷама зиёди муҳочирони меҳнатӣ 1 миллиону 100 ҳазор нафар ба соли 2010 рост меояд. Соли 2019 ин рақам 486 ҳазор нафарро ташкил медиҳад» [6]. Давоми давраи бистсолаи охир дар мамлакат беш аз 2000 корхонаи истеҳсоли бунёд шудааст, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба ибтидои солҳои истиқлол қариб чор баробар афзоиш пайдо кардааст. Дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон шумораи корхонаҳои саноатӣ 2360 ададро ташкил медиҳад.

Камшавии теъдоди муҳочирони меҳнатиро дар ҷойи дигар низ мушоҳида намудан мумкин аст. Аз теъдоди умумии пурсидашудагон 29,9% як нафарӣ ва 11,4% ду нафарӣ ва 3,5% се нафарӣ аз аъзои оилаи онҳо дар муҳочирати меҳнатӣанд. Дар 37,8%-и оилаи пурсидашудагон ягон нафар дар муҳочирати меҳнатӣ нестанд [5]. Ниг. ба диаграммаи зерин:

Оё аз аъзои оилаи Шумо дар муҳочирати меҳнатӣ ҳастанд? Агар ҳа, чанд нафар?

 Копировать

800 ҷавобҳо

Ин рақам дар муқоиса ба соли 2010 фарқ дошта, рӯ ба коҳишбӣ дорад: аз 73% оилаҳо як аъзо, 20% оилаҳо 2 аъзо ва 7% оилаҳо се ва зиёда аъзои оила дар муҳочирати меҳнатӣ қарордоштаро ташкил медиҳанд [7].

Ҳарчанд маълумоти омории ва натиҷаи тадқиқоти сотсиологӣ аз камшавии сафи муҳочирони меҳнатӣ дар тафовут ба даҳсолаи охир дарак медиҳад, аммо, ҳамон таъсири манфии он ба оилаҳои ҷавон боқӣ мемонад ва ё мушкилоти нави дигарро ба бор меорад.

Суоле ба миён меояд, ки чаро маҳз ҷавонон ва оилаҳои ҷавон ба муҳочирати меҳнатӣ майли бештар пайдо мекунанд? Онҳо бештар ба кадом мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешаванд?

Муҳаққиқи ҷавони ватанӣ Г.И.Бердиёрова сабаби муҳочиршавии ҷавононро дар саркашӣ намудан аз хидмати ҳарбӣ, ҷойи муносиби корӣ надоштан, (маоши баланд, имкониятҳои дастгирии иҷтимоӣ: таъмин намудан бо манзил, имтиёзҳо, дастгирии давлатӣ), муҳайё набудани шароити мусоиди зиндагӣ дар деҳот) ва ғайра маънидод менамояд [8, 98].

Муҳаққиқи дигари тоҷик Б.Файзуллоев мушкилоти муҳочирати ҷавононро дар замони ҳозира дар чунин омилҳо: сатҳи пасти дониш, малака ва нокифояи забондонии ҷавонон;

мавчуд набудани кафолат ё суғуртаи тиббии онҳо; маҳдудияти ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳо ва ғайраҳо мебинад [2,233].

Муҳаққиқон ва ҷомеашиносони тоҷик бар он ақидаанд, ки: «Оқибатҳои муҳочират дорои хусусиятҳои мусбӣ ва манфӣ мебошанд. Дуруст аст, ки дар даҳсолаи охир ҳодисаҳои маҳдудкунии ҳуқуқ, рафтори нораво, наҷодпарастӣ ва миллатгароёна нисбат ба муҳочирон дар тамоми дунё афзоиш ёфтаанд. Мутаассифона, чунин рафтор нисбат ба муҳочирони тоҷик низ истисно нест ва маҳз ҳамин омил боиси пайдоиши назари манфӣ ба масъалаи муҳочират гаштааст» [9,4].

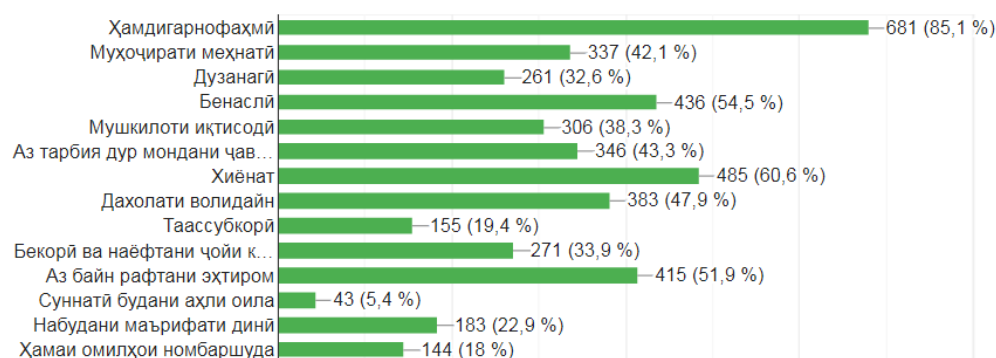
Дар натиҷаи таҳлилҳо метавон гуфт, ки омили асосии бештар рӯ овардани ҷавонон ва оилаҳои ҷавон ба муҳочирати меҳнатӣ дарёфти кор ва музди маоши баланд, гирифтани шаҳрвандии Русия, дар ин замина, аз кӯмакҳои давлатии молику пулӣ баҳравар гаштани оилаҳои ҷавон, кӯмакпулӣ барои фарзандон ва оилаҳои серфарзанд, қарзи ипотека барои бунёд ва харидани хонаи истиқоматӣ, манзил ва мошин, табобату таҳсили роғгон ва амсоли инҳо мебошад. Аммо муҳочирати меҳнатии дурӯдароз дар баробари манфиатҳо пайомадҳои манфӣ низ дорад, ки натиҷаи он костагии ахлоқ, силаи раҳм, урфу одат, фарҳанг, меҳр ва рафтору хислатҳои ҷавонони муҳочир маҳсуб меёбад, ки ба оила ва ҷомеа зарба мезанад.

Хавфи муҳочират ба оилаҳои ҷавон. Тадқиқоти сотсиологӣ муайян намуд, ки дар баробари ҳамдигарнофаҳмӣ, хиёнат, бенасли, мушкilotи иқтисодӣ, аз тарбия дур мондани оилаҳои ҷавон, инчунин муҳочирати меҳнатӣ низ аз омилҳои маъмулии ҷудошавии оилаҳо мебошад. 42,1% аз шумораи умумии иштирокчиёни тадқиқот сабаби бекоршавии никоҳро аз таъсири бевоситаи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандон ва 32,6% дузанагии мардонро ҳамчун мушкilotи асосӣ ҳисобиданд [5]. Ниг. ба натиҷаи ҷадвалии тадқиқот:

Вайроншавии оилаҳои ҷавонро бо кадом омилҳо вобаста медонед?

 Копировать

800 ҷавобҳо

Аз таҳлили андешаҳои олимону муҳаққиқон ва натиҷаи тадқиқоти сотсиологӣ равшан мегардад, ки дар оилаҳои тоҷик низ пайомадҳои манфии муҳочирати меҳнатӣ мушоҳида мешавад. Ин мушкilotи иҷтимоӣ аз як ҷониб, аз таъсири муҳит ва фарҳанги бегона дарак диҳад, аз ҷониби дигар, ҳамчун мушкilotи иҷтимоии ҷомеаи замони муосир бояд роҳҳои ҳалли он ҷустуҷӯ гардад. Ҳоло аксари муҳочирони меҳнатӣ ҷавононе ҳастанд, ки дорои маълумоти миёна ва миёнаи нопурра мебошанд. Аз теъдоди умумии муҳочирони корӣ 57% дорои ягон касбу ихтисос ва таҷрибаи корӣ намебошанд ва 21,6%-и ҷавонон ба ғайр аз забони модарӣ дигар забонҳоро намедонанд [2,233].

Мушкilotи дигар дар он зоҳир мегардад, ки солҳои охир барои мардон ба никоҳ даровардани зани дуҷум маъмул шудааст, ки ҷомеаро ба ташвиш овардааст. Сабабҳои ба оилаи дуҷум майл намудани ҷавонон кам нест. Омилҳои якум он аст, ки дар Тоҷикистон дузанагӣ манъ аст ва ҳуқуқи расман гирифтани зани дуҷумро надоранд. Дуҷум, мардон бо мақсади ба даст овардани дастгириҳои иҷтимоии давлат бо занони рус ва ё душарвандидошта оилаи дигар барпо намуда, аз пардохти баъзе андозҳо озод мешаванд. Сеюм, мардон аз дурии роҳ ва оилаи худ сӯистифода намуда, беогоҳиву ризомандии зани якум ва волидон пинҳонӣ тариқи никоҳи мусулмонӣ оила бунёд намуда, ба хато роҳ медиҳанд. Чорум, аксарияти мардон сарҳади тавозуни байни ду занро риоя карда

наметавонанд, ки дар натиҷа низоъ бармехезад ва дар натиҷа, мард маҷбур мешавад, ки яке аз оиларо интихоб намояд.

Зане ба сомонаи нашрияти «Оила» мурочиат намуда, нақл мекунад, ки ӯ соҳиби як духтарча буда, шавҳараш ба болои ӯ дар Руссия зимни муҳочирати меҳнатӣ зани дуҷум гирифтааст ва якҷоя дар хонаи иҷора зиндагӣ доранд. Ҳарчанд падару модар даҳолат карда, барои баргардонидани фарзандашон кӯшиш кардаанд, аммо натиҷа надодааст. Мард ба занаш таъкид намудааст: «Тоқат карда назди падару модарам шин, вагарна пушаймон мешавӣ». Холо зан дар ҳолати саҳти рӯҳӣ қарор дорад. Шавҳар бошад телефонашро хомӯш кардаву дигар бо зан гап намезанад [10].

Хулоса, оила чудо, фарзандон аз меҳри падарӣ маҳрум ва зани дигар дар рӯҳияи хароб зиндагӣ умр ба сар мебарад, ки ин минбаъд ба зан, кӯдак ва ҷомеа мушкิลӣ эҷод менамояд.

Дар воқеъ, ин омилҳо асоси илмӣ доранд. Зеро дар сатҳи кофӣ надониستاني забони муошират, надостани касбу ҳунар, муаррифӣ сохта натавониستاني арзишҳои фарҳангии Тоҷикистон ба он оварда мерасонад, ки муҳочирони меҳнатии мо назди шаҳрвандони кишварҳои хориҷӣ ҳамчун ашхоси камсавод, бетачриба ва ё ноӯҳдабаро шинохта шаванд. Аз тарафи дигар, чунин оилаҳои ҷавон ҳамчун кишри осебпазир ва низоъангез боқӣ мемонад, ки баррасӣ ва ҳалли он ба таҳқиқи илмӣ ниёз дорад. Холо муҳочирати меҳнатӣ танҳо ба даромади иқтисодӣ вобаста набуда, паҳлуҳои нисбатан ҷиддитари онро соҳиб аст, ки ба он аз ҷанд ҷиҳат тафаккур бояд кард.

Бояд ба инобат гирем, ки аксари муҳочирони иҷборӣ ҷавононанду як иддашон ҳанӯз оила ташкил накардаанд, агар дар муҳити хуби иҷтимоӣ афтанд, он гоҳ онҳо он ҷо аз ҳисоби таҳқиқҳои оила ташкил намуда, шаҳрвандии он мамлакатро қабул мекунанд ва оқибат робитаашонро аз ватан ва хешу табор мекананд.

Гурӯҳи дуҷуми муҳочирони меҳнатӣ онҳоеанд, ки дар ватанашон оила барпо намуда, соҳиби ду ё се фарзанданд. Онҳо ҳам агар ҷои қори хуб пайдо намуда, ба муҳити солими қорӣ афтанд, ба хотири ташкили зиндагии хубу сазовор он ҷо бо шаҳрвандони таҳҷой издивоҷ карда, оила барпо намуда, алоқаашонро бо хешу табору ҳамдиёрон, зану фарзанд қанда, шаҳрвандии он ҷойро қабул менамоянд.

Гурӯҳи сеҷуми муҳочирони меҳнатӣ онҳое мебошанд, ки робитаҳои баъзеи онҳо бо оилаҳои худ қомилан қанда мешавад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки қариб 30% аҳоли дар муҳочирати меҳнатӣ оила барпо мекунанд [11,32]. Ба ватан барнагаштану қандани алоқа бо аҳли оила барои ин гурӯҳи ҷавонон қанд мушкilotро эҷод менамояд:

- а) Бо доштани падари зинда фарзанд аз муҳаббати падар маҳрум мегардад;
- б) Зани ҷавон бо ҳамсари зинда бева мемонад;
- в) Падару модар дар айёми пирӣ бепарастор мемонад;
- г) Гурӯҳе аз мардон барои ба даст овардани душашрвандӣ ба дузанагӣ даст зада, робитаи худро аз оилаи аввал мекананд.

Ин ҳолат ба ҳолати рӯҳии аҳли оила таъсири манфӣ мерасонад. Дар ин маврид дар оила низоъ бармехезад ва ё пурра чудо мешаванд.

Ҷудошавии оилаҳо. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудошавии оилаҳо ба мавзӯи доғи рӯз ва муаммои мубрам мубаддал шудааст. Новобаста аз иқдому тадбирҳои давлату ҳукумат ҳамано пошхӯрии оилаҳо тамоюли зиёдшавӣ дорад. Яке аз омилҳои асосии ҷудошавии оилаҳо қоршиносони масоили иҷтимоӣ ва таҳлилгарон ба муҳочирати меҳнатӣ рабт медиҳанд.

Муҳочирати меҳнатӣ, аз як тараф, агар миёни зану шавҳар фосола гузорад, аз қониби дигар, ҷиҳати қоста шудани қилаи раҳм, меҳру муҳаббат ва фарҳанги оиладорӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Гузашта аз ин, фосолаи зану шавҳар ягона пайомади манфии муҳочирати меҳнатӣ набуда, солҳои охир ҳолатҳои, ки мардҳои қорик дар доираи муҳочират боз оилаи нав бунёд намуда, аз зану фарзанди аслии худ рӯ мегардонанд, қам нест. Теъдоди қашмраси муҳочирони қорӣ агар ба хотири ба даст овардани мақоми шаҳрвандии дигар кишварҳо аз ҳамсарони худ расман чудо шуда, бо шаҳрвандони мақони фаъолиятшон ақди никоҳ банданд, иддаи дигар дар натиҷаи фосолаи тӯлонӣ аз қостагии тавачҷуҳ ва муҳаббат ба қанони бегона майл ва оиладор мешаванд. Ҷунончи, аз тадқиқоти сотсиологии гузаронидашудаи мо бармеояд, 5,9% қангоми муҳочирати меҳнатӣ оилаи худро аз даст додаанд ва 5,8%-и дигар аз бетарбия қондани фарзандонашон изқори нигаронӣ доранд [5].

Пайомадҳои қунин ҳолатҳо мо дар қоста шудани тарбияи кӯдақон ва дар натиҷаи вайрон шудани муҳити оилавӣ шоҳид мешавем.

Фарзандони оилаҳои пошхӯрда дар қадом рӯҳия ва шароит тарбият меёбанд – ин муаммои дигар аст, ки қомеаро ба фочеаҳои мудқиш метавонад рӯ ба рӯ қунад.

Тибки маълумоти ЮНИСЕФ дар Тоҷикистон ҳар сол тақрибан 5 ҳазор кӯдак аз парастории волидон маҳруманд ва дар бисёр ҳолатҳо ин ба муҳоҷират вобаста аст. Ҳамакнун, шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳисоби занон низ рӯ ба афзоиш дорад, ки таъсири манфии ин равандро барои ҷомеаи суннати тоҷикон бештар мекунад. Зеро дар натиҷаи муҳоҷиршавии ҳам падар ва ҳам модар кӯдакон аз ҷиҳати тарбия ва вазъи равонӣ осебпазиртар мешаванд.

Муҳоҷиршавии волидон маънои онро дорад, ки масъулияти тарбияи кӯдакон ба дӯши дигарон дар мисоли бобою бибӣ, ҳешовандони дигар ва ҳатто шиносони оддӣ вогузор мегардад.

Тибки маълумоти ЮНИСЕФ 59% занони муҳоҷири меҳнатӣ аз Осиеи Марказӣ фарзандони то 16-солаи худро дар хона гузоштаанд.

Таҳқиқотҳои сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки дурӣ аз волидон на танҳо ба тарбияи кӯдакон, балки вазъи саломатӣ ва равонии онҳо низ таъсир мерасонад.

Рӯ овардани мутахассисон ба муҳоҷират. Ба муҳоҷирати меҳнатӣ намоёндагони кишварҳои гуногуни ҷомеа рӯ меоранд: шуруъ аз шаҳрвандони бемаълумот то мутахассисони касбӣ дар мисоли духтуру муаллим ва намоёндагони дигар соҳаҳои афзалиятноки ҷомеа.

Тайи ду даҳсолаи охир аз кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил, аз он ҷумла аз Тоҷикистон танҳо ба Иёлоти Мутаҳиддаи Амрико на кам аз 500 ҳазор нафар олимдон ва мутахассисони баландхаттасос кӯчида рафтанд, ки онҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ин кишвар фаъолият доранд. Омилҳои асосии ин раванд фароҳам будани шароити мусоидтар ва маоши баландтар маҳсуб меёбад.

Чунон, ки В.И. Переведенцев тазаккур медиҳад, муҳоҷирони шавқманди дониш ба сӯйи марказҳои фарҳангӣ майл мекунанд ва ашхоси хоҳони беҳбуд бахшидани вазъи моддӣ ба манотиқи майл мекунанд, ки он ҷо ниёз ба кувваҳои кории кадрӣ бештар доранд ва имконияти даромади бештар гирифтани ҷой дорад [12].

Агар ба муҳоҷират рӯ овардани сокинони оддӣ таъсири манфӣ дошта бошад, ин тамоюл аз ҷониби мутахассисони ҳирфай пайомадҳои нохуштар дорад ва барои рушди соҳаҳои гуногуни ҷомеа ва давлат мушкilot эҷод мекунанд.

Вақте мутахассисон аз кор мераванд, албатта дар соҳа мушкिलӣ пайдо мешавад. Барои як кадрро пурра омӯзонидану соҳибтаҷриба кардан, заҳмати беш аз даҳсола лозим мешавад.

Ифротшавии муҳоҷирон. Яке аз масъалаҳои ба муҳоҷират алоқаманд ин падидаи низоъ мебошад, ки ҳар як муҳоҷир дар сарзамини кишварии бегона, дур аз ватан ва ҳаммиллатони худ дар муҳити дигар ба он дучор мешавад:

1. Омилҳои психологӣ, ки муҳоҷир дар мадди аввал ба он дучор мегардад;
2. Омилҳои лингвистикӣ, яъне, надонистани забони мардуми таҳҷой;
3. Омилҳои мазҳабӣ, ки муҳоҷир аз мазҳаби худ дур шуда метавонад, ки мазҳаби бегонаро пазирад;
4. Омилҳои иҷтимоӣ-маишӣ, яъне барои худ муҳоҷир дар як муддати кӯтоҳ онро муҳайё карда наметавонад;
5. Омилҳои дур будан аз оила ва фарзандони худ, ки дар бисёр ҳолат ба вайроншавии оилаҳои муҳоҷирон оварда мерасонад;
6. Омилҳои ҳуқуқӣ, ки барои муҳоҷир монеаҳои гуногунро ба таври сунъӣ сохтаанд [13, 256-257].

Ҷазои муҳоҷирати меҳнатӣ бо назардошти он ки барои шаҳрвандони давлатҳои гуногун муҳити бегона мебошад, аз ҷанд нигоҳ хатарнок мебошад.

Дар ин ҳолат нақши омилҳои психологӣ ниҳоят калон мебошад, ки то қадам андоза муҳоҷир худро дар муҳити барои он ноошно мувофиқ мегардонад. Муҳоҷирони тоҷик, қисми зиёдашон забони русиро балад нестанд, урфу одатҳои мардуми русро намедонанд, мазҳаби онҳоро ҳеҷ гоҳ қабул намекунанд.

Яке аз омилҳои шомилшавии ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ғайриқонунӣ сатҳи пасти маърифати диниву дунявӣ ва бекорӣ ҷавонон мебошад, аз ҷониби дигар, ба онҳо таъсири муҳити беруна низ хоҳ-нохоҳ чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар таъсир мерасонад. Ҷавонон муддати зиёд дар муҳоҷирати меҳнатӣ қору фаъолият мекунанд, аз меҳри волидайн ва оилаи худ дур мемонанд, муҳити бегона онҳоро фаро гирифта, муносибати насли ҷавони моро ба кулӣ тағйир медиҳанд.

Яке аз роҳҳои асосии ба ҷомеаи мо воридшавии ақидаҳои бегона ва паҳншавии идеологияи созмону ҳаракатҳои динӣ-экстремистӣ ба воситаи ҷавононе сурат мегирад, ки ба давлатҳои хориҷӣ, аслан давлатҳои исломӣ барои таҳсил ва ё кор сафар кардаанд [14, 16-17].

85 Ҷоизи ҷавонони тоҷикистонӣ, ки дар сафи гуруҳҳои ҷангии ДИИШ шомил буданд, муҳоҷирони меҳнатӣ буданд, ки дар Руссия сукунат доштанд [15, 27]. Таҳлилҳо шаҳодат аз

он медиханд, ки аксари ҷавонони тоҷик тариқи интернет ба ҳизбу ҳаракатҳои экстремистии террористӣ гироиш меёбанд. Аз ҷониби дигар, фирефта ва гумроҳ шудани муҳоҷирони меҳнатӣ нисбат ба дигар қишрҳои ҷомеа осонтар аст.

Хулоса, муҳоҷирати меҳнатӣ дар баробари манфиат паҳлуҳои манфӣ низ дорад, ки таъсири он на танҳо ба оила, балки ҷомеа ва давлат низ эҳсос мешавад. Бо назардошти пайомадҳои муҳоҷирати меҳнатӣ зарур аст, ки ба ин раванд на ҳамчун воситаи баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ ва ё сарчашмаи даромад, балки тамоми паҳлуҳои ин раванд матраҳ ва мавриди омӯзиш қарор дода шавад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ, пеш аз ҳама, ба устувории оилаҳо таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, ҷиҳати пешгирӣ аз пайомадҳои манфии ин раванд ва хавфи муҳоҷирати меҳнатӣ роҳандозӣ намудани силсилаи тадбирҳои муфид судманд хоҳад буд:

- баҳри дастгирии оилаҳои ҷавон бо воситаи таҳияи Барномаҳои давлатии иҷтимоӣ дар самти пешбинӣ намудани кӯмакпулиҳои имтиёзнок, аз ҷумла пешниҳоди қарзҳои бонкӣ бо фоизҳои паст барои харидории хонаҳои истиқоматӣ, инчунин ҷиҳати бунёди биноҳои баландошёнаи истиқоматии иҷтимоӣ иқдом роҳандозӣ гардад;

- ҷиҳати баланд бардоштани маърифати оиладорӣ бо ташкили марказҳои омӯзишӣ ва истифода аз усулҳои муосири муфид қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар тамоми зинаҳои таҳсил ва қишрҳои гуногуни ҷомеа ба роҳ монда шавад;

- арзишҳои оила ва фарҳанги муносибат бо аъзои оила дар қолабу шаклҳои гуногуни ташаббусҳо: шуруъ аз суҳбату мулоқот то семинару тренингҳои омӯзишӣ миёни ҷомеа тарғиб гардад;

- дар самти ҷалби сармояи илмӣ ва касбии кишвар, ки дар хорич қарор доранд, бо мақсади ворид ва татбиқи технологияи муосир ва рушди дастовардҳои илмӣ қорбарӣ карда шавад.

Хулоса, ба назари мо, ба роҳ мондани силсилаи иқдоми судманд дар амри коҳиш додани сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ ва пешгирӣ аз пайомадҳои он самараи мусбат хоҳад овард. Оилаҳои ҷавон низ дар навбати худ мустақкам гардида, насли он дар рушди босуботи мамлакат саҳм хоҳанд гузошт.

Адабиёт

1. Муҳоҷират//Афзоиши дубаробарии муҳоҷирати тоҷикон ба Русия// Июл 28, 2022. <https://tajikpress.com>
2. Одинаев К. Таъсири раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ба масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ / К. Одинаев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону қормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «700-солагии Мир Сайид Али Ҳамадонӣ», «Соли оила» ва «Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» солҳои 2005-2015». –Душанбе, 2015.
3. Нашри илмию публицистии «Муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот, таъсири он ба ҷомеа ва роҳҳои танзими равандҳо. –Душанбе: «Эр-граф», 2013. 90 с; Шоисматуллоев Ш., Шоисматуллоева З.Ш. Трудовая миграция в жизненных планах населения Таджикистана: результаты исследования. Масъалаҳои раванди муҳоҷирати меҳнатӣ: мушкилот ва дурнамо.//Маводи конференсияи илмию амалӣ.-Душанбе, 2013. 232 с.
4. Махмадов А.Н. Межнациональное общение в производственном трудовом коллективе (на материалах промышленных предприятий Таджикистана): автореф. дис. ... кандидата философских наук: - Минск, 1992. - 21с.; Назиров Д. Проблемы терроризма, религиозного экстремизма и пути их преодоления: дис. ... доктора филос. наук: - Душанбе, 2009. - 347 с.; Олимова С.К., Олимов М.А. Миграционные сети и ислам: религиозная жизнь таджикских трудовых мигрантов в России. М., Дело, 2017. – 298 с.; Махмадбеков М. Ш. Миграционные процессы: сущность, основные тенденции и их особенности в современном обществе: автореф. дис. ... кандидата политических наук: - Душанбе, 2010. - 26с.; Хайтов Ф. К. Социокультурные особенности проявления миграционных процессов в Таджикистане: автореф. дис. ... кандидата философских наук: - Душанбе, 2011. – 22с.; Исроилов И.Н. Современная миграционная политика Республики Таджикистан: процесс становления, особенности институционализации и технологии осуществления: автореф. дис. ... кандидата политических наук: - Душанбе, 2012. – 22с.; Шарипова А.Г. Некоторые особенности внешней трудовой миграции в РТ и её влияние на социально-экономическое положения страны. Душанбе, 2013; Аълоев Д.А. Состояние религиозной идентичности трудовых мигрантов из Таджикистана в условиях Российской социокультурной среды. Душанбе. 2021. №2; Миралиев К.А. Масъалаҳои раванди муҳоҷирати меҳнатӣ: мушкилот ва дурнамо. – Душанбе, 2015; Масъалаҳои раванди муҳоҷирати меҳнатӣ: мушкилот ва дурнамо.//Маводи Конференсияи илмию амалӣ.-Душанбе, 2013.–232с., Пули муҳоҷирати байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Русия: тарҳсозӣ ва идораи самарабахши ҷараёни муҳоҷиратӣ//Мақола ва маводҳои иштироқунадагони Симпозиуми байналхалқӣ (Москва-Хучанд, 22-26 сентябри соли 2009. М.:Нашриёти «Экономическое образование», 2009.–343с; 2010-586 с. (1-4 ноябр); 2011-655 с. (23-25 ноябр); Баҳромбеков Д.А., Ҷураев Ҷ.Д., Зеваров Х., Миров Ф., Шоев К. Кори иҷтимоӣ бо оила-

- Душанбе: Истеъдод, 2012.-288с.; Б.А.Махмадов, А.Ш.Курбонов «Раванди муҳочирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон ва дунамои он».
5. Нагиҷаи тадқиқоти сотсиологии номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии ДДХ ба номи ак. Б.Ғафуров Ф.А.Ҳодибоев байни кишварҳои гуногуни ҷомеаи Тоҷикистон (солҳои 2020-2021)
 6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019, шаҳри Душанбе.
 7. Маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон ба Тоҷикистон: Захираҳои барои пасандоз ва инвестицияҳо ба иқтисодият ва маҳсулоти молиявӣ бо мақсади ҷалбкунии маблағҳои интиқолшаванда/Шӯроҳои Субминтақавӣ дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ, МОТ. МТС.-Москва:МОТ, 2010;
 8. Бердиёрова Г.И. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2022. №2 // Нақш ва ҷойгоҳи Тоҷикистон дар қаринаи гуфтугӯи фарҳангҳо –296 с.
 9. Махмадбекзода М., Мирзоев С., Ҳакимов П., Муҳочиратшиносӣ. -Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. –Душанбе. 2020.–192 с.
 10. Сомонаи «Оила» //Муҳочир// Шавҳарам дар Русия зан гирифт... <https://oila.tj/news/shavaram-dar-rusiya-zan-giriftu.18.06.2022>.
 11. Баҳромбеков Д.А., Ҷӯраев Ҷ.Д., Зеваров Х., Миrows Ф., Шоев К. Кори иҷтимоӣ бо оила –Душанбе: Истеъдод, 2012. –288 с.
 12. Переведенцев В.И. Миграция. М., 1960.; Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. - М., 1975.
 13. Ҳакимов Р. М., Саидхоҷаева Т.А. Раванди муҳочират ҳамчун омилҳои низоъҳои иҷтимоӣ - сиёсӣ дар ҷомеаи Донишгоҳи омӯзгорӣи Тоҷикистон. –С.256-257.
 14. Салимов А.М. Илм ва амниятӣ миллӣ/А.М.Салимов//Таъмини амниятӣ миллӣ вазифаи муқаддас (Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ. Хучанд, ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров 27.12.2017). – Хучанд: Нури маърифат, 2017. –620 саҳ.
 15. Ҷӯразода Ҷ.Ҳ. Илм ва амниятӣ миллӣ/Ҷ.Ҳ.Ҷӯразода//Муаммоҳои иҷтимоӣ ҷавонон ва амниятӣ миллӣ (Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ. Хучанд, ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров 27.12.2017). – Хучанд: Нури маърифат, 2017. –620 саҳ.

ХАВФИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ БА ОИЛАҲОИ ҶАВОН

Муҳочирати меҳнатӣ яке аз омилҳои асосии равандҳои иҷтимоӣ ҳаёти муосир маҳсуб ёфта, паёмадҳои мусбату манфӣ ба оилаҳои ҷавон мерасонад, ки дар ҷомеаи имрӯзаи тоҷику тоҷикистонӣ ба назар мерасад.

Дар мақолаи мазкур бештар хавфу хатарҳои муҳочирати меҳнатӣ ба оилаҳои ҷавони тоҷик ба риштаи таҳқиқ камида шудааст. Муаллиф сарчашмаи ҳамдигарнофаҳмӣ, дузанагии муҳочирони меҳнатӣ ва нигоҳ дошта натавонистани тавозун байни онҳо, таъсири фарҳанг ва урфу одатҳои бегона, интиҳоби маҷозии навхонадорон (онлайн-интернетӣ), коста гардидани силаи раҳм ва меҳру муҳаббати волидайн нисбати фарзандон, талоқ тариқи смс-паёмакҳо ва дигар омилҳоро ҳамчун мушкилиҳои оилаҳои ҷавони замони муосир муайян намудааст.

Муаллиф ба миён омадани баъзан низоъ ва ҷудошавии оилаҳои ҷавонро маҳз аз таъсири муҳочирати меҳнатӣ дониста, бо истифода аз адабиёти илмӣ, андешаҳои олимону муҳаққиқони тоҷик ва гузаронидани тадқиқоти сотсиологӣ хатарҳои муҳочирати меҳнатиро ба оилаҳои ҷавонро асоснок намудааст.

Калидвожаҳо: оилаҳои ҷавон, муҳочирати меҳнатӣ, муҳочирон, хавф, мушкилиҳои иҷтимоӣ, никоҳ, талоқ.

ОПАСНОСТЬ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ДЛЯ МОЛОДЫХ СЕМЕЙ

Трудовая миграция считается одним из основных факторов социальных процессов современной жизни и имеет как положительные, так и отрицательные последствия для молодых семей, что можно наблюдать в современном обществе таджиков и таджикистанцев.

В данной статье исследуются опасности трудовой миграции для молодых таджикских семей. Автор определяет источник взаимного непонимания, двоеженство трудовых мигрантов и неумение поддерживать баланс между ними, влияние чужой культуры и обычаев, виртуальный подбор молодоженов (онлайн-интернет), ослабление родительского сострадания и любви к с детям, развод через смс-сообщения и другие выявленные факторы как проблемы молодых семей современности.

Автор считает, что периодически возникающие конфликты и расставания молодых семей обусловлены влиянием трудовой миграции, используя научную литературу, идеи

таджикских ученых и исследователей, а также проводя социологические исследования, обосновывает опасность трудовой миграции для молодых семей.

Ключевые слова: молодые семьи, трудовая миграция, иммигранты, риск, социальная проблема, брак, развод.

THE DANGER OF LABOR MIGRATION FOR YOUNG FAMILIES

Labor migration is considered to be one of the main factors in the social processes of modern life and has both positive and negative consequences for young families, which is observed in modern Tajik society.

This article deals with the dangers of young Tajik families» labor migration. The author determines the source of mutual misunderstanding, the bigamy of labor migrants and the inability to maintain a balance between them, the influence of foreign culture and customs, the virtual selection of newlyweds (online - Internet), the weakening of parental compassion and love for children, divorce through massages and other identified factors as the problems of today's young families.

The author considers that periodically arising conflicts and separations of young families are due to the influence of labor migration, using scientific literature, the ideas of Tajik scientists and researchers, as well as conducting sociological research substantiates the danger of labor migration for young families.

Key words: young families, labor migration, immigrants, risk, social problem, marriage, divorce.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳодибоев Фаридун Абдуалиевич- сардори маркази иттилоот ва таҳлили МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров», номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии сиёсатишунӣ (Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд), E-mail: Faridun84.84@mail.ru, тел: 92-888-46-05

Сведения об автор:

Ходибоев Фаридун Абдуалиевич- начальник информационного и аналитического центра Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», кандидат философских наук, дотсент кафедры политологии. (Республика Таджикистан, город Худжанд), E-mail: Faridun84.84@mail.ru, тел: 92-888-46-05

About the author:

Hodiboev Faridun Abdualievich- the Head of information and analytic Center of Khudjand State University named after academician B.Gafurov, candidate of philosophy sciences, lecturer at the Department of Political Science (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: Faridun84.84@mail.ru, тел: 92-888-46-05

ПРИЧИНЫ И ПРЕДПОСЫЛКИ ПОВЫШЕНИЯ МЕСТА И РОЛИ ЖЕНЩИН В ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Идишода 3. Ф.

Таджикский педагогический институт в Раитском районе

В докладе Генерального секретаря ООН Антониу Гутерреш подчеркивается, что «В мире по-прежнему сохраняется гендерное неравенство, что лишает женщин и девочек их основных прав и возможностей. Для обеспечения гендерного равенства и расширения прав и возможностей женщин и девочек потребуются активизировать усилия, в том числе по укреплению нормативно-правовой базы, в целях борьбы с глубоко укоренившейся практикой дискриминации по признаку пола, которая зачастую является результатом патриархальных взглядов и связанных с ними социальных норм» [1].

Повышение чести и достоинства женщин, а также их положения в обществе считается одним из приоритетных направлений Правительства Республики Таджикистан после урегулирования внутреннего вооруженного конфликта в стране. Одной из таких мер в данном направлении является принятие Указа Президента Республики Таджикистан от 3 декабря 1999 года №5 «О повышении роли женщин в обществе». В этом Указе Президента Республики Таджикистан поручается «Правительству Республики Таджикистан, органам государственной власти и управления до 1 марта 2000 года с учетом компетентности, профессиональных и деловых качеств, назначать женщин в руководящие составы министерств, государственных комитетов, ведомств, государственных предприятий,

учреждений и организаций, органов прокуратуры и суда, высших учебных заведений и других образовательных учреждений» [2]. Данный Указ является фундаментальным нормативно-правовым актом по вопросам повышения роли женщин в обществе. В Указе Президента Республики Таджикистан также поручается, что «... до 1 марта 2000 года из числа опытных, компетентных женщин-специалистов назначить на должность одного из заместителей руководителей: а) министерств (кроме силовых структур), государственных комитетов, комитетов, главных управлений и агентств при Правительстве республики, государственных ведомств и учреждений, ассоциаций и компаний, концернов и корпораций, объединений, организаций и предприятий; б) областей, городов и районов, поселков и джамоатов; в) органов суда и прокуратуры; г) высших учебных и средне-специальных учебных заведений и других образовательных учреждений, учреждений культуры и здравоохранения» [2]. В Указе Президента Республики Таджикистан также поручается «Генеральной прокуратуре, министерствам юстиции, внутренних дел республики ужесточить борьбу с проявлениями случаев унижения и насилия по отношению к женщине, многоженства, ограничения прав женщин и девушек» [2]. На наш взгляд, данный акт является «Золотым Указом» для повышения роли и места женщин в Таджикистане.

Благодаря успешной реализации данного Указа и других правительственных мер в данном направлении мы добились следующих результатов: в системе государственной службы к началу 2017 года из более 19 тыс. государственных служащих, женщины составляли 4200 человек или 22%. По состоянию на первое января 2021 года из общего количества 19210 государственных служащих - 4485 или 23,4% составляют женщины [3, с. 33]. В центральных органах и их структурах количество женщин составляет 528 (17,1%), в местных исполнительных органах государственной власти – 320(22,0), в органах самоуправления посёлков и сел – 266(22,3%) [4, с. 269]. В 2016 году 70% работников сферы образования и 60% работников сферы здравоохранения составляли женщины [5, с.74]. «Сегодня в сфере образования число работников за счет женщин составляет 73%, в сфере здравоохранения и социальной защиты населения — около 68%» [3, с. 33].

По данным Министерства образования и науки Республики Таджикистан в 2020-2021 учебном году в общеобразовательных учреждениях республики работают 77407 [6, с.5], в учреждениях начального профессионального образования 929 [6, с. 34], в средних учреждениях профобразования 2910 [6, с.124], а также в высших учебных заведениях 3569 (из них -118 докторов наук и 822 кандидатов наук) женщин-преподавателей.

Если в начальный период независимости всего 64 женщины занимались предпринимательством, то сейчас количество только малых и средних предприятий, которыми руководят женщины и девушки, достигает 2220; кроме того, свыше 126 тыс. представительниц прекрасного пола занимаются индивидуальным предпринимательством [7]. К началу 2017 года «число предпринимателей из числа женщин составляет более 138 тыс.» [8]. В начале 2021 года в республике уже 77400 женщин занимаются предпринимательской деятельностью [3, С.33].

Повышается роль и участие женщин в аграрном секторе. Если в конце 2014 года общее количество фермерских хозяйств в республике составляло 137404, из которых 6981 возглавляли женщины [9], то статистическое сравнение данных 2014 г. с начала 2017 года «руководство 20500 дехканских хозяйств возложено на женщин»[8]. По состоянию на начало 2021 года в республике уже 35600 женщин руководят дехканскими хозяйствами [3, 33].

Увеличилось количество женщин, работающих в банковской и финансовой структурах. Основатель мира и национального согласия - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, подчеркивая важность привлечения женщин в данную сферу, совершенно верно отмечает, что женщины менее склонны к коррупционным преступлениям и хищению государственных средств, так как их от подобных преступлений предостерегает то, что они прежде всего думают о своих семьях и детях. Таким образом, в настоящее время в системе Амонатбанка республики действует 546 центров обслуживания и 75 филиалов, где из 2774 сотрудников банка женщины составляют 1166, что составляет 40 процентов из общего числа [10, с.4].

Относительно вопросов значения, причин, а также мер повышения места и роли женщин в таджикском обществе, среди ученых и политиков существует различные мнения. По мнению профессора Ш.Исмагуллозода современный опыт многих государств мира, в том числе тех государств, в которых большинство населения составляют мусульмане, таких как Иран, Турция, Индонезия, Малайзия, Таджикистан и Узбекистан показывает, что привлечение женщин к службе в органах государственного управления служит только на благо государства и общества [11]. Д.С.Мансури подчеркивает, что образованные и культурные женщины воспитывают

образованных и культурных детей, а также степень развитости общества зависит от уровня образованности женщин [12, с.3]. И.Косимзода, Бободжониён Р.М., Маликзода П.И. считают, что «... время показало, что женщина, прежде всего, должна обладать интеллектуальной независимостью... Когда женщина интеллектуально независима, она находится в поиске ответа на вопросы о том, что необходимо сделать для семьи, общества, она обязательно внесёт свой вклад также в развитие общества. И поэтому, женщина наравне с мужчиной должна участвовать в развитии общества, особенно во времена, когда жизнь во всех отраслях день за днем меняется» [4, с.263]. Профессор М.Т. Махмаджонова к числу причин, влияющих на лидерство женщин в обществе, относит экономические, политические, культурно-социальные факторы [13, с.29]. Ближе к этим аргументам стоит Ганизода И., утверждая, что благодаря государственной независимости женщины, наравне с материнством, семейными заботами, все более примеряют к себе роль политического лица и берут на себя обязательства и заботы руководителя [14].

Ф.С. Джонбобойён считает, что в связи с отъездом большинства мужчин в трудовую миграцию, значительная роль в обеспечении экономического благосостояния своих семей возложена на женщин, проживающих в сельской местности [15, с.83]. По мнению З.К. Кодирова, государственные программы все более способствуют укреплению семей, повышению роли и места женщин в обществе, социальному обеспечению и улучшению их трудового положения [16, с.101]. С.Дустмуродзода, дополняя мнение З.К.Кодирова, подчеркивает, что обеспечение прав женщин на учебу, работу, привлечение способных и талантливых девушек на управленческие общественные и государственные работы основано на отдельных нормах Конституции Республики Таджикистан [17, с.3]. З.Х. Хамидова поддерживая мнение С.Дустмуродзода добавляет, что закрепление прав и свобод женщин на конституционном уровне считается основной предпосылкой повышения положения женщин в обществе [18, с.273]. Реализация конституционных норм о праве свобод женщин способствовала объединению женщин в неправительственных организациях. По оценкам Д.С. Мансури если в 1995 году в республике действовали три женские неправительственные организации, ныне количество таких организаций выросло до двух тысяч [19, с.3]. Исходя из мнения Д.С.Мансури можно прийти к выводу, что реализация ст. 28 Конституции Республики Таджикистан о праве граждан объединяться в политические партии и общественные организации позволило объединиться женщинам в рамках неправительственных организаций. На современном этапе одной из основных задач неправительственных организаций является борьба за гендерное равенство, предотвращение насилия в семье, а также повышения социально-политической активности женщины в обществе.

На наш взгляд, принятие своевременных правительственных мер, имплементация международно-правовых норм в национальном законодательстве Республики Таджикистан, обеспечение механизма их выполнения, потребности современного общества, переход на рыночную экономику, развитие торговых отношений, выделение земли для фермерских хозяйств, реконструкция автомобильных дорог, возрождение народных ремёсел, а также развитие туризма в стране способствовали повышению занятости населения, развитию предпринимательства, и в итоге - активизации трудовой деятельности женщин.

Уместно отметить, что для регулирования вопросов занятости женщин, трудоустройства, повышения их роли и места в обществе, предотвращения насилия в отношении женщин, после провозглашения государственной независимости принято более 20 нормативно-правовых актов.

Последним нормативно-правовым актом, Правительства Республики Таджикистан, регулирующим вопросы гендерной политики является «Национальная стратегия активизации роли женщин в Таджикистане на 2021-2030 гг.» принятая постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 года, №167 (далее Стратегия).

Как указано в целях данного документа «Основная цель Стратегии – создание необходимых мер и условий для полного проявления потенциала женщин во всех сферах социальной и экономической жизни, реализация государственной гендерной политики, механизмов реализации конституционных гарантий равенства мужчин и женщин, предотвращения и искоренения насилия в семье, развитие предпринимательства женщин, повышение образованности женщин, обеспечение их широкого участия в общественной жизни и, тем самым, обеспечение устойчивого развития государства» [20]. Стратегия разработана с учетом новых подходов международного сообщества к вопросам реализации Целей Устойчивого Развития до 2030 года, принятого в 2015 году Генеральной ассамблеей ООН в качестве «плана достижения лучшего и более устойчивого будущего для всех» [21]. Следует отметить, что из 17 целей ЦУР на период до 2030 года вопросы касающиеся нашей

статьи посвящены 5 целей - ликвидация нищеты; обеспечение продовольственной безопасности и улучшение питания; обеспечение здорового образа жизни; обеспечение гендерного равенства и расширение прав и возможностей всех женщин и девочек [22].

Стратегия составлена с учетом современных внутренних и международных требований, касающихся вопросов активизации женщин во всех структурах и для ее реализации требуется совместная деятельность всех государственных и негосударственных структур.

Так как международный рейтинг государства оценивается в совокупности мероприятий страны по положению женщин в обществе и принятию мер по их активизации, то на наш взгляд, для активизации деятельности женщин в трудовой и социально-политической жизни общества, а также успешной реализации вышеназванной Стратегии, необходима реализация следующих мер:

Трудовая миграция, наряду с обеспечением граждан республики работой и улучшением экономического положения семей, также имеет свои негативные последствия. Примерами может служить миграция высоко квалифицированных кадров. Помимо этого в республике не хватает высококвалифицированных врачей по специальным направлениям и преподавателей (иностранных языков, точных предметов и т.д.). Правительственные меры по открытию новых учреждений дошкольного образования, общеобразовательных школ, медицинских пунктов и больниц требует привлечения дополнительных кадров со знанием современных технологий. Для устранения этих проблем требуются дополнительные квоты для девушек на поступление в педагогические и медицинские образовательные учреждения страны.

С целью повышения ответственности органов общественной самодеятельности, органов самоуправления посёлков и сёл, а также местных органов государственной власти по вопросам женщин предлагаем внести поправки в Закон Республики Таджикистан «Об органах общественной самодеятельности», «Об органах самоуправления посёлков и сёл», а также в конституционный Закон Республики Таджикистан «О местных органах государственной власти». Предлагаемые поправки касаются полномочий Махаллинского совета, председателя махалли, Джамоата и Маджлиса народных депутатов местных органов государственной власти в поддержке и содействии мероприятиям по привлечению девушек к учёбе, воспитанию девушек и женщин как будущих руководящих кадров, их социальное обеспечение, а также предотвращение насилия в их отношении.

Литература

1. Ход достижения целей в области устойчивого развития. Доклад Генерального секретаря ООН. Документ ООН E/2017/66 // [Электронный ресурс]. URL: <https://undocs.org/ru/E/2017/66> (дата обращения 28.01.22);
2. Указ Президента Республики Таджикистан «О повышении роли женщин в обществе» от 3 декабря 1999 года № 5 // [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mmk.tj> (дата обращения: 05.01.2022 г.).
3. Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». Душанбе. 2021. Из-во Шарқи озод. С.33.
4. Косимзода И., Бободжониён Р.М., Маликзода П.И. «Роль женщин в развитии профессионального парламента страны в годы государственной независимости». / Рустами Эмомали, Зокирзода М.З., Кодири Косим, Фаттохзода С.С., Муртазозода Дж. и др. Высший законодательный орган Таджикистана в период государственной независимости.-С.269.
5. Идиева З.Ф. Роль международных норм в повышении трудовых прав женщин Таджикистана / Актуальные проблемы общественных наук в России и за рубежом / Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. № 3. г.Новосибирск, 2016. с 74.
6. Статистический сборник сферы образования Республики Таджикистан. Душанбе.2021. Часть 1.-С.5.
7. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по случаю Дня матери 06.03.2015 г. // [Электронный ресурс]. URL: <http://www.prezident.tj/ru/node/8400> (дата обращения: 20.03.2022 г.).
8. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по случаю Дня матери 07.03.2017 г. // [Электронный ресурс]. URL: <http://www.prezident.tj/ru/node/8400> (дата обращения: 12.04.2019 г.).
9. Годовой отчет Комитета по делам женщин и семьи при Правительстве РТ(за 2014 г.).
10. Бобомуродова Г. Бонувон дасту дили пок доранд./Бонувони Тоҷикистон. Феврал 2020, №159.С.4.
11. Исмагуллозода Ш. Толибон дар пайи ташкили давлати падарсолор, мардмехвар ва комилан зансitez мебошанд.// [Электронный ресурс]. URL:<https://khover.tj/2021/09/tolibon-dar-paji-tashkili-davlati-padarsolor-mardme-var-va-komilan-zansitez-meboshand-andesha-oi-professor-shirin-ismatullozoda-doir-ba-mavzu/> (дата обращения 10.11.21)
12. Мансури Дилрабо Сайдулло. Насли худогоҳу созанда тарбия кардан рисолати асосии занон мебошад. Садои мардум. 6 март соли 2021, №30-31 (4292-4293).с.3.

13. Махмаджонова М.Т. Политическое лидерство женщин в политических процессах Таджикистана // Сборник материалов Второй республиканской конференции, посвященной 18-летию Дня национального единства. Душанбе: Дониш, 2016. С. 29.
14. Ганизода И. Таваҷҷуҳ ба мақому манзалаги занон дар соҳҳои соҳибистиклоли .Сомонаи расмии Академияи илмҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.// [Электронный ресурс]. URL:<https://apa.tj> (дата обращения 27.12.21);
15. Джонбобойён Ф.С. Роль женщины в достижении продовольственной безопасности в период государственной независимости Республики Таджикистан // Истиқлолияти давлатӣ таҳкимбаҳши низомӣ давлатдорӣ миллӣ - Государственный суверенитет как фактор укрепления системы национального государственного управления: сборник статей Республиканской научно-теоретической конференции, 10-12 августа 2016 г., Авдж, ГБАО. Душанбе, 2016. -С. 83.
16. Кодиров З.К. Социально-правовое положение женщин и молодых девушек в Республике Таджикистан // Сборник статей научно-теоретического семинара на тему: «Роль молодёжи в современном обществе Таджикистана». Душанбе: Эр-граф, 2013. С.101.
17. Абдулвоҳидова Ш. Конституцияи ифодагари манфиатҳои занон аст. Садои мардум. 11 ноябри соли 2021, №138 (4400) с.3.
18. Хамидова З.Х. История развития положения женщин и независимость // Государственный суверенитет как фактор укрепления системы национального государственного управления: сборник статей Республиканской научно-теоретической конференции, 10-12 августа 2016 г. Авдж, ГБАО. Душанбе, 2016. С. 273.
19. Мансури Д.С. Садоқат ба ватан ва Пешвои миллат рисолати аҳли ҷомеа, ҳоса бонувон аст. Садои мардум. 9 сентябри соли 2021, №113-114 (4375-4376) с.3.
20. Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021-2030 годы принятый постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 года, №167;
21. United Nations (2017) Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017, Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/71/313 Архивировано 28 ноября 2020 года.);
22. Саммит ООН по устойчивому развитию 25–27 сентября 2015 г. Штаб-квартира ООН, Нью-Йорк, Соединенные Штаты Америки. Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения. URL:<https://www.who.int/mediacentre/events/meetings/2015/un-sustainable-development-summit/ru/>. (дата обращения 28.01.19).

ПРИЧИНЫ И ПРЕДПОСЫЛКИ ПОВЫШЕНИЯ МЕСТА И РОЛИ ЖЕНЩИН В ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

В статье анализируются правовые и политические меры по повышению места и роли женщин в условиях государственной независимости Республики Таджикистан, а также мнения ученых об этом процессе.

Цель статьи: анализ причин, а также принятых мер по повышению места и роли женщин в таджикском обществе в период государственной независимости Республики Таджикистан.

По результатам исследования для повышения ответственности органов общественной самодеятельности, органов самоуправления поселков и сёл, а также местных органов государственной власти по вопросам женщин предлагается внести поправки в Закон Республики Таджикистан «Об органах общественной самодеятельности», «Об органах самоуправления поселков и сёл», а также в конституционный Закон Республики Таджикистан «О местных органах государственной власти».

Ключевые слова: Республика Таджикистан, государственная независимость, Цели Устойчивого Развития (ЦУР), стратегия, повышение места и роли женщин, предотвращение насилия, социальное обеспечение.

REASONS AND PREREQUISITES FOR THE INCREASED PLACE AND ROLE OF WOMEN IN TAJIK SOCIETY (POLITICAL ANALYSIS)

The article analyzes the legal and political measures to improve the place and role of women in the state independence of the Republic of Tajikistan, as well as the opinion of scientists about this process.

The purpose of the article: analyze the causes, as well as the measures taken to increase the place and role of women in Tajik society during the period of state independence of the Republic of Tajikistan.

Based on the results of the study, in order to increase the responsibility of public amateur performance bodies, self-government bodies of towns and villages, as well as local government bodies on women's issues, it is proposed to amend the Law of the Republic of Tajikistan «On public

amateur performance bodies», «On self-government bodies of townships and villages», as well as Constitutional Law of the Republic of Tajikistan «On Local Government Authorities».

Keywords: *Republic of Tajikistan, state independence, Sustainable Development Goals, Strategy, increasing the place and role of women, prevention of violence, social welfare*

Сведение об авторе:

Идизода Зарина Фузайлишо-Таджикский педагогический институт в Раишском районе, Республика Таджикистан. *zarina.idizoda@mail.ru*

About the author:

Idizoda Zarina Fuzailsho-Tajik pedagogical institute in Rasht district, Republic of Tajikistan, *zarina.idizoda@mail.ru*

. УДК 379.1
ББК – 74.5
X - 692

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МИГРАНТОВ

Ходибоева А.А.

Худжанский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова

История миграционных процессов свидетельствует о том, что во всех социокультурных обществах всегда сохранялась одна и та же идея, отражающая извечный диалог человека с окружающим миром. Граница между этими понятиями составляет то смысловое явление, которое помогает вскрывать потенциальные вопросы, возникающие в процессе этих взаимоотношений. Эти отношения оказываются задействованы как со стороны простого функционирования человека, так и со стороны его рефлексивности человека, т.е. проявляются, когда он становится объектом исследования. Здесь как раз создается ситуация, когда можно, с одной стороны, четко выявлять и конкретизировать связь человек – миграция-культура-религия, а с другой, рассматривать эти понятия в общих рамках, например, таких, как Россия и Средняя Азия. Все рассматриваемые ниже социокультурные факторы, влияющие на формирование религиозной идентичности человека, так или иначе отражают детерминированное редуцирование человека к тому или иному измерению культуры. Поэтому в этой части работы мы будем следовать не просто от культурных конгломератов к человеку, а от человека к ним через анализ его взаимоотношений с миром, согласно его ценностным ориентациям.

Как мы уже отметили, религиозная идентичность является одним из способов духовного соотнесения себя на индивидуальном уровне с окружающими людьми. Кроме того, это понятие демонстрирует самоопределение целого общества в его соотношении с окружающими, т.е. это возможность или способ осознания своего мира, своей духовности в сравнении и соотнесении с иным контекстом духовности. Мигранты, попадая в иную этнокультурную среду, пытаются ориентироваться в новом социуме и при этом лучше осознают собственную принадлежность к своей религии. Поэтому одним из важных факторов формирования религиозной идентичности становится смена места проживания, в следствие чего меняется привычный образ жизни мигранта. Это та самая пугающая часть той реальности, к которой должны приспособлять мигранты. Они стремятся найти те механизмы, которые помогли бы им приноровиться к новым реалиям жизни и защитили бы их от трудностей. В подобных ситуациях многие мигранты ищут поддержку в проверенных временем ценностях своей религии, в том, что является самым надежным и понятным. Вера в данном случае служит источником утешения, поддержки и, как следствие, происходит восстановление или формирование новой религиозной идентичности.

Попадая в иную этнокультурную среду, мигранты пытаются воспринимать этот мир как смысловой центр, который сближает имплицитно духовные ориентиры человека, но в то же время проявляет смысловые различия между ними. Эти различия сказываются в неоднородные проявления мира в человеке, в разном отражении данного мира в его сознании, и это существенно может влиять на идентичность, в том числе и на религиозную. Духовные и социальные ориентиры мигранта, являющиеся его атрибутами как субстанционального начала, могут изменяться и могут приобрести иную окраску в зависимости от места. Так, географическое месторасположение той или иной общности

людей создает первое различие в ценностной ориентации человека, закрепленное в обрядах и ритуалах, которые существуют в глубоких пластах человеческого сознания.

Сам факт обращения к вере – это еще один специфичный фактор формирования религиозной идентичности. Многие молодые мигранты, считают себя верующими мусульманами, но при этом не очень хорошо знают свою религию. Результаты исследования, проведенного среди студентов выпускников Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова, показали, что многие из них приходят к вере через семью, друзей, и их приход к вере является ситуативным. Здесь, с одной стороны, наблюдается гармоничный вариант религиозности, а с другой, можно увидеть некоторые нюансы, не выходящие за рамки нормативности. Например, человек изначально воспитывался в религиозной семье, ценностные постулаты, образ жизни он получал уже в готовой естественной форме, иногда не осмысливая их самостоятельно, поэтому их религиозность носит скорее всего внешнюю направленность.

Эта тема исследовалась многими современными российскими и западноевропейскими учеными. Так, Т.А.Трифорова написала ряд работ по формированию религиозной идентичности в современных семьях, модернизацию и трансформацию религии изучали К.Кемпбелл, А.П.Забияко, исламские интернет-ресурсы и киберрелигию проанализировали А.Сибгатуллин и другие ученые [1, 114-116; 4-6; 152-164; 114-126]. Таджикские философы, социологи и политологи пока этой проблеме не уделяли должного внимания. Однако вопросами трансформации идентичности в миграции, этничности и религии на примере трудовых мигрантов из Таджикистана занимались М.А. Олимов и С.К.Олимова [2, 158-165], их материалы социологических исследований мы и использовали в своей работе.

В условиях усиления процессов глобализации и миграции молодых людей из стран Средней Азии в Россию и другие страны становление религиозной идентичности в современном мире приобретает новые черты и аспекты, требующие тщательного рассмотрения. Среди многочисленных групп факторов, воздействующих на формирование религиозной идентичности, важное место занимают так называемые субъективные факторы, отражающие различные представления мигрантов и русских. Эти факторы формируются на основе личного опыта и под влиянием общественно-политических событий. В частности, эти факторы, на основе которых описывается взаимодействие субъектов, например, особенности стереотипов, отношение к религии, воспринимаемое нередко как дискриминация или угроза. Эти факторы взаимосвязаны между собой и являются составной частью социокультурного опыта, существующего как среди мигрантов, так и у принимающего населения.

Социокультурный фактор, как составная часть идентичности, существенно влияет на формирование религиозной идентичности, которая связана с процессом познания человеком системы религиозных ценностей и выстраивается в религиозном сознании и имплицитно отражается в религиозном поведении. Отрицание некоторых правил или ценностей становится причиной внутриличностного конфликта, конфликта в сознании и поведении человека, что может привести к кризису идентичности. Вместе с тем функционирование в новой религиозной системе или общине приводит к формированию нового религиозного сознания. В системе основных факторов, таких, как модернизация социальной жизни, глобализация, миссионерская деятельность религиозных организации и другие, социокультурные факторы занимают важное место.

Существуют различные социокультурные факторы, влияющие на формирование религиозной идентичности мигрантов, которые связаны с различными обстоятельствами жизни и деятельности людей как в своей стране, так и другой этнокультурной среде. В условиях миграции у граждан быстрее происходят изменения в сознании, влияющие на их поведение, образ жизни и культуру. В социологическом плане религиозная идентичность представляет собой культурное явление, она предполагает осознанное определение самого себя, основанное, как правило, на принадлежности к какой-либо нации. Таким образом, одним из фундаментальных компонентов религиозной идентичности является социокультурное основание, которое связано с различными факторами.

В условиях функционирования и сосуществования многонациональных государств, возникших на постсоветском пространстве, усиления в них миграционных процессов актуальной становится и проблема возрождения и укрепления национальной идентичности в этих независимых республиках, в том числе и в Таджикистане. Вместе с тем в этих странах активизировались тенденции национализма, религиозного экстремизма и сепаратизма, что представляет непосредственную угрозу национальной безопасности. С учетом сказанного анализ социокультурных факторов религиозной идентичности даёт нам возможность выявить особенно важные аспекты и направления исследования феномена идентичности, а

также наиболее полно описать социальные и миграционные процессы, происходящие в современном Таджикистане. Как уже было отмечено, многие философы, социологи, психологи понятие идентичность «связывают с тождеством бытия и сознания, развитием категории индивидуальность, воздействием коммуникации на формирование структур идентичности. [3, 170]. Здесь можно назвать таких как Т.Адорно, Л.Витгенштейн, В.Гумбольдт, Ж.Делез, С.Кьеркегор, М.Хорк-Хаймер, Ю.Хабермас, У.Эко и др [4]. Для того, чтобы разобраться с социальным характером существования людей, исследование религиозной идентичности нужно проводить с позиции социологии, с применением социальных механизмов самоопределения. Именно такой подход при изучении проблемы идентичности применили такие западноевропейские исследователи, как Х.Беккер, П.Бергер, П.Бурдьё, И.Гоффман, Т.Лукман, Р.Мертон, Р.Тернер и др [5]. Эти исследователи выявили некоторые факторы, влияющие на формирование религиозной идентичности мигрантов, которые очень разнообразны и которые тесно связаны со свойствами, формирующими национальную идентичность, и социальными условиями. Проведенные социологические исследования в некоторых крупных городах России по определению отношения людей к религии и культуре, свидетельствуют о высоком уровне их внутреннего ощущения своей идентичности, которая «подразумевает сущностную тождественность, родственность, общую основу, единое начало» [6, 46-49]. Всё, что связано с мировоззренческими основами общества и социальными условиями, может влиять на формирование религиозной идентичности. Одними из ряда таких факторов являются прежде всего общий язык, историческая память, знания и религиозные представления. Социальные и культурные национальные ценности, менталитет, национальное самосознание, образы, связанные с этническими, национальными традициями и мифами, идеалы и стереотипы поведения в совокупности также имеют влияние на формирование религиозной идентичности.

О том же пишет и В.А. Ядов, по словам которого «...самоидентификация человеческих индивидов является во всех ее проявлениях социальной, т. е. определяется свойствами культуры...» [7, 234]. Этот учёный считает, что социокультурный процесс имеет тенденции сохранения и развития, сопровождающиеся многими противоречивыми моментами. Что касается сохранения исторических традиций и социокультурных ценностей, то они способствуют социализации личности. Кроме того, сохранение помогает выявить духовные принципы, обеспечивает взаимодействие между поколениями и активно влияет на воспроизводство социума. Тенденция же развития связана с различными факторами, и здесь, с одной стороны, происходит прогрессивное социокультурное взаимодействие, а с другой, наблюдается негативное влияние на жизнь и деятельность мигрантов.

Сохранение и развитие – это те две тенденции, на границе которых и возникает то смысловое напряжение, которое позволяет вскрывать потенциальные вопросы, возникающие в процессе этих взаимоотношений. Вместе с тем в условиях стабильного исторического и экономического развития, задействование социокультурных факторов помогает нациям укреплять единство и способствует развитию международных связей, повышению и улучшению качества жизни граждан, их духовному и социальному развитию.

При возникновении крупномасштабных социальных противоречий и потрясений социокультурные компоненты претерпевают особенно серьёзные изменения. В таких ситуациях, как правило, возникает искажение или даже стирание памяти о прошлом, исторические традиции модернизируются. Мировоззрение людей начинает «рушиться», в них развивается нигилистическое отношение ко всему национальному, углубляется противодействие ценностным положениям, которые имели место в национальном, культурном самосознании людей. Постепенно у человека в его сознании начинает формироваться образ врага, им овладевают недоверие и разочарование в ранее господствовавших идеалах и ценностях. Свидетельством тому, например, недавние исторические события, которые происходили в бывших советских республиках, в том числе и в Таджикистане. В результате различных социальных потрясений и кризисов происходят социальные революции, смена политической власти, национальные кризисы, отражающиеся и на религиозной идентичности, особенно у молодежи. Мигранты здесь являются исключением.

В современных условиях исследования по проблемам формирования религиозной идентичности мигрантов продолжаются. Им посвящают свои работы многие ученые-философы, социологи, политологи, религиоведы дальнего зарубежья. Но особенно большой вклад в их решение внесли российские и таджикские учёные. Упомянутые выше вопросы значительно актуализировались после распада СССР, когда начали активно развиваться противоречивые тенденции практически во всех сферах государственной деятельности всех республик, в том

числе и Таджикистана. С одной стороны, стала расти популярность религии, роль и влияние религиозных институтов, обозначились четко и явно. С другой стороны, расширились процессы секуляризации и глобализации, в итоге в сознании людей стали укрепляться и нерелигиозные ценности, и идеи. Здесь будет вполне уместно привести слова русского философа И.А.Ильина, который писал: «Покажи мне как ты веруешь и молишься, как проявляется у тебя доброта, геройства, чувства чести и долга, как ты поёшь и пляшешь, и читаешь стихи, что ты называешь «знать» и «понимать», как ты любишь свою семью, кто твои любимые вожди, гении и пророки, - скажи мне всё это, и я скажу тебе какой нации ты сын» [8, 237]. В этом высказывании заложен глубокий смысл, отражающий суть исследуемого феномена, который сегодня характеризуется гораздо большим числом факторов или ценностей, влияющих на формирование религиозной идентичности мигрантов в отдельности и общества в целом. Это такие факторы, как уровень религиозного сознания, традиции культуры, обычные ценности жизни, социально-бытовые установки, семейные традиции и др. О важности таких ценностей, как традиции, институт семьи, для традиционных мусульманских общин писали многие философы, историки, поэты. В частности, вспомнили строки великого персидского учёного, философа и поэта Омара Хайяма:

«У рек, известно есть свои истоки.
И жизнь нам преподносит бесценные уроки,
Чтоб жить красиво, мудро и богато,
Заприте глубоко в подвал свои пороки.

Не надо поучать, коль слаб ты в дисциплине,
Ведь дисциплина жизнь трудна, хоть и поныне,
Другие ценности сегодня в моде, но
Храни традиции, что предки подарили.

Когда есть корни и фундамент крепкий,
Нам не страшны цунами, войны, сплетни,
Как строй солдат закроют нас стеною,
От гроз и стрел, отпущенных судьбою.

Живите, чтобы жить, а не существовать
Учите то, что важно, в любое время знать,
Любить родителей, любовью неземною.
Чтоб в старости, от согрешенного, без чести не упасть» [9].

В этих строках «прочитываются социокультурные установки общества, по ним, можно охарактеризовать религиозную, этническую, культурную идентичность народов, в том числе и современных мигрантов. В стихах Хайяма прослеживается мысль о том, что религиозная идентичность, как и другие виды идентичности, может быть рассмотрена не только как средство адаптации в обществе или взаимодействия людей одной общины, социальной группы, но и как рычаг взаимодействия людей разных национальностей, религии и культуры. В культурных парадигмах, где преобладает социальный вектор развития человека, религия занимает важное место. В свою очередь индивидуалистический характер отношения человека к религии требует создания такой социальной системы, в которой индивидуализм не проявлял бы своей разрушительной силы.

Именно культура была и остается важнейшим фактором, влияющим на формирование религиозной идентичности - мигрантов мусульман, которые живут и работают в регионах традиционного распространения христианства. Почти во всех городах России существуют таджикские диаспоры, как диаспоры из других суверенных государств, которые стремятся мирно сосуществовать друг с другом. Сегодня в условиях миграции таджиков, сохраняя свою культурную идентичность, стремятся создать свой бизнес в сферах снабжения, торговли, строительства, гостиничного и ресторанного дела, они работают в сферах науки, образования и здравоохранения. Наряду с этим таджикские мигранты, несмотря на трудности социального характера, не забывают свою национальную культуру, язык и религию, соблюдают традиции. В России и в других бывших союзных республиках живет уже несколько поколений таджиков, подавляющее большинство которых, за исключением тех, кто недавно прибыл на заработки, приспособилось к новым условиям жизни. Многие из них участвуя в реальной социальной и культурной деятельности, сформировались в этой культурной среде и стали гражданами этих стран. Под влиянием различных внутренних и внешних факторов у мигрантов сформировалась и трансформировалась позитивная

религиозная идентичность, а некоторые стали приверженцами христианства. Таких факторов очень много, но основными из них являются религиозно-идеологические, исторические, географические, политические, экономические, социально-правовые.

Один из наиболее важных факторов формирования религиозной идентичности в условиях миграции – это социализация в новых условиях жизни. Существующие ценности, нормы поведения мигрантов постепенно проникают в такие социальные институты, как семья, которую создают многие мигранты, причем с представителями других наций. Кроме того, система образования и воспитания, церковь, средства массовой информации в новых условиях также влияют на религиозную и гражданскую идентичность приезжих. В результате же процесса глобализации, о котором мы уже писали и который так или иначе соотносится с социально-культурными факторами, происходит активная трансформация различных сфер общественной жизни государств, и это тоже воздействует на образ жизни мигрантов. Важными факторами изменения идентичности мигрантов являются также информационные технологии и средства массовой коммуникации, активная социальная и политическая мобильность народов многих стран мира и экономические и технологические достижения.

Все эти факторы формирования религиозной идентичности особенно сильно заявляют о себе в условиях, когда человек находится в жестких рамках возможностей удовлетворения своих и семейных экономических потребностей. В силу же происходящих изменений исторического характера, перед ним возникают различные барьеры и препятствия. В итоге равновесие между человеком и миром нарушается. Когда человек становится мигрантом, берет на себя большую вся ответственность. Как известно, практически все люди обладают и положительными, и отрицательными чертами характера. Например, те мигранты, у которых крайне низкий уровень духовного развития, подвержены быстрой смене своей идентификации. Поэтому с нашей точки зрения, в республиках постсоветского пространства и в Таджикистане в том числе необходимо активизировать процессы идеологического, культурного (включая и религиозную идентичность), правового воспитания. Так, по мнению известного исследователя Р.Эриксона, «идеология предоставляет людям упрощенные, но четкие ответы на вопросы: «Кто я?», «Куда иду?» [10, 125].

Но следует отметить, что идеология, в том числе и религиозная не всегда даёт правильные ответы на все вопросы, и это касается проблем религиозной идентичности. Когда теряется доверие к идеологической системе, социальные правила, тоже начинают вызывать сомнения. В результате возникает множество других вопросов – как у населения страны, так у мигрантов, выехавших на заработки. Особенно трудно приходится молодежи и людям среднего возраста (от 18 до 40 лет), которые по тем или иным социальным причинам покинули родные места. В поисках своего места в другой этнокультурной среде, при решении семейных экономических проблем многие из них оказываются «загнанными в угол». Отсюда, собственно, и проистекают неадекватные действия.

Как правило, религиозное сознание начинает формироваться еще в детском возрасте, а религиозные стереотипы складываются к 20-25 годам. Именно этот возраст отличается повышением мировоззренческой устойчивости и сознательностью. Повзрослевший человек начинает гораздо глубже осмысливать и оценивать происходящее в мире, в его стране, семье и т.д. Здесь свою роль могут сыграть официальные религиозные организации, которые, на наш взгляд, должны помочь человеку делать осмысленный выбор.

Устойчивость религиозной идентичности во многом зависит от прочности мировоззренческих взглядов, что подразумевает сохранение языка, национальных и религиозных традиций. Кроме того, важное значение имеет осознание мигрантами своих долговременных национальных интересов и культурных норм. Как мы уже писали, одним из наиболее эффективных методов формирования религиозной идентичности у мигрантов является использование разнообразных информационных технологий и средства массовой коммуникации. Именно информация может или способствовать формированию позитивной религиозной идентичности, или очень отрицательно влиять на этот процесс. Еще одним важным моментом является осознание членами диаспоры своих долгосрочных и частных интересов, этом мигрант всегда должен помнить о своих исторических корнях, о своей малой родине, о своих предках и т.д.

С нашей точки зрения, все упомянутые выше факторы, влияющие на формирование религиозной идентичности мигрантов, способствуют развитию разнообразных межнациональных связей и взаимных действий, и вместе с тем они не препятствуют развитию национальной культуры. Но вместе с тем эти же факторы могут обусловить возникновение кризиса или нивелированию религиозной идентичности, появлению

националистических шовинистических взглядов. Как видим, вопросов здесь возникает множество, и все они отличаются явной актуальностью и дискуссионностью. Глубокое их изучение – это требование нашего времени.

В этом контексте возникает проблема отчуждения, которая приобретает социальный характер и напрямую связана с процессом миграции, которая уже само по себе уже является отчуждением от своей страны, своей семьи, друзей. В поисках работы, покидая пределы страны, мигранты по сути дела отчуждаются от всего им привычного и родного. У них происходит отчуждение от семейной жизни, от местного окружения, в новой стране им приходится приспосабливаться к новым реалиям жизни, а это процесс очень сложный и длительный. При этом молодые мигранты становятся более самостоятельными в решении многих жизненных вопросов. Кроме того, мигранты оказываются в таком социально-культурном и политическом пространстве, которое требует от них иных социальных качеств, в частности рационализма и расчетливости в поступках и в общении, что особенно характерно для развитых обществ, в которых имеют место другие социокультурные, экономические и политические институты. Для того чтобы защитить свои права и тем самым, создать условия для сохранения своей идентичности в иной культурной, религиозной среде, для адаптации в ней, мигранты стремятся создать свои общественные гражданские ассоциации.

Конечно, проживая в другой этнокультурной среде, мигранты из Таджикистана (как и все другие мигранты из Центрально азиатских стран) стремятся сохранить свою идентичность, в том числе и религиозную. При этом они готовы принять некоторые социальные и культурные нормативы поведения, характерные для той страны, которая их принимает и обеспечивает работой. Естественно, все это происходит в процессе адаптации мигрантов к условиям при которых на первом плане находятся рациональные культурные ценности. Стремление к сближению является более перспективным и позволяет мигрантам избежать изоляции и социальной отчужденности от тех социальных и культурных условий, в которых они находятся.

Огромное влияние на формирование религиозной идентичности оказывает деятельность религиозных организаций и само религиозное учение, потому что они тесно связаны с теми процессами, которые происходят в социально-культурной сфере. Религия переплетается с самой повседневной жизнью населения центральноазиатских стран, в том числе и Таджикистана. При этом, как известно, религиозное восприятие действительности от общего миропонимания человека. Другими словами, религия является таким же институтом, как и другие социальные институты, и она посредством религиозного культа и обрядности формирует религиозное сознание и влияет на религиозную идентичность.

Однако во многоконфессиональном обществе нередко существуют такие запреты или ограничения, которые для светского общества вообще не характерны. В итоге религиозный человек вольно или невольно ограничивается в своих действиях. Иначе говоря, ислам, христианство, буддизм и другие религии в своем конкретном проявлении выступают, по мнению В.А. Ядова, как институт, «обеспечивающий интеграцию людей, их идентификации с конкретным социумом, как способ осмысления мира – как истину в последней инстанции» [11]. Поэтому с формированием одной идентичности и разрушением других, при их взаимодействии, а также вследствие тотального ограничения мировоззрения человека, создается благоприятная почва для манипуляции сознанием людей, что заложено в самой природе религии.

Одной же из причин усиления роли религии в общественно-политических процессах в современных условиях является слабая деятельность социальных институтов. В такой ситуации наблюдается религиозная активность людей, являющая ключевым показателем религиозной идентичности. Когда человек не имеет возможности удовлетворить свои потребности в обеспечении своего здоровья, получении качественного образования и объективных знаний о происходящих процессах и в особенно сложные моменты жизни, он обращается к религии. Именно в ней он пытается найти ответы на свои проблемы и защиту от несправедливости окружающего его мира. Подобные ситуации свидетельствуют о неизбежном проникновении религии в различные сферы деятельности людей, но религиозная ситуация при этом остается неустойчивой. Объясняется это тем, что религиозность людей чаще всего сводится к обрядам и традициям народа.

Примечателен и тот факт, что многие жители Таджикистана считают возможным при своей религиозности обращаться не врачам, а знахарям. Эти свои действия они обосновывают, помимо посылки на дороге лечение в больницах и поликлиниках, религиозными постулатами. Святые места, тоже посещаются с целью исцеления от недугов.

Согласно утверждениям экспертов, число таких граждан с каждым годом увеличивается, и в настоящее время их количество превышает 25% всего населения республики. Мы считаем, что в данном случае о себе дают знать проблемы не только физического характера, но и духовного. Это говорит об очень слабой и непрофессиональной деятельности психологических служб, которые должны оказывать помощь больным на высоком уровне и которые должны быть доступны всему населению.

Негативные процессы, происходящие в образовании и в науке, в первую очередь связаны со снижением качества обучения в вузах, и это тоже один из факторов усиления позиций религии в таджикском обществе. Кроме того, нельзя не отметить и того факта, что интерес молодёжи к получению высшего образования сегодня падает, потому что в этой сфере имеет место тотальная коррупция и они перестали служить. В итоге высшее образование начинает терять статус социального средства преуспевания. Поэтому в условиях низкого образовательного уровня мигрантов и части населения Таджикистана в целом быстрое распространение получают антинаучные, религиозные, порой экстремистские и мифологические взгляды, что отрицательно влияет на религиозную идентичность населения.

Кроме того, незащищённость людей перед несправедливостью, с которой они могут сталкиваться в своей жизни, антиправовые явления, социальное расслоение в стране также вынуждают их обращаться к Богу, и это существенно влияет на религиозную идентичность населения. Согласно проведенным социологическим исследованиям в Таджикистане и по мнению исследователей, разница в прибылях между богатыми и бедными составляет более чем в 25 раз; бедных, у которых не хватает денег на покупку даже самых необходимых продуктов питания, более 27% населения; безработные составляют 8,2% жителей, которые с трудом сводят концы с концами; часть населения лишена возможности получить качественное образование, защитить в суде свои юридические права из-за высокой стоимости образовательных услуг и коррупции.

Неудивительно, что в таких условиях некоторые представители религиозных организаций, особенно незарегистрированные в своих публичных выступлениях особое внимание уделяют именно этим трудностям. При этом всем этим негативным явлениям жизни они дают религиозное объяснение и предлагают пути решения возникающих проблем, соответственно религиозному миропониманию. Вместе с тем традиционные течения ислама, особенно те, которые активизировали свою деятельность в годы независимости, члены христианской религиозной организации, свидетели Иеговы, баптисты стремятся оказывать помощь попавшим в беду семьям, не дать встать на преступный путь молодым людям, отвратить их от наркомании и т.д. Эти и другие косвенные факторы формирования религиозной идентичности мигрантов в условиях светских многонациональных государств с преобладающим христианским населением и на фоне подъема исламского радикализма могут иметь важное значение для стабилизации религиозной ситуации как внутри страны мигрирующих, так и в стране, принимающей мигрантов.

Масштабная миграция населения Таджикистана, как и миграция из других среднеазиатских государств, в Россию и другие страны СНГ влияет на их религиозную жизнь, религиозное сознание. В целом центральной азиатские мигранты редко создают этнические общины вокруг мечетей в России, но верующие мусульмане регулярно посещают эти мечети, реализуя таким образом свои духовные потребности. При этом нельзя забывать о том, что даже если мигрант и посещает мечеть, его религиозная идентичность все же может измениться. Трансформация идентичности мигрантов негативно, а иногда позитивно влияет на религиозную ситуацию. Для того чтобы разобраться в вопросах изменения религиозной идентичности мигрантов из Центральной Азии целесообразно будет проанализировать становление их гражданской идентичности. Это можно рассмотреть на примере таджикских мигрантов, большинство которых, живя в России, становятся более раскрепощенными, свободными, их религиозное сознание становится более гибким. Какую же роль играет ислама в этом процессе? Сохраняется ли его воздействие при изменении идентичности на религиозную жизнь мигрантов. Для ответа на эти вопросы необходимо помнить о том, что трудовая миграция в Россию имеет транснациональный характер.

Исследование показало, что подавляющее большинство мигрантов являются сезонными работниками, которые периодически возвращаются домой, а затем снова выезжают на заработки. Процесс миграции особенно интенсивен весной и осенью, а зимой мигранты стремятся вернуться домой, чтобы побыть в кругу семьи, отдохнуть. Поэтому миграционные сообщества, которые создаются в России, чаще всего воспроизводят социальную структуру временных сообществ. Те, кто живет и трудится на постоянной основе и являются гражданами России, тоже, когда есть возможность, возвращаются на родину для проведения

или участия в каких – то важных семейных мероприятиях. В среде как временных, так и постоянных мигрантов наблюдается высокий уровень религиозности, как и, впрочем, в целом по Таджикистану. В Таджикистане, демократической и светской стране, живут в основном мусульмане-сунниты, которые мирно сосуществуют с мусульманами шиитского направления (исмаилиты). Последние проживают в Горно-Бадахшанской автономной области. Граждане Таджикистана традиционно считают себя мусульманами, и степень их религиозности обусловлена с географическими особенностями, уровнем образования и другими характеристиками. Поэтому степень религиозной идентичности таджикского общества определить трудно, как невозможно определить и уровень их религиозности. Однако, как показывают социологические исследования, проведенные в 2017 г., 97% опрошенных респондентов, представляющих население Таджикистана, утверждали, что верят в Бога, 94,8% признали себя мусульманами, 0,4% - христианами, 0,2% - неверующими.

Как известно, религиозность довольно долгое время считалась несущественной характеристикой, и внимание большинства исследователей было направлено на изучение совершенно других личностных и поведенческих проявлений. Например, для З. Фрейда религиозность выступала в качестве признака незрелости человеческой личности, способом подавления бессознательных влечений [12,67]. К. Шнайдер трактовал религиозность как психическое отклонение [13,95]. А. Эллис также считал религию иррациональным способом мышления, схожим с эмоциональным нарушением, и предполагал, что люди были бы гораздо здоровее эмоционально, если бы не были религиозны [14,124]. Да, с одной стороны, религия утешает, духовно обогащает человека, а с другой, воздействуя на психику, приводит к нигилизму, безразличию, а порой и к экстремизму. Ислам, христианство, другие монотеистические религии со времен своего возникновения учили верующих отказываться от двойных стандартов и быть правдивыми, честными, обходительными и милосердными. После распада СССР и образования независимых государств, с одной стороны, интерес граждан к вере и религии начал расти, и это повлияло на эмоциональное состояние человека, на его идентичность, которая стала трансформироваться, причем очень активно. В странах Центральной Азии, как и в других регионах с мусульманским населением, небольшие изменения претерпела гражданская идентичность. Это конечно, коснулось и мигрантов из Таджикистана и других среднеазиатских республик, которые в силу влияния вышеназванных социокультурных факторов стали идентифицировать себя не с позиции религии, а с позиции этнической принадлежности. Об этом свидетельствуют многочисленные интервью, проведенные в различных городах России. Интервью с сотрудником ресторана (Москва): «... мы прежде всего таджики. Гражданство не очень важно... То, что мы самаркандцы, - это во вторую очередь» [15,46].

Негативным фактором, влияющим на изменение религиозной идентичности, по словам Е.А. Степановой, «является исламский фундаментализм, который, независимо от конкретного учения и ветви ислама, представляет собой инструментализацию культурных различий» [16, 96-114]. Как известно, фундаментализм якобы должен помочь в решении острых социально-политических и мировоззренческих проблем. Если следовать идеям фундаментализма, то, как полагают его приверженцы, общественное сознание мифологическое и идеализированное прошлое, где якобы не было этих проблем, и, естественно, того же идеала надо добиваться сегодня. Вопросы социального характера и исламское религиозное учение исламский фундаментализм «пропускает» через различные элементы традиции, через критерии собственного учения о подлинности или истинности. При этом фундаменталисты формируют мировоззренческое положение о каких-то мнимых ценностях, которые являются набором ценностей-средств, подчинённых целям построения уммы в кораническом смысле. Необходимо отметить, что, некорректным было бы утверждать, что насилие является имманентным исламскому фундаментализму, однако фундаменталисты не собираются отказываться от такого средства достижения своих идеологических целей. Свойственное им понимание или восприятие любых социальных, политических и институциональных нововведений, как нежелательных, приводит их к поиску собственной идентичности. Используя коранический термин «абида», они ищут в идеализированном прошлом свое настоящее. Этот термин, ранее распространявшийся только на религиозную жизнь, фундаменталисты трактуют весьма вольно и своеобразно, стремясь «найти» свою идентичность в идеализированном прошлом. Они формируют фундаменталистское сознание, предлагая широкому кругу мусульман собственную, альтернативную, хорошо усваиваемую идентичность, которая дает возможность найти себя в открытом, современном постиндустриальном обществе риска.

Обобщая вышесказанное, можно констатировать:

1) на формирование религиозной идентичности мигрантов большое влияние оказывают социальные проблемы, решение которых будет способствовать укреплению этого феномена. Таджикские мигранты, считающие себя мусульманами, всегда на первое место ставят решение своих семейных проблем социально-экономического характера, при этом они не уделяют особого внимания проблемам веры и религии. Их характер определяет не ислам, а повседневная работа и дела, направленные на заботу о семье и доме, и большинство из них при выяснении их принадлежности считают себя прежде всего таджиками, а потом мусульманами. Самое важное в их жизни – это семья и друзья. Однако, когда мигрант сталкивается с трудностями социально-экономического характера, он ищет спасения в религии. Поэтому нередко молодые мигранты из Таджикистана становятся членами незарегистрированных экстремистских религиозных организаций, или они пытаются изменить, поменять свою религиозную ориентацию, причем ради удовлетворения экономических нужд;

2) на изменение религиозной идентичности влияет и культурная среда, в которую попадает мигрант. Чужая культура может или позитивно, или негативно влиять на религиозную идентичность мигранта. Позитивная религиозная идентичность мигрантов формируется и укрепляется в культурном пространстве, где существует правильная культурная идентичность. Это позволяет мигранту обогащать свое сознание новыми культурными аспектами, влияющими на его самоидентификацию;

3) понятие «религиозная идентичность» появилось в западной культуре. Связанные с ней проблемы обсуждаются и в западных странах, и в восточных, причем для восточного секулярного контекста данное понятие имеет более широкое значение. В этом смысле ещё одним фактором является уникальная конфигурация внутренних атрибутов или качеств, мотивов и ценностей, которыми обладают мигранты из Таджикистана и других стран Средней Азии и которые можно использовать в процессе выстраивания отношений с другими личностями. Необходимо учитывать, что все части, которые образуют концептуальную основу идентичности, «породили» свои собственные сферы исследования, и поэтому соединить воедино различные факторы или проявления индивидуальной религиозной идентичности достаточно проблематично;

4) вопросы, поставленные еще Зороастром, Конфуцием, Лао-Цзы, Буддой, Христом и Мухаммадом, в первую очередь касаются человеческой природы. Это взаимоотношения человека с миром, с себе подобными, это его отношение к культуре – своей и чужой и т.д. Эти же вопросы стоят сегодня перед всеми сообществами, в том числе и мигрантами. Анализ систем образов и представлений, в которые погружен человек (в нашем случае мигрант), позволяет исследователям открывать бессознательные, архаические пласты сознания человека, а это дает возможность прочтения какой бы то ни было культуры в новом ракурсе;

5) в культурных и религиозных парадигмах, где преобладает социальный вектор развития человека, проявляется индивидуалистичный характер отношения человека к миру. Возникает необходимость создания такой социальной системы, в которой индивидуализм не проявлял бы своей разрушительной силы. Иначе на имплицитном уровне создается условие для общинных и мессианских идей, как это часто происходит в различных регионах мира, особенно с мигрантами;

6) одним из негативных факторов, влияющих на идентичность мигрантов, является распространение исламского фундаментализма, представители которого стремятся изменить религиозное сознание, используя все возможные способы, в том числе социокультурные парадигмы. Сформированная под влиянием фундаментализма идентичность не является антитезой модернизму и не должна восприниматься как традиционная форма идентичности. По своей сути и духу, фундаментализм и экстремизм. От фундаменталиста до экстремизма – один шаг, и поэтому проникновению фундаментализма не только в мигрантскую среду, но и в целом в традиционное таджикское общество нужно противопоставить эффективные способы для его нейтрализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Трифонова Т.Л. Особенности формирования религиозно-ценностных установок в современной межнациональной семье // Вестник Башкирского государственного университета. - 2013. - № 14. - С. 114-116; Campbell H. Religion and the Internet // Issue of Communication Research Trends. - 2006. - V. 25, Iss. 1. - P. 4-6; Забияко, А. П. Феноменология религии // Религиоведение. – М.: 2010. – № 4. – С. 152–164; Забияко А. П. Феноменология религии // Религиоведение. – М.: 2011. – № 1. – С. 114–126 и др.
2. Олимов М.А, Олимова С.К. Трансформация идентичности в миграции: этничность и религия. Известия Томского государственного университета. История 2019, №59. –248 с.

3. Маргулян Я.А. Социокультурные факторы укрепления национальной идентичности. – Санкт-Петербург, 2015 – С. 170.
4. Адорно Т. Исследование авторитарной личности // Библиотека Гумер. Социология [Электронный ресурс]. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Adorno/index.php; Витгенштейн Л. Лекции и беседы об эстетике, психологии и религии / Пер. с англ. В. П. Руднева. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1999; Витгенштейн Л. Лекции о религиозной вере / Предисл. к публ. З. А. Сокулер // Вопросы философии. — 1998; Гумбольдт, В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. — М.: Прогресс, 1985. —450 с; Маркова Л. А. Философия из хаоса. Ж. Делёз и постмодернизм в философии, науке, религии. — М.: Канон, 2004.; Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи. Донецк: Донбасс, 1999. 123 с. и др.
5. Бергер. П. Фальсифицированная религиозность // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. - 2012.; Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. — М.: «Медиум», 1995. — 323 с. Перевод Е. Руткевич; Мертон Р Социальная теория и социальная структура. М.: АСТ Москва: Хранитель, 2006; Гоффман И. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью. (электронный ресурс) URL: <http://www.ecsocman.edu.ru> и др.
6. Социологический анализ культуры//Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры и искусств. - М., 2015. - С.46-49.
7. Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности //Психология самосознания: хрестоматия. Самара, 2003. - 589 с.
8. Ильин И.А. Путь духовного обновления // Путь к очевидности. М., 1993, С.134-289.
9. Омар Хайям. Перев. на русс.яз. Ерёмин С.П. Литературный дневник. Стихи.ру. – 2015. - [Электронный ресурс]. - URL: <https://stihi.ru/diary/sveta768/2015-10-28>.
10. Эрикссон Э. Идентичность, юность и кризис. Пер. с англ. –М., 1998. – 205 с.
11. Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности . Мир-Россия №3\4.
12. Freud Z. The future of one illusion. Moscow: AST; 2011. (In Russ). 235 pp.
13. Schneider K. Clinical psychopathology. Kyiv; 1999. (In Russ). 167 pp.
14. Ellis A, Dryden W. The practice of rational emotional behavioral therapy. Saint-Petersburg.: Rech»; 2002. (In Russ). 276 pp.
15. Мукомель В.И. Диаспора – партнер по развитию Таджикистана. Душанбе : Международная организация по миграции, 2014. –149 с
16. Степанова Е. А. Фундаментализм и мания идентичности // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. - Екатеринбург, 2008. Вып. 8

ОМИЛҲОИ ИҶТИМОЙ ДАР ТАШАККУЛИ ҲУВИЯТИ ДИНИИ МУҲОЦИРОН

Муаллиф дар ин мақола ба таҳлили омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки ба ташаккули ҳувияти динии шаҳс таъсир мерасонанд, тавачҷуҳ кардааст. Зеро дар шароити афзояндаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва муҳожирати ҷавонон аз кишварҳои Осиёи Марказӣ ба Русия ва дигар кишварҳо ташаккули ҳувияти динӣ дар ҷаҳони муосир вижагиҳо ва ҷанбаҳои тозаеро касб мекунад, ки баррасии дақиқро тақозо мекунад.

Ба андешаи муаллиф, омилҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҳувият ба ташаккули ҳувияти динӣ, ки бо раванди шинохти низомии арзишҳои динӣ аз ҷониби шаҳс алоқаманд ва дар шуури динӣ бунёд мегардад, таъсири назаррас расонида, дар рафтори динӣ бевосита инъикос меёбад. Инкори қоидаҳо ё арзишҳои муайян сабаби муноқишаи дохилишаҳсӣ, ихтилоф дар зехн ва рафтори шаҳс мегардад, ки метавонад ба бӯҳрони шаҳсият оварда расонад. Дар баробари ин амал кардан дар як низом ё ҷомеаи нави динӣ боиси ташаккули шуури нави динӣ мегардад. Дар низомии омилҳои асосӣ, аз қабилҳои навсозии ҳаёти иҷтимоӣ, ҷаҳонишавӣ, фаъолияти миссионерии созмонҳои динӣ ва ғайра, омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ҷойгоҳи муҳимро шигол мекунад.

Калидвожаҳо: ҳувият, дин, муҳожират, шуур, инсон, ҷомеа, фарҳанг

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МИГРАНТОВ

Автор в данной статье уделяет внимание анализу социокультурные факторы, влияющие на формирование религиозной идентичности человека. Потому что в условиях усиления процессов глобализации и миграции молодых людей из стран Средней Азии в Россию и другие страны становление религиозной идентичности в современном мире приобретает новые черты и аспекты, требующие тщательного рассмотрения.

По мнению автора, социокультурный фактор, как составная часть идентичности, существенно влияет на формирование религиозной идентичности, которая связана с

процессом познания человеком системы религиозных ценностей и выстраивается в религиозном сознании и имплицитно отражается в религиозном поведении. Отрицание некоторых правил или ценностей становится причиной внутриличностного конфликта, конфликта в сознании и поведении человека, что может привести к кризису идентичности. Вместе с тем функционирование в новой религиозной системе или общине приводит к формированию нового религиозного сознания. В системе основных факторов, таких, как модернизация социальной жизни, глобализация, миссионерская деятельность религиозных организации и другие, социокультурные факторы занимают важное место.

Ключевые слова: идентичность, религия, миграция, сознания, человек, общества, культура

SOCIO-CULTURAL FACTORS IN THE FORMATION OF THE RELIGIOUS IDENTITY OF MIGRANTS

The author pays attention to the analysis of socio-cultural factors that influence the formation of a person's religious identity in this article. In the context of the intensification of the processes of globalization and the migration of young people from the countries of Central Asia to Russia and other countries, the formation of religious identity in the modern world is acquiring new features and aspects that require careful consideration.

According to the author, the sociocultural factor, as an integral part of identity, significantly affects the formation of religious identity, which is associated with the process of cognition of a system of religious values by a person; it is built in religious consciousness and is implicitly reflected in religious behavior.

The negation of certain rules or values becomes the cause of an intrapersonal conflict, a conflict in the mind and behavior of a person, which can lead to an identity crisis. At the same time, functioning in a new religious system or community leads to the formation of a new religious consciousness. In the system of main factors, such as the modernization of social life, globalization, and missionary activities of religious organizations etc., sociocultural factors occupy an important place.

Keywords: identity, religion, migration, consciousness, human, society, culture

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳодибоева Азиза Азамҷоновна- омӯзгори Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд), E-mail: Aziza-shokirova@mail.ru, тел: 92-870-22-88.

Сведения об авторе:

Ходибоева Азиза Азамджановна- преподаватель Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, (Республика Таджикистан, город Худжанд), E-mail: Aziza-shokirova@mail.ru, тел: 92-870-22-88.

About the author:

Hodiboeva Aziza Azamjonovna- the tether of Khudjand State University named after academician B.Gafurov, (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: Aziza-shokirova@mail.ru, tel: 92-870-22-88.

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола яқоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузори карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета. Серия философские науки» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть пристатейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ACCEPTANCE AND PUBLICATION PROCEDURE

«Herald of the Pedagogical University» is published in accordance with the Law of the Republic of Tajikistan «On press and other forms of mass media».

The journal publishes the main scientific results of dissertations for the degree of candidate and doctor of sciences of local and foreign researchers.

The editorial board was approved by order of the rector of the university.

Articles are accepted with the protocol of the departments, the scientific council of the faculties and with the reviews of scientific supervisors.

Articles sent to the university must meet the following requirements:

1. The main content of the publication should be original scientific articles.
2. The submitted articles together with figures, diagrams, graphs, annotations must be at least ten pages.
3. Each scientific article is accepted with keywords and annotations in Russian and English.
4. Articles are accepted in Microsoft Word format, font Times New Roman (Times New Roman Tj), font size 14. All fields are required regardless of the form (paper or electronic) of the scientific publication. The interval between the lines is 1 cm on the left side 3 cm, on the right side 1, 5 cm, on top 2 cm, on the bottom 2 cm and the text of the article is numbered on the right side.
5. On the first page of the article, the surname, name, patronymic, and the place of work of the author are indicated.
6. All published scientific articles must have cited bibliographic lists drawn up in accordance with the rules of publication, based on the requirements provided for by the current GOSTs.
7. The published materials indicate information about the authors, their place of work and the necessary contact information. Authors with access to state secrets of the Republic of Tajikistan have the right not to indicate their place of work and contact details.
8. The editorial board has the right to reduce and correct a scientific article.
9. Submitted scientific articles are not returned to the author.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2022. № 2(6)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 16 усл. п.л.16
Подписано в печать 13.06.2022г. Заказ №125
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.